

sotir andoni

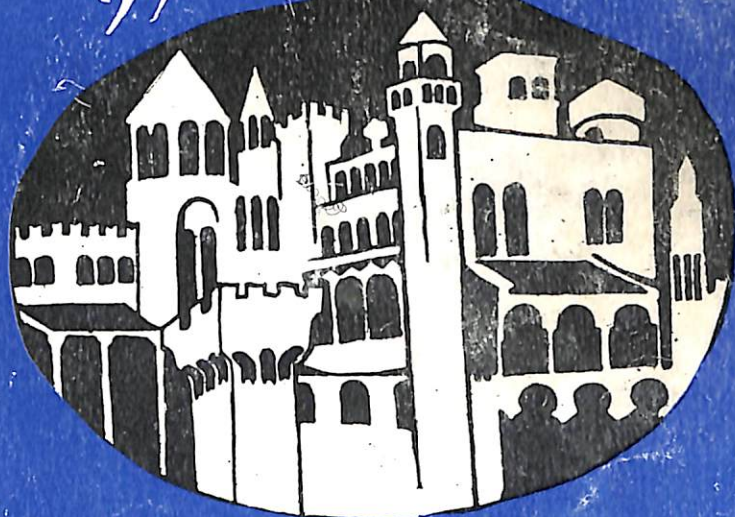
I FUNDMI I KAVALIOTËVE

BIBLIOTEKA

854-32

A 64

tregime

891.983-32

85H-32

A64

SOTIR TH. ANDONI

I FUNDËMI I KAVALIOTËVE

(Novela)

54762

vjetër, në të cilin kishte tri kategori dhomash: Odë me krevat, odë me një rrogoz shtruar dhe oda me dysHEME e me asgjë tjetër. Ne ramë në një nga këto të fundit, atje shtruam ato pak lecka që kishim nga shtëpia dhe kemi fjetur si në hotelin më të mirë të Evropës! Unë të nesërmen ngela duke fjetur, kurse im atë dhe daja shkuan te një tregëtar qymyri. Lidhnë një farë kontratoje, muarën pare kapar, pastaj tregëtari u dha disa teneqe të vjetra dhe na uroi punë të mbarë.

Sërish ngarkuam plaçkat tona dhe, ndërsa po lidhnim litarët, babaj vuri re që unë kisha marë me vehte edhe çomangen, me të cilën pata shkuar si kolendar, në natën e shenjtë kur lajmëronim lindjen e Krishtit. Im atë për këtë u shëntua në fytyrë, shenjë se nuk i pëlqeu. Sikur desh të më thosh se ne s'ja kemi ngenë për cikërima të tilla. Por e shihja ashtu me një barrë mustaqe prapa thesit që po ngarkonte duke u shëntuar, sepse me zor i arrinin duart gjer në kocaqet e samarit, nga që thesi ishte vërtet i madh dhe i rëndë. Pas nja shtatë orësh mbërritëm në një koriye me drurë ahu, ku kundërmontë era e mirë e pyllit. Atje këndonin guguçe, këndonin disa qyqe, shumë bilbila, pastaj dëgjova çjerrjet e grifshave, ikjet e laraskave dhe fluturimet si hajdutshe të mëllenjave të zeza. Këto i them, sepse ishte hera e parë dhe e fundit që po merresha me zogj në këta pyje madhështorë, që ngriheshin saradanë nga të katër anët! Afër një burimi me ujë, ngritëm «një shtëpi» me katër gjerdhe në vend të mureve, kurse sipër mbërthyem llamarinat e vjetra, që na dha tregëtari në Ksanthi. Asaj dite u muarëm vetëm me vendosjen e shtretërve që ishin shtresa me fier të thatë, sajuam një farë vatre, në vend të perustive, vendosmë disa gurë. Kazani i larë, që na dha mëma ime, me një herë sa u vu në zjarr, u nxiros e katranos dhe do të mbetej i zi për gjithë këta 55 vjet që unë ngela në dhe të huaj.

Nesërejt që në mëngjez unë u zgjova dhe e shoh vehten duke fjetur mbi shtratin me fier, por ndjeva kërcitjet e sopatave në pyll. Ato rrihnin fare pranë dhe domosdo atje punonte babaj dhe daja. U ngrita shpejt e shpejt dhe nisi puna ime e përveçme, për të cilën im atë më pat folur, që pa u nisur nga shtëpia. Së pari i hodha një sy kazanit tonë, i cili po zjente fasulet, pastaj te pragu gjeta «gomaren» prej druri. Ajo sapo ish gjetur e sapo ish prerë dhe ishte vegla ime, me të cilën unë vocraku do mbartja dru që nga vendi ku pritëshin e gjer te «lëmi» ku përgatitej kamina e madhe, e cila, sipas përvojës, duhej të digjej për nja pesë e gjashtë ditë rresht.

Kamina ishte në formën e piramidës (unë e përgjasoja kë-shtu, duke patur parasysh mësimet e mësuesit tonë Rrokut, i cili na fliste në shkollë për piramidet e Egjyptit). Dhe kjo e përskretë kaminë mu në majë kishte një vrimë që quhej kaçullë, mbulohej e gjitha me tokë e me fletë të thata pylli dhe ushqehet herë pas here me kondurë, të cilët ishin të shkurtër si po ato që përdoren sot për të ndezur nër shtëpitë stufat e zjarrit.

Drekën e hëngrëm me një barrë shijë, por, para se të fillonim hajen, unë pushë dajon tim, që u hoq mënjanë. Në një dorë kishte lugën time, në tjetrën limën që mpriheshin sopatat dhe, si një usta i vërtetë dhe si një cingun e kurnac ca më i vërtetë, i ra lugës sime me limë, e hëngri mirë e paq sa kjo u bë një lugëz për të bërë kafe...

Unë u sëndisa, por gojë s'hapa, sepse ligji i këtushëm, në rast se kundërshtojë më të mëdhenjtë, ishte i tillë që ta fushin kokës me grebashen e zanatit sa të të çahet rreshta e të të rridhte gjak. Së pari bëme kryqin e zotit e nismë të hamë; ata me lugë të zakonta unë me lugëzë çaji. Mundoshesha të nxitoj, por daja m'u ckërmit e më vështroi vëngër. Unë vështrova nga babaj, por ky i mbante sytë ulur e si ngrinte kurtesi.

Psherëtija e ngrija kokën, shikoja vrimat e teneqeve që mbulonin konakun tonë, më hahej akoma, por daja ngriti bu-kën, hoqi pjatat, kurse mua më mbet në dorë lugëza ime me bisht të gjatë, por me kokë vocrake. Këtë, or miku im, s'kam për ta harruar sa të jem gjallë.

Ngritmë kaminën e parë! E mbuluam, i kallmë zjarr, e ushqenim me kondurë, dhe... pas një jave e zbuluam: Filloi puna me grebashe hekuri, por qymyri, që delte këtej, ishte ende i ndezur. Lëshonte tym sa të zinte grykën dhe, dalëngadalë, unë pushë babanë dhe dajon që u nxinë dhe u bënë si korba; u zbardhnin veç dhëmbët e sytë dhe ende s'e dija se po kështu bile edhe më keq, isha bërë edhe unë. Kështu edhe do të ngeleshim, sepse, si thoshin ata, kjo të jepte shëndet dhe të-bënte puntor të dorës së parë!

Kur bija të flija, natën vonë, më digjte e më përvëlonte gryka, më dhimbnin kockat e trupit të gjitha, të gjitha pa-përjashtim. Këtë e provova që në natën e parë, sepse nisa ti përkas... Psherëtija një herë, m'u kujtua mëma dhe motrat, m'u kujtua shkolla, shokët, juve të gjithë një për një, një për një... Nisa të qaj për herë të parë atje larg në kurbet, por... ishte e para herë. Herët e tjera do të vinin më tutje dhe

s'do të ishin më të qara, por do të ishin vajtime me shtatë palë lotë. Do të ishin rënkime nga thellësia e zemrës dhe e shpirtit, por më kotë... Babaj sa vinte e po bëhej më i egër, më inatçi, kurse daja po ish një kafshë. Një shtazë e vërtetë, që, për ç'më ka bërë e ç'më ka punuar, nëse do ta gjeja të gjallë tashti që erdha, do t'i vërsulesha për gryke dhe do ta shqepja në dru pa le të më shanin, le të më qortonin dash edhe xhandarët le të thërrisnin. E di... më thanë që ka vdekur, por s'është e vërtetë, sepse ai nuk ka vdekur, por ka ngordhur si qen dhe dorën në zemër dhe tjetrën mbi ungjill... të siguroj, unë, ai ka shkuar drejt e në ferr, në xhehnem dhe me siguri s'po i digjet dot shpirti në squfur e në katran të ndezur! Po... do të të tregoj më tutje për të...

Puna na nisi për ters... Plasi lufta! U mbërthye greku me Italinë që pat pushtuar vendin tonë. Krismat e topave dëgjoheshin gjer këtu në malet e Trakës dhe babë e dajo psherëtinin, binin në mendime, pastaj më nxirnin jashtë mua si të isha qen e bisedonin e bisedonin për luftën, për politikën, për familjet e plot hamëndje të tjera. Unë i dëgjoja copa copa. Ishte vjeshtë e thellë, era kish nisur të fryjë e fortë, të cingërinte në trup e në zemër. Rrija jashtë dhe babajt as i bëhej vonë, por vijonte të pinte cigare të trasha si shkopinj të dredhura me gazetë.

Përsëri në punë që herët në mëngjez: Prerje drush e mbartje drush, rend në konak e shih zjarrin, veri dru zjarrit, fryji mirë e mirë sa të merte flakë, pastaj hetoja anëqark dhe fusja në gojë ndonjë lugë me fasule të pazjera dhe lugën e fshija mir e mirë, sepse, po të më pikasnin, loste i qethuri. Më rrihnin pa mëshirë, njëlloj, një biçim ishin si babaj, si dajua. Nga një herë mendoja të arratisem, t'ja ther vrapit, të ik, të zhdukem, të shkoj në Mal të Shenjtë, e të bëhem murg, por... përsëri psherëtija e i përunjësja fatit tim. Më në fund, kur krismat e topave u bënë të padurueshme, babaj tha: — Unë do shkoj të shoh një herë. Do ik vrap e, në tre, ose të shumtën katër ditë, do mbrij në fshat. Do shoh si janë e qysh janë, do t'u lë aq para sa kemi bërë gjer më sot dhe brenda javës jam këtu.

Të thënë të bërë. Por, ikja e kthimi ishin një fjalë goje. Babaj nuk u kthye më. Atëhere mua më hipën të qarat, mendoja se babanë e kanë vrarë, mendoja se nëpër qëllesat e topave e ka kapur ndonjë cifël gjyleje dhe ka mbetur në vend. E përfytyroja të vrarë, të vdekur e të shtrirë në mes të shumë ushtarëve të vrarë. Për tjetër e keqe. Nisnë e na vinin mbi

kokë aeroplanët e Italisë. Disa vërtiteshin mbi ne (ndofta sepse shihnin shumë tym, shpjegonte daja) e pas të parëve vinin të dytët dhe nisnin të hehin bomba nëpër pyje dhe nëpër male, ku t'u shkrepj dhe si t'u shkrepj.

Kaloi një muaj plot dhe babaj s'u duk: Atëherë më ra mbi kokë një e keqe tjetër; I hynë kacabujtë dajos. Më tha:

— Dëgjo këtu, ti djalë, s'kemi rrugë tjetër... duhet të lidhemi me shtëpinë. Duhet domosdo. Yt atë s'po vjen. Kushedi sesi i ka ndodhur, pa edhe mund të jetë vrrarë...

Unë atëherë s'durova dot dhe rashë përmbys e nisa të qaj e të qaj, por dajua ma këputi me shkelm vitheve sa kërcëva përpjetë.

— Hajt pusho! Këtu s'kemi ardhur për të qarë... u bëre goxha burrë tashti... Mbyte grykën atje dhe dëgjomë. Unë do nisem, por s'do ta bëj si yt atë, ai është matuf dhe hajvan... nuk di të shkasë yt atë... do ta kenë kapur... një Zot e di... Do nisem vetë dhe brenda javës unë jam këtu, gjall a vdekur...

Këtu më s'durova dot. Ja ish si ish dajua, por ish njeriu im. I rashë më gjunjë dhe iu luta: — Aman dajo, do bëhem djali më i mirë dhe më i dëgjuar në botë, s'do të ta kthej fjalën kurrë, por të presëm edhe ca... mos ikë, mos... ku do më lini mua një kalama këtu në mes të maleve...? Ku do më lini?

Por ai s'më dëgjoi. Krisi e iku duke më thënë se ke një thes me miell, e katër kuaj që ushqimin e gjejnë vetë. Ki kujdes kuajt, kur të bjesh të flesh, mbylle mirë lesën e konakut dhe asnjë punë tjetër, vetëm pri dru dhe mblidhi kapulicë...

Domethënë «asnjë punë mos bëj» po... pri dru e bëji grumbull. Një fjalë goje.

Mbeta si gur varri. I vetëm në mes të një pylli të huaj, në tokë të huaj, në mes të ujqëve e çakajve që ulërinin natën. Unë dridhesha përmbi kupalen me fier, futja edhe kokën ndënë velenxe dhe qaja e qaja sa më enjteshin sytë. Kur iku babaj fshehur dajos, më la ca para, të cilat i kisha ngulur në një vrimë të një ahu aty pranë dhe i dija se atje i kam. Por... sesi më shkoï mëndja. Më tha koka se ndonjë nga aeroplanët e Italisë mund të na bombardojë këtu, mundet që pylli të marrë zjarr, sikurse kishiu marrë pyje të tjerë që i patëm parë vetë nga larg e... «Pa t'u ndrroj vendin parave dhe t'i mbështjell mirë me një copë mushama e t'i ngul ndënë ndonjë shkëmb». U nisa dhe... O batërdi, o ligësi, o mjerimi im... Paret nuk ishin në vend. I pat marrë dajua. Për këtë isha i

sigurtë, sepse, përpara se të ikte, më urdhëroi: «Shko e i mblihd kuajt edhe një herë...» Dhe kur m'i tha këto, sec më shihte me përçmim e me inat e si tinzar. Kur unë u ktheva, ai u duk si hajdut, sepse, duke ikur, më përkëdheli kokën, më rrahu supet... Ai që ish zemërguri më i poshtër në botë, ai më përkëdheli... Kjo ish si e puthura e Judës... Ah o Tile, ah o Tile... veç gjallë ta kisha gjetur... Por do t'i vete në varr dhe do t'i bëj atë që i takon... Do t'ja bëj...

Sapo kaloi ndonjë javë, si duket egërsirat vunë re që isha ngelur i vetëm dhe pa mbroje. Nisnë të më vizitojnë ujq e çakaj, ungronin e ulërinin për tmerr, e kapnin me dhëmbë lesën e konakut e deshën të më hyjnë brenda... Pastaj u vinin afër kuajve dhe unë dëgjoja aqik dyluftimin e egërsirave me kuajtë... Kërcisnin shkelmat e hungronin egërsirat, ulërinin ujqit dhe u kallnin tmerrin edhe maleve e jo më mua një copë kalamani!

Disa herë ikja nga shtrati e futesha në qoshen më të largët të konakut sikur fshihesha. Pastaj nisa ta kuptoj se kjo ishte e kotë dhe si prej vetiu më ardhi ndërmend që të trija sopatat që kishim t'i mbaja pranë dhe të qëndroja te hyrja me sopatë në dorë. Rrugë tjetër nuk kishte, por ky arsytim më ardhi vonë pasi isha përpëlitur e menduar e pasi më ishin lagur pantallonat shumë herë. S'po gjeja qetësi e s'po gjeja derman. Një ditë, kur nisi një e ftohtë edhe më e egër, nisa të mbaj ndezur zjarr brenda në konak. Kisha dëgjuar se nga zjarri kanë frikë edhe ujqërit e ca më shumë çakajtë. Pastaj një ditë shkova te ahu që kishim më afër konakut dhe me sopatë latova atë dru aq sa në të, me mashën e skuqur në zjarr, krijova një kryq të madh e të plotë. Bëra çmos që kryqi të bëhej sa më i bukur dhe, kur vërtet u bë i bukur dhe i pashëm sa dukej i qartë dhe që nga britmat e konakut, ndjeva një gëzim në zemër...

Me këtë gëzim të befasishëm që ndjeva, përsëri me ndihmën e sopatës dhe me ndihmën e sandraçit që prisnim thundrat dhe që ishte më i madh se mua vetë. Kryqin e vendosa në krye të konakut dhe, të flas me dorë në zemër, më shumë se njëqind herë, bija gjunjazi dhe i falesha Zotit! Herë të tjera përfytyroja se isha në kishën tonë të Shën Gjergjit, i shkoja këtij Shenjti pranë, e shihja me ushtë në dorë duke ja ngulur kur cedrës dhe jo vetëm që i falesha dhe i lutesha për ndihmë, por më dukej se merja zemër prej tij. Pastaj mëndja ime prej kalamani nisi të rritet sepse kështu ja kërkonte nevoja. Men-

doja mësimet e Rrokut në histori. Ai na tregonte sesi Skënderbeu luftoi e fitoi për njëzet e pesë vjet me radhë dhe ish koha që luftohej me shpata e me ushta e me gurë... Unë mendoja pse mos bëj edhe unë kështu? Në fund të fundit, po s'u mbrojta vetë në mes këtyre maleve të Trakës, prej kujt pres unë ndihmë? Mendimet më kërcenin nga një qosh i trurit te tjetri. Nisja e deklamoja. E mban mend sesi na mësonte Rroku? Ty, që ishe i pari në klasë, ta hoqi vërejtjen një ditë, se ti hiqeshe ca më i mëncëm dhe i thoshe Rrokut fjalën «deklaroj»... Të kujtohet? Ja ndofta ti e ke haruar, por unë fatziu, që isha i vetëm fill atje në mes të pyjeve të pafund të Thrakës, unë me zemër e me shpirt isha këtu në vendlindjen tonë, isha në mes të klasës së shkollës... Eh fatziu unë... ç'më kanë parë sytë e ç'ka vojtur kjo mëndja ime që s'dinte se ku të kapej e ku të mbrohej!

Prisja ditë e natë të kthehej babaj ose dajua! Bile një natë pashë në ëndërr sikur ata u kthyen, më sollën një kulaç nga mëma, kulaçi ish i ngrohtë dhe lëshonte avull... Por aqë zevzek dhe aqë i përkujdesur nisa të bëhem sa... duke qënë në gjumë dhe në ëndërr të plotë, nisa të mendohem brenda ëndrrës dhe t'i them vehtes «do jem në ëndërr sepse... si do vinte kulaçi gjer këtu i ngrohtë dhe të lëshonte akoma avull...?»

Më kot, ata s'dukeshin të vinin. Unë u bëra furrxhi i vërtetë, sepse që kur mbeta pa bukë dhe nisen të më gërrasin zorët, i thirra nevojës dhe ajo më ndihua: Nisa të gatua bukë, bile jo kulaçe, por bukë, sepse gjeta në një qosh të magjes kurbetore, në qosh të asaj magjeje shkatarraqe, një copë brum majë dhe gatova bukë dhe e poqa me saçin tonë. E poqa dhe e hëngra me shëndet dhe përsëri e përsëri gatujta bukë, kur... vura re se thesi me miell po vinte nga fundi dhe atëhere? U tmerrova! «Para hiç, mielli po mbaron, babaj s'po duket, dajua gjithashtu... O Zot nga të shkoj e si t'ia bëj unë?»

Nisa ta kursej bukën, nisa të bredh maleve, duke kullotur kuajt. Kërkoja ushqim, diçka që të hahej. Ish koha e lajthive dhe u qepa pas lajthive. Kur haja shumë syresh, niste e më dhimbte koka, po... rrugë tjetër s'kisha. Pastaj provova fistikat e aheve, pastaj koçanët plot me gjemba, pastaj në kohë të tyre gjeja luleshtrydhe...

Por një ditë qava dhe m'u shtrydh zemra sikur ta kisha sfungjer! Nisa të flas marrëzira, nisa të mendoj budallallëqe, nisi të më lozë tepeleku i kokës, shkurt, m'u duke se u çmënda se po flisnja vërtet përçart. Pse? Ta them unë: Ndërsa

kisha nisur me hajen e lajthive e fistikave... duke kontrolluar një ditë në konak, me tmerr e lebeti vura re se një mi më kishte shpuar thesin dhe i qe futur miellit tim! Oh, çkam uluritur e bërtitur asaj dite. Bile kalova çdo cak e arsyetim dhe nisa të shaj Zot e Shënjtore, të cilët nuk ma kishin ruajtur bukën time të përditëshme, pikërisht kur unë u qeshë lutur njëqind herë në ditë duke u thënë midis të tjerave: «Bukën tonë të përditëshme, jepnae dhe mos na shtyr në ngasje, por shpëtona nga i ligu».

Ngrita një si skelë në konak dhe e vendosa më të lartë miellin, kur natën, miu lëvriu dhe nisi ti ngjitej direkt për të arritur thesin. S'i bzahta, por, ndërsa e kisha sopatën afër, u përqëndrova, u gatitshë fare ngadalë... dhe vij dhe e qëlloj... Për habi e për çudi e godita dhe e pashë sesi ra në plafin tim dhe nisi të përpëlitet! Iu vërsula sipër dhe nën dritën e zjarrit e kam vrrarë në mënyrën më mizore, duke e shpuar me gjëlpërë nëpër trup pasi e kisha kapur paq dhe e «htërngoja me gishtat e mia sikur e pata futur në mengene.

Fasulet më ishin mbaruar me kohë, kripë kisha edhe ca, por tjetër gjë për të ngrënë si vaj a dhjamë a trahan, nuk kisha fare fare.

S'merrja vesh se çka bëhej nëpër botë. Krismat e topave tashti ndiheshin diku brenda Greqisë dhe ato nga ana e vendit tonë nuk ndiheshin më. Të ikja? Po ku të vija? Po kuajt që i ruaja si dritën e syve, sepse ishte e vetmja pasuri që kisha!? Kur thashë reshti lufta, papritur një mëngjezi ajo nisi të gjëmojë e të bubullojë fare afër... Dukej fare qartë, ishte në kufirin midis Greqisë dhe Bullgarisë. Bile, bile ishte fare fare afër meje... Dëgjoheshin jo vetëm topat, por edhe krismat e pushkëve. Pastaj aeroplana... Ç'të të them, me qindra... Për fat të mirë, këta nuk bombardonin maleve, por poshtë xhadeve e qyteteve. Si mësova më vonë, ishte lufta kur gjermanët hynë në Greqi që nga ana e Bullgarisë dhe iu vërsulën Kretës, duke dërguar aeroplanë mbushur me ushtarë parashutistë. Një pasdite, ndërsa po laja teshat, vjen e pëlçet një buçimë shurdhonyjëse mu afër meje... s'duhet të ishte më larg se nja dy kilometra. I ndeha teshat të më teren nëpër shishtat dhe u lëshova me vrap andej nga gjëmoi me të madhe. Kur kapërxeva një qafë mali, pashë se ishte rrëzuar një aeroplan dhe po digjej. Tymi ikte e ikte përpjetë. Mbeta duarkryq në atë majëzë bokërime dhe s'di sesi m'u shkrep në kokë. U ktheva mbrapsht dhe ja mora me vrap për në konak. Oh, mendimet e mbrapshta më morën më qafë. Një çakall më

pat rrëmbyer xhaketen që e kisha ndehur në një degë ahu dhe po ikte brinjazi nga ana e veriut. Atëherë rrëmbeva sopatën dhe iu lëshova çakallit. Ai ik, unë ndiq, ai ik unë ndiq. Por, fati im, xhaketa u kap në një koçkor dhe çakalli e tërhiqte e ajo s'lëshohej. Atëhere e nxitova vrapin, ndërsa çakalli bënte çmos që të ma merte xhaketen. Më në fund, kur u afrova shumë, ai, i trembur nga sopata ime, ia theri tatëpjetë. E mora xhaketen time të mjerë. Ajo ishte tashmë edhe më e grisur se më përpara. . .

Ama u lodha aq shumë sa, sapo iu afrova konakut, rashë brinjazi në shtratin tim dhe gjumi më kapi me një herë. . . Në një kohë sesi m'u hapën sytë, por ende isha i përgjumur. Sytë më shkuan te Kryqi i madh që kisha pikturuar në faqen e ahut. Më vonë në atë kryq pata pikturuar edhe Krishtin të kryqëzuar, nuk ishte punë piktori, por punë kalamani, veçse kuptohej që i kryqëzuari ishte vetë Krishti. Por përsëri u kosta dhe më rrëmbeu gjumi ashtu me sytë gjysëm hapur. Dhe. . . shoh ëndërr. . . Pashë ëndërr sikur Krishti u shkëput nga kryqi, erdhi pranë dhe më përkëdheli kryet, flokët, pastaj sikur mori nër duar ungjillin që kishim në kishën tonë dhe nisi ta këndojë dhe për habi ai tha: Urtësi, o të drejtë, le të dëgjojmë ungjillin e Shenjtë pas Matheut. . . le të vemë re. . .

Kaluan ditë e javë. Tashti e pashë pisk. Mielli u mbarua dhe, se s'kisha ç'bëja tjetër, iu zemërova vehtes sime, sepse pata ngrënë shumë. E qëllova kokën me grushtet e mia, pastaj nisa të mendoj se po çmendesha. Pastaj e mblodha fiqirin dhe kujtova se isha në palcën e moshës dhe, dashur padashur, po rritesha, sepse edhe zëri kishte nisur të më trashet. Duhej bërë çarë. . . duhej gjetur një rrugë. . . Vendosa të zbres në qytetin e Ksanthit. Një të thënë e një të bërë. I afrova kuajt pranë konakut dhe ja mora me vrap tatëpjetë që të shkoj e të kthehem shpejt. Hyra në qytet. Shoh patrulla gjermane me automatikë krahëqafë, pastaj me tmerr pashë se udhëve kish të vdekur të shtrirë dhe askush s'u afrohej. Në bulevardin e Ksanthit, xhan xhin. Rrallë ndonja grua a ndonjë plakë kalonte shtrembër e gërmuq dhe zhdukej me një herë. Pastaj pashë një karrocë dhe tre burra të ngordhur e të drobitur që i mblidhnin kufomat e të vdekurve dhe i hidhnin mbi njëri tjetrin e bënin më tej: Shkova te shtëpia e Koçeve. Ish një familje shqiptarë këtu. E gjeta shpejt dhe hyra në oborr të saj. Plaku i shtëpisë m'u lëshua e më foli greqisht. Unë ja ktheva shqip. Ai u habit, por më dëgjo. I thashë se jam gati të vij këtu t'u bëhem shërbëtor i shtëpisë, t'u pres drutë

dhe çdo shërbim që të kishin, kuajt t'i fusja në haur dhe i ushqej vetë... në fund të fundit, edhe kuajt jua fal juve i thashë, vetëm për një copë bukë!

Por plaku u mërzit e më tha:

— Ne s'dimë ku kemi kokën tonë... na i kanë marrë djem-të ushtar e... ik një sahat e më parë... S'ja kemi ngenë të merremi me ty... Ik!

Atëhere shkova te hani ku patëm bujtur atë natën e parë, kur erdhëm kësaj ane. Hani që i mbyllur, kur u nisa të ik, prapa po vinte hanxhiu. I fola dhe ai, duke vështruar gjetkë, më tha shpejt e shpejt:

— Ik sa më parë se gjermanët janë bërë t'egër dhe të vrasin në vend, sidomos ty që dukesh si kaçak mali... Ik o bir se u prish dynjaja...

Të paktën ky i huaj më tha një fjalë të mirë, më quajti bir, kurse plaku i Koçëve më përzuri me të shara.

U ktheva në konak. Futa kokën midis duarve dhe rashë në mendime. «Nga t'ja mbaj dhe nga të shkoj». Si u menduash një copë herë, m'u duk se gjeta një udhë. U nisa vrap dhe dola m'u në majën e malit në të cilin punonim. Kur mbrri-ta mbi kokojkë, hedh sytë aneqark. Poshtë, nga jugu, shtrihej ta. Pastaj, më nga veriu, dallova pa asnjë mëdyshje se kishte kamina që digjinin qymyr.

Atë natë fjeta në konak, por herët në mëngjes, shkrova një letër dhe e futa në një shishe bosh. Shishen e mbylla me tapë dhe, me një spango, e vara në direkun që mbante llamarinat. Në letër shkrova: «Në qoftë se ti baba vjen, mëso se unë, duke mos ditur nga t'ia mbaj, dola në kokojkën e malit, pashë anembanë dhe dallova kamina qymyri diku nga ana e veriut dhe andej po shkoj të punoj apo të kërkoj apo s'e di se ç'do bëj. Sidoqoftë asaj ane do të jem me gjithë të katër kuajt».

Tre kuajt i lidha me kapistra pas kalit të parë dhe u nisa. Më parë bëra kryqin e Zotit, u fala majë kalit dhe «O Zot ma bëfsh mbarë!»

Ik e ik përpjetë e përpjetë, me udhë e pa udhë, zhigrave e drizave e ferrave. Një herë më delte para një pyll me pipjetë në koriye me lis e me dushk. Diku kishte edhe panja e frashër, pastaj lajthishte e bredha, më tutje shkoza e plepa të egër.

Aty nga mbrëmja, zu më mbante erë qymyr... Po, isha

afër. Nxitova kuajt, kur sos në një farë padine, mes pyllit. Pak më tutje lëmi ku kishte dy kamina që po digjeshin. Rreth tyre pashë tre njerëz që ishin të lyer e të zhyer në qymyr si çdo druvar i fismë i këtij zanati: I takova, u fola, u qava hallin dhe u kërkova të punoj qoftë edhe për bukë goje. Ata më shihnin me përçmim dhe u hoqën mënjanë. Bisedonin nxituar me njëri tjetrin, diç ngatrruan e diç gatuan, pastaj u ndanë. Njëri u nis drejt meje, kurse dy të tjerët bënë për nga kamina. Ky që m'u afrua më tha:

— Do të të pranohmë... sapo ke mbetur udhë e mbi udhë... por do punosh pa hile, me gjithë të katër kuajt dhe vetëm për bukë goje!

Pranova dhe ula kryet, pastaj i thashë: — Vetëm për një gjë do t'u lutem!

— Hë, folë, — më tha ai me inat dhe pa më vështruar në fytyrë.

— Vetëm një herë në muaj, të më lejoni të shkoj te konaku ku punoja me dajon e babanë dhe sapo të shoh, do kthehem në çast...

— Mirë, — dhe, duke unguruar disa fjalë që s'i dëgjova mirë, më tha:

— Jepu kohë kuajve të hanë, sepse do nisim të mbartim qymyr për në skelë.

Filloi puna e vështirë. Mbartja dru nga vendi i prerjes te vendi ku ngriheshin kaminat. Punoja dhe lodhesha shumë. Ata nuk më qasnin në «sofrën» e tyre kur hanin bukë, sepse edhe pinin, edhe hanin ushqime «që nuk më takonin mua», kurse mua më jepnin vetëm bukë dhe rrallë ndonjë cirua të thatë e vetëm kaq. Lugë kurrë s'përdora nër ta. Më mbanin tamam sikur të isha qen. Hera-herës, duke rendur pas kuajve që largoheshin pas kullotës, rraloja dhe nisja e qaja. Këtë e bëja, sepse, duke qarë, kujtoja ditët e bardha në shtëpi e në shkollë e me juve të gjithë shokët e mi që u kujtoja gjithënjë, gjithënjë, gjithënjë... E çfarë të bëja tjetër? Ç'më kishte ngelur përveç një varfërije të jashtëzakonëshme, kur s'ngopesh dot as me bukë dhe pastaj një e keqe tjetër... Sa isha në konakun tim, lahesha e laja rrobat, duke i fërkuar pas një farë govate, pastaj ndrrohesha, kurse këtu më hipnë morrat! Kur e vura re këtë, ishte vonë. Më hante e më kruhej gjithë trupi. Atë pak gjë që kisha, po ma pinin morrat e Trakës. O Zot, të qofsha falë, të paktën më mbajte gjallë, sepse mendoja «Edhe Jesuj vuajti shumë, por pastaj u bë mbret i botës së tërë, perandoria e Tij shtrihet mbi gjithë

rruzullin e tokës»! Këto fjalë domosdo, ti e kupton, i kisha nga ato që na tregonte dhe mësonte Rroku, mësuesi ynë që, sikurse më tregoi ime motër, qënka gjallë e shëndoshë. Po të mos kishin qënë mësimet e tij, që na jepte pasdrekeve në shkollë, kur shkonim vullnetarë, do kisha ngordhur me kohë. I kam sjellë një dhuratë, duket ca e kripur, por atij i takon më shumë se më ka dhënë një barrë me mënd.

E ku e kishim fjalën? Hë, po. Te Traka e te morrat e mi. Një ditë punëdhënësit e mi më çuan në një vend tjetër për të mbartur dërrasa me kuajt e mi. Punova gjithë ditën e ditës sa zu më digjte kraharorë. Më vinte urth e më dridheshin gjunjët nga e pangrëna. Atje shihja sesi dërrasat i sillnin disa të panjohur, që përdornin rrymën e lumit. Por lumi shkante nëpër një vah tepër të gjërë, të gërryer fort nga zbritjet e ujrave në kohërat e shirave të mëdha. Shihja fare mirë disa djema, që, me ca si hostenë me krepalle, shtynin dërrasat që ngeleshin anës lumit. Pastaj kishin një farë grazhdi mbi lumë, ku dërrasat ndalonin dhe i nxirrnin në të thatë.

Por punëdhënësit e mi, nuk e kuptoja përse, nuk dolën sheshit aty tek vahu dhe vetëm pas një fishkëllime të gjatë, u shfaqën e biseduan. U afrua një i panjohur dhe me të diç folën e diç ngatërruan. Veçse këta të tre ishin njerëz inatçinj, të liq e zemërgur dhe vija re se edhe njëri tjetrit ja kishin me hile. Dendur ja shtronin me raki e pinin sa pëlcisnin, mua më linin te kaminat se mos hapeshin e duhej t'u hidhja unë dhe të shkrihur. Pastaj t'i ushqeja me kondurë druri që, duke hipur lart nëpër shkallët e vëna mbi kaminë, i hidhja në kaçullë. Njëherit duhet të rendja pas kuajve, sepse dendur ata më iknin larg. Nër këto orë të tre «byrazerëve», çakërcejf, u hipte nga pirja një farë mallëngjimi e nisinin e qanin, pastaj mallëngjeshin në kulm, putheshin buzë më buzë e faqe më faqe dhe binin më gjunjë dhe i kërkonin falje njëri tjetrit. Doemos këto ishin «sapun mbi gunë», sepse kështu i urdhëronte rakia. . . Pastaj, kur më e më s'u mbante barku, rrëkëlleheshin si fëmijë dhe binin përmbys mbi njëri tjetrin e qanin e qanin gjersa gajaseshin dhe ashtu i zinte gjumi. Kur zgjoheshin. . . ikja dhe merrja ku sytë këmbët, sepse kishin disa huqe të pështira. Në ato çaste të daljes së rakisë, bëheshin vërtet shtazë dhe egërsirë. Atëhere të vrisnin në çast e as që u bëhej vonë. Më tej nisinë një shtegtim të çuditshëm. Më thoshin se shkonin në kishën e një fshati

ku i faleshin te Zoti... Këtë në fillim e besova, por një ditë u thashë: — U lutem shumë, më merrni edhe mua në kishë...

I vura re sesi u tërbuan. U shikuan sy më sy dhe njëri, duke më këputur një shpullë surratit, më tha:

— Po kuajtë more... do që të t'i hajë ujku?... Hajt, ti falu atje ku je, se Zoti është një dhe ai të shikon edhe këtu pas kaminave!

Dhe habitesha! Kur ktheheshin nga falja në kishë, gjithënjë ata sillnin zamzane me raki, sillnin ndonjë qengj apo edhe dash, sillnin ushqime të ndryshme, por të gjitha këto, përpos bukës, ishin për ata, kurse mua nuk më jepnin asgjë. Bile një ditë u habita, sepse sollën edhe një koshere bletësh... E kishin zhytur në ndonjë pellg apo postaf me ujë, e kishin mbytur mizën dhe... tashti e hapnin dhe e hanin mjaltin si të babëzitur. Por përgjithënjë s'mund të më fshiheshin! Duke ngrënë e duke pirë njërit sesi i shpëtoi gjuha dhe tha:

— Ama ç'ua punuam paq arvanitëve...

Tjetri i ra me bërryl n'ije shokut që zuri në gojë «arvanitët» dhe të tre vështruan nga unë. Të them të drejtën, fjala «arvanitëve» më dogji e më përvëloi... Më hyri si peronë në kokë, por Zoti më dha mëndjen e mirë dhe u shtiva sikur s'dëgjova gjë. Në të vërtetë, unë u pataksha! Vallë ç'të ishin këta shqiptarë që këta ua paskan punuar?

«Këta u vonuan tre dit e tre net, gjer në Shqipëri kanë shkuar...? Ku i gjetën këta shqiptarë dhe ua paskan punuar? Ku? Si? Pse? Po e vrisja mëndjen kot së koti e akoma s'po kuptoja gjë. Përjashta konakut ata e therën dashin. Njëri ndër ta dukej që ishte kasap i mbaruar. Kuptohej që e kishte zanat. Pastaj e shkuan në nell, ndezën një zjarr të përveçëm, ngulën në tokë dy furka... Mendova se do më vinin mua që të vërtisja hellin, por jo. Ai «kasapi» tha: — Jo, s'ka haber nga kjo punë ai (ish fjala për mua) edhe e pjekura ka marifetin e vet.

Më dhanë një urdher: — Mblidhi këto plëndës e mëlçi të bardhë e zorrë e lëkurë dhe shko i hidh larg në ndonjë përrua, se këtu afër, mbajnë erë dhe qelbin dynjanë...

Nuk më dhanë as edhe një kockë që të paktën ta lëpija. Një dash të tërë e hëngër, duke pirë raki e duke kënduar një këngë që nga gjuha e tyre kuptohej se thoshte: «Si u bëmë ne, lumi të na marrë!» Por e dija se ata, pasi të mbaronin mish të pjekur e raki bashkë, do pëlciteshin njëri mbi tjetrin dhe do nisin të gërrasën e të çajnë dërrasa...

Kaluan nja dy orë që i mbaja sehir, i fshehur pas njëres

nga kaminat që digjej dhe, ndërsa nisën të puthen e të stër-
puthen, u bënë larushanë nga surratet sepse me buzët e njëri
tjetrit, nxirrnin «kallaisjen» me zhul qymyri dhe dukeshin
si xhelatë... Unë mbloodha atëhere gjithë mbeturinat si plë-
ndës e të tjera, i futa brenda në lëkurë dhe ika tutje e më
tutje. Por nuk i hodha. U futa në një përrua që rridhte ujë
të paqme, i lava mir e mirë, ndeza një zjarr, ca i poqa e ca i
dogja dhe pastaj u shtrova edhe unë, ha e bot gjersa desh u ur-
gusa dhe më shkoi mëndja se do më pëlciste stomaku. Por
i mbarova shpejt, sepse përtypesha si i babëzitur, duke pasur
frikën se mos ata zgjoheshin e më kërkonin. Të të them të
drejtën, kisha katandisur si një qen sallhaneje.

Në gjithë vjetët që punova te ata rrjepacakët, kuajt den-
dur më iknin e merrnin malet. Oh, çfarë lodhje e çfarë djegë-
je ndjeja në këmbët e në krejt trupin. Bridhja nga një herë
edhe ditë e netë të tëra. Sepse si gjendej kafsha nëpër ata
pyje të Trakës së tërë? Psherëtija e qaja e ulërija e rrihja
kokën me grushta, pastaj i bija tokës me këmbë, pastaj kaf-
shoja buzët me dhëmbët e nia... Më bëhej sikur rendja e
vija këtu në mëmëdhe e takoja mëmë e babë, u takoja juve
një për një, vija te mësues Rroku dhe e pyesnja e... ç'të të
them... Nër këto raste më dukej se ikja nga mëntë dhe ren-
dja që ti mbledh nëpër pyje! Hiç mos qesh... kështu kam
vuajtur dhe kështu kam njohur pëllëmbë për pëllëmbë të
gjithë pyjet e asaj pjese të Greqisë që quhet Trakë. Dhe...
një ditë, duke rendur për të kërkuar edhe kalin e katërtë e
s'e gjeja dot, papritur më vjen një mendim i beftë që më
lemerisi e më bëri të më ikë fiqiri... Mendova: Po sikur këtë
kalë që s'po e gjej të ma kenë shitur këta myteberët dhe
tashti po tallen në konak me mua?

Kur mendova kështu për të tre lugatët, më dolli një ku-
ndramendim: «Këta nuk di përse nuk dalin «në pjacë», këta
diç kanë e diç më fshehin mua... Se... përse u fshehnë asaj
dite te vahu dhe fishkëlluan gjatë gjersa u dha këtej një si
shoku i tyre? Përse fshihen këta? Ku e kanë hallin?

Dhe... fill atë ditë të një kërkimi të gjatë, kur më në
fund e gjeta kalin në një përrua me haliçë e me tokë të
kuqe, zbulova një mister. U ktheva në konak hipur mbi kalin,
i gjeta ata të tre të pirë e të pyklosur, vetë isha aqë i lodhur
sa s'mund të haja bukë... Nuk përtypesha dot dhe më dri-
dheshin gjunjët... Rashë përmbys të fle por, edhe lodhja
paska disa kufij të cuditëshëm... nuk flija dot. Pra as haja,
as pija e as flija... I kapitur dhe i cfilitur rrija ashtu për-

mbys, kur ata të tre nisën të zgjohen një e nga një. Duke më parë mua ata folën midis tyre, thanë se «ky djalli çibollos sikur ka ikur në atë dynja... pa shih... e paska gjetur kalin! O Trifon ooo! Po ti ç'dreqin ke rrëmbyer kështu? Edhe brekë grash ke rrëmbyer ooo?» Unë sikur u bëra vesh i tëri dhe dëgjoja vetëm zemrën që më rrihte. Po qëndroja sikur isha pezull mbi ndonjë humnerë dhe vetëm prisja... Përsëri njëri foli: — Edhe në të vjedhur duhet të kesh mënt në kokë...

— Mbytni grykat bre — tha ai që ende s'kish folur — mos zini në gojë as brekë as të vjedhura e as burgjet e as korofillakët... Iernani rehat tashti se do djalli e dëgjon ky mistreci e... na merr lumi...

Po. Tashti kuptova. Tashti i rashë më të. Myteberët e mi paskeshin që në hapsanikë! Kur lufta valonte brenda në Greqi, domosdo kanë ikur prej burgjeve, janë fshehur këtyre maleve që mos i shohë e mos i gjejë as djalli me të birin, fshihen domosdo dhe as që dalin e as që hyjnë në pazare me njeri tjetër... Shkurt hesapi, këta janë vrasës e vjedhës... Përndryshe, këta do delnin në pazare dhe do m'i shisnin kuajt...

M'u duk se arsyetimin tashti e kisha të saktë. Më kapi një farë lemerie dhe nisa të bëj kryqin me majën e gjuhës në qiellzën time: Falesha: O Zot i madh dhe i vërtetë... O Zot, sot Ti m'i hape sytë... O Zot, më jep kurajo e mëndje dhe shpëtomë nga këta kriminelë!

Pastaj më në fund më pat marë gjumi. Dhe kisha fjetur mjaft dhe isha çlodhur e po shihja në ëndërr se pata shkuar në shtëpi, se gjeta atje nën e babë, pushë ëndërr se kërkoja dajon që më vodhi paret e ai, paskëshe vdekur e s'e gjeja dot dhe... hiç mos qesh... në ëndërr i shkova dajos në varr dhe ja pëgëra varrin...

Ndjeva një shkelm vitheve. Kërceva përpjetë. Njëri nga ata më zgjoi e më tha: — Ngrehu se njëra nga kaminat është çarë...

U ngrita. Fërkova sytë, renda te burimi, u lava mir e mirë, u fshiva me qoshenë e tallaganës që më ishte katandisur copë e çikë sa më s'kish ku ta kapte qeni. Vendosa të mos nxitohem. Sepse një çap i hedhur pa kujdes dhe ata ma bënin gropën aty për aty. Gjithë asaj dite punova, duke mbar-tur dru me gomaren e drunjte. Hiqesha si i çkujdesur, bile edhe i gëzuar se gjeta kalin e humbur dhe ca më i gëzuar brenda përbrenda loçkës së zemrës, sepse i pata pikasur punëdhënësit e mi cilët ishin e përse mërzenin këtyre male-

ve... Në këto çaste më afrohet njëri prej tyre dhe më thotë:

— Që të katër kuajt po çalojnë... do na lënë në mes të punës... duhen mbathur me doemos.

Hapi qesenë dhe më dha një shumë para, pastaj më tha:

— Ikë te ai fshati ku ke shkuar edhe herë të tjera dhe i thuaj nallbanit që të t'i mbathë ashtu si duhet...

Ja! Zoti po më ndihte! Zoti vetë u kujtua për mua dhe urdhëroi që atje lart ku është... Urdhëroi Zoti në kokat e këtyre hajdutëve që të çmbështillet lëmshi i ngatërruar mbi kokën time. Ja ktheva urdhëronjësit:

— Pooo..., të marr edhe një copë bukë...

— Merr dhe nisu.

Sa për të nisur e kisha merak vetë! Po, për të marë gjë tjetër unë s'kisha. Nuk kisha asgjë përpos leckave që kisha veshur dhe të katër kuajve kur... desh u dogja!

Ai që më dha urdhërin më tha:

— Veç njërit kalë verja samarin...

Xixë ma bëri Zoti mëndjen; ja ktheva në çast ashtu si do t'i vinte për hesap hajdutit.

— Pooo, në kthim ngarkoj ca dru të thata se na duhen për zjarrin në konak...

Më në fund, u gatita, u shtërngova kuajve qenglat dhe palldëmet pastaj, sepse ata po më kqyrnin (ose kështu m'u duk mua), më nge ua ngrita këmbët kuajve, të katërve me radhë! Katër kuaj nga katër këmbë bëjnë gjashtëmbëdhjetë...

pra me ngadalë shikova 16 këmbët, tundja kokën si i mër-zitur, një herë psherëtiva si me thënë për katandinë e këmbëve të kafshëve dhe... u nisa për të mos u kthyer më...

Sa dola në një padinë, ja hipa Kërrit dhe... si i vura këmbët nër shkallët prej litari, ja rraha barkun me thembrat e këmbëve të mia... U habita... Kali ja mori me vrap, pas tij edhe të tjerët, lidhur kapistrat nëpër kocaqet... sikur më

kuptuan, sikur i hynë brenda mëndjes sime, sikur kishin mëndje edhe ato kafshët e mia të shkreta dhe e ndjenin gjendjen time dhe të tyren! Sa dola te zabeli ku ata mund të më shihnin, s'e ktheva kryet prapa asnjëherë. Por tek mora shtegun pas korijes me lis... O burra trimoshët e mi! O burra

kuajt e mi! Burrani të ikim se do na rrjepin të gjallë e më e më s'do shoh më as shtëpi, as katandi dhe babaj i shkretë me siguri do vijë këtej ndonjë herë dhe s'do më gjejë dot as kockat, pa le varrin që jo e jo!

Kuajt ja morën vrapit jo me rehvan, as me linkth, por me një vërsulje të vërtetë me ik të ikëm! Dhe jo tatëpjetë,

por përpjetë. Kisha planin që të ngjitesha në një majë mali (nër ato që i njihja mirë) dhe që atje të përgjoja nga të ik e nga t'ia mbaj, por vetëm larg e më larg prej këtej! Pas nja tre orë rendjeje, kuajt nisën të lodhen. Përpjetë kjo jo shaka. Vura re se djersa po u delte edhe nga kreshtat, edhe përfund samarëve. Kur, si në një ëndërr, më del përpara një kishë e vogël, e bardhë, e bukur; anash saj mbjellë selvi... Kryqi në majë të çatisë vezullonte. Zbrita kalin. Pastaj i lëshova të katër që të kullosnin, iu afrova kishës. Porta që e mbyllur. Por kisha aqë, mënd në kokë. Kërkova nëpër pezulet, e dritareve dhe dora më preku kyçin. E hapa kishën, hyra. M'u gëzua zemra. Po shihja gjithë ata shenjtorë e shenjtore, po shihja kryqin e madh ku dukej Krishti i kryqëzuar. I shkova drejt e te Mesiu. I rashë gjunjazi, putha pllakaqin e shtrojës, u fala, bëra kryq disa herë, pastaj më hipi një farë mallëngjimi dhe nisa të qaj. E lëshova vehten, sepse dendur e pata provuar: Kur qaja sikur lehtësohesha.

— O Zot Krisht, o Shën Mari e dashur! Ju keni vojtur më shumë se unë... ua di për nder që më shpëtuat dhe më treguat udhën e mbarë... O Krisht më jep mëndjen e mbarë që të vijë dita që të kthehem edhe unë në vendlindjen time, atje ku më pagëzuan dhe ku kam dëshirën të shkoj, të mar-tohem si gjithë bota, të ngre familje dhe të të falem gjithënjë Ty o Zoti im i dashur!

Dola. Mbyllia portën, kyçin e lashë atje ku e gjeta, por... papritur një xixë në kokë. Më duhet që të ik vetëm përpjetë nga ana e veriut. Ashtu bëra. Por ik e ik e ra nata. Ndeza një zjarr te një qosh pylli, u ngroha, e ngroha dhe e përzhita copën e bukës, e hëngra me një barrë shijë dhe, atje ish një bredh i lartë. Iu qepa atij dhe, si druvar më përvojë tashti, jep e jep me duar e kofshë dhe mbrrita mu në majë. I ndjeja shalët e mia që m'u mbusnë me rrëshirë, por... s'ka gjë, kështu i do mushka drutë. Hedh sytë poshtë nga kishte zjarr. U habita. Bredhi ishte nja pesëdhjet metra i lartë. Hodha sytë aneqark. Por desh mbeta pa mënd në kokë... Nga ana e Jugut, xixa, yje. Po. Po. Ishin yje. O Zot ç'janë këto yje poshtë...? Pastaj nënëqesha dhe u tallá me vehten time. U kujtova: Ishin dritat e vaporëve nëpër detin e Egjeut. Disa iknin për nga Gryka e Bosforit, disa delnin saj dhe iknin drejt perëndimit. Pastaj ktheva kryet nga ana e veriut. Ndjeva një gëzim e lehtësim. Drejt veriut shihja xixa që ngriheshin drejt qiellit. Dhe për këto xixa, isha tashmë i njohur, i ditur. Këto ishin xixa që delnin prej kaminash që digjnin

qymyr. Me siguri! Një qind herë me siguri! Edhe një herë ktheva vështrimin nga Jugu! Tashti ata që i pandeha për yje, dalloheshin më qartë. «Yjet» lëviznin, iknin, shkonin në Kostandinopojë, iknin nëpër Marmarâ, apo iknin për në Pire apo për Suez... «Por unë? Ti o ditëzi, ti njeri i vetëm, në vend të huaj, ishe në duart e vrasësve dhe tashti... ku po shkon? Ku vete? Ku të «shpije mushka»...?»

Fjeta atje anash zjarrit. Kullotë kishte boll dhe ndjeja zilet e kuajve, sepse tashti ua hoqa fierin, me të cilin i pata vulosur. Me agimin, s'më nxinte vendi. U ngritshë. Bëra disa kërcime e shkelmime, sepse ndjehesha si i mpirë nga lagështia e pyllit. Dhe përsëri kalorës dhe përsëri përpjetë e tatëpjetë. Ikja ku të më çonte kali e fati bashkë. Por... kafsha nuhat kafshën. Papritur, si në një vegim ëndërre, nuhata erën e kaminës që digjej dhe... pastaj tre kamina njëra pas tjetrës. Rreth e qark tyre vërtitej një djalosh si unë dhe i nxirë si çdo qymyrxhi i fismë. Fërkova sytë, copëza sklepash më ranë poshtë, kuajve po u delte shkumbë nga goja, pastaj pashë edhe tre burra që po më vështronin mua... Edhe dy kuaj. Kërceva nga kali dhe u drejtova nga ata! U fola greqisht me aqë sa dija, ata ngritën supet. U fola shqip. Përsëri ngritën supet. Atëhere më foli njëri prej tyre:

— Koj si ti? Kazvaj... bednij... gorkij... grehota...

Më në fund e mësova të vërtetën. Unë isha futur në Bullgari! Dhe ata tre burrat ishin bullgarë. Edhe këta i kishin fytyrat gjithë blözë e zhul si i kanë të gjithë qymyrtarët e botës. I katërti që më doli përpara, ishte djalosh turk, sepse turqisht më foli dhe e quanin Osman. Nisa të bisedoj me duar e me këmbë, duke bërë shenja e duke shkruar shifra në kartë me një kalem qymyri.

Më në fund më shpjeguan që isha, çfarë isha, përse kisha marrë arratinë dhe çfarë kërkoja. Por ata njerëz ishin vërtet njerëz! Ata u treguan shumë mirëdashës me mua. Kur unë ngulja këmbë që të nisja të punoj, ata nuk më lanë. Unë u thashë se dua të punoj me gjithë kuajt vetëm për bukë goje, por ata nuk pranuan kurrsesi. Bile njërit iu drodh buza dhe qau. Unë ula kryet dhe nisa të qaj edhe unë. Pastaj mësova se ata të tre ishin vëllezër. Më thanë se, po të lahen e të heqin zhulin, gjasojnë fare mirë se janë vëllezër. Pastaj më shpjeguan se Osmanin e kishin yzmeqar dhe se ishte «dobro çellavjek...»¹⁾

1) Bullgarisht: njeri i mirë.

Kur nisa nga puna, ata hanin bukë bashkë me mua e me Osmanin; nuk na ndanin për asgjë. Unë nisa t'i mësoj shqipen Osmanit, por ai, si dukej, nuk ishte brumë e tillë që mund të mësonte gjuhën time. Atëhere iu vura unë që të mësoj turçen e tij. Kështu, dashur padashur, mësoja edhe bullgarisht, edhe turqisht! Jetë kjo! Botë kjo! Nuk e di se ku të çon e ku të kthen.

Ishte behar, ishte ngrohtë. Kisha frikë se mos humbas kuajt në këtë vend të panjohur dhe flija përjashta pranë tyre. Kur isha në gjumë dhe nuk dëgjoja zilet e kuajve, zgjohesha, rendja e i mblidhja, i afroja e përsëri flija. Era e ëmbëlth e beharit dhe e pyjeve të Bullgarisë sikur m'u ngjit në zemër dhe më pëlqente. Rashë në njerëz të mirë, por... plaga e pafjetur e mëmëdheut më digjte e më përvëlonte! Kujtoja nën e babë e motra e vëllanë dhe... ikja larg, që të mos më shohë e mos më dëgjojë askush dhe nisja e qaja e qaja gjersa ndjeja një farë lehtësimi...

Përveç punës në pyll, ramë në ujdi që unë të çoja qymyrin me kuajt e mi dhe me dy kuaj të tyre në një qytet të vogël ku banorët ishin turq dhe quhej «Çaush». Atje na ishte depoja e madhe e tregëtarit bullgar që quhej Jordanov.

Pastaj u njoha edhe me një hanxhi turk, njeri i mirë, i cili, pasi kishte dëgjuar historinë time nga punëdhënësit e mi, më shihte me mirëdashje dhe gjithënjë do më jepte diçka për të ngrënë ose ngjeruar.

Pastaj se ç'mu shkrep, nuk e di sesi, më hyri në kokë dhe falesha në dy drejtime: Drejt lindjes si çdo i krishter dhe drejt nga perëndimi, ku ishte vendi im! Kur shkoja për në Çaush, ndalesha në një çukë mali dhe vështroja drejt perëndimit. Dukej larg, shumë larg, një majë mali dhe unë mendoja se ishte maja e Gramozit ose e Moravës, por më vonë e kuptova se ajo ishte maja e Tomorrit. Këtë ma shpjegoi një herë punëdhënësit e mi, kur udhëtuam bashkë një ditë. Rrallë afro një ditë larg prej këtu) dhe, kur ktheheshin, medoemos do na sillnin gjë për të ngrënë si mua edhe Osmanit. Gjatë kohës që mungonin, unë shtroja bisedë me Osmanin dhe bëja çmos që të mësoja turçen e tija. Osmani më deshte shumë dhe më thërriste «kardhash».

Tek shkoja në Çaush me kuajt e ngarkuar me kalema qymyri, kuajt ndalonin vetë te ndonjë vijë uji që na priste udhën dhe unë ua çliroja kapistrat që të mund të ulnin kokat pas ujit dhe të pinin. Por këtu vendi vinte si vallto,

si baltë. E shkelja baltën dhe dashur padashur më mbusheshin sytë me lot... Më ndodhte kështu sepse më kujtohej vjersha e Çajupit dhe e shkoja nëpër mënd varg për varg: Ku është balta më e ëmbël se mjalta? Në Shqipëri? Ku rron më shpresë e ku kërkon të vdesë? Në vend të ti... (Pastaj) Mëmëdhe quhet toka, ku na ka rënë koka, ku kam mëmë e ku kam atë, ku më njuh dhe gur i thatë!

Kur mallëngjehesha kështu, më shkante mëndja te tre hajdutët, nga kthetrat e të cilëve shpëtova për një qime. Tashti më kujtoheshin me radhë gjithë të sharat dhe shkelmat e tyre. Ata kishin në majë të gjuhës vetëm një fjalë për mua: Paloarvanit! Por unë isha i sigurtë, isha i bindur se për nga njerëzidashja e nga njerëzillëku, isha shumë më lart se ata, pa le të më quanin paloarvanit.

Pas nja dy apo tre muajsh, u kërkova leje punëdhënësve të mi që të shkoj një herë në ish konakun tim në Greqi dhe të shoh mos është kthyer babaj ose dajo mavrija. Ata jo vetëm që më lejuan, por më dhanë edhe Osmanin që të ishim bashkë dhe mos rrezikoheshim kot. Por tashmë unë i njihja vendet dhe, duke ecur, bëja çmos që të largohesha nga ata malet, ku u pata ikur kriminelëve që desh ma përdrodhën fytin. Dhe... sikur të bija qoftë edhe tashti mbi ta, ata kishin për të më grirë me thika e me sopata.

Por më së fundi, pas tri ditë udhëtimi mal më mal e përrua më përrua njoha malin tim! Dhe këtu më filluan dridhmat. Më këcente zemra e më mblidhej shuk cipa e barkut nga një ndjenjë e çuditëshme ankthi e pritjeje. Po sikur të ketë ardhur babaj, si do bëj? Hë? Mendohesha kështu dhe pastaj i jepja karar se më parë do shkoja te punëdhënësit bullgarë, të ndahesha prej tyre si njeri dhe pastaj të kthehesha përsëri. Por... më kot! Kur iu afrova vendit të njohur... zhi-gër e pyll. Ishin rritur më fort ahet e drizat, ishin mbuluar me bar vijat e ujit dhe burimi nuk dallohej fare. E kishin përmbytur ferrat. Njeri i gjallë jo vetëm s'dukej, por as kishte kaluar anëj. Konaku ishte gjithënjë më këmbë dhe për habi edhe llamarinat ishin po aty në çati e në kulmin e tij. Iu afrova konakut edhe më. Hoqa lesën e hyrjes që s'e kishte hapur askush që nga ikja ime. Shishja e varur ishte në vend, e pa prekur, e paparë nga askush. Këtu kishin ardhur vetëm arinj e arusha, sepse dalloheshin bajgat e tyre. Dhe... sikur të isha në mes të ndonjë kishe, rashë gjunjazi dhe nisa të falëm: Ati ynë që je ndë qiell, ardhte mbre-

tëria jote, u bëftë dëshira jote si mbi qiell e mbi dhe... Bukën tonë të përditëshme...

Osmani kishte ulur kokën dhe rrinte gjithë nderim e respekt ndaj meje. Pastaj, kur unë mbarova lutjen, ai nisi e përsëriste: Jazëk! Jazëk! Jazëk!

Dolëm te lëmi i kaminave. Shkova te ai ahu ku kisha zografisur Krishtin e kryqëzuar në kryq. Kishin shkuar vjete dhe vizatimi im mëzi dallohej, sepse ahu kish nisur të trashëj dhe të mbulonte prerjen dhe latimin që ja pata bërë unë.

U nisëm për kthim. Dhe, kur mbrritën te sheshi i kaminave të reja, të tre bullgarët na panë që larg, ndaluan punën dhe mundoheshin të na shohin në sy. Por nga fytyra ime e vrerosur ata e kuptuan se ne s'kishim gjetur asgjë të gjallë.

Njëri prej tyre psherëtiu dhe mërmëroi: Eh vojna... vojna...¹⁾

Pastaj përsëri e përsëri nisëm nga puna.

Këtyre anëve kishte shumë turq, banorë vëndës, Kish edhe jevgj, edhe kurbatë e arixhinj, që janë xhambazë që shesin e blejnë kuaj. Këto i mësova në qytetin e vogël Çaus, ku kishte shumë zanatçinj, që nga këpucarë, opingarë, robaqepës e deri bakërxhinj e kallajxhinj. Kish edhe dyqanka të vegjël me argjendarë e çibukbërës. Në pazar tregtoheshin pipere djegëse, pastaj vargje me duhan të pagrirë.

Një ditë punëdhënësit e mi më thanë se të nesërmen do të shkoja në Çaus. U ngrita herët. U ngritën edhe të tjerët, mbushmë thasët me qymyr. Këfa thasë, thurur me lesh dhije të trashë, ishin tepër të rëndë. I ngarkuam të katër kuajt e mi dhe dy të tyret, më dhanë pare për të mbathur kuajt bukë e djathë në torbë dhe u nisëm.

Te Jordanovi mbarova punë shpejt, por kuajt u bënë zevzekë. U hahej, kishin uri. Atëhere vendosa që ta kaloj natën aty dhe shkova te hani i zakonëshëm. Lidha kuajt në njërin nga hauret e mëdhenj dhe shkova te ajo farë kthine, ku rrinte hanxhiu. Por e gjeta të mbyllur me kyç. Pyeta e më thanë se hanxhiu kishte patur një vdekje në shtëpi dhe nuk kishte ardhur. Por ti leri aty kuajt, më thanë, se dikush nga të tijtë ka për të ardhur. Sa për të bujtur, ke atë odën atje me rogoz, na... mere kyçin... Por mua më duhej bar për kuajt! Atëhere dola të gjej nëpër pazar. Pyet këtu e pyet atje, më treguan për një vënd ku shitej bar i njomë. Mora tatëpjetë, kur, në një shesh të vogël, prapa një furre, ishin radhitur një pesëmbë-

1) Bullgarisht: Eh, luftë, luftë...

dhjetë nuse e vajza fshatare, që kishin sjellë bar të tëharur arave. Ato rrinin të ngarkuara atje, (tamam si ndodh edhe në pazaret tona) dhe prisnin myshterinjtë. U afrova. Një syzezë vetull nëpërkë m'u drejtua mua:

— Bujrun çorbaxhi! Bujrun!

Ishte një vajzë e re dhe ngarkuar paq; i dola përpara dhe e shihja, kurse myshterinjtë e tjerë u dilnin nga prapa dhe shihnin se kush ishte e ngarkuar më mirë. Dallova ku ish vetull nëpërka dhe nuk më shkuan sytë te ngarkesa e saj, por te këmbët! Kish një palë pulpë të derdhura e të plota që tregonin për një palë kofshë të ngjeshura. Të them të drejtën s'pata patur ndonjë rast të tillë. Pa e zgjatur i bëj me shenjë asaj vajze se do ta blija unë barin e saj. Atëhere ajo e gëzuar u shkëput nga vargani i saj dhe më ndoqi pas. Unë drejt e te hani. Hyra në atë farë kubeje që ishte hyrja, bëra edhe disa çape dhe... xhan xhin, në oborret s'kishte asnjë njeri. Hapa derën e odës me rrogos dhe i bëra shenjë me dorë asaj vajze që të futej dhe ta shkarkonte barin në odë. Ajo s'e zgjati. Kapërxeu pragun, kërkoi me sy një vend të përshtatshëm dhe nisi të zgjidhë litarin që e kishte nyje përmbi krahator. Pastaj bari ra poshtë, u përhap era e përzjerë e arave të mbjella me grurë. Kur po mblidhte litarin, sesi e ngriti kokën dhe... sy më sy me mua. Me trup që më dridhej si purteka n'ujë, zgjata dorën dhe lehtë e lehtë i përkëdhela gushën. Ajo guiti paksa dhe bëri naze, duke tundur supat, por uli kryet dhe fytyra i mori zjarr. Unë ja shkova skobën derës, kur prapa meje ajo vijonte të dridhej. Ishte një çupë për të pirë në kupë! Nisi të më thoshte diçka, por me një gjuhë të përzjerë turqisht e kurbatisht dhe, ndërsa fliste, zëri sa vinte e i mekej... Më shihte diku në gjunjët e mia, kurse unë bëja çmos t'i shihja sytë që m'i fshihte.

Kur e pushtova... ajo ma vari kokën në sup dhe dridhej:

— Aman çorbaxhi! Mos çorbaxhi!

Por nuk fliste, më pëshpëriste sa mezi e dëgjoja.

Dhe ish e para herë që më ndodhte kjo në jetën time!

Kohët kalonin, vjetët ikinin, mua nisi të më dalë mjekra. Isha rritur e isha në palcë të moshës, punoja si ari mali dhe nuk i druhesha asnjë pune. Miqtë e mi (sepse tashmë ishim bërë miq) një ditë tentuan të më japin para. Unë jo vetëm që nuk ua mora, por i falënderova nga zemra që nuk më kishin lënë të ngordh uriye nëpër këta pyje e male, i ikur hajdutshe prej thonjve të vrasësve të mi.

Veçse çdo kohë ka sahatin e saj! Ikin e ikin vjetet dhe

pastaj bije një zile e kohës. Dhe kështu, një mbrëmjeje, njëri nga ustallarët e mi, më hoqi mënjane dhe më tha:

— Bir Nikolla... punët u shtërnguan. Paqja u vu, por grekët dhe bullgarët janë në tehu e thikës. S'vunë mënd nga lufta e janë gati t'i futin thikën njëri tjetrit. Po zihen për Maqedhoninë... jo është imja, jo është jotja. Kështu që sinoret po i mbyllin dhe po i rrethojnë me tel me gjemba. Ti je i huaj këtu, i huaj je edhe në Greqi, por këtu s'mund të qëndrosh, sepse vetë ti do kesh avaze edhe ne mirë s'do kemi... Ti ke katër kuaj, do zësh punë me domosdo... ti je djalë flori...

U ligështova dhe psherëtiva thellë. M'u duk tashti sikur zemrën e kisha si ndonjë llagëm të thellë e më ish mbushur me gjak të zi. Dhe gjaku i zi sikur plasi dhe nisa jo të qaj, por të dënesem...

— Ne plaçish, ne plaçish,¹⁾ më foli ustai.

Por nuk qaja unë. Më qante zemra, sepse m'u hap plaga. Kur lufta paska mbaruar, pse të mos kthehem edhe unë në vatrën time si çdo njeri i drejtë dhe që s'i ka bërë keq askujt?! I fola ustajt se a ishte e mundur që të merja një rrugë e të kthehesha në mëmëdhë, ja andej nga duket mali i Tomorrit.

Por ustai më tha:

— Jo biro, në vendin tënd po vrasin e po presin. Vëllezërve të tu seç u ka hipur dhe po ja nxjerrin zorrët njëri tjetrit...

Ishte një mëngjez i përzishëm, kur ata tre burra, në moshë si më qënë gjyshërit e mi, e bashkë me ta edhe shpirtnjeriu Osman, u nismë për të dalë në kufi të junanit. Ata e njihnin më mirë vendin këtu dhe ndaluan te një pyll i dendur. Përfund këtij pylli kërcisnin disa sopata, por ndiheshin që ishin ende larg. Pastaj u vu qetësi, pastaj fryu era me të madhe dhe pylli oshëtiu. Në një çast ata më treguan me gisht... Atëherë unë pashë tre ushtarë bullgarë me nga një automatik krahëqafë! Kalonin njëri pas tjetrit dhe shihnin vetëm përpara dhe asnjëherë nuk hetuan aneqark. Te një çukë ndaluan dhe vështruan me dylbi Pastaj u nisën sërish. Në një çast gusha e njerit automatik u rrah nga rrezet e diellit dhe vezulloi si të ish pasqyrë; bile rrezet e armës më ranë mua mu në sy. Njëri nga rojet bullgare mbante një thikë të futur midis çizmes dhe pulpës. Rojet u nisën tatëpjetë pas vijës së kufirit, pastaj dalluam edhe një piramidë, mu atje kaluan rojet bull-

1) Bullgarisht: Mos qaj, mos qaj.

gare, kur... ustai ndaloi dhe u ul. Nxori nga torba një torbë më të vogël dhe më tha:

— Më sëmbon në shpirt, o bir po... (ai s'u mbajt dot, u kthye më njanë që mos e shohim ne dhe qau me lot) këtu ke bukë e gjellë për tri ditë... këtu të kam futur edhe tri vezë të zjera, jako... të vura edhe djathë, shiko se ta kam mbështjellë në një pecetë të bardhë. Kuajve ua kam hequr zilet dhe i ke në torbë të mbështjella me leckë që mos dëgjohen sido që të bëhet.

Ata të dy qanë e më puthën njëherësh; më puthnin ku të mundnin, pastaj i fshinin sytë dhe përsëri qanin e përsëri më puthnin. Unë vetë u bëra për të pirë farmakun, por durova. Zemra është e fortë, duron...

Më duhej të nisesha dhe u nisa, duke bërë kryq. Edhe ustai po bënte kryq, kurse Osmani kishte rënë gjunjazi dhe falej drejt lindjes. Dhe ashtu, duke u falur, ata m'u zhdukën dhe s'i pashë më kurrë. Më mbështollën drizat, kuajt ngriinin kokat lart si të ishin gjerafa, sepse i ngisnin gjembat e ferrat e zhigrës së pyllit. Unë e dija se isha larguar shumë prej piramidës, por i kalova dy çape afër. Seç ndjeva këtu... këta kufijt ose sinoret e shteteve, kur i sheh dhe i ke pranë gjithënjë të ndjellin një ndjenjë frike e të japin në shpirt një pështjellim të habitshëm.

Nxitova, u fola ngadalë kuajve, ata sikur më kuptuan, nisën të nxitojnë sipas çapeve të mia, ktheva kryet prapa, më s'dukej njeri i gjallë dhe përpara syve një si greminë... nxitova nëpër të, u rëkëllyen pas gurë e haliça, diku shkava edhe vetë, pastaj edhe kuajt dhe pasi thellova në tokën greke për një dy orë, rashë në një koriye shumë të dendur me ahishtë. Hyra në të, por vetëm një dhjetë çape, sepse pastaj nuk kalohej me kuaj. Duhej të bija diku në rrugë, përndryshe ish e pamundur të bëja përpara. Por këtu vendosa të marr një çlodhje. Nuk isha lodhur nga rruga, jo, jo, isha lodhur nga zemra, nga mallëngjimi e nga ndarja me ata njerëz aqë të mirë, për të cilët kam ndjenjen dhe dashurinë më të madhe dhe s'kam për t'i harruar kurrë.

Kuajt po përtpynin gjethe ahu, unë hapa torbën time të ha bukë. Vura mënjanë zilet e kuajve, çmbështolla bukën e futur në një qese pëlhere, mora një vezë e çukita, pastaj bëra të marr djathin... kur ç'të shoh?! Më ra buka nga duart, torba më shkau më tutje dhe u mallëngjeva... Për atje ku ustai më tha se më ka mbështjellë djathë, gjeta plot 10 lira flori!

Dhe qava me pesë palë lotë për ata njerëz të Zotit që ishin vërtet njerëz të Zotit!

U nisa sërish për rrugë. Miqtë më patën dhënë porosira të përpikta. Mos bëj nga ana e majtë se andej mos bjesh në sinor të turkut...

Ik e ik dhe nisa një vetëkuvendimi. Nisa të tallem me vetvehten time. Ty të ka ndodhur ndonjë herë kështu? Nuk besoj, se ti e ke shkuar jetën në vendin tënd... më pyet e më dëgjo mua që më kanë rrahur barqet nëpër sinoret e botës.

Pra po i thosha vehtes: «Or hajvan, or tutkùn, ore djall me brirë... ti sikur je nisur për në dasmë... pa u bërë edhe me para, me lira flori, pa kë edhe pasuri katër kokë kuaj... po sikur kjo udhë të të nxjerrë e të të shpjerë brenda në Stamboll...?»

Shihja rrobat e trupit tim! Cop e çikë, i grisur, i lecko-sur, i parruar; mjekra më qe rritur me një shpejtësi të hatashme! Askush s'mund të më njihte nga njerëzit e mi! Isha tamam si ndonjë kaçak mali. Veçse, si «nikoqir», i mirë, nisa të mendoj se kisha pasuri katër kuaj, kisha edhe dhjetë lira flori, kisha edhe moshën e shkathtësinë e përvojën e një njeriu të vojtur gjer në palcë e gjer në kockë. Pastaj nisa një mendim tjetër: «Po tashti ku po shkoj, ku do vete a do gjëj ndonjë punë diku? A është shtruar bota apo ka luftë? Jo more luftë s'ka (e siguroja vehten përsëri unë vetë) luftë s'ka, sepse këtu rreth nuk dëgjohet gjë e tillë. Një fjalë në fshat e thoshim: Ja afër detit, ja afër mbretit... Te ndonjë mbret unë s'kam si vete, por në det do vete. Do dal atje dhe nga deti ven e vinë vapore e varka e mauna. Do bëj ngarkime e çkargime e ngarkesa me mall a e me qereste për ta çuar këtu e atje dhe... ja kështu kam për të bërë.

Por të mira dhe të këqija, jetë apo vdekje, shtërngime apo vrasje apo plagosje apo çfarëdo tjetër, njeriu nuk e gjen dot me mend se ç'ka përpara dhe ku ka për të zënë liman, varka e tij e pocaqisur. Sidoqoftë, zemrën dhe krahët i kisha të fortë, me këto krahë e me katër kuaj do punoja dhe do rroja. Lufta do mbarojë, thosha, kufijtë do hapen dhe vrapin mu në pragun e shtëpisë s'ime do ta mbaj, me të mbrëritur atje, do shtrihem barkazi dhe do ta puth gurin e pragut. Do ta puth dhe do ta lëprij me gjuhë...

Papritur u gjenda në një pyll të dendur, ku, si m'u duk mua, nuk kishte shkelur këmbë njeriu. Edhe kuajt, sepse ishin me samaret mbi kuriz, nuk mund të më largoheshin e

as të dilnin që këtej pa ndihmën e njeriut. U ula, u shtrita, përtypa një copë bukë dhe u pështeta... Më pat marrë gjumi dhe nuk di se si, por, kur m'u hapën sytë, kishte rënë nata. Kuajt ishin po aty, duke gërzitur fletë ahu. Atëhere... po ja lë vëhten Zotit të Madh! Të më nxjerrë Ai ku të dojë... Zemrën e gëzuar, zemrën e paqme pa... në djall të venë të gjitha... U ktheva nga ana tjetër dhe sërish ja mora me gjumë. Fjeta si i ngordhur gjithë natën e natës. Nuk ishte udhtimi e shtegtimi ai që më pat lodhur ashtu, por ishin dridhjet e shpirtit, kur u ndava nga njerëzit e mirë dhe pastaj kur kalova kufirin... Ja këto më patën lodhur e këputur fare. Por me mëngjezin u ndjeva i fortë dhe i shëndoshë. Hëngra jo me qindra, por me mijra përcëllime purtekash e degësh e shufrash gjersa dola nga pylli vetë dhe me të katër kuajt pas. Gjeta një farë monopati, m'u duk si udhë dhish, ika edhe ca, kur monopati u zgjerua, pastaj u bë udhë e plotë, por të kuptohemi, udhë mali. Ik e ik tatëpjetë, kur përpara shoh një vend si grykë të gjërë, pastaj një vah... Një vah të tërë ku dallohej qartë se dimrit ose vjeshtës këtu kalonin rrëkera e ujra, kurse beharit, ujrata shternin, burimet priteshin dhe atëhere nëpër këtë vah shiheshin reska humbe plot me haliça. Eçja më këmbë dhe kapistrën e kalit të parë e tërhiqja, kur shoh tri qënëje të gjalla mu në mes të vahut të trokuar. Nxitova, sytë gapër përmbi to dhe... i dallova; ishin tri gra të moshuara, ngarkuar me nga një thes të rëndë në kurriz, me nga një bulierë në sup dhe ndër duar shtiza, me të cilat thurnin çorap. Uaaa! Po këto gra! Si nër anët tona? Kur u afrova, gratë ndaluan, më vështruan me kërshëri dhe njëra më foli:

— Birooó për ku mërgon kështu?

O Zot i Madh! A jam në ëndërr, apo ku jam?, O Zot, mos nëpër gjithë këtë ikje e rendje më nxore në mëmëdheun tim?! Kjo grua më foli fare qartë e fare shqip... «Për ku mërgon kështu?» Po si është e mundur, që nga Rodopi i Bullgarisë, që nga Traka e Grekut dhe... në mëmëdhe!

Tashti kisha lëshuar përtokë kapistrën e kalit dhe iu afrova asaj që më foli:

— O mëmë, kush je ti që më fole dhe në ç'gjuhë më fole kështu?

Ajo bëri një çap prapa, pastaj edhe një tjetër, bëri kryq mbi ballë e:

— Po kush je ti, more bir?

— Unë, o mëmë, jam që... lumi të më marë...

Asaj i shpëtoi një shtizë nga duart dhe i ra përdhe. Unë nxitova, e mora e ja dhashë.

— A të pihet ujë, more bir?

— Farmaq më pihet, mëmë, por thuamë të lutem, kush jeni ju dhe në ç'gjuhë më flisni kështu?

Pa pritur përgjigje, i rashë ballit me të dy duart dhe m'u mbushnë sytë me lot. Tashti ato të trija më morën në mes dhe më pyesnin e më pyesnin...

— Unë jam nga Shqipëria, o nënëzat e mia... por kam shumë vjet që kam mbetur maleve e udhëve të Trakës. Jam qyqar si më shihni... s'ka ku të më zërë as qeni, por edhe unë kam mëmë e kam motra e kam vëllezër, por lufta më mbërtheu këtyre anëve dhe tashti jam bërë si arixhi e s'gjej prag e strehë ku të fut kokën...

Gruaja që më foli e para u foli dy të tjerave: — Ju motrani shkoni në fshat, u thoni vajzave të mia se kështu e kështu na ka gjetur dhe ato të marrin një palë rroba të të ndjerit bir dhe të m'i sjellin këtu... është njeri i Zotit, ky djalë që gjetëm, s'mund ta lëmë në mes të udhëve...

Ato u ngritën të nisen dhe, duke folur mësova se mëma që ngeli me mua e kishte emrin Sevasti.

Pastaj Sevastia më tha se e ka shpirtin e zemërën zhur, sepse i qenë vrrarë në luftë djali dhe i shoqi, se ka dy vajza jetime e binjake, se fshati u prish keq nga lufta, se grekët të gjithë meshkujt e fshatit i çuan në një vend të frontit dhe u vranë nga italianët nëpër malet e Shqipërisë... Mbeti fshati thujse vetëm me femra... Kemi vetëm pleq, nusët mbetën pa fëmijë, mbetën si beronjë... fajin na e ka greku, tërë meshkujt tanë na i futi në një tagmë dhe tagma e tërë u çfaros...

— Po... mirë; këto i kuptova, o mëmë, por, më thuaj të lutem, më thuaj ku ndodhem e ku gjendem unë, përse gjuha ime këtu kaqe larg mëmëdheut tim?

— Ne s'jemi vëndëse këtu, por, kur unë isha e re, aty nga moti 1923, turku i lik, na përzuri nga vatrata tona. Ne ishim në Qytezë, ose Ibrik Tepe, si i thoshin turqit. Na përzunë dhe u hodhmë kësaj ane. Jemi këtej shtatë fshatra... nga ne ka dalë Fanoli i madh, ai që bëri Shqipërinë! Kur na përzunë nga Qyteza, ne muarmë vetëm teshat dhe gurët e varreve dhe gurët e mëdhenj të portave... Ne ramë nga shiu në breshër...

«Aaa... tashti u kujtova! Ata tre kriminelët, te të cilët punova kaqe kohë një herë, njërit i shpëtoi goja e tha: Ama ç'ua punuam arvanitëve! Po. Ata kanë qënë për vjedhje nër këto fshatra».

— Kemi drith nër këto thasë, vijoi Sevastia, e mbajmë fshehur nëpër shpella të malit, është zi buke akoma, por do jetë edhe më keq, sepse në s'kemi më krahë pune... Tashti na zu e keqja më e madhe, ne s'e kemi patur zakon që gratë të lërojnë arat me qe e me parmenda... tashti nga e keqja edhe nismë të lërojmë... Po edhe që s'kemi se i hëngri lufta, po edhe kuajtë i hëngri dhe i vrau lufta. Po emrin s'ma the, o bir!»

— Nikolla ma thonë, mëmë. Nikolla Biku. Jam bir i Thanasit dhe i Aleksandrës. Ata mbetnë matanë kufirit se plasi lufta e tashti sinoret janë rrethuar me mina e me tela me gjemba...

Papritur ajo nisi të qajë. Lotët s'i përmbante dot dhe dëneste fort. E kuptoja, i qenë hapur plagët e shpirtit. Hoqi shaminë e zezë nga koka dhe nisi të fshijë lotët; ashtu iu dukën leshrat e thinjura para kohe, sepse tashti duhet të ishte nja pesëdhjet vjeçe. Po, kur shtiu sytë mbi mua dhe më pa që qaja edhe unë, u ngrit në majë të gishtave dhe nisi të më fshijë lotët. Këtu s'u përmbajta dot dhe i fola:

— Kaqe vjet kam që qaj e qaj si fëmijë dhe s'më ka dalë nënë të më fshijë lotët... O Sevasti, më dole nënë këtu në mërgim dhe Zoti qoftë me ty...

Pastaj ajo, duke psherëtirë thellë e më thellë, hodhi sërish shaminë e zezë mbi kokë, e lidhi ndënë gushë dhe më tha:

— Dëgjomë këtu bir. Ti do vish në shtëpinë time, atje të lahesh e të ndrohesh, të hash një copë bukë si njeri i Zotit... (e duke parë grimacat e mospëlqimit tim, ajo shtoi sërish). Mos ma prish, të ve në be për shpirtin e atyre që më dogjën e më shkretuan megjithësej...

Kur mbaroi këto fjalë, ja edhe një shpërthim tjetër. Diç desh të thoshte e s'e thoshte dot, bëri të çelë gojë dhe xhur... lotët:

— Për shpirt të tim biri do të të jap rrobat e tija. I kishte qepur për dhëndëri dhe unë sot e kësaj dite i them asaj vajze që kishim të fejuar, i them «nuse». U plak e varfëra dhe s'kemi as djem e as burra për martesë. Ç'na gjeti ne mos e gjetët njeri tjetër.

Ja mora Sevastisë thesim me drith që kish mbi kurriz, e

ngarkova në dy thasë mbi kuajt e mi. Por kur e bëra këtë punë, mësova se drithi ishte elb dhe një kllasinë më shpoi nën grykë kur po e ngarkoja. U nismë. Ik e ik e tashti më s'fli-
nim fare. Unë dëgjoja dënesat e saj dhe larg, shumë larg në-
për kokë e nëpër mëndje, po parashikojta disa skena e disa
ngjarje që sipas terezisë sime do të ndodhnin... Pas ndonjë
ore rrugë, u ndodhmë përmbi fshat. Ai shtrihej e përhapej
qark e rreth një lumi të vogël, që gjarpëronte nëpër ara e
livadhe. Ish një fshat si ata të Devollit tonë. Dallova nja dy
mullinj me ujë, dallova një kishë të re fare, dallova kovaçanë
e një kishë më të vogël. Nëpër disa oborre (dëgjohej gjer këtu),
kërcisnin zinxhirët nëpër kova pusesh, nëpër oborre kishte
pjergulla, shumë pjergulla me rrush të zinj. Pastaj pashë një
vargan me vajza me stomna të kuqe argjili që ca shkonin e ca
ktheheshin prej një kroi të madh përfund fshatit. Furshullonin
shumë drurë, në krye m'u dukën si plepa, por pastaj i rashë
në të... këtej ishte vend bregdetar dhe «plepat» që m'u du-
kën mua, nuk ishin të tillë por ishin selvi të gjata e bukuro-
she; Diçka m'u shkrep në kokë dhe, me qënë se u ulëm dhe
prisnim të vinin vajzat e Sevastisë, unë futa dorën në torbën
time katrane dhe nxora çomagen time të vegjëlisë, atë që ma
pat dhënë mëma ime e më pat thënë: — Ikë o bir dhe kudo
që të shkosh e të gjesh derën të mbyllur, trokit me këtë ço-
mage të kolendarëve dhe dera do të të hapet..

Ja tregova Sevastisë dhe i fola për porositë e mëmës
sime.

Ajo bëri të nënëqeshë, por s'mundi. Mua sërish më shkoi
mëndja te bulira e saj dhe e vështrova etëshëm.

— Pi bir, më nxiti ajo, pi sa të ngopesh...

E vura sërish pipëzën në gojë dhe, duke pirë, nga era
që sillte bulira, e kuptova se ishte prej dru dëllinjë, tamam
ashtu si i bënim edhe ne në mëmëdhe. Piva aqe shumë sa
të thoje se kisha ngrënë gëlqere të pashuar.

Erdhën vajzat e Sevastisë. U habita! Binjake e shkuar
binjakeve! Nuk ndryshonin asgjë e asgjë për be, nga njëra
tjetra. Kishin një përgjasim të hatashëm. Ato më dhanë do-
rën, ma hodhën edhe dorën mbi qafë, më afruan dhe më
puthën në të dy faqet leshtore, që i kisha tamam si të papa
Dhimitrit ynë.

I vura re mirë. Ishin tej mase të shqetësuar dhe më
shihnin të habitura. Desha s'desha, mora rrobat që më dhanë
dhe hyra në një koriqe të vogël me thana që ish aty pranë.

Duke u veshur e ngjeshur, dëgjova vajzat që i thoshin
së jëmës:

— E mësoi gjithë fshati, kanë dalë te mulliri lart e po presin. Ka dalë edhe Papa Simoni në krye të të gjithëve...

Por unë vura re se vajzat, ndofta nga përgjasimi i madh, mbanin lidhur dy kordele në grykë. Një të gjelbër dhe një të kaltërtë. Me siguri këto i kishin për t'u njohur nga të tjerët. Por unë sapo isha futur në një fshat të largët, në një fshat të farës e të sojit tim dhe, ngjarjet që pasuan, as që mund t'i merrte me mend as Zoti vetë!

Kur dola i veshur prej korijes, ato të tria, si ta kishin bërë me fjalë, më uruan: — Me shëndet!

U nisëm tatëpjetë për në fshat. Vura re se fshati ishte ding i mbushur plot e përplot me lule të verdha Shën Marije, tamam si në vendin tim. Pastaj pashë dritareve saksira me borzilog. Kur u afrova te turma që më priste, dallova fytyra gojëhapët, sy tepër kureshtarë, por... me det... asnjë djalë të moshës sime, asnjë për be. Lufta i pat futur në hinkën e saj dhe i pat zhdukur nga faqja e dheut.

I pari që u lëshua mbi mua, ishte urata. Ky më qafoi fort, më puthi e më bekoi, më dha uratën, duke përsëritur psallme dhe u habita... Fliste një shqipe edhe më të saktë se mëmë Sevastia. Unë i putha dorën dhe kryqin e argjendë. që kish të varur në kraharor. Pastaj... Oh pastaj, këtë s'kam për ta harruar dhe kam për t'ja treguar edhe varrit! U takova me të gjitha një për një; një për një, por... të gjitha vajzat, të reja dhe të shkuara në moshë, të gjitha pa përjashtim, më shihnin me një lakmi të tepëruar! Dhe unë në çast e kuptova se çka po ndodhte rreth meje, sepse dëgjova edhe një zë që foli ngadalë, por troç: — Si lum Sevastia... kjo e pati kësmet, ja dërgoi Zoti vetë...

Por m'u lëshua sipër një plak tepër i mocëm. Sapo mbritti shkopi i pleqërisë iu ngatërrua nëpër këmbë dhe, po të mos zgjatëshin duar dhe ta mbanin, ai do rrëzohej përtokë. Ky më puthi me afsh e me shpirt, më shtrëngoi fort, aq fort sa mund të shtrëngojë një atë i dhëmbshur, paçka se është plak. At Simoni ma tha: — Ky është kushëri i parë i Fanolit të Madh, të atij që e ngriti Shqipërinë... se të mos kish vajtur Fanoli te Vilsoni, nuk bëhej Shqipëri...

Kur hyra në shtëpinë e Sevastisë, ndjeva një dridhmë. Ishte së pari një oborr tamam si ata tanët! Bile kishte prapa porte edhe gurin e thelluar, ku pinin ujë pulat. Por... vajzat i kishin marë masat, sapo patën dëgjuar për lajmin. Në një farë ashefi, dy gjyme ishin vënë mbi zjarr dhe po nxehnin ujin.

Në atë ashef më futën së pari dhe më dhanë sapun, më dhanë tesha të brendëshme, më dhanë gërshtë e brisqe... Këto të gjitha ishin dikur pronë e atyre fatkeqëve që i pat rrëmbyer lufta dhe Sevastia dridhej e dridhej gjithënjë.

Dritarja e vetme që kishte ashefi, ishte në formë vezake, kish një rrjetë teli në forma hoji dhe, në atë farë dritareje, ishte varur një pasqyrë... O Zot! Unë deri atëherë kisha parë vehten vetëm nëpër cipat e ujrave dhe sidomos mbi burimet, kurse këtu... për herë të parë, pas kaqë vjetëve, po shihesha në një pasqyrë! Dhe pasi e preva dhe e rrova paq mjekrën, pasi hoqa me peshqir mbeturinat e shkumbës së sapunit... vetëm atëhere e pashë vehten time sakt e plotësisht! Isha rritur e dukesha goxha djalë! Nuk di sesi kjo më gëzoi fort dhe më bëri që të krekosem paq dhe t'i them vehtes — njeri! —

Por, duke u ndrruar e rruar, nëpër hojet e dritares shihja përjashta. Në oborr hynin e dilnin njerëz, shumë njerëz. Ngjarja ime pat marrë dhenë, por kryesorja ishte gjetiu: Erdhi një djalë, një goxha djalë prej gjakut e gjuhës (këtu i thoshin gluhë) sonë... Zoti e dërgoi te Sevastia e... Fjalët dhe hamëndjet e tjera nuk thuheshin, por merreshin me mënd. Po... unë? Si do bëj e si do veproj unë? A mund të hap unë fjalë të tillë? Jo. Kurrësi, jo. Të bëj një gjë të tillë gjason si ajo e thënënjës e vendlindjes sime ku thuhet «Vjen i biri i botës në fshat dhe na kërkon të bijën e priftit! De o hall de. Po në fund të fundit si do bëj, çfarë do them e si do ta them? Duke nisur të kreh flokët, kuptova se më duhej domosdo një berber. Por «Iere berberin, o ditëzi, or ditëbardhë, shih si do bësh e çdo thuash! Apo do hash e do pish pasi u lave dhe u ndërrove dhe pastaj do ngelesh si hu gardhi?»

Më shkoi mëndja se Sevastia do të ma thoshte vetë, por jo... Edhe tek ne nuk thotë kurrë ana e vajzës, gjithënjë duhet të flasë fisi i djalit. Po ku ta gjeja unë fisin tim këtu në këtë cep të Trakës? Duke rrahur kështu ujë në havan, papritur më ardhni një mendim i mirë: «Shohim e bëjmë, sido kudo unë nesër në mëngjez duhet të ngrihem si djali i mirë dhe të uroj e falënderoj e pastaj të kërkoj të mar të katër kuajt dhe t'ja mbath ku sytë këmbët, të shkoj në bregdet e të gjej ndonjë punë si qiraxhi a... si djalli të më marë...».

U kopsita mirë e mirë dhe i hodha edhe një herë sytë në oborr! Kishte shumë vajza dhe këto këtu, si në vendlindjen time, i kishin fustanet paksa më të shkurtër sesa i mbante brezi që kaloi.

Dola dhe, që prapa portës, një urim i parë:

— Si pëllumb qënke bërë, me shëndet, bir!

Ky ishte vetë At Simoni, prifti i fshatit. Me një palë tespihe qelibari duarve, ai po rrinte aty e më priste mua. Ndofta vetë Sevastia e pat thirrur që të ish një mashkull për pritje e për bisedë në shtëpi.

Kur u shtruaam lart në odën e mirë (sikurse e quajti njëra nga vajzat dhe pikërisht ajo që kishte kordelen e kaltërtë), urata desh të dinte nëse unë e dija Fan Nolin dhe punën e tij. Për t'u treguar edhe ca i shkollur, unë i recitova: ... Dhe qatipi po përmbysët/, si një gur që rrokulliset/, në liqen të zi dhe shket/, tatëpjetë dhe humbet...

At Simoni përplasi duart në shenjë gëzimi dhe nisi të më hapet: Po... ne që bëmë Shqipërinë, ne ramë nga shiu në breshër. Na përzuri turku dhe na priti greku, por na pas-këshe pritur me qerratallëk... Mezallah se na le të këndojmë psallmet me ungjillin në gjuhën tonë. Ne këtu, dorazi na i ka dërguar Noli të gjitha vivlitë e kishave, i ka dërguar në të shtatë fshatrat tanë, po ku mer pykë greku? Ai na thotë: «Ju jeni grekë dhe mos na ngatërmoni, se pastaj lot i qethuri...» Po unë, ua shkel volinë e tyre, ungjillin e këndoj shqip, psallmet shqip, kur vdes njeri e dërgoj në atë botë me shqipen tonë. Vetëm kur na vjen ndonjë grek në kishë, ose kur na vjen dhespoti i Ksanthit... s'kam ç'bëj dhe meshoj grekçe...

Pastaj At Simoni mori një pamje të vrerët dhe më tregoi:

— Por medet, o bir... mëmëdhethi ynë ra në dorën e rusit. U bë i pafe vendi ynë... i kanë rrethuar sinorët me tel me gjemba... prandaj s'të ka ardhur ty as babaj e as xhaxhaj... të paktën neve këtu i marrim gjithë vivlitë e Nolit, na vinë me postë... në Nolët i ke të gjitha (kur tha kë-shtu, unë mora me mënd se e thënëmjja «në Nolët» urata desh të thosh ne njerëzit e shtëpisë së Nolit) i kam leçitur edhe unë me Don Kishot e me Shekspir e me të gjitha me radhë... Shkollën e kemi grekçe, po vetë flasim shqip... Ankohemi ndonjëherë, por na vjen xhuvapi: Hajde rrini urtë atje, le që u pritme e u dhamë vend, po na dashki edhe të na hapni avaze... shqipja s'ka të shkrojtur se ja ka ngrënë vivliat lopa...

Pastaj kemi patur edhe një të keqe tjetër... EMA-istët u vunë kosën priftërinjve... i vrisnin e i prisnin pa pikë mëshirë... më kapnë edhe mua, e pashë vdekjen me sy, do më thernin... por u fola: — Or të uruar... po unë s'jam grek bre! — Pooo, ç'djall je ti? — Po unë shkipëtar jam

bre, as më njihni nga gluha... unë grekçen e kam mësuar me të vjedhur...

Seç ra në mendime një aksomatiko i tyre dhe më lëshuan...

Urata ndejti edhe ai për darkë, sepse Sevastia nguli këmbë. Hëngrëm e pimë, uruam e bekuam. Më hidheshin fjalët larg e larg, nga urata bile, por unë bëja sikur s'kuptoja. U ngrita në mëngjez herët, siç isha mësuar. Por ngritur patën qënë edhe Sevastia edhe Maria edhe Doneja. Ua mësova emrat që më darkë. Doneja doli n'oborr me një ibrik që ish i larë dhe i fërkuar sa ndriste e vetëtinte si të ish i artë. Kështu ishte edhe vetë Doneja, por unë i varfri, sytë përdhe e fjalët pak e shkurt. Por dua të rrëfhem: Kur në një cast unë po fërkoja faqe e gushë, sesi e ngrita kokën dhe pashe se Doneja rrinte e përkulur, duke më shtënë ujë mua... dhe iu dukën dy gjinjë të bardhë të fortë e të plotë që më bënë të më rënkojë shpirti. Pastaj ndjeva se dikush po sitëte miell në magje. Ish mëmë Sevastia, po gatuante një kulaç. Me ta vënë re këtë, u preva. «Edhe këtu zakonet tona do kenë, kur bëjnë kulaç, është shenjë e përcjelljes.»

Më shtruan mëngjezin. Kishin zier thierëza dhe u shtrova të ha. Dy çape më tej Sevastia po gatuante e rigatuante kulaçin dhe e spërkaste me miell. Në oborr ligjëroi një këndez, kakarisën dy tri pula, një kokër dardhe pikoi nga druri dhe ra në rrasat e gurta. Ajo me kordelen e kaltërtë rendi e mori dhe ma vuri përpara. E hëngra edhe dardhën dhe... u ngrita. Desha s'desha fola:

— Mëmë Sevasti, nderin që më bëre s'kam për ta harruar kurrë... Unë duhet të nisem se u rashë shumë më qafë...

Ato të tria u vështruan sy më sy...

— Si të ta dojë zemra, bir — tha Sevastia dhe përsëri spërkati brumin me miell — po... nga do shkosh?

— Nga të më shpjerë Zoti, Sevasti...

— Po... Zoti... o bir... Zoti këtu të solli!

Heshtje. Mbeta si hu gardhi. Nuk dija a duhet të flas, por ca më zor çfarë të flas. Heshtje. Në vatër, një poçe balti lyer barkun me baltë, po zjente dhe, nga zhurma që bënte, kuptova se zjenin fasule. Më në fund Sevastia e bëri gati kulaçin, u përkul te vatra, largoi hirin, lëshoi kulaçin atje dhe i hodhi sipër shpuzë. Pastaj ajo fshiu duart me mësallën e vet, vajzat s'e kuptova dot se si shkanë e sesi ikën përjashta. Vura re se të dyja llërët e Sevastisë dridheshin. Të mijat dridheshin më shumë.

— O bir Nikollë — hapi fjalën ajo — këtu jemi vetë ne

të dy dhe Zoti na sheh dhe na gjykon. Unë dua të të të një fjalë, sido që të jetë puna, ti mos ma mer për të keq, unë dua që të mbetesh këtu... Dua të të bëj dhëndër... bashkoi Zoti me mua atje në mes të udhës, sepse kështu is dëshira e Atij. Mua djalë e burrë m'u vranë, mbetëm tri mra qyqare në shtëpi, shtëpia do burrë. Dy tre trarë të shpisë kanë krisur e duhen ndrruar, shtëpia do më bjerë... të një bese e të një gluhe jemi. Po të të pëlqejë mirë, s pëlqeu, s'ka ndonjë të keqe... njerëz jemi, edhe fëejmë edhe bëjmë janglilëshe... Të vafte udha e mbarë, sa për plaçkë që të dhashë, mos m'i zer në gojë. Unë t'i fala se bëj sevë dhe t'i fala për shpirtin e atyre që më...

Ajo s'foli më. Unë ngeca. M'u mbyt gryka e s'më hap goja. Dhe më ndodhi ajo që e tregojnë shumë njerëz, po që unë s'e kisha besuar. M'u kujtua shtëpia, mëma e babë e sidomos motrat. Ato janë më të mëdha se unë... a u hy në hakë motrave!

Papritur mëmë Sevastia kish vënë re se llamba e vajgurit, që ishte në buhare, pat mbetur e ndezur dhe bëri ta fikur... në odë hyri Doneja dhe i foli: — Lëre mëmë, lëti se s'arrin dot gjer atje lart, e shuaj unë...

Doneja ngriti lart të dyja duart dhe e kapi vitëllën e llambës. Tashti trupi i saj sikur u derdh i tëri. Ish një vajzë fshati, s'kish ndonjë bukuri të veçantë, por ish në moshë fare të re, pushi i gushës ish i plotë, truplidhur, pulpët të plota, por të thekura nga dielli. Duket që këto të trija punonin. Hyri edhe Maria e vari në zinxhir të kllanikut një gjym me ujë. Unë s'e vura re fare gjymin, por pashë llërët e saja të plota... por kot që t'i shihja veç e veç. Ato ishin të dyja si dy pika uji, përgjasimi i tyre ishte për t'u habitur. Dhe fare papritur m'u ngul në kokë: «Cila nga të dyja do të jetë imja, kordela e kaltër apo...»

Sevastia tashti foli në sy të vajzave dhe përsëri më tha:

— Mos të të vijë turp, biro... martesën e ka dhënë vetë Zoti dhe vetë Zoti të dërgoj te unë...

Tashti faqet e vajzave, të dyjave njëherësh, u ra një kuqëlim i befte. Ato rrinin kokëulur, me droje e turp, unë i shihja të dyja, ato s'guxonin të ngrinin kokat dhe më në fund vendosa të flas:

— Mëmë Sevasti... ti bëj e ti thuaj si të jetë më mirë... Edhe unë mendoj po ashtu... këtu më dërgoi Zoti vetë... Atij i erdhi keq për mua, më la kaqe vjet si asket nëpër male e nëpër pyje... por kuptomëni... unë jam i huaj...

Dhe biseda kushedi kur do mbaronte kur, krisi kanata e portës dhe hyri At Simoni. Që pa hyrë brenda, nisi të flasë: «...po unë s'të fola edhe të tjera që kisha për të të thënë... ta kam fjalën te grekët. Janë hileqarë të mëdhej, prandaj këta s'kanë për të bërë prokopi ndonjë herë... gjithënjë me të hedhur, gjithënjë me të gënjer, gjithënjë të prapë dhe prapësia s'u ndahet. Ta kam fjalën për qeveritarët, sepse llauzi s'ka ndonjë faj... Sepse ka hileqarë që të hanë në këndar ose në kut, ka asish që të hanë në okatarët e vajit, por këta, grekët dua të them, Venizellot me shokë të hanë në këndar të gjakut... Ta bëjnë gjakun hasha. Pa pikë turpi thërresin e buçasën se na qënkëshin grekë Kanari e Bubulina e Karaiskaqi e Boçarenjtë e Xhavellat e të gjithë ata më trimat me radhë...»

Papritur urata heshti... Sikur e kuptoi që askush s'po ja merrte fjalën. Po. Ai hyri «brenda»... e tha: — Të më ndjeni, zonja Sevasti, mos kishit ndonjë fjalë që...

Kur Sevastia nuk iu përgjigj, fola vetë:

— Po uratë... Juve jeni famullitari i fshatit, edhe tek ne kështu e kemi zakon, flasim me priftin dhe...

*
*
*

Gjithë ditën e ditës, Sevastia me të dy vajzat e saj, flisnin e s'pushonin në një odë që ish më e largëta e shtëpisë. Unë lexoja një libër të Nolit që më solli urata. Por leximin e bëja gjysma e gjysma, sepse bisedat lart nxeheshin fort dhe dashur padashur edhe dëgjoja... Ishte fjala se cila do të ish nusja ime! Sevastia thoshte se Maria, (ajo me kordelen e kaltër) ishte më e madhja, sepse pat lindur disa minuta më parë. Doneja ndjehej e përbuzur dhe inatoziej e shfrynte e thërriste, por dukej, këndari rëndonte nga Maria. Në një kohë u ngrita dhe vendosa të shkoj te kovaçi i fshatit. Gjithë sa gjeja në rrugë, më përshëndetnin, të tjerë e të tjera më tregonin me gisht nga larg, kurse unë pyet këtu e pyet atje dhe u gjenda te kovaçi. Edhe ky më njohu në të parë dhe bile më tha: — Aaa, ti je ai dhëndëri i Sevastisë? Po mirë, bu-kuri. Me trashëgim.

Pat marë fjala dhenë, apo merrej me mënd? S'e kuptoja dot. Por kovaçit i kërkova një kazmë të mirë. Ai ma priti:

Po ç'e do kazmën ti... mund të punosh tokën me kuajt, ti paske katër...

— Jo... unë dua edhe një kazmë për atje ku s'hyn par-menda, por e dua të madhe. — Po kazmat njëlloj janë! — Jo, jo. Unë dua të më bësh një kazmë të madhe, sepse unë druvar kam qënë, por nuk punoja me sopatë, por kam pu-nuar me latë...

— Mirë — ra në ujdi kovaçi — kam ca balestra prej aero-plani, këtej afër u rrëzuan në kohën e luftës. U rrëzuan bolli, po ta bëj një të madhe...

Por në mbrëmjen e asaj dite, koha e ndrroi fletën. Ishte behar, por nisi të fryjë një erë e marrë dhe vija re selvitë sesi përkuleshin sa desh u zinte maja përdhe. Lexoja përsëri Nolin dhe në kokën time më dukej se losnin valle Maria më Donenë. Afër mbrëmjes, më erdhi Sevastia në odën lart. Duarve kish një kaci mbushur me prush dhe në dorën tjetër, copëza drush e pishe.

— Po leçit, more bir? — më pyeti ajo si për të thënë diçka.

— Ja, po leçit mëmë...

Asaj i ndriti fytyra dhe më vështroi, duke nënëqeshur. Ishte e para herë që po e quaja mëmë.

U përkul te vatra e ndezi zjarrin, pastaj më tha:

— Dëgjo bir. Për atë që vendosmë... Maria është jotja, sepse ajo ka lindur e para, Donenë do ta kesh motër.

— Mirë, o mëmë, si të doni juve...

— Tashti ti ngrohu pas zjarrit se ndrroi koha, kështu e ka vendi këtu. Vjen ndonjë furtunë prej largu në det dhe bëhet qameti... unë po të dërgoj këtu vajzën time, fatin tënd, o bir... kuvendoni vetë, se ne kështu e kemi zakon.

Ajo u nis të dalë, por iu morën këmbët, pastaj u mbajt pas murit dhe vështroi mbi të. Atje ishin fotografitë e të birit dhe të të shoqit. Unë ula sytë dhe vështroja zjarrin.

Pas pak, Maria hyri në odë. Nuk e pashë, por ndjeva çvendosjen e ajrit. Ajo ardhni pa folur, u ul diku brinjazi pas meje dhe më pëshpëriti:

— Mirndajnatë, Nikolla!

Unë s'munda të flas, por ajo u tregua më trime se unë. Më vuri dorën mbi supin tim dhe ndjeva krejt trupin e saj që u shtrug pas meje. Atëhere ngrita dorën e majtë dhe i qarkova belin. Ngelmë ashtu një copë herë. Pastaj ish ajo që përsëri ma vuri dorën nënë gushë dhe me gishtrinjt e saja nisi të m'i shkojë rreth qafës e rreth gushës. Atëhere s'e përmbajta dot vehten dhe iu lëshova sipër, e shtërngova ndër krahë, e putha

e putha sërish e sërish dhe... nisa të nxitohem, nisa të...
E mora ndër krahët e mia të hekurta prej druvari e...

Ajo u tremb dhe më shikoi nga duart.

— Jo, Nikollë, dale, mos... na shohin ata (e më tregoi fotografitë në mur) Ti prit e mos bëj kështu se... ja, të djelën do bëjmë dasmën e do vemë kurorë... Po unë erdha të kuve-
ndojmë... Hë, si thua Nikolla, të pëlqej unë ty...?

— Po Marie, më pëlqen...

Heshtje në gjithë shtëpinë, por s'mundem ta harroj. Dë-
gjova një të qarë. Me siguri ishte Doneja.

Dhe... si gjithë bota, u martova edhe unë. I vura gjoksin
shtëpisë. Ndrrova trarët e krisur, putha dorashkën e parme-
ndës dhe damalugut dhe, me katër kuaj që kisha unë, isha
gati të lëroja të gjitha tokat e Trakës. Por... përsëri zjarri i
zembrës sime, ai zjarri i pashuar i mëmëdheut. Më shkoi më-
ndja se në pyllin e dikurshëm, mund të ketë ardhur babaj.
Fola me Sevastinë, i shpjegova dhe i kërkova që me Marinë
bashkë të shkoja një herë te konaku im i varfër.

— Të shkosh biro, si të mos shkosh. Tu bëj gjë për të
ngrënë ta kini për udhës...

Dhe ky udhëtim ish muaji i mjaltit, or vëlla... kështu
u martova unë. U nismë një mëngjez herët, hipur mbi dy
kuajt më të mirë që kisha, dhe ik e ik! Tashti i njihja udhët
e pyjet e malet e korijet e Trakës së tërë. I kisha shëtitur, i
kisha parë një për një, duke punuar e duke kërkuar jetën,
bukën e gojës, prapësitë dhe gjithë të këqijat që pata hequr.
Dhe pse të ta fsheh... Vërtet po bëja muajin e mjaltit. Isha
i ri, i fortë, tashti i ushqyer si njeri, kurse nusja ime ish edhe
ajo e fortë, në moshë thujse barabar me mua dhe kishim
vendosur të bëjmë një karvan me fëmijë që ta mbushnim
plot shtëpinë, po ashtu si i kishte qejf e dëshirë zemra e mëmë
Sevastisë. Kështu thosha e kështu mendoja, por... jeta ka të
papriturat e saj. Dhe të papriturat për mua kanë qënë të ja-
shtëzakonëshme, të çuditëshme dhe më kanë ndodhur gjëra
që s'mund t'i shkojë ndërmënd askujt në botën e tërë! Po
Po. Në botën e tërë.

E... ik këtu e jepu rehvan kuajve atje, ik në trokth e
ik me vërsulje, ajo më thërriste, sepse unë zhduksha pyjeve.
ajo më thërriste, unë i fshihesha e s'i bzaja, ajo merrte inat
e i dridhej zëri e pastaj... shtriu këtu e argalisu atje dhe
më në fund u afruam... Kishim edhe një dy udhishta, edhe
një, edhe një përt kur... zemra desh më fluturoi, desh më
iku, desh mbeta pa frymë atje në mes të zhigrave të pyllit.

Jo. Jo. Veshët s'po më tradhëtonin. U duk ahu i madh ku pata zografisur Krishtin, pastaj edhe pak... Zërat tashti i ndjeva të qarta, të forta... O Zot të qofsha falë... Maria! Maria! Rendë, nxitohu, paskan ardhur Maria! Maria! Mariaaa! U hodha nga kali e u vërsula përpara, thikë drejt e përpjetë, në atë truall që e njihja me pëllëmbë! Një si çekan më rrihte të dy tëmthat. Thërrita — Baba! O Baba Thanasi! Paski ardhur oreee! Ah, o dajo, ah o qen, por... në fund të fundit të fal për gjëmën që më bëre, të fal, o qen të fal, po...

Dola te shtegu, i rashë me shkelm një «gomareje» druri me të cilën dikur mbartja dru dhe që ish kalbur... krejt... Dicka si një timpan rrihte mbi një hekur! Por... një pamje, një mynxyrë, një batërdi e tërë... Nuk ish as babaj e as daja, por atje pat ardhur dhe kish futur kokën një koloni me kurbatë! U dukën disa fëmijë krejt të çveshur, ish lidhur një peshtemall midis dy aheve dhe një fëmijë si në djep e lëkundnin. Nja dy fëmijë të tjerë po pshurreshin te lëmi i kaminave... Desha s'desha, u fola kurbatëve. Dhe më treguan:

— Ne jemi kurbatë dhe arrixhinj nga Bullgaria... a na kupton?

— U kuptoj ore, u kuptoj, në të gjitha gjuhët e Ballkanit u kuptoj po...?

— Atje në Bullgari ardhni një qeveri e sertë... deshën të na bëjnë kolkoz, deshën të na mbledhin të gjithë arrixhinjtë në një kazermë dhe ne i thirrme vrapit. Si jetokërka arrixhiu në kazermë ushtërije?! Po ne, ku ta dinim se ky konak qënka yti... Shishen? Po, e gjetmë një shishe këtu. Por e thyemë dhe gjetmë një letër në të, por se çfarë shkruhej atje, nuk e merrnim vesh. S'di ç'e bënë fëmija atë kartën... Mos u sëndis, o të keqenë, kurbatë ne... ku na ze mëngjezi s'na ze nata... do të ikim...

U ktheva nga Lindja dhe u fala:

— O Zot... Përse tallesh kështu me mua?!

Nga vështrimi në qiell, i ula sytë drejt tokës. Atje ishte ahu i madh, që e njihnja shumë mirë. Ky ah, dikur ja mbante diellin konakut tonë dhe unë me sopatë ja preva dy degët e mëdha. Plagët e ahut kishin bërë çmos dhe në një farë mënyre ishin mbyllur, po plagët e mia? Të më shponte njeri me bizë aty, s'do më delte gjak, por farmak. Ja edhe lilëzat e shishes, përhapur në mes të konakut... të thyera e të copëtuara si zemra ime...

Pas ditësh u kthyem në fshatin tonë. Sevastia na priti e na pyeti, paçka se ajo, (sikurse më thoshte më vonë) nga fytyra ime e vrejtur e pat marë me mënd se s'kishim gjetur as baba e as xhaxha. Por Sevastia diç mërmëroi me Marien dhe u duk e mërzitur. Unë e mora me mënd brengën e saj. Kohëve të fundit, ajo e kishte pyetur dendur të bijën, por më kot. Sepse edhe ajo kishte ëndërrat e saj. Edhe ajo me doemos kishte dëshirën e natyrëshme të kishte mbesa e nipra... mua kështu më shkoj mëndja, por brenga na ishte gjetiu. Pat ardhur një nëpunës i shtetit dhe më kërkonte mua. Pastaj kish folur me kryetarin e fshatit, pastaj me At Simonin dhe ky i pat thënë që më përpara: «Nikolla të flasë me mua». Nër këto e sipër, Sevastia i kish dërguar fjalë uratës dhe ai ja se ku iu dëgjua zëri dhe erdhi drejt e te unë. Më pyeti si dole e si shkoje. I tregova e pastaj ai më tha:

— Ka ardhur një farë nëpunësi, kërkon që ti të bëhesh shtetas grek... por ti të mos pranosh kursesi... E di ku e kanë hallin? Greqia më s'ka djem për t'i marrë ushtarë. Greqët tashti janë kacafytur me njëri tjetrin dhe duan që qoftë edhe një i huaj, ta marrin ushtar. A më kupton, Nikolla?

— Të kuptoj, uratë!

U nisa unë dhe drejt e te ajo farë zyre që kishin në mes të fshatit. Pas pak u duk edhe nëpunësi, me një çantë në dorë dhe me syze mbi hundë.

— Ti je Nikolla Biku?

— Po, unë jam.

— Ti më qënke, por je në kundërshtim me ligjet e shtetit!

— S'kam bërë gjë unë kundër shtetit.

— Mirë, mirë xhanëm, por në shtetin tonë ti s'mund të rriësh duke mos qënë i shkrojtur si grek i mirë...

— Po unë s'jam grek!

— Do bëhesh grek... kështu thotë ligji ynë.

— Ligji juaj mund të thotë, por mëndja dhe dëshira ime nuk thonë...

Me t'i thënë këto dhe greku mori inat. Mori inat dhe ma plasi:

— Ti je një paloarvanit...

Unë, edhe se nga hallat e brengat isha gjer në grykë, mora zjarr:

— Dëgjo këtu, ti s'ke as gojë e as surrat të shash shqi-

ptarët, .. sepse, mor zotëri, shqiptarët që më shan zotrote, të kanë vënë themelitë e shtetit ku zotrote mer rrogën dhe del e më gjezdis kësaj Trake e më vjen fodull që nga Athina.

— Trelathiqe? m'a pat dhe u inatos greku.

— Nuk u trelatha unë, por zotrote, ..

— Po ç'qenë atëhere ato fjalë që më dërdëllite?

— Ato fjalë janë si gurë të qoshesë të shtëpisë greke... kapedanët dhe luftëtarët që ngritnë Greqinë janë të gjithë shqiptarë... dhe zotrote s'ke as sy e as faqe të shash shqiptarët!

— More përmblihu... ç'janë këto dëngëla që më flet... Unë s'të kuptoj...

— Po ti s'më kupton, sepse aq di...

— Ç'më flet more qymyrxhi... unë kam universitet, ti je analfabet...

— Ty të ka parë universiteti, nuk e ke parë ti... po shko e pyet edhe një herë atë kathigjitenë që të ka mësuar ty... shko e i thuaj... për këto që të folta.

Greku u ul në karrige, picërroi sytë dhe po më vështronte sikur unë të mos isha përpara tij, por sikur isha unë në matjat e malevé... Pastaj bërtiti:

— Si more e paskan bërë shqiptarët Greqinë... Eja në vehte more... a ke leçitur ti se Leonidha i Spartës, se Perikliu, se Sokrati...

— Unë ata i kam leçitur, por zotrote s'paske leçitur asgjë për 1821-në. Sepse ti s'e ditkërke se Kanari e Kolokotroni e Bubulina e Miauli e Vulgari e Karaiskaqi e sa e sa të tjerë ishin të gjithë shqiptarë!?

Nër kohë hyri kryeplaku i fshatit, edhe At Simoni. Biseda mori spicë më keq, ndërsa urata më bënte shenja «mos u tut ti...» Më në fund ja preva:

— Ti bëj çfarë të duash... unë grek nuk shkruhem, as lutje s'bëj... pa le po më dashke që të bëj edhe lutje. Lutje po më bën ti e unë s'ta var fare, më dashke që të të kurdis edhe lutje... ikë ore e shiko punën tënde...

U ndava keq me grekun dhe më kërcënoi me burg e me gjoba, por nuk më kërcënoi me nxjerrje jashtë vendit. U ktheva në shtëpi. Sevastia u merakos, zu përpëlitej e të psherëtinte. Ndërkohë u dha At Simoni. Sevastia po fliste gjithënjë dhe më s'dinte nga t'ja mbajë. Foli urata:

— Dëgjo ti qiria... Mos u bëj merak. Kjo punë rregullohet mir e bukur. Veç do marrësh një udhë... Do shkosh gjer në Athinë...

— More edhe gjer prapa Athine kam për të shkuar, —
tha Sevastia.

— Të doli filxhani i kafesë mëmë, ja pat Doneja, ke udhë...

At Simoni tha: — Do shkosh në Athinë dhe do marrësh me vehte dekoratën e «Shën Gjergjit» që i është dhënë të ndjerit djalit (më fal qiria që detyrohem të zë në gojë atë të ndjerin, por kështu duhet...) Do shkosh në një zyrë që do të ta shkruaj emrin unë dhe do t'u thuash kështu dhe kështu më vjen një bajloz dhe më gojos e kërkon të më prishë shtëpinë dhe familinë dhe u lutem shumë të vini dorë, ose këtë dekoratë që më keni dhënë merreni dhe mbajeni për vete...

Të thënë të bërë. Urata piu kafenë bashkë me mua dhe shkroi një letër aty për aty, ja dha Sevastisë dhe i tha: — Mua mos më zër në gojë... bëj si të thashë unë dhe mos e bëni tevatuar...

At Simoni doli, kurse Sevastia me Marinë po bisedonin lart dhe po mblidhnin teshat që u duheshin. Pastaj Maria më thërriti edhe mua. Mora shkallët përpjetë. Sevastia tepër e shqetësuar, ulur në një karrige dhe me sytë në dysheme, kurse Maria më tha: — Dëgjon Nikolla... mëma thotë... një udhë e dy punë... Të vete edhe unë bashkë me të, të shikohem te doktori një herë. Atje në Athinë ka edhe gra që e kanë zanat këtë...

Mëma sytë i mbante përdhe dhe vetëm mendohej. Tashti e kuptova. Asaj i qenë bërë dy merake. Maria s'po mbetej e rëndë...

Asaj nate nuk kam fjetur fare. Me mëmën dhe Marinë dhamë e morëm, por për gjumë as që na shkonte mëndja. Nga sabahu... Sevastia doli dhe Maria më tha se Doneja ka frikë të flerë e vetme në shtëpi dhe do na vijë një kushërirë të rrinë bashkë.

Në mëngjez dolëm dhe i përcollëm. Si ikën ato, unë nxorra kuajt nga hauri, u vura samarët, ngarkova damalugun dhe u nisa për të lëruar një arë që ishte nga pylli lart, asaj rruge nga pata ardhur unë dikur.

Dy kuaj i mbreha në zgjedhë, dy i lëshova për kullotë dhe me sytë përdhe lëroja tokën dhe shihja plisat sesi paloseshin e sesi korbmat më ndiqnin pas e rrëmbenin krimbat e tokës. E kisha mëndjen të prishur. Dy merake bashkë: Grekët donin të më bënin shtetas grek që të më mernin ushtar dhe Maria... s'po kishte gjë në vijë. Dhe pas nja katër a pesë orësh, më vjen edhe një re e zezë sterrë... Re e zezë s'ishte, por ashtu m'u bë! Më vjen kunata, Doneja dhe më sjell dre-

kën. Kish bërë një lakror të mirë, pat sjellë edhe një torbë me elb për kuajt. E lëshoi tepsinë te mezhda dhe unë që të mos ftohej lakrori, u nxituash e u nisa.

— Puna mbarë Nikollë!

— Mirseardhe, Done!

— E thatë toka?

— Nuk është keq, punohet...

U shtrova këmbëkryq e fillova të ha me shijë. Por... prapësi!

Ime kumatë, Doneja, më qëndron kundrejt dhe nis e bën një lojë me zarar! Një herë ma nxori gjuhën si përqeshje... pastaj e ngriti fustanin mbi gjunjët më lart dhe prap ma nxori gjuhën... I fola:

— Dëgjo Done, mblidh mëndjen dhe mos më bëj kështu si ato putanat e rrugëve... rri si njeri se ndryshe do rrëmbej kamxhikun që ngas kuajt dhe...

— Trim i madh na qënke! — më qesëndisi ajo.

Atëhere e kapa tepsinë, e mora hopa dhe u ktheva nga ana tjetër. Nisa të ha kështu, kur tashti atë e kisha prapa shpine. Por ajo i pat dhënë karar. Ajo kish vendosur që të më ngacmojë keq e më keq. E ndjeva që u çapit pas meje dhe përsëri më doli kundrejt:

— Ti qënke fare budalla... e kush do na shohë ne këtej pyllit përpjetë!

— Donee... Rri urtë dhe mos më bëj të bëhem i lik... mos se kam shumë brenga e halle në kokë...

Ajo as përfilli fare fjalët e mia. Çkopsiti bluzën, hoqi këmishën dhe i nxori jashtë gjinjët...

— Hë mo vëllaçko — më foli Koli mua — çfarë të bëja unë i ziu! A i kisha faj unë... A ka burrë, çfarë burri more, djalë në vaktit unë... më s'durova dot, u ngrita e përfshiva për beli, e mora hopa ndër krahë dhe e futa në pyll. Ajo dridhej dhe më pëshpëriste:

— Hë... tashti të ardhi qejfi hë... Mua më luten edhe gjetkë, po... ti ishte fati im, ti ishte ti... por s'më hapte udhë mamaja...

Unë s'isha më në vehte, më s'flisnja dot. E shtriva, e vura poshtë dhe i dhashë atë që kërkonte! Kur u prapsështa... pëshytyva tokën dhe i fola:

— Plas në vend tashti... t'u bë vulltja jote...

Por... a ish në vehte a s'ish ajo... Nisi të qajë. De o hall de. Gjer tashti më plasi shpirtin, tashti më qan. I fola:

— Po ç'pate moj ditëzezë, pse qan tashti, atë që deshe atë more...

— Jo... po... po unë desha vetëm të lozim, jo kështu si bëre ti...

Ajo që më gjeti mua, mos e gjetët as djallin. Si qau e qau, mori tepsinë dhe ma bëri:

— Hy more, si s'pate as turp...

S'i fola fare. Ç'farë t'i thosha? Ajo më shtiu në ngasje, ajo ankohej. Punova a s'punova asaj dite as që mbaj mënd fare. Dësh u bëra për të pirë helmin. U ktheva në shtëpi hund e buzë dhe rashë e fjeta pa vënë gjë në gojë. Në një kohë Doneja ardhni bashkë me të kushërirën te dera e më folën:

— Ngreu Nikolla se do hamë darkë.

Unë s'u përgjigja fare dhe u ktheva nga ana tjetër. Por sikur të mos ishte mjaft kjo... Kushërira, nuk na ardhni një natë. Nuk di ç'farë se bëri kishin në shtëpi të saj. Unë rashë të fle, me kohë edhe se lodhesha shumë. U shtriva pas punës që të harroj brengat, por... kur i shkrepet djallit, të bën të pëlçasësh. Isha duke fjetur mir e bukur, kur ndjeva që ime kunatë krejt e çveshur vjen e më futet në shtrat. Këto fjalë e këto ngjarje, o vllau im, s'ja kam treguar askujt, s'janë fjalë për në pazar. Kisha vendosur t'i mar në varr, por s'ke ç'bën, kur të ndjek djalli pas...

Pas ndonjë jave Maria me Sevastinë u kthyen. Në Athinë, ime vjerrë e kish bërë fora. Këto m'i tregonte Maria më nge: — Erdhi e mori zjarr, mëma o Nikollë, erdhi e mori zjarr e më s'e mbajti gojën: Hymë te ay i madhi fare që merrej me këto punë dhe... luftë e vërtetë. Greku desh ta marrë me të mirë, kur mëma nxori atë nishanin e Shën Gjergjit nga gjoksi e ja përplasi në trapezë:

— Naaa... mbajeni për vehte këtë, juve s'mendokeni për familinë, juve bëni si e do interesi juaj...

Nuk di se kush dëgjoi zhurmë dhe na hyri në atë zyrë një burrë tjetër, i panjohur. Pyeti nëpunësin, pyeti mëmën, m'u drejtua mua... Nisi ta marrë me të mirë mëmën. Më në fund i tha:

«Të na ndjesh e nderuara Sevasti... Të na ndjesh... bëhen edhe gabime... këta që i urdhëroj unë... këta e paskan shkelur keq. Ti je grua shumë e mirë, paske humbur djalë e burrë në luftë dhe... ne duhet të sillemi me ty ashtu si e do e drejta dhe njerëzillëku. Na fal dhe na ndje zonjë e nderuar...» Pastaj ikmë prej andej me mëndje të fjetur. Nuk

do na bezdisin më, por... vajtëm te një grua doktoreshë. Ajo më pa mirë e mirë, më pyeti dhe iu gjegja përgjithë sa desh të dinte. Më në fund më tha: — Duhet të vish bashkë me burrën këtu... se mund ta ketë fajin edhe ay...

Më hipi inati. S'i pata folur gruas kurrë aqë ashpër:

— Maria... mblidh mëndjen ti, unë mund të mbars edhe një arushë mali.., ata doktorët para duan...

Dhe ngrihesha që natën e ikja në punë, sepse m'u bë harram shtëpia. Maria kish brengën e vet, po këtë brengë e kish edhe Sevastia. Dhe unë s'dija se si të sillem e s'dija si të bëj! Pastaj edhe ajo djall kunatë nuk më linte rehat. Një e dy dhe më nxirrte gjuhën... O i gjori unë! Nga shiu rashë në breshër. Nga një herë më mbushej koka gjith inat dhe i thosha vehtes: — Po ç't'u desh ty o ditëzi, rrije ore atje në majë të malit e... do ishe rehat.

Por Sevastia kish dert të madh. Ma tha shkoqur: — Juve jeni të rinj e do t'u gëzojë Zoti me fëmijë se jeni njerëz të Zotit (s'e dinte Sevastia se e kishte djallin brenda në shtëpinë e saj dhe ky djall e kishte emrin Done), por unë, fatzeza, do ik buzë plasur. Unë që kur kam hyrë në këtë shtëpi, kam dashur ta hap portën e ta shtoj njerëzinë... kështu na mëson Zoti, kështu shkruan edhe ungjilli... po... qënka e thënë që të ik zëmërvrarë... dua edhe unë si gjithë bota të mbaj në pëqi nipa e mbesa... dua...

E të thënë këto, Sevastija ja shkreppte të qarit. Unë s'flisja, por Maria i foli një dite:

— Mos kështu mëmë, pastaj në fund të fundit ti ke edhe një vajzë tjetër.

— A moj bijë e mëmës, si katandisi fshati i ynë dhe fshatrat e tërë anembanë... ti pate fatin që ta dërgoj Zoti, po ku ka djem për martesë, moj bijë e mëmës?!

Pas ndonjë muaji biseduam përsëri gjatë e gjatë dhe vendosmë: Do shkoja unë me Marinë gjer në Athinë te ajo doktoresha. Nismë të gatitemi, nismë të mbledhim teshat e udhës... kur, mu në mes të korrikut na plasi rrufeja! Kërcëllimë rrufeje aq të fortë s'kam dëgjuar kurrë. Po zbrisja shkallët e shtëpisë e Doneja po ngjitej. Më ndaloi dhe më tha: — Nikolla, unë jam me barrë!

Ngrita dorën ta qëlloj, por nuk e qëllova. I rashë grusht kokës s'ime dhe u derdha tatëpjetë shkallëve. O i ziu unë... Khan o Tile, aman, veç ty po të qaj hallet e brengat e mia, se të kam si vëlla. Mos i zer në gojë gjëkundi këto që më gjetën mua...

Pas nja dy ditësh, si s'vura pikë gjumi në sy... Mariu m'u qep:

— Ti diçka më fsheh, ti diçka ke e s'ma thua mua...

Çfarë t'i thosha e si t'i thosha unë ditëzui? Por furtuna do pëlçiste. E shoh përfund oborrit Donenë, mu ne tumba e trëndafilave që po villte sikur po çkulte zorrët! Edhe ai dyshimi i vogël se ndofta më ngacmonte kot, edhe ai u shua. Tashti isha unë një brinjar e një maskara i pafytyrë që kisha mbar-sur kunatën! Sido që t'i parashtroja e t'i thosha arsyetimet e mia, unë isha ai që do përlyesha me turp dhe për faqe të zezë. Por ngase u menduashë mirë e mirë, fort e më fort, e gjeta. Ti thosha Marisë, ajo do merrte zjarr e flakë dhe do bëheshim gaz i fshatit të tërë. Desha s'desha, bënte s'bënte, gjeta një shkak dhe e mora Sevastinë te ajo ara nga ana e selvisë, duke i thënë se nuk e dija mirë gjer ku i kish kufijtë me gjitonët. Ajo më besoi dhe ardhni bashkë me mua. Morëm edhe kuajt dhe u nisëm në mëngjez herët. Arrijtën në vend. Mbeta, ngeca si hu gardhi, s'isha në gjendje të flas. Po... ja nisa:

— Mëmë Sevasti, se mëmë të kam dhe dua të më kuptosh dhe dua të më gjykosh dhe po e pe të udhës edhe të rrëmbesh atë sopatën dhe të më qëllosh kokës!

— O bir i mëmës— bërtiti ajo dhe u ngrit më këmbë... ç'farë do më thuash...?

— Bëhu e fortë mëmë dhe dëgjomë gjer në fund, pasi të më dëgjosh, pastaj vramë po deshe... Dhe ia numërova se kështu e kështu më ndodhi e kështu më gjeti. As të shtoj as të pakësoj... T'i thashë të gjitha, i thashë dhe Zoti qoftë i pamëshirëshëm ndaj meje!

Në krye asaj iu njomën sytë, pastaj iu mbushnë me lot, ju ngarkuan, por edhe s'ja kapërxein pragun e syve. Por pastaj papritur ajo u drodh dhe lotët iu zguriasën tatë-pjetë...

— O mëmë Sevasti... gjykomë si të duash, por atë ditë, në mes të udhës së pyllit, ti nuk gjete një njeri, por një djall! Më vjen o Mëmë, më vjen të ngrihem dhe t'ja fut me thikë barkut tim...

Ajo m'u afrua edhe më. Më vuri dorën mbi kokën dhe më foli:

— Dëgjo, o bir, unë kam hequr edhe më të këqija se kjo... kur më sollën mandatën e djalit dhe të burrit, në një ditë, në një çast... Tashti s'kemi udhë tjetër, veçse të mbledhim mënt e kokës dhe të gjejmë një rrugë. Pa, me të prera e me të vrara e me të vetëvrara, nuk fitojmë gjë. Duhet menduar me gjak të ftohtë.

— Po sikur të këshillohemi me At Simonin? — e pyeta unë.

— Jooo. Po doli fjala nga shtëpia, mori fshatin e tërë. Jo. Mua më duket se sot, sot që unë duhet të isha çmëndur, Zoti më dërgoi mënd dhe më tha se duhet të jem edhe në vendin e atyre të dyve që s'janë më... Dhe një mëndje më ardhi, dhe një udhë më duket se e gjeta: Do t'ua ndrrojmë kordelet të dyjave. Doneja të marrë të Marisë dhe Marija të Donesë...

— Pooo...

— Prit... mos më pengo në fjalë, pastaj t'ua ndrrojmë edhe nofuskat... pastaj, tashti që është hapur udha për botën e tërë... po ikin saradan vajza e burra në kurbet, në Australi, në Amerikë, në Kanada e gjer në Afrikën e jugut... ta nisim Marinë në Australi...

— Po, ajo është gruaja ime, ajo, atë unë e dua, ajo unë, ajo...

Po më merrej goja e po flisja përçarë. Por Sevastia më vuri dorën mbi gojë. Pusishte tashti djalë. Më dëgjo e përsëri kuvendojmë dhe e shpësitim punën.

— Pastaj, duhet t'i themi Marisë se si na ka marë lumi...

— Po. Do t'ia themi, s'ka rrugë tjetër, do t'ia themi... por mengadalë e me mënt në kokë...

Dhe, duke m'u drejtuar mua sy në sy, Koli vijoi:

— Ish një natë e thellë. ishte masnatë e shkuar paksa. U mblodhëm të katër të shtëpisë në odën më të thellë, në një bodrum të shtëpisë. Të dy binjaket u habitën, domosdo Maria më shumë se Doneja që e kishte djallin në kokë, ajo e kuptoi. E mori fjalën mëmë Sevastia kur... Maria ja vuri ulërimës, zu çkulte flokët, zu... Unë u bëshë burrë se rrugë tjetër s'kisha. E mposhta me forcë dhe, desha s'desha, i futa një peshqir në gojë. Ajo u tret dhe u lodh e u gajas...

Kur është uji në kazan mbi zjarr, ose më mirë mbi kaminën e qymyrit, ai llokoqit e përvëlton. Por kur e largon nga zjarri, ujët dalëngadalë zë e ftohet. Kështu ndodhi edhe me Marien. Desh s'desh, nga turpi i botës dhe i saj dhe i së motrës dhe i të shoqit dhe i së jëmës, u tret në mendime një ditë e një natë dhe u mavijos në fytyrë, por e mblodhi mëndjen.

Në kohën kur menduam se diçka i sheshuam dhe i ftohëm gjakrat, një pasdarke, Maria, duke fshirë sytë e duke lotuar, më tha: — Mua më tha vetë me gojën e saj doktoresha se... me kohë, duke kaluar ndofta edhe vjete, mund të lindësh...

Ajo i tha këto fjalë si një ngushëllim për vehten e saj dhe unë dhe mëmë Sevastia menduam se gjetmë një farë ngushëllimi. Por Doneja, djalli me brirë, me një mllef të paktushëm ia ktheu:

— Ti do lindësh kur të pjellë mushka...

Atëhere e kuptova, Doneja e shkeli dhe e lashë të lirë Marien, e cila u ngrit dhe e zu për grykë. E rrahu dhe e rrahu sa e shqepi.

Sevastia më tha:

— Të shesim ndonjë arë... se s'kemi si e nisim Marien për Australi...

— Kam unë dhjetë lira flori — thashë unë, por Maria ma përplasi:

— Aaa? I paske bërë hesapet me kohë, hë?!!

— Mos Maria, mos kështu, më mirë ngreu merr sopatën dhe bjemë, nuk do të të kundërshtoj, bjermë, ja... (ja mora dorën dhe e afrova te gurmazi im).

Por ajo ishte e tërbuar dhe kish të drejtë e thirri:

— Mos më prek me dorë, shko e zer atë... ajo është jotshoqe tashti!

U ngrit Sevastia, çkuli nga muri fotografitë e djalit dhe të burrit dhe i shkoi pranë Maries:

— Mos bijë, mos ngri zë e krye në sy të tyre... mos më bëj të pi helmin se, megjithse mundohem të përmbahem, kaqë herë më ka shkuar mëndja te farmaqi...

Maria, zemër arta Mari, zemërbardha Mari... më vështroi një herë me dy sy që sikur më futën në dhe, pastaj qau dhe e puthi të jëmën...

— Shpirt i mëmës — i pëshpëriti Sevastia — ti e ke zemrën flori. — Dhe duke psherëtitur Sevastia shtoi:

— Doneja e ka fajin, por edhe Doneja s'e ka fajin... E di unë se kush na e ka fajin. Na e ka fajin lufta që na dogji e na përvëloi megjithësej. Lufta ja ka fajin edhe Nikollës që e hodhi nëpër përrrenjtë e rrëpirat e botës dhe e ndau nga mëma e vet. Lufta... Lufta...

Deshëm s'deshëm, Marian e nisëm për në Australi. Dhe medoemos u ndruam emrät. Tashti unë kisha për grua Donenë, por që e thërisja Mari...

Dhe një ditë prej ditësh u bëra baba. Na lindi djali që i vumë emrin e tim eti, Thanas. Askush s'mori vesh për asgjë... E këshillova nusen time që të mos fliste shumë me shoqe, sepse dashur padashur, Maria e vërtetë, mund të kish ngjarje të ndryshme me shoqet e saja. Dhe ajo më dëgjoi. Dhe unë fatziu iu shtrova fatit. Dhe «Maria» u bë më e gëzuar, u lumturua, jepte kokën për mua dhe më kujtonte ditët kur unë e rraha me kamxhik, dhe më kujtonte ditët kur më ngacmonte e më fuste në tundim e në mëkat. E më thoshte se, kur u shke-la në shtëpi, ajo i qe lutur së jëmës që të martohej ajo dhe jo e motra...

Por... doli në dritë vlera e çomages sime...

Asaj Trake pat ardhur një shoqëri amerikane. Ajo kish blerë nga shteti gjithë pyjet shtetërore të Trakës dhe do t'i shfrytëzonte. Duheshin njerëz, duheshin punëtorë, duheshin druvarë, të regjur, por... ngjau krejt ndryshe!

Nik Kapellmani, amerikan i fismë surratin me prenka, kuqo nga leshrat e merak më shumë pas gjahut sesa pas qerestësë vjen në fshatin tonë dhe pyet:

— A kini këtu ndonjë njeri që t'i njohë mirë pyjet e malet e Trakës?

Dhe do ti... të gjithë me një gojë kishin folur sikur ta kishin bërë me fjalë. Dhe mbi gjithë këta ishte prifti ynë, mi-ku im At Simoni:

— Kemi këtu një shqiptar nga Shqipëria që i njeh malet tona sikur t'i ketë në pëllëmbë të dorës. I ziu i përziu... më shumë se dhjetë vjet radhazi ka jetuar si asket këtyre maleve!

Më erdhën dhe më thanë? — Do shkosh në Ksanthi, në zyrrat e shoqërisë, do gjesh një kuqo, dhe do t'i thuash: «Unë jam ai shqiptari!».

Mora çomagen në torbë dhe u nisa. Pyet në Ksanthi këtëj e pyet andej gjersa rashë në të. Hyj në një koridor, bëj thellë tij dhe te një derë godas me çomage... Dera u hap dhe unë sy më sy me Kapellmanin kuqë...

— Unë jam ai shqiptari...

Ai më vështroi nga koka te këmbët e pastaj më tha: — Po këtë çekan druri ç'farë e ke?

Hyri në mes terxhumani. Ky ishte as më pak e as më shumë, por një «mysybet» njeri! I thatë si cirua i tymosur, lëkurën mongole, sytë të mëdhenj, Mollën e Adamit me një

goxha prag, buzët të holla si cipë qepe, zërin e kish si kënez, ish gjysmë qose e duhet të ish evnuk, sepse nuk shihte femër me sy. Si mësova më vonë kuqua, domethënë adashi im Nik-u, tallej e merrej fort me të, e mbante si njëfarë kopjeje të rrallë, sepse ky terxhuman gjyshin e kish uzbek, gjyshen armene, të jëmën grekë, kurse i ati një mulat nga Martinika. Thuhej se martinikasit i ngeli grekja në dorë diku nga Karaibet, kur vaporit i tyre u mbyt dhe ai e kapi pas dore dhe e nxori në të thatë.

Pra Niku më pyeti për çomagen. Unë ja tregova, terxhumani mezi ja shpjegoi, kurse kuqua u kënaq dhe më rrahu supat.

— Bravo Nik... ti qënke me Zotin, kurse shqiptarët e tjerë e kanë mohuar Zotin... por ti më dukesh njeri i mirë, ti qënke «orxhinal albenien...»

Pas pyetjeve sa vjeç je e sa dhëmbë ke, a ke babë e a ke nënë, ç'punë ke bërë e ç'punë bën dhe në fund...

— A di ndonjë gjuhë të huaj?

— Di po! Shqipen një, grekçen dy, bullgarçen tri, turçen katër dhe tashti kam për t'ja u vjedhur juve edhe englezçen... desha të mësoj edhe kurbatçen, por...

Niku ja shkrepit të qeshurës dhe s'pushonte, megjithse unë kam dëgjuar që këta amerikanët, dhe sidomos anglezët, nuk para qeshin...

Dolëm jashtë qytetit. Te një si lëmë një helikopter po na priste. Më hipnë edhe mua atje, dhe adashi më pyeti nëse e njihja hartën.

— E njoh, posi...

Helikopteri u ngrit, ne shihnim që nga dritaret dhe unë fillova nga puna:

— Ja këtu fillon brezi i lisit, atje tej brezi i ahut, ja më lart brezi i pishës, nër këta pyje ka edhe shkozë. Ja atje ku është ajo tumba me lisa, është një burim me katër gjinjë...

Në përkthim këtu ngeci karkaleci...! Niku s'e kuptonte dot se ç'desha të them unë me fjalët «burim me katër gjinjë». Mezi i hyri në të dhe, duke më rrahur supat, qeshte. E vëzhgova mirë. Fitova një farë simpatihisje tek ai. Por u thashë: Po deshët juve, zbresim këtu dhe ja shohëm gjinjtë burimit!

Niku dha urdhër, piloti mori tatëpjetë. Pas disa minutash ishim te burimi i madh, i cili njëherësh hidhte përpjetë katër gulshe me ujë...

— Bravo Nik, e njej fare mirë vendin...

Helika e helikopterit nisi të vërtitet, mua më iku kapela

nga koka dhe më mori pyjet përpjetë... Niku qeshte, por unë i thashë: Kapelja ime ka shumë miq nëpër këta male...

Niku më pyeti për punë gjahu, unë flakë më flakë:

— Këtu ka këndeza t'egër, atje jeton një ari e një arushë... ja ku e kanë edhe shpellën, ku flejnë dimrin e tyre; por më nga e majta ka shumë kunadhe... dhelprat mund t'i gjesh nëpër afërsirat e burimeve, se atje shkojnë kunadhet për ujë dhe ato u hidhen për gryke...

Niku mbet i kënaqur dhe, ndërsa qeshte, i kërcente barku, të cilin nuk e kish të paktë. Pastaj më tha: — Nik... ti do jesh puntori ynë dhe amerikani paguan mirë. — Falemin-derit adash, po sa do më paguani...?

Ai tha një numër dollarësh, por unë ja preva:

— Po zotrote Nik, sa rrögë merr nga shoqëria jote?

Niku u befasua, greku u inatos, por unë prisja përgjigje. Dhe Niku ma dha:

— Unë mar kaq e aq, por unë paguhem dyfish, sepse punoj në vend të huaj!

— Ashtuuu??? Po mirë atëhere, edhe unë në vend të huaj punoj!

Niku ja shkrepri gazit dhe s'përmbahej dot. Barku i kërcente, kurse sytë iu mbushnë me lot. Pastaj më tha:

— Nik... gut, gut... do t'i bëjmë një shkresë shoqërisë në San Louis, sepse atje e kemi qendrën...

— Ollrajt — ja ktheva unë. — dhe mos harro mister Nik, fare së shpejti unë do t'jua vjedh edhe englezçen.

Përsëri Niku u kthye te biseda më parë. Më ripyeti:

— Çfarë shtetësije ke?

— Shqiptar, mister!

— Ke ndonjë dokument?

Nxorë «nofuskën» time shqiptare. Ishte bërë si levere, ish një farë dokumenti i kohës së Zogut, ku babaj, për të më nxjerrë leje-kalimin në Greqi, ma kishte ngritur moshën me gjyq...

— Gut, gut — mërmëroi Niku, po pastaj më tha — Si shpjegohet që përkthyesi ynë çalon në shqiptimin e angli-shtes, kurse ti... e shqipton më mirë?

— Aaa, ta shpjegoj unë mister Nik... gjuha ime, shqipja ka tridhjet e gjashtë gërma, greqishtja ka pak...

— Gut, gut... Por ma merr mëndja se ti do paguhesh si i huaj, sipas ligjeve tona, sepse ne i respektojmë fort ligjet...

Terxhumani u xhindos, më foli mua greqisht:

— Dhiladhi (me demek) ti këtu do marrësh më shumë se mua! Unë me shkollë kurse ti...

— Ç'katran shkolle ke bërë ti bre qirie «kathigjite»... edhe ti me të vjedhur e ke englezçen...

Kur ziheshim ne, amerikani qeshte, pastaj u fliste të vetëve dhe për mua (këtë e kuptoja nga lëvizjet e duarve dhe vështrimet e tij), Ky njeri është «ekshepshion»... Dhe plasa gjersa e mora vesh domethënëjen.

Gjatë shtegëtimit me helikopter, Kapellmani, të cilin e nderonin dhe i thoshin «mister manaxher», dha urdhër që të më jepnin edhe mua një dylbi. Tashti e kisha varur mbi gjoks dhe po shqyeja sytë duke parë sesi duken nga lart ato gërxhe e bokërima ku pata kaluar vjetet më të hidhur të jetës sime. Piloti u ngrit më lart, dolëm përmbi disa rë, pastaj s'di sesi e s'di përse helikopteri bëri për nga veri-perëndimi. Manaxheri Nik, diç u bënte shenja shokëve të vet. Unë i gjori as që e merja me mend se çfarë gjëme do të më bënin!

Helikopteri mori për poshtë, i lamë retë sipër dhe... dashurpadashur... i shqeva sytë... kaluam përmbi Kavallë, përmbi Dhramë, kaluam përmbi Selanik, Helikopteri mori për nga veriu... xhamat e tija dridheshin, unë s'po u besoja syve... Papritur e pakujtuar shoh një xixëllimë përposh, por xixëllima ishte një kthim i rrezeve të diellit që binin përmbi një gardh shumë shumë të gjatë...

— Hej Nik — më nxiti Kapellmani — e sheh atë gardh...?

— Pooo...

Dhe atë çast e humba toruan... Ishte gardhi i famshëm, për të cilin shkruanin gazetat dhe për të cilin më pat folur Papa Simoni. Tej u dukën malet e Moravës, u duk Gramozi, dhe unë u drodha, u përdrodha te dritarja, zura kokën me të dy duartë dhe shqeva sytë... Pastaj e mblodha vehten, vura dylbitë në sy...

O Zot! O Zot... unë pashë vendlindjen time, unë pashë lumin tonë, pashë njerëz që vej e vinin... Atëhere e humba fare fare. U përplasa në shtrojën e helikopterit dhe nisa të qaj si të isha fëmijë. Manaxheri u shqetësua. Ai e pat nisur të bëjë një shaka, kurse tashti po më shihte sesi unë me sy të zgurdulluar e gojën të çapluar e shëmtuar po qaja me shtatë palë lote! U ngrit Niku dhe m'u afrua. Më kapi kokën, më bëri të ngrihem, nisi të më ngushëllojë e më pyeti. Unë mblodha vehten dhe i thashë: — Pashë vendlindjen time manaxher, pashë shtëpinë, pashë njerëzit e mi...

Kur ngrita sytë sërish, helikopteri qe kthyer prapësht.

Ishte hera e parë pas kaqe vjetësh që pashë me sy mëmë-dheun tim!

Kur u ktheva në shtëpi, nusja ime më kuptoi që isha shumë i shqetësuar. Sevastia gjithashtu.

Vitet kalonin. Nga Australia merrnim letra nga Maria e vërtetë. Na shkruante se ishte pështetur fort pas fesë dhe kishte gjetur ngushëllim. Pastaj më vonë na shkroi se gjeti një bashkëshort dhe qe martuar. Bile na dërgoi edhe para dhe ngulte këmbë: «Përse nuk më shkruan vetë Nikolla?».

Unë s'i pata dhënë rëndësi kësaj dhe i shkrova një letër të gjatë, në të cilën njiheshin qartë lotët e mi. Kur e shkruaja, nusja u xhindos.

— Lermë o grua — i fola — lermë, sepse edhe unë jam njeri dhe më vret ndërgjegja...

Por ajo në sulm:

— Naaa, budalla që bëhesh... Tërë gjynahet i kam dhe i marr unë, sepse unë vetë s'lashë gur pa lozur për të qënë ti burri im!

— Po nuk të ardhni keq për tët motër, s'të vrau ndërgjegja ndonjëherë?

— Jo, asnjëherë, sepse unë isha e bindur se ti ishte lindur për mua.

Dhe, duke dashur të më afrojë më fort, ajo më thoshte: «Gruaja e dytë, si dy sytë».

Edhe vitet kalonin. Na lindnë edhe dy djem të tjerë. Unë punoja gjithënjë me shoqërinë amerikane. Nga San Louisi, me vonesë, por ardhni urdhëri që edhe unë të paguhesha si i huaj. Por, unë i vojturi dhe i handakosuri, i rrija punës sipër. Kur delte për gjah manaxheri, unë i rrija në krah. Por nuk delte për gjah si gjahtar i fismë... manaxheri delte për gjah i hipur në helikopter. Ou... ish një qejf më vehte. Një ditë, disa fshatarë i patën thënë Kapellmanit se ujqit janë zhdukur nga pyjet tona, sepse lufta e gjatë i tmerroi dhe më s'dihet nga u zhdukën. Por kohëve të fundit, një gojëlidhur, ujk domethënë, se nga na doli e po na bënte zarare në kopetë e deleve. Pastaj po ata fshatarë m'u qepën mua dhe më nxitën që t'i them edhe unë Kapellmanit, por amerikani e kishte në qejf vet të binte në ujk. Të të them të drejtën, s'di sesa fuçi me benzinë kemi djegur, duke ardhur vërdallë pyjeve të Trakës për të rënë në gjurmë të ujkut! Me këtë rast kaluam edhe mbi konakun tim të vjetër, ja tregova Nikut, erdhmë vërdallë për ta parë më mirë unë, por ai ishte shkapaderdhur, dalloheshin vetëm teneqetë e vjetra që era i pat ngritur lart

si katanara dhe i kish përplasur anekënd. Dhe... më në fund, ujku na doli në pjacë. Jo se e zbuluam ne, por e zbuloi frika e tij. Sapo helikopteri kaloi mbi një zhitër pylli, ujku doli dhe mori vrapin përpjetë! Ne e ndiqnim pas, manaxheri nuk e qëllonte. Kaqe herë na erdhi në shteg dhe përsëri manaxheri na bënte një shenjë dhe nuk qëllonte. Unë s'mernja vesh se ku desh të dalë! Por ai na tha: Ky ka çarë e ka mbytur shumë qengja... dale të tallëmi edhe ne me të... ta bëjmë sa të lodhet e të kapitet e dashka s'dashka, do përplasët i lodhur përtokë! Interesant me këta amerikanët. Kanë pasuri të madhe ikte benzina kot s'koti! I fola, i tregova mendimin tim e ai: — USA-ja ka benzinë sa nuk ja gjen dot fundin. Kaloi tre orë të mira që ujku, s'gjente vërë ku të futej. Nga një herë edhe fshihej, por përsëri frika e bënte të dalë e të marrë malet. Dhe... doli fjala e Manaxherit... Ujku nisi të ecë e jo të rendë, pastaj nisi të përgjunjet, i varej koka si jepi një ngordhuri, gjersa unë i thashë: — Mister manaxher... jepi një plumb tashti!

Mori shenjë manaxheri dhe, me një batare automatiku, e bëri të shtrihet përdhe. Unë mendova se do të iknim, por jo. Manaxheri dha urdhër: Do ta marrim dhe... di ti Nik, di ta rjepësh?

— Në vend mister... e rjep unë që pun e madhe...

Vitet kalonin. Sevastia plakej gjithënjë e më shumë, por edhe se unë e pata shkelur. Ajo për mua kish një dashuri të veçantë. Më shihte në sy dhe sa herë që dëgjonte nga unë që kollitesha, merakosej. Djemtë u rritën, shkonin në shkollë. Unë nga qeseja po shkoja për bukuri. Pas gjithë atyre vuajtjeve më në fund qeshi fati edhe për mua. Por malli për mëmëdhenë e për prindër e motra e vëlla më rrinte e pushuar dhe e kisha si shpuzë në zemër.

Një ditë prej ditësh leçit në gazetë:

«Më kaqe e aqe të muajit vjen në Kavallë një omadhë shqiptare e do lozin futboll me djemt e Kavallës.»

Isha në Selanik dhe i hoqa një tel mëmës. Asaj i drejtohesha gjithënjë dhe e dija se asaj i bëhej shumë qejfi. I shkrova: Mëmë Sevasti, nismi të tre djemtë për në Kavallë se do

shohim shqiptarët kur të lozin futbollin... Takimi në Hotelin 'buzë detit.

U nisa për në Kavallë. Pyet këtej e pyet andej, s'po i bija në të se ku patën rënë për fjetje djemt e Kavajës. Kur... shloh një vargan djemsh që po ecnin bulevardit dhe shihnin anembanë. U rashë pas, u vura veshin... Flisnin shqip. Sec më ngacmoj në zemër dhe m'u mbushnë sytë me lot... U folën: O djema! O djema! O bijt e mi!

Ata ndaluan të gjithë në vend dhe më shihnin mua tek qaja... Pastaj u vërsula sipër tyre dhe nisa t'i përqafoj dhe t'i puth me mall e dashuri, sikur të ishin djemt e mi. Më kuptuan. Më morën në mes, unë i çova në një lokal dhe u folën: — Djemt e babajt! Hani e pini sa të mundni, mos më kurseni se kam para sa t'i jap edhe djallit!

I kënaqa djemtë, i pyeta sa fëmijë kishin, shumica ishin të pamartuar, u tregova vuajtjet e mia, u tregova se si kam ulëritur si ujk nëpër pyjet e Trakës. Ata më dëgjonin e më dëgjonin.

Por të nesërmen ishte loja. Djemtë më ardhën. Biletat m'i sollën kavajotët dhe unë me të tre djemt e mi shkova në stadhio. Fusha e gjelbër për bukuri, kallaballëk mos e pyet, shqipo sa të duash... Ish e para herë që po shihnim djem nga Shqipëria!

Kisha zënë vend, në të dy anët kisha dy djemtë: të parin e të dytin, nën këmbët e mia ishte ai më i vogli. Kur... përsëri po pëlciste zemra ime... Poshtë po ngrinin flamurin e Shqipërisë! Qëkur s'e kisha parë!!! O Zot të qofsha falë... Djemtë më shihnin tek qaja dhe, ulur kokat, nuk ndjeheshin.

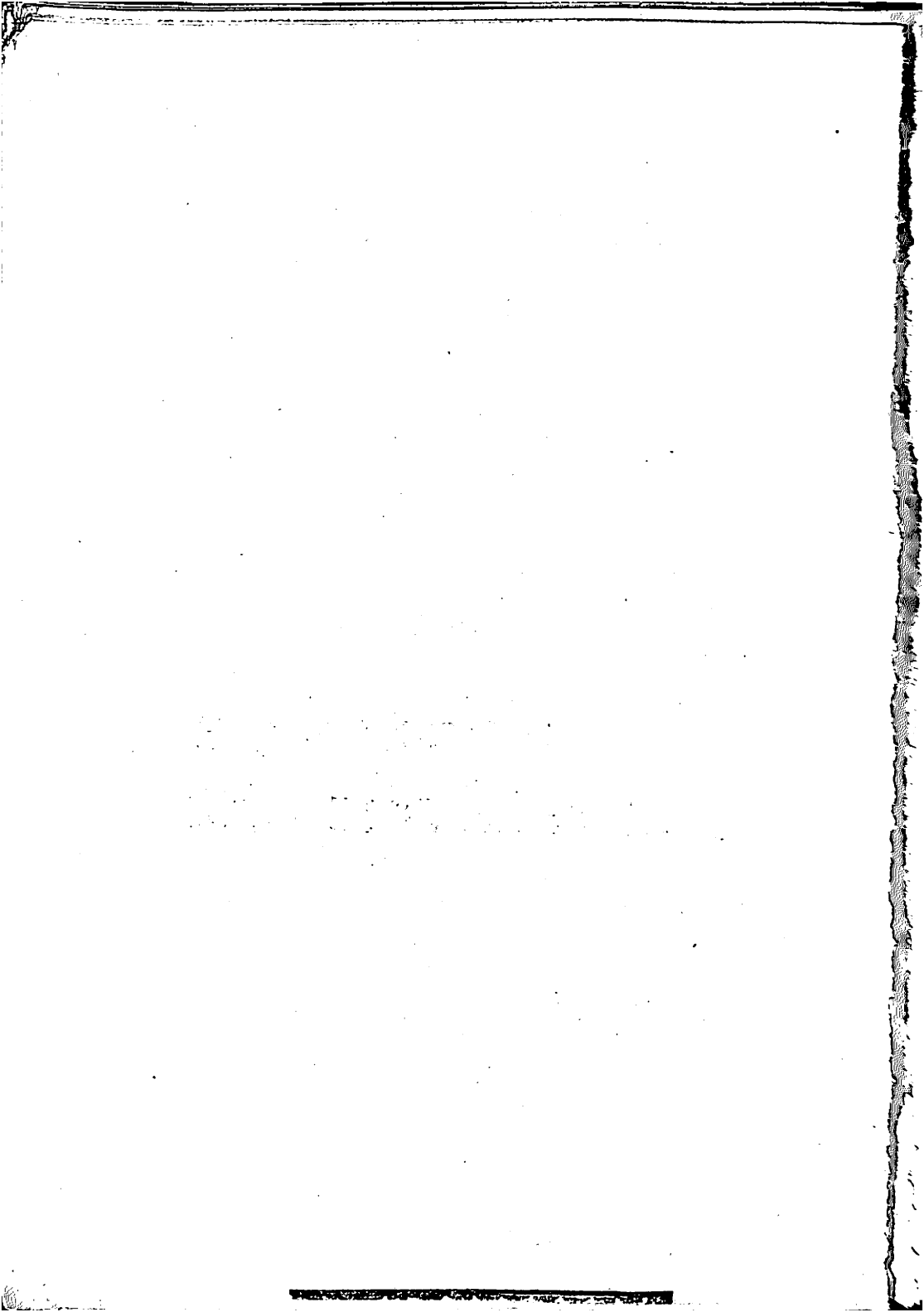
Nisi loja. Unë prisja që të bënin gol djemt e Kavajës, kaqe herë i shkuan portës së grekve, por i thyenin dhe... kur unë s'e prisja, një nga djemt e grekut, një goditje të topit me kokë dhe u bë gol. Grekëria në stadhio u ngritën më këmbë dhe brohoritën. Unë me të dy djemtë e mi, kokat përdhe e mbetëm si të ngrirë. Kur... djali im i vogël u ngrit edhe ay dhe duartrokiti! Atëhere e humba toruan. Ngrihem dhe i fut dy shpulla të forta tim biri, një nga e djathta një nga e majta, ai bëri të ngrihet dhe unë vij e i jap një shkelm bythëve dhe e fluturova përmbi telat atje poshtë!

Më i vogli më pat ikur nga vatha. E ndjeva. Por... ç'të bëja e ç'ti bëja?

Gjer këtu dhe Koli Biku, shoku im i vegjëlisë, heshti. Vuri bërylat mbi gjunjët dhe mendohej. Atëhere e pyeta:

— More Koli... po si e ke ruajtur kaqe mirë shqipen?

— Naaa (më dha munxët ai), po me kë ta ndërroja gjuhën unë? Me arinjtë e Thrakës, apo me hajdutët e grekut që më mbajtën si skllav tre vjet? Për pesëdhjet e pesë vjet me radhë, unë me grua e me vjerrë e me fshatin e tërë e me gjithë shokët e mi, me juve meresha, u takoja, bisedoja, qeshja me ju, losnim me top, ndiznim kashtare, shkonim kalendarë për krishtlindje... Ja kështu kaloi jeta ime në dhe të huaj...

*Ju shoqe të kohës mitare
Mikesha... motriçka... pa faj
Ju humbtë në mjegull për fare
Dh'u solla ndër mënd e po qaj!*

*Haj! Flutur' e zënë me duar
Një flutur sejcila prej jush,
Më la në gishtrinj dyke shkuar
Pluhurin që ndrin posi prush.*

Lasgushi.

Sot e kësaj dite, kur rri e mendoj se cila ka qënë e cila është dita më e largët e jetës s'ime që të mundem ta kujtoj, mar kokën ndër duar dhe nis e gërmoj dhe e rrëmoj trurin tim thellë e më thellë nëpër vjetë e nëpër jetë! Por mendoj se duhet të ketë qënë ajo kohë kur na mbanin me fustane, pa isha kapur pas filigraneve të hekurt të ballkonit tonë dhe shihja tej nga kodrat e Pilecit.

Andej ishin mbledhur shumë djemë e shumë burra që, pasi kishin hapur një kanal tepër të gjatë, po shtinin në të disa tuba metalike për të sjellë ujë të ftohtë në qytezën tonë! Më këtëj po thërriste e u bërrtiste dikush, që, pasi s'kishte këllqe të shkonte deri aty, u shiste mënd e u jepte këshilla që tubat metalike t'i shtërngonin shumë e më shumë, sepse... «do djalli e hyn brenda syresh, hyn Macja e Zezë dhe i shteron ujrat!».

«O Zot, mendoja dhe pyesnja vehten gjithënjë unë: E si është e mundur që macet toha të hyjnë në tuba?».

Pastaj, ka qënë po ajo ditë që më pat habitur e më pat shushatur, me një vjeshtë të artë, plot me diell e plot me dritë, një vjeshtë e begatë, kur karvane me kuaj e mushka e gomarë ngarkuar rëndë sa rënkonin ndërsa skeletet e samarëve, krikëllonin e kërcisnin thujse do thyheshin e do bëheshin copë copë! Gjith ata njëthundrakë po sillnin në qytezën tonë kallpë të artë misri, sillnin thasë me urof e buxhak,

sillnin kunguj verdhshë që i vendosnin përmbi samarët, por prej këtyre kishte kaqe shumë, sa dukej sikur po na sillnin e vendosnin këtu një piramidë e një mbretëri me kunguj!

Një tufë me çunakë shkuan ndënë ballkonin tonë e ngrinin pandehma:

«Shihni! Shihni! Hidhni sytë korijeve përpjetë! Ua... sesi janë verdhur fletët e mëdha të panjave! Shihni në pyllin përtej, sesi janë skuqur e përskuqur fletët e qershive! Shikoni një arrë në mes të korijes, ja aty pranë edhe kumbulla gjatore... edhe dardhat me fletët larushane!».

Një zë prej vocraku (domosdo më i madh se unë) pyeti me një të folme sikur desh të hiqej si i rritur:

— Po si xhanëm? Kush i ka mbjellë maleve arrat e qershitë e dardhat e kajsitë?

Një dikush që ishte më i rritur (kuptohet se pat nisur t'i trashet zëri) ja priti shpejt e shpejt:

— I kanë mbjellë zogjtë ore... laraskat e gallofët...

Me të dëgjuar këto, unë nisa të vras mëndjen dhe të përfytyroj bilbila e mëllënja, thëllëza mali bukuroshe, thëllëza fushe që harbonin arave me drithë e tashti vjeshtës e kishin dhjamin nënë lëkurë... naaa, një gisht të trashë. Pooc si është e mundur që gjith kjo shpeshëri, këmbët kaqe të holla, ti kthejë në duar dhe pastaj me këto almisa e me këto kazma të hapë gropa e të mbjellë pemë...?

*
*
*

Sikurse kuptohet nga sa thashë më lart, unë jam lindur e jam rritur e selitur në një qytezë të plotë me nja dyqind e sa shtëpi, plot e përplot me lule e saksira, me një lumë dredharak e ujëshumë, një qytezë të bekuar plot me vajza të bukura e djem punëtorë, rrethuar me shumë pyje e burime, anë qark plot me faltore. Ndofta për të gjitha këto, Zoti vetë na pat bekuar e na pat vendosur në këto troje kaqe të bukura sa një herë t'u hidhje syrin dhe ta ngrinin zemrën peshë. Të bënin të këndoje, të thurje këngë të bukura si ato të shumtat që mbaj mënd unë dhe që sot e kësaj dite i kujtoj me mall dhe i këndoj me dashuri:

*Sapo shkrep dielli
Malet vetëtinë
Gjynah perëndije
Kush ta çkopsit gjinë!*

Këngë të bukura për vajza të bukura, por edhe këngë trimërije për trimat që i këndonin me kësulën kapitur mbi ballë. Këto këngë të trimërisë na i paskëshin sjellë në qytezë shumë trima të rrallë nga Suli i largët dhe të ikur që atje në kohën që turku osmanli e shkatërroi folenë e heronjve që e mban në gojë dhe në libra edhe sot e kësaj dite, një botë e tërë! Qyteza jonë është e përzjerë edhe në të folmen e saja. Sa rronte i ndjeri babaj im, dalloheshin vendësit e gjithashtu dalloheshin të ardhurit nga Suli. Disa thoshin «se kështu dua u» të tjerë thoshin «se kështu dua unë». Disa thoshin «gju» e disa «glu». Por sido që të ishin e sido që thoshin, të gjithë ishim një fis e një farë. Por këto të thënëme e këto historira, ardhni e na i ngatëroi një herë një rus i bardhë! Ky rusi ardhni të shohë vendin, mati e çmati kodra e përenj, na tha se këtu, miliona vjet më parë, na paskëshe qënë det dhe na e mbushi mëndjen për këtë sepe gjeti shumë guacka e samarë kërminjsh prej deti. Të gjitha këto u gjendën në masën e pafund të rërës që kanë kodrat tona dhe që, si i mati rusi, kishin rërë për të sajuar xhame nër fabrikat për nja katërqind vjete me radhë.

Rusi i bardhë ish një djalosh qimekuq, i pashëm dhe i shkathët që s'u muar vesh sesi pat ardhur te ne, kush e pat dërguar, ku hante bukë sa edhe nga i pat rrahur barku gjer sosi tek neve. Dhe thuhet edhe sot e kësaj dite në qytezën tonë, se rusi i bardhë, bëri dy hatara: Ditën e parë që sosi tek ne, i kërkoi kryeplakat një odë për të banuar. Por ishte nazik rusi. Thuhej se pat patur prejardhje nga kontërit e fisnikët e Carit dhe kështu e tha troç se do t'i binte qytezës tej e ndanët gjersa të gjente një odë që të ishte veç të tjerave! Domosdo pas e ndiqnim në qytet e kalamanëve dhe shihnim sesi rusi ishte kararsëz se oda kishte plot, se ishin me saksira me lule e tavane të gdhendur me thikë në dërrasë robulli, se ishin dhoma që mbanin erë gëlqere e manushaqe por, ... rusi të vetën: — Jo, edhe kjo s'më pëlqen!

Por... kur hyri në shtëpinë e Nastës... pa e vënë mirë këmbën në tremë... rusit na i pëlqeu oda që ishte lart me gjithse ai s'e pat parë ende por, pat vënë re se në oborr na ishte një çupë për të pirë në kupë...

Ishte i paturp rusi! Kur kjo shtëpi paska një vajzë kaqe të, bukur e si do mos ketë edhe një odë po kaqe të mirë?

Thonë se kështu pat menduar rusi kur një grua gojë aftratë që kishim në në lagje, i vuri supin kasës së derës ku ishte rusi dhe i foli zonjës së shtëpisë: — Pasëëë... mos e fut rusnë në shtëpi se do të ta... çupën! Pasëëë!

Dhe hataja e dytë që na bëri rusi i bardhë ishte një e keqe pa derman. Duke hapur puntorët kanale nëpër rërë, u shemb një kodër e tërë (se rërë ishte) dhe nëpër gjithë atë lëmashk gjigand që u përmbys, na doli një e papritur: Ishin aty një palë brirë të përdredhur dy pashë sejcili! Por ne ishim asi kohe njerëz pa të keq. Rusi kërkoi që t'i çonte brirët diku larg «sa për t'i shikuar e sa për t'i matur» dhe brirët iknë e s'u kthyen kurrë më. Por... në këtë jetë e në këtë botë, sikurse thonë nër anët tona, «edhe kopili del në dritë sado që ta fshehësh.» Them kështu sepse vonë pas shumë vjetësh, këta brirë ne i pamë në një film që na thoshte se janë në një muzeum të Moskës dhe ne na dërgojnë të fala e shëndete!

Ne, në qytezën tonë, kishim një shkollë të rrallë, një mësues me një ardhje e prejardhje ca më të rrallë. Shkolla jonë kishte një sahat të madh me pendul, kishte daullëza të bukura për të cilat kam ëndërruar me vjete që t'i mar një herë e t'i var në qafë dhe t'u bije e... Por, atij moti kur ra tërmeti i madh i vjeteve tridhjetë, njerëz që s'u zbuluan kurrë, na i kallën zjarr shkollës dhe na e bënë shkumb e hi. Kjo shkaktoi që brezi im të nisnim shkollën një vjet më vonë, gjersa u ndërtua shkolla e re... Por, vajmedet... edhe këtë vjet e humba, sepse ra një epidemi e keqe «gryka e bardhë» që rrëmbeu shumë jetë të njoma, sa edhe një motrën time më të vogël, kurse mua... Më çuan në qytet te mjeku, ky më bëri një gjëlpërë nën lëkurën e barkut nga ana e djathtë. Atje vendi m'u enjt e m'u bë sa një vezë, pastaj më kapën disa dhimbje të tmerruara që s'i pata ndjerë më parë. Dhe, kur më kthyen në shtëpi hipur në vithet e mushkës sonë, im vërtetë (sepse kam patur edhe një vëlla më të madh) bënte të më qetësojë dhe më lexonte gazetën në të cilën shkruhej një ngjarje e jashtëzakonshme: Mbi globin tonë dhe sidomos përmbi vendet skandinave, pat kaluar një farë ylli që gazeta e quante «aurora boreale» dhe se kjo aurorë, pat shuar dritat elektrike në Suedi...

* *
*

Kaluan vjetë. Shkova në shkollë, por në këto kohëra, mësoja mbi librat, por mësoja edhe kumarin! E habitëshme? Jo, aspak! Im atë kishte dy dyqane, një në vendlindjen tonë dhe të dytin në qytet. Dyqani i fshatit kryente edhe një aktivitet

tjetër! Përpara shtëpisë sonë ishte një lëndinëzë bukuroshe e gjatoshe. Ajo kishte plot e përplot lepa të vendit e shelgje të mëdhenj. Në këto çuquronin shpeshë, vendi ishte plot me bar të gjelbër, sepse aty kalonte lumi. Përmbi lumë e përmbi lëndinëzën, ne radhitnim nja njëzet tryeza ku luhej pokeri, xholi me katër xhokerë, tavlla me zaret. Unë që herët në mëngjez lidhja një mësallë të bardhë në bel dhe tryezave u hidhja sipër mbulesa të pastra, krejt të bardha, bardhë e kafe, të gjelbërta me të kuq, të kuqe me vij të zeza, por kurrë bardhë e blu! Kurrë! Gjith kohën e shkollës dëgjoja mësimet, por me të dalë shkolle, lidhja mësallën në bel. Mësimet? Midis lojtarve të letrave ishte edhe intelektual i madh i qytezës sonë, Kostë Anastas Çekrezi, mbaruar dy universitete. Një njeri tepër dinamik për të cilin do shkruaj më tutje. Tashti po i bije shkurt: Kosta një ditë më kapi hundën me shaka, ma tërhoqi e më tha:

— More hundëskënderbe! Ti do bëhesh shkrimtar!

Por duhet të parathem se do isha bërë baltë e hi për atë që më ndodhi:

Gjyshi im mbante një yzmeqar që e quanin Peço Katrani. Njeri i trashë nga trupi e nga mëndja. Prapa shpine Peçon e thërrisnin edhe Peço Qelepiri dhe... njërin mustak e priste, tjetrin e linte dhe s'di sepse e quanin «Çepoll»!

Një ditë, ndërsa Peço Qelepiri mbartte duaj me qerren tonë, unë kërceva të hip në qerre për t'u kolovitur. Peçua s'u ndodh në të mirat dhe pa më folur, më dha një goditje me gju dhe më hodhi jashtë qerres. Rashë poshtë përmbys e kafshova tokën, por inati m'u ngrit përpjetë. U lëshova sërish e hipa në qerre, atëhere Peçua më kapi për flokësh, më pështyu mu në fytyrë dhe më flakuriti tutje. U ngrita dhe i thërrita tri herë — Torollak! Torollak! Torollak!

Ai m'u kërcënua me hostenin që mbante duarve, kur unë ja shkrepam me një vjershë që ja thoshin Peços (gjithënjë prapa shpine):

*Vdiq Mitreshka
Vdiq Pineshka
Peço Katranin
E hëngri breshka!*

Gjer këtu dhe atij i krisën të gjithë dërrasat! Biga e vetme e mustakut iu ngrit përpjetë, një farë mëllëri si qiçër të zeze që kish ndënë hundë iu skuq dhe iu bë si kokër koçi-

mare dhe m'u vërsul sipër me grushta, me shkelma, pastaj, kur ndjeva se më dogji e më përvëloi, ishte çasti kur më goditi në shpinë me krepallen e hostenit. Kjo ishte prej hekuri dhe e ndjeva se u bëra lëmashk!

Kur logorimat e mia e ngritën mëhallën më këmbë, pashe tim gjysh sesi iu vërsul Peços, e vuri poshtë dhe, duke i thirrur «Më të çaftë ulku», ja përsheshi hundët, ja dërmoi dhëmbët me bastunin e trashë aqe fort sa hajvani ra, u kuspulloso dhe duke mbrojtur kokën me duar, mërmëronte: — Bjermë xhaxho Nase, bjermë, thyema kokën se jam vërtet budalla!

Ndërkohë, unë, i rrahur dhe i dërmuar e (hakmarje duke kërkuar), ulërija e çfilitësja sa jo qytezën, por ngrita më këmbë Devollin e tërë! Më çuan vrap e në shtëpi, më lëshuan në një shtrat e kur erdhi mëma ime... një zë gruaje dëgjova që i tha: — Pute sa është i ngrohtë, moj e gjorë!

Këto i dëgjova dhe e kuptova se i kisha punët keq. Pastaj vijuan britmat e vajtimet e mëmës, shpejt e shpejt, më pllakosën me qep e kripë. M'u mblodhën mbi kokë shokë e miq, erdhi kumbarja e ndrikulla, erdhi mësues Rroku e mësuese Lirika, erdhi edhe urata... por s'di sesi nëpër gjithë atë rrëmujë që shihnja, në një çast dallova një fytyrë që e njihja fare mirë, por, sepse isha i dërrmuar, s'i bija dot në të cila ishte. Ajo qante me dënesë dhe m'i kërkonte sytë të m'i shihte. Dridhej e tëra dhe me gjithë mend dëgjoja sesi trokëllinin dhëmbët e saj të bardhë. Po. Tashti e njoha, tashti u takuam sy më sy. Ajo ishte Zhaneta, shoqja e ime e shkollës.

— Ditëziu, ditëziu! E mjera unë! Shën Mari e dashur ver dorë se po më ik djali! (Pastaj duke ndruar zërin) Aman o baba! Taksi Shën Marisë arën Selishte!

Im gjysh ra gjunjazi para ikonave dhe nisi të falet! Duart i ngriti lart.

— O Shën Mari e virgjër! Ta kam falur arën Selishte, po shpëtoma djalin. Falma o Zot se ai është i pafaj si të bijt e Zevedheut, ai është i pafaj si Abeli.

Po shtyheshin njerëz rreth meje. I dallova, ishin shokët e shoqet e shkollës. Të gjithë qanin, më shihnin ashtu dhe mbulonin fytyrat me duar, kurse im gjysh s'di sepse thëriste: — Shpejt! — Shpejt! Shpejt!

Në një çast dhe mëma ime e kapi për dore Zhanetën, ma solli te koka dhe i tha: — O bijë e mëmës, puthe në ballë Tilin... puthe...!

Ndjeva se shtrati im i vogël, nisi të dridhet më fort. Zhaneta, me buzët e pushtuar nga dridhmat, erdhi dhe i shtrugu gjunjët pas ijeve të mia, u përkul mbi mua dhe më puthi atë si freskore të flokëve që më ka falur Zoti vetëm mua në krejt qytezën e tërë... por disa zëra të nxituar, disa zvarritje e rënkime, disa thirrje... Te tryezat ku luhej kumari vetëm tashti ish marë vesh se çka kishte ndodhur. Unë pata dëgjuar se në kumar është lënë pa u varrosur edhe i vdekuri, por s'e dija se kjo fjalë pat qënë fare e vërtetë. Vetëm tashti im atë pat ardhur vrap e këtu dhe i pat flakur tutje të gjitha letrat me gjithë xhokerët bashkë. Po. Tashti po. Tashti e kuptova se isha mu në buzë të vdekjes. U drodha me gjithësej dhe u flas pa shaka e me dorën në zemër. Më shpëtoi ujët e hollë dhe nisi të më dridhet cipa e barkut! Medet! Kaq e pata. Medet, prandaj, mëma ime e afroi këtu vetëm Zhanetën dhe e luti të më puthë mua...

— Këtu... shpejt, këtu sa është e ngrohtë.

I ziu unë, i mjeri unë! Për të më shpëtuar mua, patën therur manarin tim të mjerë, dashulin tim të dashur që e mbaja me krodhe buke...

I nxorën të gjithë jashtë, pastaj më hoqën mua edhe të mbathurat, pastaj më bënë kryq mbi ballë dhe më krodhën brenda në lëkurën e manarit, duke m'a futur që sipër, nga koka. Në fillim ndjeva një si vakësi, pastaj një si shtërngim e ngrohtësi, sikur diçka më thithte e më përkëdhelte. E ndjeja, e kuptoja, e merrja me mënd se të gjitha këto bëheshin për të më shpëtuar nga vdekja dhe krejt papritur nisa të qaj me dënësë. Me sy e kërkova mëmën të më afrohej dhe, kur ndjeva gushën e saj mbi buzët e mia, i pëshpërita: — Mëmë... unë do vdes!!!

Por... nuk vdiqa! Dhe pse? Sepse ardhi e më shëroi At Dhimitri! As me psallme e as me temjane, as me lutje të Zoti e as me kurbane të Shën Maria! Ai hyri në odën ku isha shtritur, duke mbajtur në dorë kryqin e argjëndtë, ma vuri në buzë që ta puth, por këto i bëri shpejt e shpejt. Barin që më shpëtoi nga vdekja ai e kish në kokën dhe në gjuhën e tija! Ai u shtri bri meje, më përkëdheli freskoren e flokëve dhe më pëshpërita:

— O biri im i dashur... do ta shkelim rregullin vetëm për ty dhe sivjet në Krishtlindjet do të të fut edhe ty në çetën e kolendarëve për të lajmëruar lindjen e Krishtit! Unë me duart e mia do të të gatit një çomage aqe të bukur sa të mos e ketë tjetër kushi!

Edhe këtë herë po u flas me dorën në zemër! Këto fjalë

që më tha urata, ishin ato që më dhanë zemër e më futnë në shpirt një gëzim që më shkundi me gjithësej. Kjo pat qënë ëndëra e fëminisë sime dhe kjo më erdhi.

Në tremë dhe në oborr ishin krejt nxënësit e shkollës, disa bënin të hyjnë te oda ime, por nuk i lejonin. E vetëmja që mundi e çau, ishte Zhaneta, e cila kur u përkul të më puthë përsëri, iu derdhën lotët përmbi ballin tim dhe ma njomën krejt freskoren e flokëve.

Kur i hapa sytë në një çast, pashë gjithë ata burra në odë. Midis tyre ishte edhe mësuesi im, gega nga Prizreni për të cilin kam për të treguar shumë. Asnjëri nuk kishte ndezur cigarin dhe i rrinin qark babës tim të cilit, kuptohej i kanosej vdekja e të birit. I pulita sytë, dikush pëshpëriti se më zë gjumi, por si kisha katandisur unë, s'kisha gjumë përveç atij të madhit! Tashti po fliste mësuesi.

— Asht i vogël, ka me u shëru, asht organizm i ri, më ndigjo mue Zotni Thoma. Dhe keni një djal që s'e ka shokun. M'ndigjo mua... asht, si i thoni ju ksaj toskniye, asht nishan, shifeni si e ka nj'at freskore në kre t'ballit... e... ç'a me u than? Vashat e mia, janë si Kilia, nuk msojn, aq u ka fal Zoti, por m'vjen keç me t'madhen, me Zhanetën, e kam porosit me risu msimet me Tilin... ktu e kam një shpresë... e kam me të vërtet!

Oh fatziu unë që po luftoja me plagët dhe me vdekjen bashkë... askush nuk e dinte se lajmi i uratës dhe fjalët e fundit të gegës nga Prizreni po më sillnin në jetë! Por Rroku ende s'kish «marue», ai shtoi:

— S'e mar vesht ma... i kam than vashës por s'mndigjon... e më thot: Thuji ti se mue m'vjen zor...

Këtu ndjeva edhe një ngrohje të shpirtit «të vedit» si kishte me than gega nga Prizreni.

Por ndjemëni Ju që keni marë këtë libër dhe më lexoni sot! Po këloj shumë vjete, po hedh tutje shumë faqe të jetës s'ime dhe po vij aty nga vjetët 1970. Vetëm atëhere, kur «gega nga Prizreni» ishte ende gjallë, erdhën te unë gjithë ata gegë kosovet dhe kreu i tyre, i pari i tyre, Rexhep Qosja që më foli urtë kurse unë ja ktheva me një farë «ngucje e ironi». Ai më tha: — Shoku shkrimtar toskë, si asht e mundun që në shkrimet tua gjej konstrukte fjalësh që janë të gegnishtes?

Deri atëhere as vet s'më kishte shkuar mëndja, por duke çapluar sytë e gojën, u kujtova për Rrokun nga Prizreni dhe i thashë:

— Shoku Xhep, kam pas pasun mësues një gegë nga Pri-
zreni, më tej po ta tregoj historinë e tij, por dua t'Ju pyes
juve: — Nga një herë andej e mbani atë mjekrën e zezë e
të madhe, kur vini kësaj Shqipnie t'vjetër, e hiqni! Pse? Hë?
Përse? Apo mos ndofta dëshironi me na e përgënjeshtro
mbiemrin tuej?

* * *

Lëkurën e manarit tim të mjerë, që ra dëshmor për mua,
ma hoqën pas disa ditëve. Në fund të muajit, e mora vehten
edhe pse prisnja me dëshirë e me ngut që Zhaneta të më
ftonte që ta mësoja... Unë prisja, por ajo s'më thoshte, dhe
i ati s'po kujtohej, kurse unë prisja dhe rritesha ditë e për
ditë.

Vjetët kalonin e unë rritesha e rritesha gjithënjë. Dhe
sapo çelte një pranverë e re në tryezat te Lëndinëza tej dy-
qanit, matanë rrugës, vinin klientët e shkonin, qyteza jonë
zjente me njerëz e automobila. Ishin gjashtë vetura (pesë
Ford dhe një Chevrolet). Pronarët e tyre ishin të gjithë ven-
dës, por te njëri syresh ishte diçka e përveçme. Atë e pu-
nonte Petro Doraci! E quanin kështu sepse njëorë dorë e
pat lënë në USA që në fillimet e shekullit, por duke punuar
atje pat «vjedhur» dy zanate: atë të shoferit dhe atë të orë-
ndreqësit! Duket e çuditëshme që njeriu me një dorë të ketë
profesione të tilla! Kështu duket por kështu ka qënë e vërteta.
Por, për këtë Petro kam për të shkruar më tej.

Asaj kohe burrat te ne, visheshin «shik» sikurse thuhej.
Im atë mbante një partesy blu, këmishën të bardhë, kollaron
kafe me pikëza të bardha, një kapele republikë, mbante pak
mustak. Edhe të tjerët, thuajse të gjithë kthyer nga mërgimi
në USA, visheshin po kështu. Shkaku? Tregonte im atë:
«Kur shkuam në USA në fillimet e shekullit, ishim me opinga
kau dhe me tallagane të kojtura e të vjetra që s'kishte ku ti
zinte qeni. Por, atje tej Atlantikut, boshçet që na rrinin mbi
krye nër fabrikat, sapo ne mbathnim këpucë, ose blinim xha-
ketë e ca më fort kur vinim kollaro... na e shtonin rrogën!
Kur shkonim në kinema e pastaj edhe në teatër... rroga
ngrihej edhe më lart. Kovi Durua, që s'linte opera pa shikuar,
e kishte rrogën më të madhe nga ne të gjithë.

Duke sjellë një civilizim të tillë, edhe ata që s'kishin kapërxyer as mullirin e qytezës, nisën të hedhin tutje opingat dhe tallaganet. Por ndryshe ndodhte me mësues Rrokun. Ky i shkolluar me universitet teologjik në Austri dhe në Vatikan, le vetëvehten, por vajzave u qepte fustane e veshje krejt si në Evropë. Pastaj, i mjeri mësuesi ynë... (pse e quaj të mjerë do ta tregoj më tutje) u pat blerë vajzave të veta raketa dhe kostume femre, krejt të bardha, për të lozur tenis... Oh... ngacmimi i parë në jetën time! Unë me mësallën e bardhë lidhur belit, vej e vija nga dyqani te lëndinëza, sillja kafe e sillja uzo e llokum, por sytë i çaploja pas të dyja motrave, Zhanetës dhe Julisë, kur ato, atje më lart, qëllonin topëzat e tenisit me raketat e ndritëshme dhe këcenin e hovin... Por rrallë ndodhte ndonjë hedhje tepër e nxituar dhe atëhere, fustani i bardhë dhe tepër i shkurtër i Zhanetës, nisej sikur merte fluturim dhe... atëhere unë i shihja Zhanetës aty, ndën vehte dy gisht pëlhure prej kaseje që më bënë t'i shihja shumë e më shumë. Po përse vallë? A u ka ndodhur edhe juve kështu? Ndofta po e ndofta jo, por mua më ngeleshin sytë te ato dy gisht kaseje të bardhë borë dhe... u falem dhe u nunosem... S'do t'i harroj ato caste e ato orë e ato ditë e ato vite, gjersa të më mbijë bar mbi krye!

Zhaneta?! Ajo ish e pastër si nuselalë, ish bardhoshe si thelb i arrës së njomë kur ja heqim cipëzën, ajo i kish buzët e dhëmbët të përveçëm, ajo nënëqeshte aqe bukur dhe një dite duke lozur... s'di si ardhja fjala, unë u nxeha dhe i thashë: — Mua m'i thua këto? Pa shikomë në sy! Por ajo uli kryet dhe më tha: — Unë nuk të shoh dot në sy! — Mua? — Po, vetëm ty s'të shoh dot në sy! — E përse — e pyeta unë. Dhe ajo — Këtë s'e di as vetë!

Një dite, ndërsa te tryeza e parë luhej pokeri, veç timeti, ishte edhe Ai që emrin e vet e shkruante kështu «Chost A. Chekrezi». Ky po tregonte diçka, për të cilën u kërkua largimi im. Por, sikurse më thoshte ndonjë herë imgjysh. «ti je piellë së prapi» edhe në këtë rast unë u tregova i tillë. Ika, u krusa dhe u futa ndënë një tryezë boshe. Mësalla e bardhë e tryezës më fshihte për bukuri dhe dëgjova Chekrezin kur tregoi: «Tek ishim në burgun politik të Tiranës, një mëngjezi na vjen «kapidani» dhe na flet: — Hej burra! Naltteshat dhe... asht e mira me i hjek një tel Naltmadhnisë dhe me e falënderu...» Natyrisht u gëzuam, por na lindi një sherr midis... Disa thoshin «ta bajmë telegramin» disa s'de-

shën kurrresi. Midis këtyre të fundit isha edhe unë. Kur shëri po ngrihej, u ngrit një grekofon nga Dropulli, ish kryetar komuneje dhe na flet: — Mos u kacafiti a derëzij... punan ndreq una... E shkruaj una, e lixoj dhe... po u pëlqeu, po s'u pëlqeu...

U hoq mënjanë ai Dhimitri, teshat s'po na vinin se ne ishim me pizhame në burg e pas «gjisëm» ore, u kthie me tektin e shkruar dhe e leçiti:

«Tiligram. Madhnisë saja, nanës mbretneshë! O më të lumtë moj nënëza mbretëreshë, o më të lumtë ai... që ka pjellë këtë djalëzin tënt, që na i ka... nënëzat tona, të gjithëve neve...»

O më të ka plasur një gaz e një e qeshur sa... u qafuam të gjithë një për një dhe... atëhere na ardhën rrobat e dolëm...

Unë kukurisja ndënë tryezë, por askush s'më pikasi. Chekrezi asi kohe nuk banonte përgjithënjë në qytezën tonë. Vej e vinte, sepse pat ngulur banesën në Manastirin e Shën Kostandinit thellë Moravës dhe atje përkthente romanin «Konti i Montekristos». Por asaj dite ai ish në qejf dhe duke lózur edhe tregonte. Unë sytë gapër dhe veshët pipëz! Deri atëhere dëgjoja kitarat, mandolinat sa edhe violitë që losnin djemëria. Dija nga fjalët e mësuesit se «kjo është maxurkë» kjo tjetra polkë, dija këngën «A e mban mënd sa bukur rronim», këngën «O bilbil ta bëra benë», më pëlqente më shumë kënga «Viktori t'u bëftë nëna — Hajt të dalim për kolendra» (tashti ja kanë ndruar vargun) por se ç'farë kuptimi kishte fjala «muzikë»; nuk e dija. Nuk e kisha të qartë. Por asaj dite e mësova! Chekrezi, me letrat në duar, sesi u krekos mbi karrige, hapi bërylet anash, u mbush thellë me frymë, shtyu me shpinë përkresen e karriges dhe tha: — Vini vesh... ja... a nuk është muzikë kjo?...

Unë ngela në mendime! Shkova buzë lumit dhe shihnja anembanë: Pesë çape më tej ishte kthesa e madhe e lumit. Atje ujrartë vinin që lart me shfrim dhe përplaseshin pas shkëmbit të Madh. Ky s'desh tja dijë dhe rrinte «i menduar» në vend e bënte ç'bënte shtonte «vetullat» e veta, të cilat s'ishin gjë tjetër veçse një farë si zhul si eshkë. Por ndënë Shkëmb, kishte zgafella e llagëme të thella. Thuhej se atje kishte shumë peshk, por disa thoshin se atje rrinin të bukurat e dheut që delnin vetëm natën. Një gulsh me ujra të shumta erdhi që lart, dhe, duke u përplasur, hodhën përpjetë curila me ujë... Më sipër, ishte një shkëmb, si një copë ishulli në mes të lumit

dhe atje një cting, me pendët e verdha ndënë gushë dhe me bishtin lavrak e të përhimët, shihte rreth e qark dhe cicëron-te, por tej shkëmbit nuk shihja dot! Andej kishte shumë kulpra e kulmakë, kishte plot ferra e driza, andej këndonin bilbilat dhe, si prej vetiu mua më erdhi në kokë një mendim: Po! Këtu kemi muzikë!

Nëpër rrjedhën e ujit, vej e vinin rosat tufa tufa me në krye nga një rosak. Ky njihej nga një si pullë blu në anën e majtë midis puplave të bardha. Dhe, ndërsa po dëgjoja «muzikë» e ndërsa isha pataksur pas llagëmeve që gurgullonin, ja se më vjen që pas Zhanetë, e, duke më përiktur në sup, më tha:

— Përse e ke humbur pusullën kështu? Çfarë po sheh?

U gëlltita dy tri herë sepse m'u duk sikur atje më pat marrë gjumi dhe i thashë:

— Më pëlqen kur rosat ua gudulisin këmbët cironjtë dhe këto zhyten dhe i kapin dhe i gëlltitin... ja shih atë rosakun...

— Unë i kam zët rosakët? — m'a ktheu ajo.

— E pse i ke zët?

— Po ja, rrinë sa rrinë, mendohen sa mendohen e pastaj, bëhen si ca burra përtacë, i hipin rosat e mjera në kuriz dhe koloviten badjava...

Unë u krrusa edhe më fort dhe ja shkrepë të qeshurit. Zhanetë që loste tenis, ajo që me atë dy gisht kaseje të bardhë, m'a loste mëndjen mua... ajo ende s'e dinte as botën, as jetën e as kalem kusurin...

Më thërritën nga tryezat e kumarit. Renda andej, por s'arrita të marr vesh përse më thërrisnin kur përballova një skenë të paparë! Im atë u ngrit vrik e më këmbë, i hodhi tutje letrat dhe Miço Zotkës, që kishte në tryezë fare kundrejt, ju fut dhe e godiste me shpulla fytyrës... Medet! Këtu plasi sherri dhe askush s'po ndërhynte që t'i ndante.

Pastaj Miço Zotos iu varën jargët pas goje, ngriti kokën, falënderoi tim atë dhe mori sërish letrat nër duar. Mezi i hyra brenda për çka ndodhte. Në të vërtetë Miço Zotkën herë pas here e kapte epilepsia por, nëse e kuptonte shpejt, duhet ta godisje disa herë fytyrës dhe atë s'e kapte ajo sëmundja për të cilën ne thoshim «ajo qoftë larg».

Kohët kalonin. Unë rritesha e as Rroku e as vetë Zhaneta s'kujtohej «për të mësuar bashkë me mua». Tashti Chekrezi zbriste rrallë nga manastiri i Shën Kostandinit, por gjithënjë, sa herë vinte, ai diç thoshte e diç tregonte dhe unë mësoja prej tij. Një ditë, duke lozur letrash, ai tha:

— Ne këtu në qytezën tonë kemi një «kordon sanitar». E shoh këtë kordon sanitar që nga maja e malit të Moravës dhe më mbushet shpirti me gëzim. Gjysh stërgjyshërit tanë, ata që kanë qënë vendës dhe ata që kanë ardhur prej Suli, kanë qënë njerëz të mënçur fort... Qyteza jonë është rrëngë me arra vigane. Shiheni vetë. Lumi, në të dy anët e veta, plot e përplot, kodrat gjithashtu. Dhe gjithë kjo dendësi arrash, tepër të mëdha, aqe të mëdha sa nën çdo njërën prej tyre mund të mërzejnë tri kope me dele, pikërisht ky fakt e kjo gjendje na ruan prej sëmundjesh e mikrobesh... vini re... nëpër arrat nuk ngre fole asnjë zog, nëpër sqetullat e degëve asnjë insekt, asnjë bimë parazitare. Gratë tona për të mos pasur pleshta e miza në shtëpi, varin odave degë të vogla me fletë arre... Dhe të mos harrojmë... arra me thelpijt e saj të shijshëm ka një ushqim të jashtëzakonshëm... dashur padashur këto shkakëtojnë edhe një shpërthim biologjik te brezat që ndrrohen... (Këtë të folmen e fundit as që e kuptoja e as që e merrja dot me mend).

Dhe... një ditë prej ditësh, im atë më nisi në një rrugë, e cila do të ishte vendimtare në jetën time. Ai më futi në një çantë një top me paqeta cigare të markës «Nuse» (këto prodhoheshin në Sarandë asaj kohe) dhe më urdhëroi që t'ja çoja Chekrezit në manastirin e Shën Kostandinit.

Të them të drejtën u gëzova shumë, sepse në atë manastir unë s'pata qënë ndonjë herë kur pata dëgjuar për shumë çudira që paskëshe atje. E shtrova udhën ndër këmbë, duke rendur e nxituar gjithënjë pas rjedhës së lumit tonë. Ik këtu e kërce atje gjersa më doli përpara ai logu i dëgjuar i mullirit të Maceve. Ishte një pllajë krejt e gurtë, një shkëmb shumë shumë i madh dhe si i shpuar me turjela. Nga brimat vërshonin përpjetë curila me ujra, të cilat mblidheshin së toku ca më poshtë dhe vinin në lëvizje pendën e mullirit të Maceve dhe deri edhe mullinjtë e qytezës sonë.

Por pylli i manastirit ishte më ahe shumë të mëdhenj. Aqe të mëdhenj s'kisha parë ndonjë herë. Kjo ndodhte sepse,

duke qënë pyll i shenjtë, kurkush nuk guxonte të verë sopatën atje. Sa u futa në të, përballa kroin e madh me dy sulinarë të cilët uturonin e sikur gogësinin nga ujrat e shumta. Pak më sipër shoh Chekrezin veç, para një tryeze të gjatë (tryezë si ato që përdornim dasmave) dhe përmbi të, shumë libra të hapur. Iu afrova, ai më nderoi e u ngrit më këmbë, ma përkëdheli freskoren e flokëve dhe më uli në një fron. Unë po çaploja sytë, kur ai s'e ndërpreu punën. Shkruante shqip në letër dhe «këshillohej» me katër «Montekristo» që i mbante çelur atje. Sesi i ardhi në mëndje dhe më tha:

— Po të kesh qejf e dëshirë, mund të lexosh dorëshkrimet e mia...

Unë kërceva përpjetë, sytë më xixëlluan, fytyra më mori zjarr, gëlltitesha e s'gëlltitesha dot! Chekrezi përzgjodhi nja njëqind faqe e më tha:

— Shko andej nga Lazi dhe lexo!

Oh fatziu unë që më duhet të ndërpres të bëmat e mia dhe t'u tregoi se cili ish dhe cili është ky Lazi! Ai quhej Lazar Papastoli. Nip i Chekrezit, shok e «bërë vëllamë» me tim vëlla, ai ishte ai që do të ish «Lary Post», njeri i mallkuar nga diktatori më i tmeruar i shekullit XX... Lazari pat qënë nxënës i shkëlqyer i Fultzit. Për këtë e çuan në USA, ku mbaroi dy universitete. Pastaj, Zoti e fati, rrethanat, e thëna, fataliteti, Lazarit i mer koka erë dhe i nxitur nga Bedri Spahiu në Bari, hidhet me parashutë në Berat, për të luftuar për mëmëdhenë...

Në fund të 1944 e takoj unë në Tiranë. Biseduam. Prej meje mësoi se vllau im dhe vëllami i tij, pat vdekur më 1942. Lazari qau e më dha ngushëllime mua, por kujt i shkonte ndërmënd gjëma! (Më ndjeni ju që më lexoni). Këtij Lazari që në Berat i tha diktatori se «ti je njeriu ynë, djalë fukaraj (i ati pat qënë qeraxhi i fshatit, shkonte çdo ditë në qytet me porosirat më të ndryshme.) Por pas një jave e panë Lazin me mua. Dhe më vjen njoftimi një mëngjezi, në redaksinë e «Zërit të Rinisë». Në orën 11 të kërkon shoku Pashko në dhomën nr. 7. U trondita, sepse e dija që ky ishte një nga shtyllat e spiunazhit vendas. Gjithë natës s'më zuri gjumi. Në agim kërceva përpjetë i trembur, m'u bë se më pat kapur një gjarpër në shtratin tim. Kërceva përpjetë. Por ishte çarçafi im që nga vërtitjet e mia... ish mbledhur shuk e qe bërë si gjarpër. Shkova ku më kërkonin. — Të kanë parë me Lary Postin, ç'të lidh ty me të? U shpjegoya. Pashko-ja më tha: — Ti je djalë i revolucionit. — Po ashtu jam. — Bukuri,

vijo të shëtitësh me Lary Postin dhe çdo të hënë do vish të më njoftosh mua... — Po ai është edhe ai njeri i revolucionit! — Gjepura, ai është spiuni më i madh i Amerikës...

Edhe një natë tjetër pa gjumë. Në mëngjez shkova te Lazari. Po ndizte zjarr në stufë. Sa më pa si isha katandisur unë... lëshoi përtokë drutë dhe më pyeti:

— Ç'je kështu?

Ja shpjegova të gjitha për pikë e për pe. Në krye nuk më besoi, por pastaj iu shtrua arsyes. Atëhere i thashë: — Lazi, të lutem, të lutem shumë, të përgjërohem, ti pasaportën e ke në xhep, ti mundesh ti... Ikë Lazar, ikë se do na marësh më qafë edhe ne...

Por nuk më dëgjo. Dhe pas disa ditësh, kur unë po mendohesha sesi e me se do gënjej Pashkon, mësova se Lazar Papastolin e arrestuan. U preva dhe psherëtiva. Por isha çun i ri, isha vetëm 20 vjeç. Bleva tre paketa cigare dhe shkova diku afër P.T.T.-së sotme të Tiranës, gjeta një shok të luftës. Prapa njërës paketë «Diamand» shkrova. «Mos u mërzit Lazi. Durim dhe shpresë.»

Shoku i mori paketat dhe më tha: — Për cilin i ke këto?

Ja shpjegova. Atij gati i dolën sytë nga vendi dhe duke më vënë përpara më tha: — Paske qënë njeriu më hajvan që kam njohur unë. Ikë dhe mos të të shoh më këtej. As më ke dhënë gjë e as të kam thënë gjë. As të njoh e as më njeh. Ikë.

Kur e kujtoj këtë, më dridhen gjunjët edhe sot e kësaj dite. Por... njerëz të mirë, ka patur dhe do ketë gjithënjë. Dhe një i tillë ishte edhe shoku A. i cili tashmë nuk rron më. Zoti e mbajtët në Parajsë.

Dhe ja, të kthehem te gazmori dhe njeriu i mirë dhe i përveçëm Lazar Papastoli, i cili i ndihte ungjit të vet, duke i gatitur ushqimin atje në manastirin e Shën Kostandini! në mes të maleve të Moravës.

Kthehem sërish ku e pata fillin e fjalës. U vura të lexoj Montekriston, mbarova njëqind faqet, pastaj mora edhe njëqind të tjera. Ishte i pari libër që po lexoja në jetën time dhe u mrekullova! Ato që lexova asaj dite më tundën dhe më shkundën shpirtin tim të vogël. Më dukej se pata hyrë në një botë të re, të pa njohur, të paditur për mua. Kisha hyrë në botën e madhe të artit dhe ika nga Manastiri kur po vinte muzgu dhe kur vetë Chekrezi m'i mori nga duart fletët e Montekristos.

Sepse tashti rruga ishte tatëpjetë ja mora me vrap sepse

ashtu më nxiste mosha dhe ashtu më shtynte gëzimi i atyre që pata lexuar. Në shtëpi më vunë re që isha si i përhënur, që isha si i përhumbur, që isha si tjetër kush. Atëhere im atë mori vendimin dhe më tha: — Më e më s'do shkosh te Chekrezi, më e më s'do lexosh libra... Ti ke shkollën, ti ke punën e kamarierit... dyqani duhet mbajtur... ku të shpje mushka ty... ?

Por gjith atë natë s'kam vënë pikë gjumi në sy. Flija me gjyshen në një shtrat dhe e lashë edhe atë krejt pa gjumë. Në agim u ngrita si i çmëndur dhe i fola gjyshes me një të folme krejt tjetër, me një të folme sikur e nxirja nga ato të Dumasit atë.

— Do ik, do marr ku sytë këmbët, do hidhem në pus e do mbytem...

Dhe ika vërtet. Një copë bukë e vodha në magje e... frymën e mbajta te manastiri i Shën Kostandinit. Chekrezi më nënqeshi dhe më dha fletë të tjera. Lazi preu një copë mishi nga qengji që poqi në hëll dhe ma dha. Por as e vura në gojë. Në shtëpi ish dhënë alarmi! S'patën lënë vend e qosh pa kërkuar. Patën futur kokat edhe në grykat e puseve, edhe në kadet e mullirit, edhe te zgafellat e llagëmet e Shkëmbit të madh! Më kot. Më në fund, afër mbrëmjes ardhën atje, im atë dhe gjyshja. Babaj desh të më rrihte, Chekrezi e kapi për krahu dhe e hoqi tej, por gjyshja ime më dukej se ajo kishte qënë në Evropë dhe në Amerikë, im atë pat ngelur me poturet dhe opingat e me tallaganet e shekullit të kaluar. Gjyshja ime e dashur dhe e dhëmbshur, Katerina e fisit të Kovaçëve, ose e «kumbarozit» si e quanin atin e saj, shpërtheu atje në sy të Shën Kostandinit të Madh që po e shihte vëngër tim atë:

— Dgjomë mua Thoma, këtë djalë e shpëtova nga vdekja unë (në të vërtetë mua më shpëtoi lëkura e qengjit tim manar) do na sëmuret djali, është kaqe i mirë e kaqe i ëmbël (këtu e tepëronte gjyshja) është ylli i fshatit, është më i mënçuri i shkollës, më i bukuri, më i ndrituri, shihe sesi i ndritin sytë dhe si e zbukuron freskorja e leshrave, shikohe Thoma, Thoma... e s'të lë të ma trazosh me dorë këtë djalë se e kam timin, e kam shpirt e kam zemër... po më ngave djalën, ta kam bërë hasha sisën...

Një javë të tërë lexoja Montekriston dhe i falesha dhe i bija në metani Shën Kostandinit të Madh dhe Shën Helenës, mëmës së tij. Këto i bëja se i bëja, por më shumë sipas porosive të gjyshes (perëndija e ndjeftë) e cila më doli krah

dhe më dha krah. Por fundin e fundit të Montekristos, nuk e lexova dot, sepse ende s'ishte përkthyer. Pastaj (diçka e misterëshme dhe e habitëshme) natën vonë, në Manastir hynin njerëz të panjohur, ata flisnin me Chekrezin, unë nuk iu shihja dot as fytyrat, por sesi mësova se njërin e quanin Musa Kraja, një tjetër Riza e për të tjerët tashmë i kam haruar.

Mësues Rroku ishte tërbuar! Një javë mungesa m'i kish shkruar një për një. Por gjyshja ime e dashur, ajo që më donte aq shumë, erdhi në shkollë. Por më kot. Rroku nuk më qortoi. Ai më hoqi e më futi në zyrën e shkollës dhe me thënë të drejtën, pasi ma ngriti «mullirin» lart e më lart, më dha porosinë dhe urdhërin e prerë që paskëtaj t'i bëhesha ndihmës në mësimet vajzës së tij Zhanetës! Ika nga shkolla dhe drejt e te dhoma ime. Asaj ja shkova kyçin që brenda dhe...

Unë flija në shtëpi në atë odë që e quanin «Oda e mullirit», sepse ishte ngjitazi me mullirin. Por mos u habitni. Gjurmë më i mirë e më i ëmbël dhe më i qetë sesa atje, s'mund të bëje kurkund. Ujrat që vërshonin dhe gurët që grinin bereqetin dhe e bënin miellin, zhurmonin aqë ëmbël e aqë rrjedhëshëm sa ta qepnin lëkurën e kapakëve të syve dhe të futnin gjumin. Atje një copë herë shkova nëpërmend ngjarjet e Montekristos. Ato që lexova sa edhe fundin që ma tregoi Chekrezi me gjuhën e vet.

Por dhoma ime ishte e përveçme. Unë atje kisha dy sende shumë të vyera, që s'besoj se i ka patur tjetër kush. Kur ishte kthyer im atë nga USA-ja, pat blerë në skelën e Napolit një pikturë të famëshme që në gjuhën e piktorit quhej «La cena», kurse përkthehej «Darka e fundit». Kjo ishte një kopje me ngjyra e piktorit të madh italian Leonardo Da Vinci. Kjo ishte mbërthyer në mur dhe kur unë vija kokën në jastëk, sytë më shkonin drejt e tek ajo. Tashmë s'u betohem. Tashmë ne jemi bërë miq me këto që u kam treguar, por do miqësohemi edhe më fort, me ato që s'u kam treguar, por që më ndodhën më vonë. Veçse duhet t'i kemi fjalët që më përpara. Disa ndodhira të jetës sime, s'kam për t'i treguar «se ashtu e do puna», por ju do t'i merni me mend vetë. Sepse në këtë jetë sikush ka të fshehtat e tij dhe ndonjërin syresh s'e tregon kurrsesi, mbasi e merr me vehte në varr.

Dhe... erdhi ora e prituri! Atë pasdite unë do ndihja të mësojë shoqezën time Zhaneta. Ku? Është pak sekret, por unë po ua them: Nja dhjetë çape përmbi lëndinëzën e bukur, shtu edhe tre çape të tjerë dhe gjendesh te një limer që e pat

stisur vetë toka mëmë, e spërkatur dit e natë nga ujrat e lumit. Limer i cili mbulohej lart e më lart nga degët e përthyerat të arrave vigane, pastaj ishte si i mbështjellë nga kulpra e ferra e driza, pastaj atje kishte plot lëpusha e lëmashqe bimësh, pastaj atje kishte edhe gërmotëra ose si quhen ndryshe «gjuhënuse», pastaj atje kishte kapuse e bar skrips e bar zemre... U futëm të dy atje dhe unë nxora librat nga çanta ime. Zhaneta futi dorën në çantën e saj dhe në vend që të nxirte librat... më nxjer... guralecët me të cilët lostë «hidh e prit». Guralecët vërtet ishin të bukur dhe gjasonin tamam si vezë pëllumbi. Kështu që mikështa ime, si ndëjti paksa më gjunjazi, ndroi qëndrimin, duke marrë këmbët ndënë vehten dhe duke lënë këtej vetëm gjunjët e saj të plotë topolakë dhe tepër të bardhë. Dhe filloi ajo hidh e prit guralecët e këndo një farë këngë të habitëshme që s'i përkiste asnjë gjuhe: «Dum dum portokali — Eli eli papion — Qemali qefali — Kokër limontos...»

Unë një copë herë mbeta si guak dhe pastaj vendosa t'i tregoj Zhanetës Kontin e Montekristos. Këtë e kreu atë ditë, por unë nuk e dija se Zoti i madh kur më krijoi mua, përveç freskores së ballit, më pat dhënë edhe një dhuratë tjetër, e cila ja kalonte së parës. Cila është kjo? Ju që më keni njohur, e keni pikasur fare mirë, ju që s'më keni njohur, mund ta vini re tashti! Pra Zoti më ka dhuruar edhe atë «riprodhimin artistik» sikurse ma kanë shkruar kritikët.

Për habinë time, Zhaneta i la mënjanë guralecët dhe nisi të më dëgjojë! Ajo më dëgjonte, por mua sikur ma bënë me sy ata gjunjët e saj bardhoshë e bëja ç'bëja dhe i shihnja e i shihnja përsëri. Por ndodhi edhe një habi tjetër! Ajo Zhanetë, e cila më pat thënë se sytë nuk t'i shoh e nuk t'i përball dot, sot këtu, te ky limer e te «kjo anë e lumit ku ka bilbila shumë» më shihte drejt e në bebëzat e syve. Atëhere kur u binda se Zhaneta nuk m'i përgjonte më duart, por vetëm sytë, unë zgjata dorën dhe e kapa gjurin e saj të djathtë dhe e mbështolla me dorën time. Ajo as lëvizti e as bzajti, veçse pas dy tre çastesh, ajo bëri një lëvizje të tillë që i bashkoi fort të dy gjunjët e saja, duke ma zënë rob dorën time prej shejtani e prej djalli vetë! Desha s'desha e kujtova tim gjysh, i cili edhe se s'pat qënë dëshmitar okular, më pat thënë kushedi sa herë se je pjellë së prapi...

Pastaj s'di sesi m'u mek zëri e m'u pre gjuha, më s'lëviste gjuha ime. Dhe... sa kohë ngelmë ashtu? Po ku ta di unë i mjeri! Veçse shihja se asaj fytyra e faqet e gusha i patën

marë një kuqëlim të lehtë. Por sido kudo ajo ishte më trime e më foli:

— Po pastaj... Moreli? Julia! Maksimiliani?

Ajo që s'mbante mënd mësimet e shkollës, po m'i numuronte një për një personazhet e Dumasit atë.

«Moreli u bë fatzi e fatkeq. Anija e tij me emrin «Faraon» u mbyt në një furtunë në detin Mesdhe, afër Maltës. Disa marinarë u mbytën. Disa shpëtuan, por «Faraonin» e përpinë dallgët e detit dhe ai u zhduk më gjithë mallin që sillte për armatorin Morel. Ky ish në prag të falimentimit. Nuk kishte me se t'i paguante kreditorët e tij. Dhe për këtë arsye ai vendosi të vrasë vehten. I mbloodhi bijtë dhe ua tha këtë: «Më mirë të jeni bijt e një njeriu të ndershëm që, kur s'kish të paguante vrau vehten, sesa të jeni bijt e një tregëtari faqezi që kur s'pagan dot shkon e fshihet dhe falimenton për turp.» Moreli po shkruante testamentin dhe revolverin e kish mbi tryezë. Ishte i vendosur gjer në fund që të vriste vehten. Kur... papritur, e pakujtuar, e bija e tij, Julia, e dashura e Maksimilianit, kthehet nga një lagje e varfër e Marsejës atje ku e kishte dërguar një i panjohur. Ajo kthehet me triumf dhe rend përpjetë shkallëve duke bërëtitur e duke mbajtur duarve një qese të kuqe: Baba! I dashur baba! Shpëtuam baba! Ja... këtë qese e gjeta sipas një letre nga një i panjohur... isha në lagjen e varfër në shtëpinë ku ka vdekur një plak me mbiemrin Dantes... qesja është plot me ar baba, ka edhe një shënim brenda... pa ta shohim... Morelit i duket se është në ëndërr, Moreli fërkon sy e fërkon kraharorin. Por qeseja e kuqe, sesi i duket, sesi i kujtohet dhe mërmëron: Kjo qese dikur ka qënë imja... po dale, këtu brenda kjo posulle... Ai e lexon: Këto pare janë për pajën dhe prikën e Julisë...

Por Julia vijon të thëresë, ajo ka hequr mënjanë perden e madhe të dritares dhe sheh përjashta e thërret: Baba! O baba! «Faraoni» po hyn në skelë, në skelën tonë baba... po hyn Faraoni në skelën e Marsejës... ja edhe disa marinarë po zbresin, më duket se njëri syresh është Jakopoja...

— O bija ime, mos u çmende? Po «Faraoni» u mbyt në Mesdhe, këtë erdhën e ma thanë marinarët që mundën e shpëtuan...

— Jo baba! Jo... ja Faraoni ja... sapo lëshoi spirancën baba!

Moreli s'i mban dot lotët, e bija e përqafton babanë dhe lotët e të dyve bashkohen dhe plaku mërmëron gjithënjë: — O bijzë e babajt, nuk jam në ëndërr, jo s'është ëndërr por...

por është këtu dora e një miku të vjetër, është këtu dora e atij që të ka mbajtur në krahë, kur ishe e vogël... është këtu dora e Edmond Dantësit...

Këto po thosha unë sepse këto ndodhën në bregdetin e Marsejës, por një diçka tjetër po ndodhte këtu në breg lumin e qytezës sonë...

Zhaneta u prek thellë, Zhaneta u mallëngjye gjer në pikë të lotit, mbuloi sytë me duar, ja plasi të qarit dhe ra mbi shpinë... tashti ajo e lëshoi nga robëria dorën time... dhe kjo dorë e vogël e tinzare nisi një shëtitje dridhmore e të paparë ndonjë herë... Iku e shkoi dora ime dhe u drodh fort vetëm në atë çast kur përkiti atë kasenë e bardhë borë, të cilën unë pata qënë aq shumë «grykës» për ta parë!

* *

Pas këtyre ndodhive, u nisa për të shkuar në qytet, te gjyshja ime nga ana e nënës. Kjo më kërkonte medoemos të më shihte dhe, dërgoi fjalë se i pat ardhur nga larg një dhuratë për mua...

Shkova vrap, më këmbë, pa pyetur se kisha punë e kisha shkollë. Por këtu na del një pyetje. Sepse mund të thotë dikush: — Si është e mundur që në ato kohëra, mëma ime ishte martuar nga qyteti në një qytezë? Kjo pyetje më ka munduar edhe mua vetë, por pastaj s'di se kush ma futi në vesh se im atë, duke patur dyqan edhe në qytet e duke qënë djalë beqar...

Pra mbrija te gjyshja nga mëma. Ajo më mori në grykë e si më puthi fort e më fort më tha: — Dajua yt e biri im Filipi (asi kohe dajo Filipi kish një ëmbëltore në qytetin e San Louisit) na ka dërguar një radio e në sëndyk bashkë me radion është edhe një dhuratë për ty...

— Po ma thuaj gjyshe, ma thuaj shpejt...

— Unë s'ta them, sepse kështu kam porosi nga dajo Dhimitri, që tashti sikur është kthyer nga dyqani...

Unë krova hundën mir e mirë dhe mora shkallët përpjetë të shoh radion. Të tillë s'pata parë kurrë, me gjithse pata dëgjuar shumë. Hyra në odën e dajo Dhimitrit. Atje gjeta kushërirat e mia Antonetën, moshatare më mua dhe Evelinën. Ama... më duhet të parathem përpara radios se kushëri

Antoneta ishte një vashëzë e bukur e bukur sa s'e kishte shoqen në krahinën e tërë, mund të them edhe në Shqipërinë e tërë! Ato nisën të më qafojnë e të më uthin, por unë ikja e i hiqja zvarrë... — Radion, dua të shoh radion...

Më çuan në dhomën tjetër. Dhe përmbi tryezën e madhe, një kuti në ngjyrë të konjakut, me disa kumbira në ballë, me një si xham përpara i mbushur me numra dhe emra...

Por... ngeca. Mua më patën thënë se radioja flet dhe këndon, kurse kjo këtu ishte fare memece! Në këtë çast në dhomë hyri edhe kushërira më e madhe, Aspasia! Më mori në grykë e më uthi, por këtë nuk e shtyjta sikurse bëra me Antonetën dhe Evelinën. Aspasia ishte atëhere vajzë «për të hipur në kalë», por më falni duhet ta themi çiltazi. Edhe kjo ishte shumë shumë e bukur, por pati fatin e keq sepse e martuan me një paralli në fshatin Smërdesh, pastaj paralliu i cili (i rrofshin paratë) na qënkëshe një zemër gur e zemër katili, pasi e pat marë nusen, e pat çuar në Kanada, pastaj pat rënë e pat vdekur para kohe, duke e lënë Aspasinë edhe sot e kësaj dite, mjerane e të sëmurë nga malinkonia. Por... mund të thoni juve: Si është e mundur që ti kushërirat e para i paske patur kaqe të bukura dhe vetë s'u ke ngjarë fare?

Dakord... por e kemi thënë diku se ndër ne e kemi ujin femër!

Aspasia ktheu një farë kumbie, tej xhamit u ndez një dritë, pastaj qartë një zë: Dvaiset i shes telegrafika agencia... I kam të ngulura si perona në kokën time, e cila pat ardhur në jetë pas këmbëve...

— Kjo që flet — më tha Aspasia — është radio Sofia...

— Po shqip, shqip kur flet? ngrita zërin unë.

— Flet shqip vetëm nga radio Bari... por në mbrëmje...

Gjer këtu dhe një zhurmë. Pat ardhur nga dyqani dajo Dhimitri, i cili tregëtonte benzinë dhe bereqet. Dajo Dhimitri ishte burrë i gjatë, qimeverdhë gjithënjë i qeshur dhe i sajdisur. Më përkëdheli flokun dhe më ftoi të shkoja pas tij. Morëm shkallët për poshtë. Duke zbritur nëpër to, diç u kujtova: M'u duk sikur mbaja mënd që nëpër këto shkallë, një ditë prej ditësh, zbrisja duke qënë me fustanë dhe më dukej se ishte koha kur ende nuk ecja dot, por zvarisësja...

Hymë në odën poshtë. Atje ishte edhe gjyshja. Kjo priste atje e qeshur dhe e gëzuar. Kuptova se ajo desh të gëzohej me gëzimin tim. Gjyshja u përkul te një sëndyq pas një shenje të dajo Dhimitrit dhe... Thesar hapu!

Dajo Filipi, bashkë me radion «Filko», pat dërguar edhe

glob të botës plot me ngjyra! Një mrekulli e vërtetë për mua në atë kohë e në atë moshë!

Por dajo Dhimitri i shkeli një sustë dhe unë kërceva përpjetë! Brenda në glob u ndez një dritë dhe gjithë rruzulli shkëlqeu dhe u ndriçua!

Gëzim më të madh se ky s'pata ndjerë ndonjëherë. E shtërgova fort mbi krahëruar globin dhe u nisa të ik...

— Dale — më tha dajo Dhimitri — ku po shkon?

— Në shtëpi, në...

— Jooo... pasdite të çoj unë me «Fordin» e Llambit!

Dhe kështu u bë, por mbrritëm shumë shpejt, sepse Llambi Andoni, fisi ynë, ishte një djalosh kapedan e sqimatar, që ja shkelte gazin «Fordit» si askush tjetër. Në jetën time ky njeri ka patur një ndikim të veçantë. Po përse? Sepse jo vetëm se ishte nga tanët, por nga të bëmat dhe peripecitë e tija të jashtëzakonëshme! Sa ishte shofer, me atë «Fordin» e tij ngjyrë lila, ky u ra kryq e tërthuar gjithë kabareve të Ballkanit dhe (sikurse thoshte) nëse «Fordi» mund të kthehej në motoskaft ai do hidhej në Itali dhe do bënte atje hatarat më të krisura! Por më duhet të them se «shtamba, shumë herë shkon për ujë, por vetëm një herë thyhet dhe mbaron». Asi kohe na ishte në Selanik, një vajzë e përveçme për të cilën thuhej se «vetëm ajo s'jepet e s'qepet kurrë!» Por... kjo ishte e vërtetë sa kohë që ajo s'pat parë një mashkull si Llambi Andoni! Koka i zinte në tavan, e loste violinën si ciganët e Hungarisë, këndonte aqe bukur e aqe ëmbël sa të rrëmbente e të bënte veri, vishej si kont me këpucë luftarë, sytë e tij të zhbironin e të rrëzonin përdhe, kraharorin sa një div dhe fytyrën trëndafil! Grekja e bukur, e humbi toruan dhe e ftoi një nate t'i shkonte në shtëpi «meqë prindërit patën ikur në Athinë». Dhe Llambi shkoi! Ngjiti përpjetë një palë shkallë prej granili kur... mu në krye të tyre, ndjeu se dikushi i hodhi përsipër një legen me ujë të pistë dhe në ngjyrë të kuqe! Po të ishte tjetër kushi, do t'i thëriste vrapit, por jo Llambi Andoni. Ashtu si ishte i qëllorur e i ndotur fund e krye, vërsulet përpjetë. Dera e mbyllur, bëri për anash ditarja e hapur... këcen Brenda si shkjarth dhe ballë për ballë me bukuroshen greke! Kjo pat dashur ta turpërojë Llambin, por ra në usta. Me krenari e me inat e përfshin greken për flokësh dhe i thotë: — Femër më të ndyrë se ty, nuk kam parë. Por këtu re në usta! Do të më thuash shpejt dhe hapur: Nëse me atë ujë ke larë brekët e tua, do ta gjykoj punën më butë, por nëse ke larë brekët e tjetër

kujt... do të të rrëmbej e do të të var, mu në Pirgon e qytetit!

Grekonja u shtang dhe u tremb. Ajo që pat qënë aq krenare e sqimatare, uli kryet për poshtë dhe i mërmëroi:

— Po... lava... të miat...

— Thuaj çfarë lave, e thuaj troç se...

— Brekët e mia...

Por... grekonja e bukur, na kishte pas qënë bijë qeveritari. Dhe kur Llambi u nis për në vendlindje, mu në karakollin e kufirit, e arrestojnë korofillakët e grekut dhe pastaj në Selanik iu bë gjyqi për «fyerje dhe dhunim banese».

I mjeri Llambi! Gjith ai div e ai djalosh, s'mund të duronte burgun. Këtu i ngeci sharra në gozhdë. Por, hyri në valle imatë, i cili bridhte nëpër Greqi asi kohe, duke u marë me tregëti. Të gjithë u trishtuan për fundin e Llambit, por vetëm i gjyshi u gëzua! Sepse me të gjyshin, Llambi ishte prishur keqas dhe për gjithënjë. Plaku, ish paralli, ky vetë ja pat blerë «Fordin» me konditën e prerë që i nipi t'i dorëzonte fitimet në krye të çdo jave! Po... ku i mbetej grosh në xhep Llambit! Rrush e kumbulla e tavernë më tavernë. Kur vinte në vendlindje, nuk kthehej në shtëpi të vet. Vinte nga ne, dy tre orë e kriste ikte si i krisur. Mua më merte në veturën për t'u kolovitur dhe gjer në Vreshtët e Sulit dhe atje më linte, por gjithënjë diçka do të më jepte. Dhe më kujtohet fare mirë: Kur makina shkante para shtëpis së gjyshit, Llambi ja shkelte gazin fort motorit, ulte kapelën nga e majta që mos shihte nga shtëpia dhe pluhuri ngrihej duman përpjetë. Tashti, gjyshit i ardhi më të djathtë. E tha aqik dhe të gjithë e dinin se kur fliste Vaso Andoni... më s'tundej nga e tija: «Atje në burg të ngordhë, unë për të nuk jap asnjë grosh».

Puna ishte se, në qoftë se Llambi paguante një gjobë të fortë, mund ta lironin nga burgu. Gjyshi i Llambit, kreu të gjithë dredhitë, me para e ryshfete dhe makinën «Ford» e siguroi dhe ja sollën gjer në shtëpi.

Vaso Andoni, kish marë zjarr e flakë dhe, së resë (nëmës së Llambit) i këputi një shpullë fytyrës dhe iu betua mbi fis e mbi gjak e mbi shenjtorë së «edhe të vdekur të ma sjellin në shtëpi, unë nuk e pranoj».

Ja këtu ndërhyri im atë. Plaku Vaso ishte një tip i përveçëm. Një paralli, i cili s'tundej nga e veta, ai s'pranonte të bisedojë me askënd, ishte tmerrësisht ironik e sarkastik. Ishte një kurnac i propë dhe një dhelparak i pashok. Por bisedonte dhe shtrohej në fjalë vetëm e vetëm me atin tim. Po. Me këtë fliste për kursin e pares dhe të arit, me këtë bise-

donte për politikë, vinte në dyqanin tonë dhe me gazetë ndër duar pyeste tim atë për Negusin e Frankon, rrihte gjoksin se Hitleri do bëhej mbret i botës, thoshte se Çurçilët e Rusveltët janë hajvanë dhe gënjehen si ai viçi kur e ndjellin me një krodhe buke.

Por im atë ja gjeti, sepse ja dinte pikën e dobët. Për të nipin as im atë s'mund ti fliste, bile edhe as ja zinte në gojë, por në një rast kur Vaso Andoni e pyeti «ç'kemi andej nga Selaniku?», babajt tim iu bë se i ardhi në shteg.

— Nuk ka ndonjë gjë të rëndësishme, o xhaxha (sepse xhaxha e kishte). Bot e tërë po meret me Abisininë e Spanjën, ato janë larg nesh, përsa i përket kursit të arit... ai është ngritur sepse italiankat po nxjerin vëthët e artë dhe po ja dhurojnë Musolinit për të fituar davanë...

Pauzë. Asnjëri s'flet, por imatë filloi sërish:

— Hë se harrova, çifuti Kohen, në Selanik, më tha shumë të fala për zotërinë tënde!

— Ashtu? — pyeti plaku, duke e hetuar tim atë me bish-tin e syrit.

— Kështu vërtet, por më tha edhe se pranon t'i japësh 1.000 napolona kartë dhe të t'i paguajë me monedha ari dhe me një fitim të vogël...

— Fitim për mua apo për atë?

— Për ty xhaxha, për ty, paraja jonë është e fortë shumë.

— Hëm... po atë «pagabondin» vajte, ia pe surratin?

— Vajta xhaxha, e pashë, por s'të them gjë, sepse e di mendimin tënd të prerë... veç se kur bisedoja me çifutin Kohen, aty ishin edhe disa çifutë të tjerë, bile ishin edhe tre grekë e tre shqipo. Dhe... nuk e di sesi u hap fjala dhe çifuti Marah u ngrit e tha: — E ç'më flisni për këtë Vaso Andoni se na qënka paralli e së na qënka tyxhar, e se një mijë napolona për të janë si njëmijë grosh... ç'më flisni për këtë, kur e le të nipnë jo të vdesë, por të ngordhë në burgun famëkeq të Beaskulesë...?!

Vaso Andoni u drodh dhe u inatos. Dhe kur merrte inat ai, kish një si zakon të keq që shfrynte fort, shëmtohej dhe i hapte dhe i mbyllte brimat e hundës sikur t'i kish rënë zgjebja nër to. Foli:

— Ashtu hë?...

— Po xhaxha, dhe me që ma hape vetë, po ta them, fjalë të tilla për ty kam dëgjuar edhe në çarshinë e Korçës, bile bile, vetë Thoma Turtulli më ka folur për ty e më ka porositur

që sidokudo, mos të ta them ty këtë mendim sepse janë bërë shumë tevatore.

Tërë natën e natës xha Vaso Andoni nuk fjeti fare. Në mëngjez dërgoi e thirri tim atë. Dhe sapo u ul ky, Vaso Andoni, duke ulur kryet edhe më poshtë sa iu duk qafa me ato she-njat e pleqërisë së thellë kur rudhat gjasojnë me katrore, i foli ngadalë:

— Të shkosh te ai «pagabondi» dhe t'i thuash: «Unë do ta hap qesen vetëm me një konditë të prerë! Të vijë në shtëpi, të mos kapërxejë kufirin e vendlindjes, t'i shtrohet punës e arave e gjës së gjallë dhe të më bjerë në gjunjë, të më puthë dorën dhe të verë dorën edhe mbi ungjill...»

Dhe e pabesuara ndodhi. Plaku pagoi gjobën e madhe, Llambi erdhi i ra në metani, i puthi dorën dhe... u shtrua me të vërtetë. Dhe u bë puntori në i zoti, më i binduri, më s'vuri në gojë as duhan e as raki, vetëm nëpër dasmat shkante sepse plaku edhe për këto s'e lejonte, por pat thënë: — Ai mund të vejë dasmave, por mua të mos më thotë, unë të mos e di...

Por... duhet ta parathem: Llambi Andoni pati një fund të tmeruar! Këtë do ta tregojmë më tutje.

Jeta ime në këtë qytezë të bekuar nga Zoti, falë punës dhe përpjekjeve të njerëzve tanë, ka qënë vërtet e mbushur plot me të papritura. Këto kanë qënë të bukura fort, të rralla vërtet, por edhe shpesh me drama e dridhja të forta.

Ishin gjithënjë po atë vjete, kur fare papritur më ra në duar një libër i dytë. Këtë m'a solli Kost Çekrezi dhe, pasi ma fali këtë, sesi ngriti kryet dhe pa një fshatar ardhur nga larg, i cili shiste një gjel. Çekrezi e bleu këndezin, kur unë po shfletoja librin dhe më porositi që shpendin tja çoja nënës së tij në shtëpi. Por... i mjeri unë, me qënë se isha i djetur për të lexuar, gjelin e futa në një dollap të ashefit, ku gatishim kafet për klientët dhe nisa të lexoj librin,

Libri kishte titullin «Jeta në varr», ish vepër e një greku shumë human e njerëzor dhe e kthyer në gjuhën tonë nga publicisti ynë i shquar dhe fatzi Dhimitër Fallo. E lexova brenda ditës, duke u fshehur në limerin anash lumit dhe gjithë kërkimeve dhe thirrjeve të emrit tim që u bënë, unë nuk u përgjigja fare. Por më duhet të them se personazhi më i goditur i librit ishte një grek, që mund ta merje edhe për shqiptar; ky ishte ushtar në frontin e luftës së parë botërore, i djetur për fëmijët e tij e aspak «për t'u kthyer me «pamporin» e Stambollit!» Dhe në një faqe i shkruante së shoqes: «E da-

shur grua. E di që vuan dhe unë s'kam asnjë mundësi të të ndih. Por paskemi një ligj të bukur, sipas të cilit unë mund të kthehem në shtëpi e të rritim fëmijët tanë. Sikurse e di, e dashur grua, ne kemi tre fëmijë. Por po të kemi katër, ligji më lëshon mua nga ushtria e nga fronti. Prandaj, do të shkosh te gjitoni i ynë Apostol që është kasap dhe t'i thuash «të të ndihmojë» të lindësh edhe fëmijën e katërtë. Dhe... ndë qoftë se Apostoli s'pranohet (gjë që s'ma mer mëndja-) i thuaj se një nder të këtyllë ja kam bërë edhe unë pa dijeninë e tij».

Por le të kthehemi sërish te tryezat e kafenesë sonë, atje ku unë me mësallën e bardhë lidhur prapa, rendja sa këtu e sa atje, herë çoja kafe e herë llokum, herë thosha peqe e herë urdhëro kur... Çekrezi që po luante tavllën, i la zaret mënjane dhe më thërriti t'i shkoj pranë. U binda në çast dhe ai më pyeti:

— Po gjelin që të dhashë, ç'e bërë?

O bo bo e o le le! Rraha lëmthat me grushtet e mia dhe renda te dollapi i ashefit. E hapa... gjeli pat ngordhur!

I vajta Çekrezi, pik e vrer, ula kokën para tij dhe qava. Por ai nuk më qortoi, por më tha: — Mos i thuaj askujt, s'ka gjë... ti je djal i mirë...

*
* * *

Shpesh herë, kur binte mbrëmja, ndjehesha i lodhur dhe i kapitur. I ndjeja shputat e këmbëve që më digjnin e më dhimbnin. Sepse ishin 20 tryeza nëpër të cilat unë gjithë ditën e ditës rendja e gjarpëroja, e çoja kafe e paqeta cigare. Këto të fundit ishin të ndryshme dhe bliheshin sipas sërës së sejcilit. Ata më nikoqirët blinin «Luks» e «Roma» e «Tomori K», ata më dorëhollët blinin radhazi «Ekselsior». Por si të mos ishte vetëm kjo punë e kafenesë, më duhej që një herë në javë, çdo të enjte pasdite, kthehej im vëlla nga qyteti e sillte përpos mallrave, edhe postën e qytezës. Krejt letra të thjeshta, telegrame, mandata ose letra që populli i quante «Rrethkomande», të gjitha vinin mbiemrin e tim eti dhe në qosh unë. Dhe kur delja fshatit, mbrëmjeve të së enjtes, gjithkushi më shihte në sy dhe priste që t'i çoja letrën. Për letrat e thjeshta më jepnin ndonjë dardhë ose ndonjë mollë, por ndryshonte puna kur letra ish «rrethkomande»! Në këto raste më

puthnin e më stërputhnin, plakat më mbushnin me liga krejt fytyrën por... ndronte puna kur n'oborret më delnin vajzat e reja! Këto më përfshinin e më ngrinin peshë, më puthnin fort e fort, bile disa më lëpinin edhe gushën, disa më puthnin edhe freskoren e flokëve, ndonjëra që i ndritnin svtë më fort, nuk më puthte, por ma përfshinte faqen me buzë dhe ma thithte sikur ta kisha faqen mjaltë apo vaj susami! Nëpër këto puthje e stërputhje, unë ndjeja fort edhe gjinjët e atyre «gjinjëplotave», herë edhe ua shihnja «me të vjedhur të syve», herë ua shihja, sepse ato përkuleshin fort pas meje por... më duhet ta them hapur e çiltazi sepse asnjëherë nuk ngrita dorën t'u kap gjiret sepse... sepse... duart e mia ishin të vogla prej kalamani e kurresei s'isha në gjendje që tua kapja dhe tua përfshija ashtu si ma desh qejfi mua! Veçse, ndonjë herë, kur vajza ishte e bukur shumë dhe unë ja pata vënë synë, protestoja dhe i thosha: — Ti ma thithe aqe fort këtë faqen e djathtë sa ma ke bërë njollë të kuqe... tashti thithma edhe këtë të majtën që të bëhen barabar!

Por... të themi të vërtetën, ajo që unë lakmoja më shumë, ishin të puthurat që më bënin vajzat e bukura që, tek më shtërngonin fort (s'di si ta them... për shkak të çekut apo për shkak të dertit) m'i bënin faqet të mavija dhe m'i thithnin një herë e dy herë dhe dymbëdhjetëherë. Nuhasja syresh një aromë borzilogu, një aromë flokësh vajzërie, e tek më ngucnin, gudulisnin e më kthenin një herë djathtas e një herë majtas, gjithënjë ndër krahët e tyre, unë u shihnja edhe gushat e gjiret e plota që desha s'desha i shihja dhe hera herës vetëm sa i përkisja sepse, ta themi midis nesh e këtu të mbetet, kam qënë i djegur për lulebårdhat e lulet e ftonjve sa edhe të mollëve.

Por kurrë s'më ndodhi që të kap djalërishte gjiret e tyre, sepse ato ishin të një mase më të madhe, kurse duart e mia s'i përmbledhnin e as i përmbushnja dot... Unë mund të merresha vetëm me Zhanetën dhe gjithënjë brenda një mënyre të caktuar! Ne gjithënjë sipas këngës këndonim: Të përfaqosur rrinim dëgjonim. A e mban mend sa bukur rronim? Pastaj i vinim kapakun me këngën po aqe të bukur:

*Kush e ka nusen të hollë
Hidh' e prite porsi mollë!*

Midis burrave që losnin kumar, ishte edhe njëri që s'e kam zënë në gojë. Sepse, vërtet ne kishim njerëz të shkolluar, të

kënduar e «të gjezdisur» nëpër botë. Dhe midis këtij grupi shkollarësh, ishte edhe Kostë Gollëmbi. Ky njeri ka hyrë në historinë e vendit tonë, por deri më sot nuk ja ka zënë emrin askush. Në të vërtetë, fisi i tij e pat mbiemrin «Gojëmbli», por sipas «ligjeve» të shqipes sonë, vjetet bënë të vetën dhe mbiemri i tyre u kthye nga Gojëmbli në Gollëmbi. Ky ishte një burrë kokoroç, shtatmadh, me faqe të gjëra e të kuqe, kishte mbaruar universitetin në San Peterburg, rrinte i veshur shumë më «shik» se të tjerët, e mbaj mend me një kostum gri të çelur, me jelek mbi të cilin ishte qosteku i artë dhe në të cilin futej sahati gjithashtu i artë dhe, për habinë time, ky Gollëmb mbante edhe doreza të bardha mu në mes të beharit. Kumarit ja dinte themelet dhe hilet, letrat (për të lozur) i deshte gjithënjë fringo të reja, sepse përndryshe nuk futej në lojë. Por nxitotj të them se në filiqenë e djathtë të xhaketës mbante një emblemë të Kryqit të Kuq Shqiptar. Pse? Do ta shpjegoj: Zotërija e tij është dhe ishte njeriu të cilin Noli e dërgoi ambasador në Rusi, kur e njohu Bashkimin Sovjetik! Kosta ynë u nis sipas urdhërit dhe sosi në Odesë. Këtu ndaloi e nuk u nxitua për më tutje, sepse këtu, ai vetë dhe i ati i tij, kishin tri furra pronë të tyre. Komisarët e Popullit që takoi dhe të cilve u kërkoi furrat, u pataksën kur panë këtë tip shqiptari me dorashka të bardha dhe u çoroditën vërtet kur ky u kërkoi pronësinë mbi tri furrat odesiane! Ata u çuditën edhe më fort, bile deshën ta kapin për flokësh (ose si thuhet ndryshe «ta kapin për...») e ta flakërojnë në Tiranë), kur zotëria e tij nxjerr e u tregon letrat kredenciale që duhet t'ja paraqiste vetë Leninit!

S'bjaj mend sesi e tregonte këtë ngjarje i ndjeri, por më kujtohet se u hoqën kaqe e aqe telegrame nga Moska në Tiranë kur Gollëmbi diplomat nuk desh të shkulej nga Odesa pa siguruar tri furrat dhe pa ripërtëritur kontratat e qirave... pastaj! Nolin e përmbysnë dhe Gollëmbi ynë u kthye në mëmëdhe. Por tashmë ai ishte figurë politike, ngeli ca kohë udhëve të Tiranës kur s'di sesi e s'di se ku, Zogu pat marë vesh për të e pat thënë: — Po ta futësh në shtëpi Kostë Gollëmbin të djeg shtëpinë, po e nxore nga shtëpia, të thyen xhamat e shtëpisë. Jepini një fron se ku ta dish, gazetari Çekrez që na qënka edhe ky nga e njëjta qytezë, na ngatëron e na prish gjakun kot na së koti...

Por Zogu nuk e dinte se të dy këta «Kosta», ishin krejt të kundërt në mendime dhe në karakter. Sepse kohët treguan se Gollëmbi i sosi ditët e fundit në Paris pas vjetit 1947! Po pse

e fiksoj këtë datë — mund të më pyesni ju, por prisni tashti se ua tregoj u. . .

Gollëmbi i doli Enver Hoxhës në Paris më 1947, i tha se «një djalë timin, të cilit unë ja kam ndarë mëmën, është shoku juaj. Sipas kërkesës sate, unë jam gati të kthehem tek im bir, por, me qënë se tim bir e keni bërë kolonel, unë s'biqe më poshtë se ministër!».

Shenj e tij e fundit sa ish gjallë? Duhet të këtë qënë vjeti 1953, kur nuk di sesi i shpëtoi çensurës një paketë me një letër brenda, dërguar tim eti, në të cilën kishte pesë palë letra bixhozi, pesë palë tespihe me xhufka të kuqe dhe një sërë pyetjesh për disa pleq të vendlindjes, të cilët i kishin lënë shëndë në këtë jallane botë që njezet e sa vjet më parë.

«Ti e përshkruan fshatin shqiptar në të kaluarën me shumë ngjyra rozë dhe me shumë dritë».! Kështu kanë shkruar kritikë shqiptarë për krijimtarinë time letrare gjatë vjeteve të diktaturës së kuqe. Por e vërteta është se unë e kam zbehur jetën e qytezës sime në të kaluarën. Kështu bëja sepse çensura ishte shpatë e Demokleut dhe këtë shpatë unë e kam njohur mbi shpinën time. Por cila ishte arsyeja kryesore që qyteza jonë ishte e tillë? Do tregoj vetëm një shembull: Pas rënies së perdes së hekurt (për rastin tonë duhet thënë perdes së çeliktë) njerëzit dolën nga burgu komunist dhe panë botën. Por kishte edhe nga ata që kishin punuar në rini të vet, edhe në malin Athos, midis murgjëve dhe mungesës absolute të femrës. Dhe tashti, këta djem të dikurshëm shkuan dhe e ripanë vendin ku kishin derdhur djersën e tyre rinore vjete e vjete më radhë. Shkuan edhe në muzeumin e famshëm të Agion Oros dhe, në një vend nderi, ishte vendosur një objekt muzeal. Ky objekt ishte një sopatë e madhe, fort e madhe dhe fort e mprehtë ndënë të cilën shkruhej: «Kjo është sopata e druvarit shqiptar Sotir Dushku, i cili ka patur rekordin sepse priste dhe stivoste brënda ditës 13 mëtra kub dru». Kade dhe basta.

Por mërgimi i meshkujve të qytezës sonë e mbante dhe e ngrinte lart e më lart këtë. Ne kishim mërgimtarë që nga Athosi në Amerikën e bardhë dhe në atë të Zezën si quhej atëherë Amerika latine, pastaj kishim në Bullgari e Rumani, të tjerë në Egjipt, të tjerë në Mal të Zi. Ne kemi një urë venedicane që lidh lagjen e poshtme me atë të lartmen. Po si u ngrit kjo e tillë? Një druvar me mbiemrin Kuçari, punonte druvar në malësi të Ulqinit. Atje pat pajtuar edhe një endacak vendës si yzmeqar. Kur Kuçari bënte t'i paguante rrogën, puntori

i thoshte: «Mbami ti paret gjersa të çkollasem prej jush...» Por puntori vdiq papritur nga një goditje në zemër dhe Kucarit i ngelën paret. Por s'e nxinte vendi, s'e zinte gjumi, Atëherë shkoi te një prift katolik shqiptar, i tregoi dhe i kërkoi këshillën. Atëherë prifti i tha: «Me gjith ato pare do shkojsh në vendlindjen tande dhe do ngrësh një urë!»

Ish një mëngjez pranvere. Ditë e diel. E theksoj të dielën, sepse, në kohën për të cilën unë shkruaj, dita e dielë ishte e përveçme! Dielli ndriste më fort, ajri më i ëmbëlth, natyra më e bukur, pemët e drurët i shihja sikur i vështroja nëpër një xham kristali, njerëzit ishin të gjithë në çlodhje, ktheheshin nga mesha pleq e plaka, burra e nuse, ktheheshin vajzat e fshatit, të gjitha të bukura, të gjitha veshur e stolisur, të gjitha ishin thellësisht femërore. Ishin ato që do sillnin në jetë fëmijë të fortë, të shëndetëshëm, të bukur. Te ne asi koha vajzat nuk shkonin në punë, as e njihnin kazmën e as belin, kurrsesi, s'ja dinin emrin qilizmës, kurrsesi nuk bëheshin hamalle e kurkush s'i ndillte të futeshin «në Parti» e t'i zvariste posht e përpjetë! Dhe asaj dite unë takohesha me Zhanetën dhe mësonim të ai logu ynë në mes të gjelbërimit, të kulpit, të kulmakut e të arrave gjigande. Mësonim e mësonim e pastaj kujtonim atë këngën e bukur: «Kush e ka nusen e hollë — Hidhe e prite porsì mollë». Kaqe, vetëm kaqe e asgjë më shumë.

Pra ish një ditë e tillë kur vjen një automjet krejt i ndryshëm nga Fordet dhe Chevroletet e qytezës sonë. Ky ishte një farë si gjysëm autobuzi (sikurse i quajmë tashti), ishte i markës Ford, me një karoceri druri, me xhama të bukur dhe i lustruar me vernik. Brenda ishin nja tridhjet shpirt dhe kur zbritën prej tij, ai më i fundit, seç tërhoqi, nxori këtej një goxha dash, e hodhi në qafë dhe u nisën përpjetë. U muar vesh se ishin banorë të Dardhës, një qytezë gjithënjë e Devollit, kish burra e gra, kish djema, bile edhe moshatarë të mia. Ata shkuan në Shën Kostandin, lart në Moravë ku ishte Çekrezi ynë dhe, sikurse thanë, do meshonin te Papa Thani dhe do bënin një piknik atje.

Puna ime vijoi si gjithënjë (bile të djelave puna ishte më

e madhe) kur disa çunakë e disa «djaj çunakë» i hipnë brenda makinës së huaj dhe nisën t'i shkulin «mizën» dhe e bënë këtë prapësi gjersa bateria e makinës u shkarkua plotësisht dhe nuk vlentë më! Por u kuptua se gjithë dardharët burra, ishin amerikano-shqiptarë, kthyer për pushime në qytezën e tyre.

Afër mbrëmjes, grupi i Dardhës, u kthye dhe shoferi me të hyrë në Fordi, dha alarmin...

Atëhere burrat tanë nxituan te dardharët, i përshëndetën, u thanë se ne kemi këtu kaqë e aqë makina dhe mund të bëhej një rikarikim i Fordit të tyre. Por gjersa të bëhej kjo punë, im atë i ftoi dardharët e dardharet për një vizitë tek ne. Ata pranuan, pastaj nisën të njohin këtë e atë, u shtrua një goxha muhabet, erdhi i famëshimi Llambi Andoni dhe i mir-seardhi, lojti me violinë, disa djem të tjerë erdhën me mandolinat e kitarat, me ta ishte edhe mësues Rroku, i cili luante havajanën... Unë shihja një për një gjithë të huajt burra e gra e nuse, pastaj një vajzë të vogël, diç më e vogël se unë, të cilën e mbante i ati midis gjunjëve të veta. I ati, ishte një burrë serioz, shumë i pashëm, me vetulla të zeza, mbi të cilat kishte syze me rreth floriri. Mbas nusja jonë i qerasi sipas rregullit; me raki burrat dhe me liker gratë, babaj im më tha ngadale në vesh: — Mer aty një llokume me arra dhe qerase atë vajzën e vogël...

Bëra si m'u kërkua, vajza e vogël u shtrug pas së jatit dhe i vinte turp të merrte llokumin, unë ngela si hu para saj, gjersa i ati e luti të marë atë që i ofronin. Por vura re se i ati i kësaj vogëlusheje vërtet të bukur si kukull, kishte krahtëqafë një aparat fotografik. Ndërkohë Fordi i dardharve u ndreq, bateritë u rikarikuan dhe ata u ngritën të ikin. Doli i gjithë fshati e i përcolli, u dërguan përshëndetje e të fala e të falura në Dardhë, kurse vajza e vogël e shihja që e mbante llokumin në dorë dhe e shijonte pak e nga pak.

Ati i saj diç u kujtua, hoqi aparatin fotografik nga krahtëqafa dhe na u lut që të mbajmë një kujtim: «Një pozë...» U fotografuam ashtu tërë e tërë si ishim, me miq e vëndës, ndërsa unë ndejta afër vajzës...

Cila ishte kjo? Kemi për ta thënë më vonë, por jo cila ish, por cila do të ish.

Nga një herë bëja si më shkrepaj në kokë. Thosha se «kam shumë për të mësuar» por në të vërtetë, unë i kapja (edhe i

kapërdija) mësimet që në shkollë. Por «këtë nga një herë», mbyllesha me kyç në odën e mullirit, mbi kokë mbaja globin e tokës, përkundrejt në mur Krishtin me të dymbëdhjetë nxënësit e tij. Por sa herë e vegoja këtë, aqë më shumë të panjohura gjeja tek Ajo. Herë mbërtheja vështrimin tek figura e Mesiut, herë më linte vragë të thellë fytyra dhe qëndrimi i Judës; Shën Thomaj «që nuk e besoj», Shën Simoni dhe Shën Andrea. Pastaj vija re tej dritares! Horizonti sipër ishte blu, kurse midis tokës dhe qiellit një vijë që sapo përflakej, kurse i gjithë horizonti vinte i përpjetë. Dhe më duke mua se udha e krishtërimi do të ish e vështirë, në të përpjetë.

Të nesërmen na erdhën në shkollë dy njerëz të huaj. Ishin djelmosha qimeverdhë, ngarkuar me nga një çantë të rëndë në shpinë dhe menjëherë hynë në bisedë me mësuesin tonë. Flisnin gjermanisht dhe ishin Filandezë, turistë, që i patën rënë kryq e tërthuar Europës së tërë. I treguan Rrokut tonë disa lloj pikturash, as me ngjyra e as me laps, por me prerje brisku mbi një farë letre të bardhë dhe të ashpër. E mbaj mend fort mirë, njëra nga ato piktura tregonte një derr të egër duke fuguar nëpër një pyll. Mësuesi bleu disa syresh, por, mesa kuptova unë, i pagoi shtrenjtë. Shtrenjtë m'u dukën mua, por asi kohe mësuesit paguheshin shumë mirë, ndërsa Rroku ynë paguhej edhe më mirë për shkak se pat mbaruar një fakultet. Dhe pikërisht këtu ishte edhe treguesi tjetër. Të dy vajzat, mësuesi i mbante me veshje të shtrenjta, ai u blinte dendur edhe kostume tenisi, sepse vajzat rriteshin më shpejt se të tjerat dhe... më duhet të pohoj se atyre u rritej trupit shpejt, kurse trurin... e kishin të ngathët...

Dhe duke u kthyer edhe një herë të dy filandezët, në një çast ata e pyetën mësuesin: «Përse nxënësit e klasës së katërt dhe të pestë janë të gjithë më të rritur se sa... a po na duket ne kështu?»

Mësuesi na e shpjegoi ne pyetjen e të huajve, pastaj u tregoi atyre shkaqet: Një vit e humbën sepse na e dogjën shkollën dhe një vit tjetër sepse këtu ra epidemia e grykës së bardhë dhe na rrëmbeu shumë fëmijë.

Një ditë mësuesi na nxori shëtitje dhe shkuam te lëndina mbi të cilën ngrihej Lisi i Shëngjergjit: Ky është gjallë e shëndoshë edhe sot e kësaj dite. Ky lis është shumëshekullor dhe për ta matur trashësinë e tij duhet që tre burra të ngrejné krahët për ta përmbledhur e s'arrijné dot, sepse duhet edhe nja 30 cm. tjera. Ky Lis, gjatë gjithë jetës së tij, kaloi mir e bukur. Ndënë të mërzenin tri kope delesh, ky lis jepte shumë

lende, të cilat përdorëshin për ushqimin e derrave, pastaj përdorëshin edhe si farë për lisa të tjerë. As bizantët e as osmanët nuk e preknë lisin. Erdhën grekët gjithashtu, erdhën Italianët po ashtu, erdhën gjermanët... askush s'vuri dorë. Por tek erdhi flama e kuqe, u munduan me sopata e me zhaka çeliku. Atëherë Lisi i Shëngjergjit forcoi «muskujt» dhe veglat e çeliktat mbetën pa dhëmbë. Por s'mund të tolerohej që lisi t'i thoshin «I Shëngjergjit» dhe atëhere një i «mënçur dhe i krisur» urdhëroi nga lart që t'i venë minat. Disa të çmendur të tjerë shpunë në vend urdhërin dhe... atij mëngjezi u thyen të gjitha xhamat e qytezës por... lisi nuk u tund.

Në shëtitje mësuesi pat vendosur që të na jepte një (ta quajmë kështu) enigmë aritmetikore. Për këtë mësuesi ynë pat marë me vete një libër me kapakë rozë dhe na urdhëroi të mbajmë shënim. Me sa më kujtohet sot pas gati 60 vjetëve, enigma kishte në qendër të vet një but me verë, në parametra kaqe e aqe, në të hidhej e hiqej kaq e aqe verë dhe një tog veprimesh të tjera.

Me të marë shënimet. Rroku na shpërndaui të gjithëve oë sejcili të mos mund të kopjonte shokun ose shoqen dhe ne filluam nga mendimi e veprimi...

Fillova shpejt e shpejt nga puna, por nuk e dija se ç'turp dhe e papritur do kalonte mbi mua atë ditë.

Mbarova së shkruari shpjegimin dhe renda i pari te mësuesi e ja dhashë në dorë. Në krye ai u step, por kur më pa se isha unë, u thartua nga fytyra:

— Të kam thënë shumë herë, mos u nxito, mos u ngut... A po të ndjek kush?

U skuqa në fytyrë dhe përskuqjen e ndjeva edhe në gushë.

— E ke filluar keq! E ke filluar keq... e ke katranosur!

Më nisnë dridhmat. Mbete si hu para mësuesit kur ardhën nxënës të tjerë dhe dorëzuan. Disa nënëqeshnin nën hundët e mia, disa talleshin hapur, kurse mua më kapi një dridhje, një si spazmë në gjurin e djathtë dhe s'e përmbaja dot. Atëherë mësuesi, duke m'u drejtuar mua, më ironizoi me një të thënëme geqe:

— Karabush e viç budallë, fund e krye krap i gjallë!

U tërhoqa dhe shkova tutje, u futa në një gëmushë drizash dhe po më dridhej trupi e më fort buza e poshtëme. Kur papritur vjen atje Zhaneta dhe bën të më ngushëllojë. Unë isha ulur, ajo më këmbë mbi mua. Nisën lotët të më rrjedhin,

kur vajza u përkul edhe më fort mbi mua, nisi të më ledhatojë të më thotë se «babi për ty thotë se je nxënës i shkëlqyer, babi në shtëpi na thotë se... për ty...».

Zhaneta ma mbështolli kokën me duart e saja dhe ma shtërngoi pas kraharorit të vet. Mua më kapnë edhe më keq spazmat e dridhmat. Pastaj ajo e humbi toruan dhe, duke ma marrë dorën, e çoi te kraharori i saj dhe më tha:

— Dëgjoje vetë sesi më rreh zemra mua... po të vijosh ti kështu... do filloj të qaj edhe unë...

Por unë ika fare... Tashti me dorën në zembrën e saj unë dallova se kraharori i pat marrë hov, tashti kraharori i saj ishte si ato trëndafilat e kuq, të cilët në mbrëmje e japin she-njën se nësër në mëngjez do të shpërthejnë e do të shpërveshin petalet e tyre...

Por një çap i rëndë po avitej këtej. Unë e pashë i pari dhe hoqa duart nga kraharori i Zhanetës kurse ajo u tërhoq një çap pas... Ishte mësuesi ynë. Veçse për habinë time, ai ishte gjithë gaz e buzëqeshje.

— Më fal o bir, më fal... Por ti e pate zgjidhur me një mënyrë tjetër... më të shkurtër ngasë e jepte libri, por përfundimin e ke nxjerrë ekzakt!

Dhe mësuesi im Rrok Jakova, ai që s'kishte dashur të betohej dhe të shugurohej si prift... ai s'vuri re asgjë të pazakontë tek ne.

*
*
*

Kësaj dite, ish e djelë. Takova Zotin vetë. Iu luta atij dhe ai më dëgjo. Anash lumit, pranvera hyri në kulmin e gjallërimit të saj. Tryezat e kumarit u shtruan për të mos u hequr gjithë ditën. Të shtatë taksitë e qytezës vej e vinin e sillnin kumarxhinj të panjohur. Pse? Sepse në qytetin tonë ishte bërë një vrasje pas një kacafytjeje mbi kumarin dhe atje ish ndaluar loja e letrave. Rosa e rosakë kalonin tufa tufa nëpër lumë, peshkonin këtu e atje e ktheheshin sërish përpjetë. Nga uji i tepërt i pranverës, llagëmet e zgafellat ku rrinin «të bukurat e dheut» gjëmonin e bucisnin sa e tundnin dhe e shkundnin më fort shkëmbin e madh. Fillad i ëmbël uturonte nëpër grykën e lumit. Unë rendja vrap nga dyqani te tryeza, sillja kafe e konjak, uzo e raki, sillja paketa cigare dhe llokume

për lojtarët e klasit të dobët. Por sesi u shpërnda një zhurmë e tollovi nëpër lumë. Rosat e rosakët zhyteshin e çzhyteshin në ujë, përplasnin krahët sikur do merrnin fluturim, po mbli-dheshin tok të gjitha atje ku rridhnin ujrat e mullirit e që ku merrnin tatëpjetë. Im atë diç pikasi, u ngrit nga karigia dhe thërriti:

— Vangjel! Çou... ngreu... rosat po festojnë...!

S'ish hera e parë që ndodhte kjo dhe Vangjel mullisi, pasunar i fshatit që futej në poker kok e këmbë, i bënte një zë yzmeqarit të vet dhe puna mbaronte shpejt e /hpejt. Kjo ndodhte kur bluatin të tjerë, por s'mund të ndodhte kur blu-ante vetë Vangjeli për hesap të vet dhe bereqetin e vet. Sepse... atje ku gjendet aksi që vërtit gurin e mullirit, rreth aksit vendi mbushet me pyka lisi. Këto pyka, nga nxehtësia e vartitjet së aksit të hekurtë, çahen, hapen brima dhe drithi në vend që të bëhet miell, ik tatëpjetë rjedhës së lumit ku i presin me gëzim e triumf rosa e rosakë! Por sot yzmeqari nuk ndodhej dhe Vangjeli desh s'desh duhet të linte lojën... U çua, më lëshoi mua letrat nër duar dhe më tha: — Vazhdo ti në vendin tim...

Duke jetuar në atë mjedis kumari, i mora letrat. Luhej xhol me 6 lojtarë, me katër xhokerë, dhe me të djegur. Kutija në mes të tryezës kishte mbledhur plot 307 lekë dhe loja dukej se ishte nga fundi, atëhere kur «digjeshin» të gjithë.

Ja, këtu e në këto çaste iu luta Zotit. Im atë më shihte shtrembër që hyra në lojën e burrave, por s'kish sesi ja bënte... Iu luta Zotit, duke bërë kryq në qiellzën e gojës me majën e gjuhës: «O Zot i madh dhe i tërëfuqishëm, më jep edhe mua gëzimin që «ta fitoj» unë lojën...» Dhe më duhej vetëm një fand kupë që loja të merte fund. Por tek u hodha një sy letrave që ishin në kupin poshtë... mu prenë shpresat... Të katër fandet kupë ishin hedhur. Tashti vetëm në qoftë se më delte një xhoker... Dhe habija e ime, dëshira ime, gëzimi im, lutja ime doli! Unë tërhoqa letër dhe ajo letër ishte xhokeri dora vetë! Dhe, duke ngritur zërin, thërrita: — U bë! I përplasa letrat mbi tryezë dhe zgjata dorën të mernja kutinë me pare. Por... im atë që edhe i qeshej edhe i ngërdheshej, më futi një shpullë fytyrës sa llapa e veshit të djathtë nisi të më lëshojë një cfilmë të vazhdueshme. Nisën fjalët e protestat: — Ky nuk mundet... Ky është kalama... S'është e pranueshme...

Por unë vrap e në mulli. Vangjeli e pat kthyer gurin e mullirit përmbys dhe po fuste pyka të tjera brenda pykave të para. Unë i bërtita: — Fitova unë por s'më pranojnë! Atëhere

Vangjeli si siguroi mirë pengoren e ujrave, u vërsul nga «sheshi i betejës»! Nisi një sherr i vërtetë, por arsyeja ish arsye. Vangjeli u tha: — More zotërinj! Por nëse fitonte njëri nga ju, a do ta ngrinit problemin se lojtari i gjashtë qënka kalama?! E si është kalaman ky djalosh për të cilin Rroku thotë se (këto s'po i shkruaj) dhe i cili e di lojën edhe më mirë se juve të marë së bashku!

Vangjeli mori kutinë. Nëmëroj paratë një për një se si e kam thënë ishte një cingun i dorës së parë! Dhe mua... mua që iu fala Zotit dhe që fitova më dhë vetëm tre lekë. Por asaj kohe tre lekë ishin shumë! Erdhi koh e drekës, u bë një farë pushimi dhe unë këmbët e lehta e faqe bardhë!

E kisha një shkak të fortë që të shkoja te Zhaneta kur të më shkrepëj. Sepse, asaj kohe vinin shumë gazeta tek ne. Vinte Arbënia e Drita, Shtypi e Vatra, por vinte edhe një gazetë italiane «Del Mexoxhiorno» në drejtim të mësuesit dhe sikurse thoshte ky, ja dërgonin falas. Kjo gazetë kishte edhe një faqe shqip. Por tek vinte posta ditëve te Enjte, vinin edhe togjet e gazetave. Unë nuk i çoja të mësuesi të gjitha numërat, por fshihnja disa syresh «për çdo eventualitet».

Këto Del Mexoxhiornot unë i fshihja në bodrumin e shkollës. Dhe me të shkuar atje, mora ato që pata lënë dhe drejt e te... Zhaneta. Dorëzova gazetën dhe i pëshpërita çka pat ndodhur: — Eja të mësojmë dhe paret t'i blejmë...

Ika e dola te sheshi i shkollës. Tej nga fusha e sportit u ngrit një thirrje e fortë! Gool! Ish koha që në Devoll bëhej kampionati i futbollit midis katundeve dhe qytezave! Ish koha kur rinia mbante fort në gojë disa ase të futbollit në Devoll. Edhe sot e kësaj dite më kujtohet mësuesi Fiqiri Bitincka, djaloshi simpatik që kish një të rendur të hatashme, atëhere e quanin si «alfi» më i mirë, pastaj ish Petraq Samsuri, lojtar virtuoz, dhe që s'dinte as të shante, as të grushtonte as të shkelmonte kundërshtarin; por gjithënjë i sjellshëm dhe i paarritëshëm nga kundërshtari. Më kujtohet Fani Kotemelua i cili (sikurse thuhej) kur qëllonte topin për përpjetë, arrinte kuotën e tri minareve! Edhe vetë losja futboll, losja shumë, por sot... s'mund të vija as për sehir te fusha e futbollit. Lëmnë dasmën e shkojmë për roshka... edhe kjo thuhej në Devollin tim.

Zhaneta mbrritti. Pat veshur fustanin e Pashkës kur... u mrola në fytyrë: Në një qosh t'oborrit të shkollës, shoh Peço Çepollin me atë njërin mustak të hequr e dredhur gjer te veshi. Pat mbledhur rreth vehtes disa kalamanë dhe po u tre-

gonte... përralla e gënjesntra. Por e dëgjova qartë kur u tha: — Ay qeni im Balua, sa herë dëgjon kur bije kambana e Kishës, kthehet nga lindja dhe bën kryq!

Kur m'u afrua Zhaneta, m'u kujtua «shpërthimi i Xhaponazit sykëndezit!» Sepse basmat e bukura e të lira, ardhur nga lindja e largët, e patën bërë batall mallin e italianit e gjermanit e çekut e Çian Kai Shekut e të anglezit bashkë. Sepse fustani i shoqes sime ishte pikërisht prej asaj basmës që shkruante «Made in Japan». Ishte një fustan me sfond të gjelbër, por i mbushur te pëqiri plot me trëndafila të kuq.

Shkova te dyqani i Vasil Ogrenit! Ky ishte «stambolli» sepse prej andej pat ardhur. Kish një fytyrë rrumbullake, sy të mëdhenj e të zgjuar, me fëmijët sillej shumë urtë e butë. Unë i vura përpara tre lekët dhe ai u habit me gjith ato para, një herë dyzoi dhe më vështroi ngultazi; pastaj mori një qese-letër që asi kohe quhej letër straco (!) (e ç'ishte ky emër as sot e kësaj dite nuk e di,). Qesenë e mbushi thuasjse plot me rrushka dhe unë i thirra vrapit te logu im anash lumit. Këtu vegetacioni ishte marrosur e pat marrë përpjetë. Këtu plepishat ndërthureshin me degët e arrave, kulmaku ish bërë si kulp dhe kulpi si litar. As më vihej rrushkë në gojë, prisja të vinte Zhaneta, por në vend të saj gjëmonte e sulmonin zgafellat e llagëmet e të bukurat e dheut që rrinin aty. Me atë fustan që tregova pak më lart, ajo dukej si engjëlushe e parajsit. Po i xixëllonin sytë dhe sytë e saja ishin diç të bardhë si ujrat e lajthisë dhe si lëngu i hardhisë. Fytyra e saj sot e kishte një push më të përskuqur se herët e tjera. Dhe... tek e shihja kështu, isha gati t'i flakërij rrushkat në lumë, ta rrëmbeja Zhanetën në krahë dhe të merja ku sytë këmbët nëpër bokërimat e Moravës dhe të Gramozit bashkë. Por më në fund ajo ardh. U ul së pari gju-njazi, pastaj ndroi mëndje dhe ndroi ndejtjen. U ul dhe këmbët i zgjati këtej, kurse të dy pëllëmbët i pështetit prapa vehtes, në lëndinë.

Cela qesenë me letër straco, isha më këmbë para saj, anova qesenë dhe sulltaninat tashti po rridhnin e po bëheshin kumale përmbi pëqirin e vajzës. Ato zverdhonin si thana përmbi trëndafilat e kuq, kurse unë prisja që Zhaneta të niste e të më lavdëronte për sukseset e mia, të më thosh se unë jam kështu e ashtu e lavdata të tjera që në këtë botën e tërë vetëm mua më pëlqejnë e askujt tjetër.

Ndërsa e shihja duke vënë sulltaninat në gojë e një nga një, unë u shtriva po jo ashtu si mund të mendojë dikush.

Jo. Unë u shtrita sa të dy supat e mi ishin midis dy gjunjëve të saja. Fytyrën e kisha mbi kupalën me sulltanina dhe nisa ti ha këto si të isha qengj apo manar. Por... që të jem i çiltër me ju të gjithë, më duhet t'u shpjegoj se duke qënë në këtë pozicion, të dy pëllëmbët e mia, kapnë të dy pulpët e saja, kurse çuditërisht, majat e gishtave të mi takonin pikërisht në anën e pasme të gjunjëve të saja e... as një gisht më shumë. Për këtë u betohem dhe jam gati t'u ribetohem.

Ah o Zot! Përse, përse nuk ma sjell dhe një herë atë mo-shë e atë kohë dhe atë ditë! Përse o Zot, Ti që Moisiut i fale shkopin magjik dhe ja fale vetëm për rininë që të çaheshin ujrata e Detit të Kuq (dhe vetëm për rininë u çanë). Përse o Zot të mos na hedhësh edhe ne sulltanina të ëmbëla aty buzë lumit e pastaj të na lëshoje zjarrin dhe hirin tënd dhe të na ktheje në të dyve në shkumbë bardhoshë, të na ktheje qoftë edhe në shkumës të bardhë, të na ktheje në gur a në mermër gjithënjë të bardhë dhe në të ngeleshim ashtu të dy në jetë të jetëve, në jetë të jetëve! Amin!

*
* * *

Në ecejaket e mia në Manastirin e Shën Kostandinit, një ditë u bëra dëshmitar i një diçkaje krejt të re për mua!

Çekrezi pat ftuar «për një piknik e bisedë miqësore» të gjithë autoritetet e nënprefekturës. Për këtë Lazari pat the-rur edhe një qengj e pjekur në hell, pat sjellë edhe raki e verë. Por «autoritetet» nuk mund të vinin për miqësi të një «antimbret». Dhe një e papritur: Në vend të autoriteteve, në Moravë, ngjiten komunistët e qytetit. Këta ishin ata që më vonë diktatori u vuri fshesën e hekurtë. I pari i tyre ishte Niko Xoxi që e vranë brenda në qytet. Për nder të vrasësit të asaj kohe, në Korçë kemi ngritur një «monument» ku duket një rrugaç, i cili me revole në dorë kërcënonte edhe sot e kësaj dite, të gjithë ata që hyjnë në hotel Turizmin e Madh.

Komunistët e përmëndur: I pari ishte Petro Dimashi, rrobaqepës, autodidakt nga qyteza jonë, ish Bexhet Barbuta miku im i vyer, ish bej por Sen Simon dhe çiflikun që kishte ua fali bujqëve dhe mbeti proletar. Po pse? Sepse ashtu i desh mushka drutë! Po nga kush u nxit? Nga Sen Simon! sigurisht, por ajo që i dha rrugë mëndjes, ishte leximi i Turgenievit.

Komunistët ishin nja shtatë shpirt dhe u shtruan e hëngër e pinë dhe ngritën dollira për mëmëdhe e për popull (eh medet, kush s'ka folur për mëmëdhe dhe në emër të këtij djall popullit) e pastaj kur hynë në politikë, u përleshën dhe u ndanë pa zënë dorë.

Por fatkeqët e fatzinjtë komunisto-zjarristë! Një t'u kthyer në qytet, i arrestoi xhandarmëria dhe i shtroi në dru...

Dhe Soto Dollomaja, ai ciniku dhe sarkastiku këpucar, ai parashikuesi i kohës në Devoll, pas lufte e «pas çlirimit» u thoshte:

— More djema, po ç'ini juve xhanëm? Nga Zogu hëngërt kopaçe, ardhi Italia përsëri dru e internim në Porto Romano e në Ponca, ardhi greku, përsëri dajak, e kamxhikë, ardhi sërish Italia, përsëri dru me muzikë, ardhi gjermani... anagjore, dru e syrgjyn në gjermani, ardhi Partia përsëri dru e pushkatime... Ç'jeni ju bre?!

Pasi e mbaronte Soto Dollomaja këtë «tropar», tregonte shtruar sesi vajti të shohë Petro Dimashin në Durrës më 1945, në kohën e ndritur të Partisë: — Hyj në port, tym e pluhur, ishin bërë njerëzija si të lyer me katran. Ballë për ballë me Petron, por s'e njoha fare. Petrua dukej si Krishti në Kalvar! Në kurriz kish jo një tra, por dy, mjekrën një pashë, leshrat mbi fytyrë si asket dhe pasi e njojtja i këndova këtë vjershë: Ku hamalli nëpër skela, Ngarkon hekur dhe varela, Këmbëzbathur bythë çjerrë, Punon vetëm për të tjerë...

Në shkollë nisa të bëj gabime, nxitohesha, shtyhesha, nervat s'më mbanin fare dhe s'e kuptoja përse! Pastaj, kur iu shtrova arsyet... e gjeta! Unë kisha dëshirën që çast më çast të ktheja krejt dhe të shihnja Zhanetën. Pastaj më hyri frika se nga një veprim i tillë, mund të dyshonte gjë e gjë, ai që u nis për prift dhe u kthye në mësues. Por natë për natë, aty nga darkë hera... trokiste porta e lehtë qeni. Ishim të gjithë me lugë apo pirune ndër duar dhe e dinim... Do të ishte ndokush që desh të blinte në dyqan herë vaj e herë sheqer por... jo. Më përpara ngrihej vëllaj im më i madh dhe i shërbente atij që trokiste, ndërsa unë recitoja një vjershë që ma pat mësuar gjyshe Katerina:

- Lehu' qeni, krisi gardhi
- Del e shihni kush na ardhi!
- Na ardhi e motra e nuses.
- Çfarë kërkon? — Nusen...

— Jepjani të shporet
Këtej mos na ndodhet...

Veçse kjo vjershë i takonte të kaluarës. Tashti unë ngrihesha vrik e më këmbë, sepse mësuesi Rrok dërgonte të dy vajzat e kërkonte verë për çdo darkë. Po pse vinin natën? Më vonë e mësova se këtë marifet e bënte Zhaneta. Ajo që në mësime ishte tapë, në kësi marifetesh ishte e prapë...

Hiqja lozin e hekurtë të portës së dyqanit, ato derdhe-shin brenda duke kukurisur. Unë vija hinkën mbi grykën e shishes, së tyre, masja litrin dhe kur e shtija... më dridhe-shin duart, sepse Zhaneta më shihte mu në bebëzat e syve. Pastaj unë u thosha: — Rrini t'u mbajmë për darkë! (Dhe ato) — Çfarë darke do na bësh?...

— Do ther qenin e...

Por një marëveshje e pa thënë: Kur delnin vajzat, përpara printe Julia, pas saj Zhaneta, dhe unë gati përmbi të...

— Natën e mirë!

— Natën e mirë.

Ujrat e lumit buçisnin, hëna atje lart më shihte mua dhe m'a tundte kokën e sikur më thoshte: — Hë shejtan shejtan, që je ti, mirë të thotë yt gjysh...

Më thoshte kështu sepse hëna që atje lart, i shihte të gjitha, të gjitha!

Deri këtu kam zënë në gojë personazhe nga më të ndryshmet, por qortoj vehten sepse për tashti vonë i lashë vendin dy burrave krejt fenomenalë, megjithëse ata kishin pak shkollë. Sikur të ishin shkollarë, ata do ishin aktorë të kategorisë ndërkombëtare. Këta ishin: Gulua i gjatë dhe Koleja i shkurtër. Të dy druvarë në Mal të Shenjtë. Me nga një karvan fëmijë. Kjo s'ishte ndonjë përjashtim por e theksoj sepse Kole Donaçi (ose Kolja i shkurtër) u vesh murg e harroi shtëpinë, Pasën dhe një sërë vajzash (të gjitha vajza) dhe asnjë djalë. U bë tevaturo në gjithë qytezën dhe krahinën. U nis i ati e i gjyshi, u nis edhe prifti, pa u nis edhe mësues Rroku për një arsye që kuptohet! I vajtën Kolës në qelinë e tij e ai nisi të

zhërriste: «Ikni gjynatarë, ikni të paudhë, piso satana...» Atëhere i ati dhe i gjyshi, e përfshinë për mjekre (se mjekra i qe bërç tamam si për patrik) dhe i hoqnë një dru të mirë gjersa e sollën në vehte. Por unë s'e hapa këtë temë për të treguar këtë të bëme. Jo. Jo.

Gulos dhe Koles, Zoti u pat falur nga një dhuratë të çmuar. Unë kam lexuar, kam parë teatro e filma, kam shëtitur botën e tërë (natyrisht botën brenda kufijve shtetërorë të mëmëdheut), por tipa si këta s'kam hasur kurkund!

Të dy këta kishin një të qeshur të jashtëzakonëshme. Një herë burrat po bënin një piknik te Lisi i Shëngjergjit dhe u mbarua vera. Im atë nxori e më dha kyçet e kantinës së verës dhe më urdhëroi të shkoj e të marr një zamzane. Im atë ish gjysëm i pirë, mësuesi krejt i pirë, dhe, kur im atë tha se vetë s'e merr dot, më dolën tre a katër shokë, por unë preferova Zhanetën, e cila me një vështrim prej djallusheje, më urdhëroi të bëja ashtu.

Ikmë vrap e në kantinë. Khan xhin s'kishte njeri nëpër rrugët. Të gjithë me burra e gra ishin në piknik. Hymë në atë gjysëm errësirën, fije marimangash na u ngjitën fytyrës dhe na u ngatëruan mbi kokë e mbi flokë. Por ne vetë i ngatëruam më keq ato fije marimange dhe më shumë s'mund të them përpos vargjeve: Kush e ka nusen të hollë — Hidh e prite porsi mollë.

Sejcili kapi njëren vegël të koshares së zamzanes dhe dolëm. Kur... që nga sheshi i Shën Gjergjit, Gulo Zotua, ja krisi të qeshurës!

Për t'u mahnitur e jo habitur! Le që u dëgjua gjer këtu, por e qeshura e tij ishte një gurgullimë zanore dalë prej një kraharori burrëror dhe me një timbër e tingull të jashtëzakonëshme. Por s'arriji të mbarojë e qeshura e tij kur ja buçiti Kole Donaçi (murgu i kthyer me dajak në shtëpi). Edhe e qeshura e tij ishte po aq e bukur, po aq e ëmbël, kishe qejf ta dëgjoje dhe ta ridëgjoje veçse, kjo e Koles kishte disa nuanca krejt të veçanta. Një herë, në shkollë, gjeta rastin e shkaku dhe e pyeta mësuesin për këtë fenomen. Ai nënqeshi dhe më tha: — Fenomene të tilla, as unë nuk kam hasur as në Vatikan as në Romë e as në Insbruck të Likstenshtainit. Zoti u ka falur këtyre zotërinjve disa korda zëri krejt të ndryshme. — Mirë Zoti mësues, po pse vetëm këtyre të dyve dhe pikërisht në një qytezë të vetme! Rroku u ndodh në të mirat dhe ngriti gishtin tregues drejt qiellit;

Por si thashë, Gulua ishte tepër i gjatë, dy metra po e po, kurse Kolja ishte i shkurtër, kopërdak. Edhe një diçka të përbashkët; krahërorët e tyre ishin të përmasave jashtë çdo krahasimi.

Në trup kishin ndryshimin, kurse në fytyrat kishin diçka të përbashkët: I kishin me rrudha të thella, thuaj si brazdë damalugu, dukej sikur jeta me plorin e saj të hekurtë pat lëruar në ato fytyra druvarësh që kishin njëlloj ngjyrën e bakrit e askujt tjetër.

Qyteza jonë është fare afër kufirit grek, por matanë na kanë mbetur katër e pesë qyteza shqiptare dhe disa fshatra. Këto janë Negovani, Bellkameni, Leshnja e të tjera. Por fjala s'pyet kufij. Dhe ja se gjer në Negovan, ik fjala dhe mësojnë atje se në qytezën tonë, jeton një Gulo Zoto që ngjason si një binjak i një Sterjo Bino-s. Dhe ky i fundit, natën me hënë, ja merr vrapit dhe vjen në mëmëdhe. Kush e pa i pari i dha vaktin: Mirëmëngjez, Zoti Gulo!

— Po ç'Gulo jam unë a derëbardhë, pa shihmë mirë?

— Mirë të pashë o, dylbi do na vesh ti?

Pastaj u hap fjala dhe të dy «binjakët» takohen e qafohen në shtëpi të Gulo Zotos. Në fytyrë një, veç në huqe e në sjellje krejt ndryshe. Gulua ynë i thotë së shoqes: — Dino... ki mëndjen mos bësh ndonjë lajthitje...

Sterjoja habitet me të qeshurën e sivllaut të vet, habitet me fjalët e tija, por dashur padashur, edhe ai shpalos e na tregon për jetën e tij.

— Kam qënë në dasmën e mbretit Zog. Sepse jam deputet i Follorinës në parlamentin grek. Kur më pa Zogu e i thanë që është grek, unë vara hundët, por ai mori një terxhuman dhe më flet:

— Si je e qysh je Zotrote?

— Lere terxhumanin madhëri — ja ktheva unë — jam shqiptar me gjithë opinga (ama tu them të drejtën, krushk në dasmë shkova me fustanellë dhe me opinga me lëkurë kau, por me xhufka të kuqe.) Zogu u habit, por unë i shpjegova: Kur në shtabet e ushtrisë greke bisedohet për mua, nuk thonë «ai Sterjo Binua» por thonë «O Alvanos o Sterjos» dhe mua më bëhet qejfi mal! Unë e kam emrin Sterjo dhe mbiemrin Bino, por ata më shtojnë edhe nja dy bishta, një «os» e një «pullo», por këto janë bishtra të huaja që s'i mer emri im...

Gualua i Gjatë ishte i shtënë keq pas kumarit. Dëshira e tij e parë ishte leximi. S'linte libër pa leçitur. Në fshat

kishim pesë enciklopedi të huaja. Rroku kishte dy, një gjermanisht e një italisht. Çekrezi kishte një anglisht, kurse dy të tjerat ishin greke, njëra quhej «Pirsos» emrin e tjetrës e kam harruar, por di që pas fitores së revolucionit, këto të dyja të fundit, u shitën për dhjamë qeni... Pesë kg. misër sejcili nga të 27 vëllimet. Kalem kusuri kuptohet. Gulua pat qënë druvar, me gjashtë mushka. Por i ra nga qielli një fat i papritur. Vdiq i kunati (vëllai i Kostandinos, të shoqes) në USA dhe la para të madhe. Gulua e la zanatin e druvarit dhe u shti pas blerjes së tokës. Dukej i pangopur për të blerë ara e livadhe e «ase» mullijsh. Në tryezat e kumarit ishte edhe Hysen Agolli nga një fshat afër, njeri i zgjuar dhe krejt i pashkolluar që i thoshte Gulos:

— Ooo Gulooo! O kokëbosh! Mos bli ara, mos bli livadhe se do bëhet «kumunizmë» dhe do të t'i përlejsh! Shti edhe këto që ke dhe bëj qejf ja si po bëj unë...

Dhe Hyseni (Perëndija e ndjeftë se ka qënë burrë shumë i zgjuar dhe me një zemër të artë dhe me një humor ca më të artë) shiste çdo vit nga një arë të madhe, pinte e loste e të tijën gjithënjë: — Do bëhet «kumunizmë» dhe arat do t'i ndajnë nër fukarenjtë...

Gulua qeshte e, kur Hyseni e tepëronte dhe ngulmonte, Gulo Zotua ja buçiste asaj të qeshurës së tij hyjnore... dhe tallej me xha Hysen Agollin. Kur revolucioni fitoi dhe ne menduam se kapmë qiellin me dorë, kur u fut litari nëpër fusha, Gulo Zotos së ngratë i ngriu e qeshura në buzë. Dhe thoshte: — Hë, o... të dalë më i mënçëm se mua një Hysen Agolli që s'di të verë firmën...

Me ta dëgjuar këtë Hyseni i dërgoi haber:

— Firmën s'di ta verë vërtet Hysen Agolli, por vulën e vuri sa ta mbylli gojën Zoti Gulo. Tashti shtërngo atë të qeshurën tënde dhe shko e qesh në «ekstradën» e Tiranës, ku me të qeshurën tënde mund të sigurosh bukën e gojës...

Tek ne vinin gjithë gazetat e Tiranës, nga «Arbënia», «Drita» e Zoi Xoxës (e para ish e Nebil Çikës), «Vatra» e Dilos, «Shtypi» e Medin Kamberit, Gazeta e Korçës dhe Dhimoktacia e Gjinokastrës dhe, mbi të gjitha, vinte edhe «Vatra e Rinisë», botues i së cilës ishte Vas Doni nga qyteza jonë. Gazetar i shquar dhe dikur mësues i shqipes në shkollën tonë, përpara Rrokut. Në këtë «Vatër të Rinisë» shkruante edhe im vëlla me firmën «Spiro Thomai»; si duket kishte talent i ndjeri im vëlla, bile fitoi edhe një çmim të parë në këtë gazetë, mori dhuratë një aparat fotografik (asi kohe si me qënë

një Televizor sot) dhe iu botua edhe shkrimi dhe fografia e tij ndënë të. Kanë shkuar shumë e shumë vjete që atëhere; kanë shkuar kaqe e kaqe vjete që atëhere, shumë herë kam kërkuar koleksionin e «Vatrës së Rinisë» në bibliotekën kombëtare, por, sapo ma kanë dhënë... me ta kapur, një dridhmë dhe s'e kam çelur fare. Pse? As unë s'e di, por një ndjenjë mallëngjimi, tmerri e frike më pushton: Si vdiq aqe i ri vllau im? Ish vetëm 22 vjeç, me një nusë që e dashuronte prej vjetësh. Eh. Jeta. Dimë se kur kemi lindur, por vdekjen do na e dinë vetëm të tjerët, ne do shkojmë në detin e pafund nga ku s'është të kthyer kurkush. Këtu një parantes: Evlogj Kurila, peshkop dhe filolog i shquar, shqiptar ca më i shquar, lindur në qytezën tonë, ikur që 8 vjeç e u kthye 68, ka një fabul të bukur që do ta botoj ndonjë ditë dhe atë fabul ai e tregonte kështu: «Ne shqiptarët... e kemi parajsën të siguar sepse kafas në Lëndinën e Qiellit ai që mban kyçet e Shën Pjetrit në brezin e vet, ai është Gjikë Shqiptari!»

Ka qënë në këto kohë e nër këto ditë, kur im atë më nisi me nxitim për te Çekrezi në manastirin e Moravës.

Tek ne ardi një grua e panjohur! Si mësova më vonë, kjo pat qënë grua me kurorë e Çekrezit. Në martesë i pat sjellë edhe një autoveturë të markës «Chevrolet». Në këtë autoveturë jam kolovitur edhe unë asaj kohe të largët. Por, pas një bashkëjetese të shkurtër, Çekrezi i pat thënë së shpejt: «Unë kam shumë punë, aqe shumë punë sa s'kam kohë të të jap as një orë të jetës s'ime...»

Gruaja nga një fis i shquar Beratas, pat ikur. Tashti s'di pas sa kohe vjen të ribashkohet me Çekrezin. Dhe im atë pasi më jep paket cigaret e duhura, më nis për në Shën Kostandin. Kam ikur një drekherë, kur në odën e shtëpisë së Çekrezit nusja ish në shoqëri të vjerrës e vjerrit dhe aty ishte edhe babai im i cili jo vetëm për kah kamja, por edhe sepse ishte njeri shumë i zgjuar, paçka se ndonjë herë shpërthente dhe arrinte deri te koburja. (Edhe këtë e ka lozur mbi një grekoman; me tre plumba në kokë). Në shpërthimet i kam ngjasur edhe unë, por më duhet të kujtoj, se nipit të vet, të dëgjuarit, dhe të famëshmit Llambi Andoni, i ka futur një shpullë fytyrës fill sapo pas 40 vjetësh mësoi se Llambi i pat bërë një prapësi në Katerinën e grekut. Por do ta themi më tutje.

Unë ika vrap përpjetë dhe rrugës mendohesha sipas mesazhit të sime: Ajo nusë, flokë më shumë të verdhë se gështenjë, e pashme, e kënaqur, e ditur, pse nuk i pëlqen Çekrezi!?

Sosa në vend. Çekrezi po punonte. Sa më pa, lëshoi penën, mori cigaret dhe lexoi letrën e tim eti. U mrol. I kërcitën dhëmbët dhe prapa kësaj letre shkroi: «Thoma. të kam kërkuar të më dërgosh vetëm cigare të markës «Nuse». Asaj që ka ardhur, i thuani falmeshëndet, por unë kam shumë punë. Dhe pasdreke, përcilleni.»

Çekrezi nuk pati fëmijë me këtë grua. Çekrezi kur ishte në Havard, «pat mbjellë» një vajzë që as e dinte e as e njihte. Por këto do t'i tregojmë më vonë.

Një sëmundje e rëndë, një epidemi, sikurse u quajt, plasi nër anët tona! Shkollat u mbyllën, sepse sëmundja qëllonte fëmijët e pak të rriturit. U quajt «Gryka e bardhë», sepse pikërisht në grykë godiste, trashte dhe enjtëte regjionin e grykës dhe njeriu asfiksohej, vdiste. Në ato ditë të tmeruara, më vdiq një motër, ishte e vogël, por e plotë dhe e shëndetëshme, këndonte gjithë ditën dhe mbaj mend mirë, sepse s'i kapte dot gjithë vargjet e këngëve, i bënte përshesh e sallatë. Në gajasnim së qeshuri dhe ajo, duke parë «suksesin», këndonte përsëri. Vargu i këngës ishte. «Janë trimëritë e motit» ajo e thoshte «Ja ku vjen lumi i Stambotit»

Shtëpia u mbulua në zi dhe mbante erë borzilog të thatë. Mua më çuan të fle në një kushërirë, te Lolua, por në agim i thashë: — Lolo... mua më shpon në grykë...

Nxituar më hipën në mushkë dhe im vëlla më çoi në qytetin e krahinës. Drejt e te farmacia e Sokrat Capit, ku dr. Dhimitri më bëri një inxheksion nën lëkurë, në regjionin përmbi mëlçinë e zezë. Mora kurajo dhe mendova: «Dhorka vdiq sepse s'arrijtën t'i bëjnë gjëlpërë, mua që ma bënë, unë shpëtova...». Por s'ishte kështu, Si mësova, infektimi i kësaj sëmundjeje në atë kohë ishte fatal. Vdekje e pashmangëshme. Por sa shkuam pak te gjyshja nga nëna, ajo më priti mirë, nisi të qajë e pastaj krejt papritur hyri atje dajeshja ime, e cila me të më parë mua bërtiti aq fort sa unë e humba toruan. Në të vërtetë, dajos i pat vdekur djali, moshatar me mua, ishte një djalosh topolak. Por nuk më treguan përse qau me aq vikamë, mëna e Nikos. U nisëm për në qytezën tonë. Rrugës, vendi i inxheksionit m'u rrit e m'u bë sa një vezë dhe më pllakosi një dhimbje e therëshme, e papësuar ndonjë herë. Në rrugëtim im vëlla, që kishte marrë edhe poshtë, më lexonte një çudi që pat ndodhur mbi ruzullin tokëton, por unë as e dëgjoja, por ulërija e qaja me shtatë palë lote! Në fakt, një e ashtuquajtur «aurora boreale» pat dalë përmbi globin tonë, kishte lëshuar dritë të fortë sa natën e pat

bërë ditë në Skandinavi dhe, në Suedi, qenë shuar dritat elektrike!

Por më në fund sosmë në shtëpi. Ulërija dhe sokëllija. Dëshën të më futin në një odë tjetër, por unë s'pranoja.

— «Jooo... nuk dua, jooo! Dua në odën time.»

Ma plotësuan dëshirën. Më mbuluan me velenxe të trasha leshi kur unë po pëlcisja nga zjarrmia. Por më mërztitën, sepse, hap e mbyll derën, vinin gjithë plakat e fshatit, ca më bënir magjira, ca metanira e ca trisahira... I shkova kyçin derës dhe s'e hapa. Mbi kokë kisha rruzullin e tokës. Me atë gjeja një farë ngushëllimi. Ja hapa dritën dhe ai vezullonte, pastaj bija në jerm dhe ikja bashkë me Magelanin. Ky mban-te një gunë prej lëkure dhije, një shtizë e ca kobure të vjetra. Ikja më tutje e takoja Kristofor Kolombin, i flisja, i lutesha, dhe ai më pranonte e më ngarkonte në anijen «Pinta», pastaj hidhesha në «Santa Maria», shihja me një dylbi teke e të gjatë... Tokë s'dukej kurkund por... do të dukej. E lija Kolombin ta gjentë vetë shkopin me lëkurë të hequr dhe mbërtheja sytë te Mesiu...

Piktura e famëshme e Rafaelos më mahniste gjithënjë. Krishti po më shihte me dhembshuri, por Juda sesi doli nga piktura, u fut ndënë velenxën time dhe më dugulisi shputat e këmbëve. Unë kërceva përpjetë, por ai, i tulatur prapa shpinës sime, më mërmërinte: — Ti, ore, ti je më djall se mua... A s'të pashë unë kur vidhje qershi te kopështi i Llapushes? S'të pashë unë kur i mbushë gjiret me rila në bahcen e Teto Locos, Po atë ditë që hidhje gurë pas mollës së teto Koleshës... e kur s'kishe gur, qëllonje me këpucën tënde... dhe këpuca të mbeti në majë të mollës! Unë ta ngeca këpucën, unë, unë, unë... në xhepunem do të të vejë shpirti, ja, Krishti me të gjithë ne, po mbajnë këshillë për ty...

Dhe vërtet, të gjithë ata Krisht e mathitenj dolën nga piktura dhe u grumbulluan te koka ime. Bisedonin:

— E... si thoni... ta marrim apo ta lëmë këtë çun?

Shën Thomaj, më çveshi e m'i vështroi një për një esht-rat e kraharorit. Pastaj tha: — Ta lëmë se është gjynah... — Çfarë gjynahu more, — foli Shën Simoni — ky që në këtë moshë e na paska zënë nuse... Ta marrim!

Pas çdo propozimi shihnin nga Krishti. Ky dukej i menduar dhe i pavendosur, pastaj tha:

— Ky djalosh do t'u duhet të krishterëve... është ca foddull, por ka një veti të bukur. Tregon me art, ngjarje e ndodhira... do bëhet përallëtar...

— Jo, jo, tha Shën Pjetri, ta marrim sepse pa shiheni

si e ka hundën? E ka si të Gjergj Kastriotit, është antigrek dhe do të na i vrasë të gjithë grekërit në këtë botë, të cilët janë ortodoksët më besnikë dhe e kanë bërë monopol krishterimin në jetë të jetëve. Amin!

Të gjithë bënë kryq dhe u falën drejt nga ishte Krishti!
Dhe ky i menduar, përsëri tha:

— S'është vrasës ky djalosh, ky ka lexuar dhe dashuron fort e më fort mikun tonë Stratis Nirivilis, humanisti dhe anti-luftësi grek që na ka bërë shërbime të mëdha me librin e tij të mrekullueshëm «Jeta në varr». Nuk është ky që mund të vrasë grekë, por grekët e kanë kërcënuar ta vrasin, sepse vallaha ky do t'ua nxjerrë lakrat në pazar... Pa mendoni pastaj... po na erdhi ky në mbretërinë e qiellit, do na ikë nga parajsia në xhehrëm... atje do t'u vërsulet me ushtë peshkop Fotit, Stratos, Zografos... pa le pastaj, kur të na e sjellin në xhehnëm Vardën dhe gjeneralin Zervas... do të na duhen kaqë e aqë rojë...

— Po rojë do vemë, sepse ne Zervën do ta shpallim «Hero i Popullit» dhe sipas kodeve e ligjeve hyjnore e qiellore, një gjenerali i takon të ketë dy-tri rojë...

Po Krishti të tijën, e tha:

— Urtësi, o të drejtë, le të dëgjojmë ungjillin e Shenjtë! Edhe se ka zënë nuse që në këtë moshë, mirë ka bërë, sepse Zoti kur krijoi Adamin dhe Evën u tha: Shkoni dhe shtohuni sa ta mbushni botën plot! Lëreni veçse zbutjani pak fytin, sepse po i zihet fryma... Dhe mos harroni se ky djalosh është nga fara e fisi i Gjokë Shqiptarit që mban kyçet e parajsit në brez...

Dhe me një herë pas këtyre fjalëve të ungjillit, u çlirova pak. Futa kokën ndënë velenxet dhe mendohesha: «O bobo unë i ziu, të gjitha prapësitë m'i paskan parë, m'i kanë futur në defter, por ajo që ka më shumë rëndësi... atë s'më kanë parë se unë kam vjedhur qershia edhe në qershinë e mardhe të kishës. Bile të kishës që është e Shën Marisë virgjëreshë...

Por përsëri më shtërngoi diçka në grykë. Djersët më vinin lumë, kur... te unë u përkul vetë Jesu Krishti dhe nxori nga xhepi Shaminë e Veronikës, pikërisht atë që ja fali gruanja izraelite në Kalvar, dhe me të më fshiu fytyrën, djersët m'u terën fare, u ndjeva mirë kur... Një trokitje e fortë, një buçitje e tërbuar. Pandeha se pat ardhur Shën Ilia me karrocën qiellore kur... kërceva përpjetë... Po thërriste e po çirrej gjyshja ime Katerina dhe më kërkonte t'i hapja derën... E hap. Më solli gjyshja kos! O i ziu unë, m'u bë kosi e qu-

mështi lëngu më i pështirë në botë. E si jeton ky njeri 40 ditë e 40 net vetëm me kos. Por... «kështu tha doktori». Kur nisa të bëhem më mirë, më morën poshtë në sobën ku hahej buka. Por unë ua bëra rengun këtu. Kur u afrua dreka, u shtiva sikur thellova në gjumë. Më ardhë te koka, më zbuluan fytyrën. Unë... në atë dynja. Sikur dru të çanin mbi mua, as që zgjohesha. Thanë: — Hamë drekë këtu, se këtë të gjorin e ka thelluar gjumi fort.

Ashtu bënë. Unë e ndjeva se hanin kaçamak me cicirithka. Ah i ziu unë më vinte të kërceja përpjetë dhe ta rrëmbeja tiganin e tërë... Por kush duron fiton. Sepse do më zinin me forcë e do më vinin poshtë. Pra, shtatë hile e një trimëri. Të shtëpisë hëngrën mirë e mirë, por u tepëroi një misur i tërë. Gjyshja tha: «Kaçamaku bëhet më i shijshëm kur ngrohet për së dyti». Pastaj u ngritën të gjithë një nga një dhe dolën. Atëhere unë një të ngritur e ta rrëmbej atë misurin me kaçamak dhe, si i babëzitur, e kapërdiva me një frymë.

— Hë, bir i gjyshes, mirë je? Mirë, mirë dukesh, hë të kegen nëna se...

Gjyshja hapi koçekun. Vrik e doli përjashta dhe: — Oj nuseni, po kush e ka ngrënë tërë kaçamakun? Im gjysh dëgjoi, ai ishte në oborr e po më thurte një palë opinga me lekurë kau si më pat premtuar. Pa lëvizur vendit tha:

— Ah po u kam thënë unë... ai është pjellë së prapi... Vecse gjithë jetës jam habitur! Si e kalova atë sëmundje? Me shëndet nuk kam shkëlqyer, as nga muskulatura, por që i vogël kam lozur shumë futboll, bile losnim edhe natën, kur hëna ishte pesëmbëdhjetë! Pastaj, Zhaneta në mësimë ish tapë, por nga djallëzitë dinte: Ruante kohën kur të mijtë hanin drekë a darkë e futej tinazi lart drejt e te Oda e Mullirit, më puthte vetëm sytë e kur një ditë e kapën në shkallët, ajo u tha: Erdha i tregova mësimet.

Por sa u shërova m'u bë një nder i madh! Kostë Çekrezi i la përgjysmë «letrat e kumarit» dhe u ngjit në odën e Mullirit te unë.

— Hej vogëlush! U shërove?! Hajt të shkuara qofshin! Ua... po ti këtu paske mrekullira!

Kuptoja se ai ma bënte qejfin kështu e tregoi me gisht globin e bukur të botës. Unë rixitova dhe shkela sustën! Globi llamburiti dhe dhoma u ndriçua edhe më fort. Ai më tha:

— Qënka glob shumë i bukur! A të ka ndonjë të metë?

— Po — ja ktheva — ata amerikanët e tu... kanë gabuar, nuk e dinë mirë gjeografinë... Anglinë, ja këtu (dhe

vura kishtin mbi ishullin britanik) e quajnë Kingdom... Austrinë. Osterich...

Çekrezi qeshi, por u kap gjetiu. Më pyeti:

— Po ti pse më the «Amerikën tënde»? U krus dhe m'i kërkonte sytë dhe përgjigjen time. Rrinte i krusur dhe gati fytyrë më fytyrë me mua. I thashë:

— Sepse të kam dëgjuar që e lavdon shumë...

— Ashtuuu? Po dëgjo këtu. Në qoftë se Noli nuk do shkonte te presidenti Vilson në mes të Oqeanit dhe nëse nuk do t'ja prekte telat e zemrës për kombin tonë të pambrojtur dhe në mes të ulqëve, ç'do të bënim ne? Fjala e presidentit të Amerikës i bëri pluhur e hi planet djallëzore të fqinjëve... sepse fqinjët i kemi me garaz, grykësa...

Çekrezi diç mbante fshehur prapa shpine dhe nuk e nxirrte. Shenjoi me treguesin pikturën ikonë të Rafaelos që mbaja unë kundrejt në mur...

— Edhe kjo është një kryevepër në botën e tërë... të pëlqen?

— Shumë, më pëlqen sa s'i ngopem së pari, por tek isha i sëmurë, më dukej se Krishti dhe të gjithë nxënësit e tij dolën nga piktura dhe m'u mblodhën te koka dhe gjykonin për mua... «ta lëmë këtë djalosh, apo ta marrin.» pastaj Juda m'u fut nën jorgan dhe më duguliste në këmbët...

O... sa shumë qeshi dhe si ja shkrephte gazit Çekrezi... Zhurmimi i tij bëri që «bashkëlojtarët» e tij në kumar, duke u mbetur loja në mes, nxituan dhe ardhën këtu. Unë dallova së pari tim atë, pastaj Gulo Zoton, pastaj dr. Llazon.

— Pa dëgjoni këtu more... — u tha Çekrezi, — po ky çun ka për t'u bërë i madh, i dëgjuar, ky çun do ketë emër, ky është i mrekullueshëm... Dhe Çekrezi u tregoi gjith ato plane për mua: — Do ta marr, do ta çoj në Havard, do ta...

O Zoti im i madh! Çfarë gëzimi dhe kënaqësie pata kur më lëvdoi publicisti dhe nesër kryengritësi ynë... Tashmë m'u duk dyfek hunda ime dhe pata kënaqësinë e madhe që Gulo Zotua, gjatamani që i arrinte koka te tavani, ja shkrepri asaj të qeshurës së tij zhurmë madhe sa... oda kumboi, xhamat trokëllitën, mulliri më s'dëgjohej, sytë m'u mbushën me lot nga gëzimi dhe... besomëni... tashti me të vërtetë u shërova e s'e ndjeva më dobësinë. M'u shkrep të çohem dhe të vërvitem nga fusha jonë e sportit, ku shokët e mi losnin futboll... Dhe gjersa i mendoja këto, e qeshura e Gulos vijonte e ngrihej e ngrihej disa oktava ma lart kur... zhurma të tjera, këmbë të tjera, po vinin edhe burra të tjerë, për të

më parë kur... Kole Donaçin s'e pashë akoma, por ndjeva atë gurgullimën e së qeshurës së tija që pasonte atë të sivllaut të tij Gulo Zotos...

Për të sajdisur miqtë, erdhi aty edhe gjyshja ime, Katerina, dhe më solli një dardhë të madhe të vënë turshi me rrënjë reni. Dhe kjo ngjarje tregonte se tashmë unë mund të haja e të pija çfarë të desha, duke shpëtuar kështu prej kosit e qumështit.

Çekrezi s'm'i ndante sytë dhe më pyeti për diçka që në atë kohë unë «e regjistrova si një kuriozitet të tij», por në fakt ajo kërkesë e tij tregonte se ai, edhe prej meje diçka desh të blinte e kjo «diçkaja» ishte një «material jetësor» për shkrimet apo përkthimet e tija. Më pyeti krejt papritur:

— Kur kam qënë në moshën tënde, kam plasur e s'kam plasur dot, sepse kurrë s'arrija të gjej një fole thëllëze mali! Ti e ke gjetur?

— Po Çekrez (imatë reagoi e më foli: Thuaçi xhaxha Kostë) unë kam gjetur tri!

— Të lumtë... (Çekrezi u kthye nga «La Cena» dhe bëri kryq) O Zot... sa djal i shkathët në mëndje... Pooo, a mund të më tregosh si të duket, si është thëllëza e malit?

— Thëllëza e malit?! Është shpendi më i bukur! Ay manikyri që kishte vënë nusja jote kur ardhi këtu (zhurmë e ngacmime midis të qënëve atje sepse Çekrezi e pat lënë nusën) nuk është shpikur nga njeriu. Atë manikur e ka bërë Zoti dhe ua ka treguar nuseve... sepse Zoti vetë i ka zburuar thëllëzat me manikyr... Çekrezi mendohej të përmbante të qeshurën «ala Zoto e Donaçi». Ai shtërngonte buzët, por gryka dhe kraharori i lëkundeshin, i tundeshin dhe shpërtheu në lot... Pastaj atë çka fshihte prapa shpine e nxori këtej dhe unë pashë dy deftera të trashë... Çekrezi më pat sjellë dy koleksione: Njëri ish i gazetës «Telegraf» që ai pat botuar në vjetin 1926 dhe tjetri ishte ai i revistës «Ora» botuar po nga ai në vjetet 1930. M'i lëshoi mbi mua dhe më tha: — Si do bësh... do shkosh të lozësh futboll, apo do merresh me këto?

Ja ktheva si të isha djal i madh:

— Kam për të lexuar edhe reklamat!

— Mirë, të lumtë, por tashti unë kam për të bërë diçka dhe babai yt, s'do m'a prishë qejfin... Ti nege këtu si në burg...

S'e lashë të mbarojë dhe i fola:

— Edhe Ju Zoti Kostë keni qënë në burg, edhe unë e di atë ngjarjen me atë Dhimitër grekofonin. . .

Më kapi pas dore e më nxori në tremë. Gjithë ata burra diç pëshpërisnin. Pastaj dolëm në oborr, pastaj në rrugë, pastaj pashë tryezat e kumarit shtruar në të gjithë ata burra e dembela (sikurse thoshin gratë e qytezës s'onë për ta) pastaj... mësuasi doli i pari e, pas tij gjithë shkolla... M'u bë se dielli m'i vriste sytë, një çast ndjeva një dridhje në muskujt e këmbëve, një si urth në kraharuar sepse nuk ishte pak... 40 ditë e 40 net shtrirë, ushqyer me kos e qumësht dhe pas 40-tave edhe një misur të tërë me kaçamak! Por fatziu unë... kur pashë gjithë ata nxënës e nxënëse që më shihnin mua... ishte aty edhe mungesa e pesë shokëve të mi dhe e tre vajzave... Ata i pat rrëmbyer vdekja prej grykës së bardhë, por mua nuk më patën treguar... Gjithë ajo grykë e lumit këtu, gjithë ai rëmet këtu, gjithë ky diell këtu, më dukej se ndrinin për mua... Dhe këtij ndriçimi i shtohesh edhe buzëqeshja e Zhanetës që, bashkë me të motrën dhe veshur me kostumet e tenisit, me raketat rrihnin gjunjët e tyre dhe më shihnin mua dhe vetëm mua... Mulliri po buçiste, topuzët e dërstilës qëllonin, ujrat e lumit fishkëllonin e grindeshin në errësirën e brendëshme ku punonte penda e mullirit... kurse Zhaneta u shkëput dhe bashkë me të motrën nisën tenis. Por... edhe kjo e lozur u bë për mua, për këtë isha besëplot dhe krejt i bindur se kjo lojë bëhej për dëshirën time që të shihja shoqëzën time të shkollës sesi brofte e kërcente dhe sesi i dukej ajo copëzë kaseje e bardhë qumësht aty ndënë vehte dhe kursesi s'isha në gjendje ta di përse vallë Zoti e ka bërë kaqë të dëshëruar këtë të vështruar e këtë të parë?! Duke iu gëzuar jetës, hodha sytë nga lumi: Rosat zhurmonin, rosakët këcenin, peshq e krapuliqë delnin mbi ujrat dhe, si akrobatë të vërtetë, sikur gëzoheshin edhe ata me gëzimin tim. Dhe nuk e di përse më ardhi për të kënduar. Më këndohej vërtetë, por më vinte si turp. Veçse në mëndjen time çamaroke afrova dëgjimin e këngës dhe m'u duk sikur po këndonin në një dasmë vajzat e rritura të fshatit: «O po kjo an e lumit ka bilbila shumë — Pritmë djallë pritmë sa të rritem unë...» Pastaj fantazia ime kaloi edhe më tej dhe m'u bë se pashë një dasmë nga ato të zakonat tek ne, kur unë dhe shoqet e mia, hidhnim çapet e para në dans, pastaj pashë shakaxhiun e pashok Sotir Pillaton (për të cilin kam shumë për të thënë më vonë), pra poetin e pashkollë të qytezës sonë, i cili shiste gazeta në Tiranë dhe

reklamonte mallin e vet duke vënë në vargje vjershërie lajmet e gazetave: «Frëngu me gjermanë — Kokënë po hanë — Frëngu u bë derr — Shqipëria s'ka qeder...» Pastaj kulmi i tija që kur perandori i Kingdomit la fronin: «Zonja dhe zotëri — Blini gazetën Arbëni — Se mbreti i Anglisë — La fronin e mbretërisë — Për çështjen e dashurisë — Dashuria kur të rënka — Mënt në kokë më s'të lënka...»,

Pra po flisnja për dansin e dasmat, sepse nër këto raste poeti ynë i pashkollë, në fund të çdo dasme, organizonte kadrilen. E drejtonte duke dhënë urdhërat, në një frëngjishte pak të dërrmuar, por gjithnjë të kuptueshme si Shanz ale dam! Danse! Forca danse... de...

Midis klientëve të shumtë të kafenesë sonë dhe dyqanit bashkë, ishte edhe doktori Llazo Kote. Edhe ky, si shumë të tjerë, pat nisur mërgimin për në Amerikë bashkë me tim atë dhe shumë shokë. Por, me të mbrritur në botën e re, i pat thirrur vrapit dhe për vjete e vjete më s'ju ndje as zëri e as emëri. Kish sosur në një cep të vogël të Amerikës së madhe dhe punonte ditën e shkonte në shkollë natën. Asgjë për t'u habitur. Është një fakt: Mbaroi një fakultet mjekësor të një dege, e cila ende sot është e panjohur në Evropën tonë. Ishte ose ardhë me këtë titull: «Llazo Kote doktor shiropaktor». Nuk përdorte ilaçe, as receta. Punonte me majat e gishtave, duke fërkuar nyjet më të ndryshme të trupit të njeriut. Dhe pati suksese jo të vogla këtu në mëmëdhe. Por pasi mbaroi fakultetin diku në një qytet të Misurit, filloi lufta e parë botërore. Llazua ishte shtetas amerikan dhe shkon ushtar. Zbret në Normandi dhe hyn në luftime me njësinë e tija. Dhe në një vreshtë të Burzonjës, i pëlçet fare afër një gjyle gjermane që, pasi e hedh si cingël nja shtatë e tetë çape më tej, i shkakëton një flamë në të dy sytë dhe kur u çua... nuk shihte më... E kthyen në Amerikë dhe nisi një maratonë e vërtetë nëpër spitale. U shërua nga disa plagë, por sytë iu dobësuan fort aqë sa... Sikurse shprehej vetë dhe e kam dëgjuar unë me veshët e mia: «Nuk lexoj dot gazetën, por vetëm kam fatin e madh që i njoh fare mirë xhokerët dhe letrat e tjera të kumarit dhe ky është një sukses i madh për mua». Doktor shiropaktorit i vinin letra e broshura nga universiteti i Misurit gjer në fillimet e luftës së dytë botërore. I shkoja unë nëpër duar, sepse, sikurse e kam shpjeguar, çdo letër a gazetë vinte mbi emrin e «Thoma Andoni — Tregtar...». Shiropaktori mbante në gojë Shekspirin, fliste për disa socialistë a komunistë amerikanë, citonte dëndur Xhek

London-in edhe Drajzerin, edhe O'Henrin e të tjerë. Por fliste edhe diçka që s'më ndahej mua nga mendja. Doktori thoshte: «Në do të jesh i shëruar, jeto si i sëmurë. Në do të jesh i sëmurë, rro si i shëruar. Do të jesh i pasur? Jeto si i varfër. Do të jesh i varfër, jeto si i pasur...»

Im atë gjithënjë e quante «Dak», nga anglishtja «doktor». Pra Dak-u na u martua mir e bukur si gjithë bota dhe lëvdohej se ka për të sjellë në jetë 11 djemë, për të ngritur një skuadër futbollit sepse: Në Francë, përpara se gjermani të ma këputë me gjyle si qenit në vreshtë (sepse në një vreshtë e pat kapur gjylja) atje kam parë dhe kam luajtur futboll. Por nga një herë, Zoti, kur i bije shumë në qafë me kërkësat e tua, ai mërzhitet dhe të bën të kundërtën. Them këshu sepse Dak-ut tonë na i lindnë... plot e përplot 13 vajza! «Fatkeqësia» ish e tim eti, i cili, duke qënë kumbar në derën e Koteve... i pagëzonte varganin me çupa, e duhej që në çdo pagëzim t'i çonte babajt nga një dash të majmë dhe të saktë. Dak-u i thosh tim eti: «Nuk m'i sjell deshët të majmë Thoma... prandaj më linden vetëm vajza». Im atë ia kthente: «Po më batërdise o Dak! Trembëdhjetë deshë u bënë... ku të shpije mushka?» «Ja sjell në jetë qoftë edhe një mashkull të vetëm, ja unë dorë s'heq», ja kthente Dak-u.

Por shkoi e vate. Dr.Llazos nuk i lindi asnjë djalë. Dhe për këtë nuk qau vetëm në pleqëri, sepse vajzat (shtatë jetuan, gjashtë ja mori Zoti) iu bënë aqë të mira e aqë të mbara sa ja kishin zili të tjerët. Shiropraktori pinte nga pak. Por tek bëheshin piknike e festa e dasma, e shtonte «racionin» dhe çasti kur doktori na siguronte se qe pirë, ishte kur ai ja buçiste këngës: *Ulku* plak harroi folenë — Mblidhuni t'ja kapim klyshkat — T'i gostitim krushkat! (Ne në Devoll nuk themi ujku por ulku). Atëhere Dak-u kërcente si në kohën e luftës së parë botërore dhe hiqte vallen... Por, sa e ktheunte një herë, më kërkonte me sy mua, vetëm mua dhe më urdhëronte — Ti ore... vrap e në dyqan... më sill një qeleshe të bardhë! Unë ja mernja vrapit se më priste «një lekshi», sepse në dyqan tregtonim qeleshe të bardha e të bukura fort që ishin jo të vendit; përbrenda shkruanin «Made in Austria»! Doktor i Llazo luante bukur e me dëshirë vallen e vendit. Po për këtë të ulkut ishte gjithënjë i djegur. Loste edhe një të dytë që gjithashtu e këndonte vetë: Një behar të tërë — Të ushqeva me pemë — Lutju falju Zotit — Të të japë shëndenë!

Ky ishte intelektual i më elokuent në qytezën tonë. Ka

qënë një enciklopedi e tërë dhe kishte një të folur aqe të rrjedhëshme, gjithënjë me humor, gjithënjë me Shekspirin në gojë. Dhe, këtu ta themi e këtu të mbetet, Doktorin ynë shiropaktor e mbaroi jetën vetëm pasi ja shtoi nderin vehtes dhe iu kundërvu diktaturës. Ngjarja është krejt e vërtetë dhe e vërtetë heroike.

Ish koha kur erdhi «metoda kinëze» e heqjes së V.C-ve! Urdhëri ishte i prerë dhe kategorik: «Të sheshohen V.C-të dhe në vend të tyre të mbahen dhe të përdoren qypat!» U shkruan në gazeta turpe të vërteta, turpe që kanë për t'i lexuar edhe brezat që vijnë dhe do qeshin e do tallen me ne fatzinjtë e shekullit njëzet. Po. Heqja e nevojtove ishte një kasapanë antinjerëzore e vërtetë. Fshatarit s'i mbushej mendja kurrsesi, por gazetat buçisnin: «Kaçe e aqe tonelata fekalet mbledhi kooperativa «Shpëtimi», kaçe e aqe tonelata kooperativa «Çlirimi» dhe kaçe e aqe supertonelata mbledhi kooperativa «Përparimi». Dhe më tutje: «Kryetari i kooperativës «Fitorja», i dha Komitetit të Rrethit edhe 8 tonelata me fekalet». Kryetari i kooperativës «Bollëku» ja hëngri tre ton fekalet kooperativës dhe kryetarit të saj fqinje...» Duke e zëvendësuar fjalën «fekale me fjalën në shqip të sajë, del bukurija, e këtyre rreshtave. Por u tha e u bë dhe kush nuk dëgjoi iku me dhjetë e 15 vjet burg në Qafë të Barit e më tutje, sipas radhës, kohës dhe gradës së rezikëshmerisë. Pra, një e vërtetë në qytezën tonë të cilës, si vendbanim po i shkonin gu-rët në lumë. Të gjithë sheshuan V.C-të e qënësishme dhe blenë qesen e tyre, qypa balte. Vinin këto qypa ngarkuar mbi gomarët e kooperativës (theksoj të kooperativës sepse bujqit nuk kishin më gomarë nga frika e diktatorit se bëheshin kapitalistë...) dhe u mbush vendi çap e qyp. Por... doktor Llazo Kote nuk pranoi. Në këtë kohë e pat lënë qytetin dhe banonte i vetëm në vendlindjen e tij, që e donte dhe e dashuronte aqe shumë. «Nuk mar, nuk dua, nuk shtrohem, nuk pranoj, kursesi! Mos më çani kokën, le të vijë edhe vetë diktatori, do t'ja pëlças në sy këtë turp...»

Në vend të diktatorit, ardhni një farë Petraqi nga një fshat afër minierës. Ishte kuqo e me prenka në surrat. Ky mbahej si «kokëmbushësi» i të pa bindurve. E thërriti Dak-un tonë në zyrën e Këshillit popullor (domosdo popullor) Dak-u shkoi me inat, me bastunin duarve dhe inatin në kokë.

Sa vuri këmbën në zyrë, papritur thërriti:

— Ç'kërkoni nga unë, bre?

Kuqo Petraqi iu përvesh me arsyetime banale, me thë-

nëje e citate të Mao Ce Dunit e të diktatorit tonë etj. etj.
Por Dak-u ja priti:

— Jo. Nuk e heq. Nuk e bëj. Nuk bindem. Nuk shtrohem.
Sepse unë kam një parim. Unë jam mjek dhe unë betimin e
Hipokratit e kam bërë dhe s'e lot as topi. Tashti, pasi i tha-
shë këto, ç'kërkoni nga unë bre?

— Duhet ta heqësh nevojtoëren dhe të marrësh qypa si
gjithë bota.

— Jo. Kurrë!

— Po a e di ti more doktor, a e di ti se kjo është «meto-
dë kineze»?

— Jo. Po. Unë e di që kjo nuk është si thua ti, por kjo
është «metodë kineze me mut shqiptar!»

Një të thënë këto dhe përjashta, tërë mllef dhe inat. Dhe
doktori pas disa muajve, sepse i qe mbaruar vaji i kandiles,
dha shpirt e vdiq, por nuk u shtrua dhe nuk u bind. Si hak-
marrje Partia urdhëroi: Të varroset pa nderime dhe të mos i
mbahet asnjë lloj fjalimi!

Ne e varrosmë, e nderuam, duke u përkulur para trupit
të tij, por në kokat e të gjithëve buçiste thirma: Metodë ki-
neze me mut shqiptar!

*
*
*

E kam parathënë: atë mot që shpëtova për një qime nga
vdekja. u bë një farë këshille për mua dhe... nuk më lanë
të shkoj në shkollë. Pata bërë 40 e sa ditë mungesa, isha tre-
tur e ligur, isha... Pra, një vit prapa ktheu.

Një personazh i dalluar në qytezën tonë ka qënë edhe
Ilia Babliku! Një mbiemër i çuditëshëm ky, por po kaqe për
t'u habitur ka qënë edhe zanafilla e bablikëve ndër ne. Tre-
gohet edhe sot e kësaj dite se fis të tillë nuk kemi pasur.
Por, nja dy a tre shekuj më parë, pat ardhur tek ne ne një
jeniçer gjysëm i saktë dhe gjysëm i pirë. Ishte suvari dhe në
një palë hejbe që kish mbi kocaqet e samarit të kalit, ... në
njërin anë kishte teshja të ndryshme, kurse në anën tjetër të
hejbeve, kish futur një çun të vogël nja tre a katër vjeç!
Fëmija qantë e ulërinte, jeniçeri, pasi e rrahu paq, u fut në-
për sokakët dhe kërkonte raki! Kjo është habija e parë! Se-
pse unë me sa di e me sa kam parë... pijetarët e zakonë-

shëm, çdo gjë e bëjnë, por që të kërkojnë raki... kjo s'ndodh kurrë! Sidoqoftë gratë e atëherëshme të qytezës sonë e afruan jeniçerin, i dhanë raki dhe disa të tjera, nxituan e «ja vodhën» çunin e vogël. Ky na paskëshe qënë rrëmbyer në ndonjë fshat të Devollit dhe ishte marrë jeniçer, sikurse bënin asi kohe turqit me fëmijë të krishterë. Nuk dihet se kush i vu emrin fëmijës e as kush i vu mbiemrin! Por bablikët u shtuan në fshat sipas një «pjellëshmërije» të lartë që nuk i ka mundur racës sonë. Dhe... nga kjo «plejadë» bablikësh, kemi më të dalluarin Ilia Babliku, i cili që në fillim të shekullit sosi me të tjerët në USA, punoi tetë vjet atje, u kthye me pare, bleu tokë, sepse bablikët nuk kishin (provë e parë se ishin të ardhur). Nga USA pat sjellë edhe disa zanate që sikurse thoshte «i vodha e krisa ika». Kështu që Ilo Babliku ndreqte sahatë e gramafonë dhe pastaj, më kryesorja që e zbukuroi jetën tek ne, ishte fakti se ai solli edhe një klarinetë, me të cilën u jepte zjarr e flakë të gjitha dasmave e piknikëve me shpirtin e tij shpërthyes! Por... një diç e papritur! Ilo Babliku, vetëm me një fletë dardhe që e vinte mbi buzët «i binte gërnetës» e kush e dëgjonte dhe e shihte, habitej e s'habitej dot!

Një shqiptaro-amerikan tek ne ishte edhe Fani Kokoroçi! Ky ishte një trashalug i bëshëm, shqiptar nga kolonia e Sofjes, paralli nga kolonia e Amerikës dhe kumarxhi nga ata më të dobëtit! Edhe Fani Kokoroçi futej në kumar me dëshirë pasionante «për të dalë i fituar» pa ish gati që i fituar gjithënjë të paguante vetëm ai! Veçse këtu kishte një hile... Fani Kokoroçi ishte vërtet naiv dhe (jo sepse ish i tillë) pati një nuse për kokë të nuses! Por kishte një fatkeqësi Fani! Nusja e tij bukuroshe ishte krejt sterile! Më kot Fani solli ilaçe e libra nga USA-ja! Fanësha ngeli beronjë për gjithënjë! Nga ky fakt përfitonte Cole Shejtani. Nga mbiemri, i cili i qe ngjitur në sajë të aftësive të tij, Colja (kumarxhi i fismë dhe i rangut më të lartë) loste «ksirinë» vetëm me Fani Kokoroçin! Në një tryezë andej nga fundi, ndënë shpërthimin e ujrave që përplasin valët mbi shkëmbin e madh, të dy këta «kumarxhinj» që losnin vetëm me llokume... losnin, qeshnin, hidhnin thumba e prisnin shakara, por «vepra» e ndënë rogozit që luante Colja ishte e vërtetë dhe e saktë. Fani loste dhe kishte në majë të gjuhës dy shprehje. Njëra ishte: «Hë më ta mpifsha qafën» dhe e dyta: «Më ta hëngërsha grurën». Por... aqe e paturpëshme ishte sjellja e Cole Shejtanit sa... i hynte në hakë Fanit, duke i premtuar Fanështë se ai

shih si të dënueshme (bile me krerje të syrit) ai dekalogu kristian prej dhjetë pikash! Midis shumë pandehmave dhe parashikimeve të Coles aty majë malit, ishte edhe përfytyrimi mbi fytyrën e sivllaut kur Colesha do t'i përvishej e do ta shante e mallkonte e do ta bënte për pesë para... Kur Colja do t'i mburej se: — I shtriva të gjithë, ua mpiva qafën, ua hëngra grurin dhe barin e Shën Marisë ua bleva unë në ankand, — Colesha do ta pyeste sa e kishte paguar?

— Pesëqind dollarë amerikanë! — do t'i përgjigjej ky, kurse Fanësja do të ulurinte sikur t'i hidhnin ujë të përvëlur në pëqi:

— O bobo e zeza unë! O Shën Mari e shenjtë! E zeza unë... po të kanë futur në thes, mor ditëzi... Në thes të kanë futur dhe ta kanë lidhur me litar grykën e thesit dhe grykën tënde bashkë...

— Po pse moj ma paskan lidhur grykën e thesit? Hë? Pse?

— Sepse, o ditëzi, sepse, o lumë e përrua, të kanë gënjyer një dhe e dyta t'i tashti s'bën dot as gëk e as mëk, sepse janë para për Shën Marinë e... asaj ja kemi nevojën e jo vetëm asaj... janë para të vakëfit dhe e ke grykën të lidhur...

Këto përfytyronte aty majë Moravës, Cole Shejtani e Cole Lugati, por kush qesh e ngjesh e gjen belanë e bën hatanë: Colja s'e ka mendjen dhe i bije me teh të sopatës asaj noçkës, apo nyjes së këmbës dhe gjaku vëëer nëpër çorapet e tija të leshta e të zeza...! Dhe u mbush e thënëmja e të urtëve: Kush i bën varrin tjetrit... (kusuri dihet).

Gjithë asaj dite të djelë, qyteza jonë e gjitha, që në lagjen e lartme, të mesmen dhe të poshtëmen, qeshi e u gajas me këtë shaka të bukur, që, sido që u bë e sido që u shkrojt, në fund të fundit ishte një ndihmë për vakëf e për shenjtorë. Për vetë Shën Marinë virgjëreshë, e cila, në fund të çdo arsyetimi do të kujtohej se ka një goxha Fanëshë në një qytezë të Devollit, e cila kish nevojë që të vihej dorë se ku ta dish, në mos mbinte fara nga Fani, le të mbinte nga Cole Shejtani! Në fund të fundit, kur u shkrua në ungjill porosia: Shkoni e u shtoni sa të mbushni botën e tërë me fëmijë, nuk u vu ndonjë konditë ose sido që ka qënë shkruar (dhe është) nuk thuhet aqik se shtimi të bëhet në rrugë kanunore apo jo kanunore...

Ditën e nesërme, gdhiehej e hënë. Por që të djelën, kur gjithë rëmeti merej me Fanëshën e me Colen që preu kë-

mbën në majë të Moravës, unë me Zhanetën shkuaam dhe u strukëm mu në mes të atij kordonit sanitar, për të cilin fliste me aqë simpati publikisti ynë i nderuar. Atje unë shkova me misionin që t'i mësoj mësimet vajzës së mësonjësit, edhe se s'vija në shkollë, me mësimet losja në majat e gishtave. Por, dorën në zemër, ne mësim s'bëmë fare. Por vetëm kënduam dy këngë, të cilat i keni kënduar edhe Ju që merni mundimin e më lexoni mua! Ne kënduam: «Të përçaguar rrinim, dëgjonim — A e mban mënd sa bukur rronim!» dhe «Kush e ka nusen e hollë — Hidh e prite porsi mollë». Kaqë e asgjë më shumë!

Pastaj Zhaneta iku përpjetë, kurse unë as përpjetë e as tatëpjetë, por mora të shëtis anën e lumit, ku ka bilbila shumë! Krejt shtrati i lumit tonë ishte i stisur dhe solisur me avili të larta, që atëhere i quanim «çakejtë e anash lumit». Këta ishin vërtet si bedena të kështjellave. Por lumi, duke qënë zulmëmadh e i mbushur tej mase me ujra, na ishte si një mëmë e mirë, na ishte si një dado apo dadeshë që u jep sise tre fëmijëve të botës! Kështu që edhe lumi ynë lëshonte nga shtrati i vet edhe tre jaze, të cilët tundnin dynjanë, duke vënë në lëvizje gurët e mëdhenj të tre mullinjve dhe topuzat ca më të mëdhenj të një dërstile. Unë kaloja si drenush nëpër anët e lumit, këtu e atje më lageshin këpucët (gjithënjë nënë «realizimin socialist» nuk përmëndja kurrë se kam pasur këpucë... Jo! Jo! Jo! Tri herë jo. Kam shkruar se kam pasur vetëm opinga të grisura që sa më fort dhe zhelane t'i paraqisja opingat e mia, aq më besatar i realizmit socialist isha!) O të zestë ne dhe të bardhët ju që më leçitni. Ju të sotmit edhe mund të më besoni, kurse ata të shekullit XXI e XXII (nëse këto zhelanet e mia libra do ngelen), s'kanë për të më besuar kurrë. Por! Ju të XXI-së dhe Ju të XXII-së! Ejani te unë, shihmëni, lëndinën mbi mua; mos e shkelni, u lutem, se dheu ende s'do më ketë tretur, sepse kam akoma disa ah-e e oh-e nga kjo botë jallane, por thëritmëni se midis jush e keni edhe Zhanetën që loste tenis dikur me të motrën dhe... Mos u habitni! Me gjunjë dhe bëryla do t'i bije tokës për përpjetë dhe do ngrihem i gjallë dhe syshkëndi midis jush! Do ngrihem! Me besa besën do ngrihem, sepse e di që sot të përzjerë bashkë me Juve do ketë vajza syshkëndi nga Gjilani, do ketë edhe djema arianë që nga Bjeshkët e Nëmuna e deri në Shkup e deri në Grykat e Kaçanikut e në Sharrin e Tetovës!

Por sot, ndërsa po inspektoja bedenat e lumit tonë, pa-

pritur dëgjoj që lart një zë. Ngre kryet dhe shoh Zhanetën! Ajo ma nxori paksa gjuhën e saj të kuqe përmbi ato ruazat e bardha si rënjë reni të gojës dhe më tha:

— ... Mësuesi... domethënë babi im më porositi të të them që nesër të vish në shkollë si dëgjues, sepse do flasim për vendlindjen e tij, Kosovën.

Unë bëra shenjë se do vija, por pastaj, (e pranoj se gjyshi kishte ca të drejtë kur më thosh se je pjellë së prapi) duke tundur gishtin tregues si shenjë qortimi, i fola: — Shiko... dëgjo... në shtëpi tënden... mos e zer dendur në gojë emrin tim, mos fol për mua se edhe yt atë e ka hundën si unë...

Zhaneta e humbi nënëqeshjen nga fytyra dhe u tremb, u shtrug brenda vehtes dhe kur i bëri këto, harroi se ishte lart përmbi mua dhe unë sërish i pashë asaj atë dy gisht kaseje të bardhë, që, për nga bardhësia, ua kalonte edhe valëzave të lumit tonë!

* * *

Eveniment në qytezën tonë! Kudo flitet e kudo krijon habi e miratim. Mësuesi ynë Rroku solli një radio të markës «Filco»! I dërgoi në USA dajos tim Filipit në San Louis tetë napolona ar dhe ai ia dërgoi... Të parët që shuan kureshtjen, ishin të gjithë nxënësit e shkollës, që Rroku i çoi në shtëpi të vet. Këta e uruan, ai u dha të gjithëve nga një karamele, kurse unë... unë nuk shkova! Pse? Jo sepse isha i ndërprerë një vit të tërë për shkakun e sëmundjes, por sepse isha mëndjemadh, isha tepër krenar dhe desha që të dukem më i ditur, më i «gjezdisur» se gjithë të tjerët. Kur Zhaneta më ftoi, unë ja ktheva gjith me hundën përpjetë dhe duke bërë një gjest me dorë si të isha burrë i madh: — Euh... që kur kam parë e dëgjuar radio unë... Vajta te daja në Bilisht dhe ai më mbajti për pashkët e mëdha dy javë të tëra (në fakt ai më mbajti një javë, por unë i bëja dy si kapedai që isha)... Asi kohe fliste shqip vetëm radio Bari dhe të mëdhenj e të vegjël shkonim ndënë dritaret e mësuesit dhe dëgjonim... Radio Tirana?! Thoshin se është hapur, por nuk i vinte zëri tek ne. Por unë shkova një ditë më nge e u kapardisa në kolltukët e mësuesit, tamam si zotëri, si zot malli e si... (ja këtë, nuk guxoja ta thosha e të ma dëgjonin, por

vetëvehtes ja thosha që pun' e madhe!) Shkova asaj dite kur mësuesi iku në një mbledhje në qytet dhe më ngarkoi mua... më ngarkoi t'u bëja mësim klasave të nxënësve! Mua hajt e më mbaje! Hunda ime më dukej jo më dyfek, por top i vërtetë...! Edhe ky ish një eveniment në jetën time, që u bisedua dhe u dërmonis nëpër qytezën e tërë sa edhe në sheshin anash lumit, aty ndënë shelgjet e shkapaderdhur dhe ndënë plepat e gjatë e të bukur si selvi. Fjala fjalës dhe, ndërsa unë po «ligjëroja» (isha edhe kalama nga mëntë, sepse mbaja një defter të vogël nër duar dhe në të shënoja emrat e atyre nxënësve që s'më dëgjonin e talleshin me mua që pa një pa dy do t'ja tregojta Rrokut sapo të vinte dhe ai kish për ta lozuar duarve atë stapin e famëshëm prej thane që e mbante prapa dërrasës së zezë), troket dera dhe... gjithë kumarxhijt tanë, me në krye timatë e pas tija Çekrezi e pas Çekrezit të tjerët... Mua sikur më ra tavani në kokë, u ngatërova paksa, por vijova të derdh «enciklopedinë» time; «Në libër nuk janë shkruar të gjitha, sepse teksti ka edhe të meta (këto i pata dëgjuar, por desha të shes të trasha). Franca është demokraci parlamentare, Franca ka hapur edhe një Lice në qytetin tonë, Franca ka edhe një politikan të zotin e të dëgjuar, i cili quhet Leon Blum dhe që për fat të keq, disa anarkistë e plagosën në këmbë para disa ditësh... Franca ka koloni që nga Vietnam, Kamboxhia dhe gjer në shtetet frankofone të Afrikës. Franca ka koloni edhe në brigjet e Amerikës Latine dhe në të dërgon syrgjyn fajtorë e politikanë, sherxhinj dhe vrasës, sikurse ka dërguar edhe një farë Tefik Cakoni nga anët tona, dhe i cili me sa duket do t'i ketë lënë kockat andej larg nëpër kanibalët e Guajanës...»

I pari që ja shkrepri gazit ishte im atë (s'e di sepse, ndofta duke qënë im atë, edhe ai desh të dukej) pastaj kukurisë edhe të tjerët, midis të cilëve edhe Gulo Zotua, ai gjatamani, supkercyeri, surratshëmtuari, por, zemërbardhi e zemërmadhi, i cili e lëshoi atë qeshjen e tija zhurmëmëdhe që gurgulloi e i tundi xhamat e shkollës! Uaaa... ha ha ha...

Çekrezi hipi në katedër, unë i ofrova vendin tim që të ulej, por ai më detyroi që të ulesha dhe, kur unë e bëra këtë, Gulo Zotua përsëri ja lëshoi gurgullimës së tij të famëshme! Po pse? Sepse mua, duke qënë i ulur, nga salla më dukej vetëm koka...

Por edhe se mua më dukej koka, gjithashtu më dukej se kisha kapur qiellin me dorë! Kundrejt meje, xixëllonin një palë sy të bukur, një palë sy në ngjyrën e lajthisë së njomët!

Kundrejti meje ish ajo që më pat prishur kokën e mëndjen, ish ajo që loste tenis me raketë dhe, më në fund, ish ajo për të cilin i qeshë lutur Zotit vetë që të na bëjë mermer të bardhë ose të na bëjë valë bardhoshe e ashtu të mbeteshim në jetë të jetëve! Amin!

Por atë pasdite nuk prita të më luteshin! Ish kasti e rasti... Ish rasti që rrallë herë na vinte! Zhaneta më tha që të vija e të shihja radion. E kujt do t'i shkonte mëndja për keq? Askujt. Po pse? E si pse, mua më pat lënë Rroku në vendin e tij dhe unë, fare mirë mund të shkoja në shtëpi të tij. Mbase ka ardhur, mbase vjen ndërkohë dhe unë «kam ardhur t'u njoftoj, Zoti mësuës, se ai Dhori Cironaku e ai Gjele endacaku dhe ai Lush Farmaku, kanë bërë zhurmë në klasë e...»

Sidokudo unë shkova. Kilia më priti si jo më mirë (eh sikur ta dinte ajo se unë puthesha e stërputhesha me të bijën! Gropën ma bënte aty për aty), por më puthi të dy faqet, më shtërngoi fort pas veshes, më përkëdheli ballin e pastaj:

— E mo... sa shumë flasin për këtë ballin tënd me këtë... pa dale të ta shoh unë... Ua, po kjo është si kurorë e dytë... eh shejtan shejtan... ti me dy kurorë në kokë, do marësh dy nuse...

E mjera Kili, ish fare naïve. Mirë thoshte Rroku në shoqëri të vet: Pagova 48 napolona ar dhe më mbet gamarja ke shpija...

Unë e çela radion me dorën time... Kilia sikur u tremb por Zhaneta i tha: — Di ky mama, di, se daja i tij e ka dërguar...

Edhe se Dajua im e pat dërguar, kjo s'donte të thosh se unë dija ta hap e mbyll, por Kilia, si e kemi thënë ne e si e ka vulosur Zoti vetë, ishte pak e mangët dhe e hante sapunin për djathë!

Julia rrinte te dera dhe herë qeshte, herë përgjonte, herë mendonte... Por në një çast e dëgjova mirë kur e motra iu kërcënua: «E zezë, të ha gjarpëri, mbylle grykën atje se, ja këtu ta bëj gropën...» E kuptova se Julia na pat përgjuar e parë a... ku ta di unë sesi...

Por... u dëgjua një bori automobili. Nga zhurma e motorit kuptohej: Ish Shoverleti i Thoma Samarajt dhe Rroku brenda në të... Kilia u derdh nëpër shkallët, Julia u lëshua edhe ajo andej për të shikuar çka ka sjellë i ati, kurse Zhaneta u vërsul mbi mua dhe unë e putha në faqe, në gushë, në sytë!

Rroku hyri në sobën poshtë; dëgjoheshin fjal' e biseda, kurse unë ngeca atje dhe nisa të shoh; isha në gjendje të qetë dhe mund të vëreja. Të gjitha muret ishin me raftet dhe nëpër të gjithë raftet kishte libra. Sa shumë libra! Atje dallova të 30 e sa volumet e mëdhenj të enciklopedisë austriake e pastaj «Trecani» të Italisë. Më këto libra isha njohur qysh në vitin e parë të shkollës, bile edhe më përpara. Mësuesi ynë ka pas qënë njëri i pasionuar pas shkollës dhe punës. Ne paradite shkonim në shkollë, pasdite iknim pyjeve e livadheve e hera herës kullosnim gjën e gjallë, por kjo ndodhte tashmë vetëm në pushimet shkollore, sepse gjatë vjetit shkollor çdo pasdite mësuesi ynë na ftonte të vinim vullnetarisht në shkollë. Kishte edhe asish që nuk vinin, por vetë s'kam munguar kurrë. Dhe kur mblidheshim pasdite, mësuesi ynë na shëtiste nëpër jetë e nëpër botë! Hapte faqet e një vëllimi të enciklopedisë dhe ja fillonte:

«Norvegjia! Fiordet e saja! Peshqit e saj! Bakalarot e famëshme! Historia e saj! Vikingët e dëgjuar! Danimarka, ka Groenlandën, Islandën...».

Ne hapnim sytë dhe veshët kur mësuesi hiqte sytë nga teksti dhe na tregonte e na tregonte gjithësa kish mundur të mbledhë truri i tija në gjithë ata vjete studimi e shkolle. Por një ditë prej ditësh plasi e papritura! Mësuesi ynë ardhri në shkollë i zymtë, i mërzitur, i lodhur, i pagjumë... Sytë i kishte të përskuqur e duart i dridheshin. Një dell i dridhej diku nën grykë. Ende s'kish rënë zilja dhe ne grupe grupe bisedonim: — Ç'ka kështu mësuesi? Zhaneta u fut në grupin tim dhe na kallxoi: — Mësuesi, babi... gjithë natës s'ka fjetur! Diçka do të ketë ndodhur, e kaloi natën mbi radion e dëgjonte e dëgjonte... Pastaj hapi një arkë të vogël që e mbante mbyllur dhe ne s'dinim asgjë se çfarë kishte atje. Por prej saj nxori disa fotografi, nisi t'i vështrojë, e t'i vështrojë... Zuri kokën me dorë dhe diç pëshpëriste...

Mësues Rroku kish ikur nga vendlindja çun i vogël. E patën marë misionarë austriakë dhe dërguar në shkollë. Në krye në Shkodër, pastaj në Vatikan, e Insbruck... Por ishte jetim Rroku; bile s'kish as vëlla e as motër. Kishte vetëm di-tsa kushërinj e asnjeri tjetër. S'i pat parë e dëgjuar që aty nga fillimet e shekullit XX.

I çartun dhe si i prerë, hyra edhe unë në shkollë, si dëgjues, tashmë që klasën e kisha humbur. Mësuesi as më pa e as hodhi sytë nga ne. Heshtja u vu në vend me një herë. Mësuesi u ngjit në katedër, u ul dhe, me kokën varur, i ver-

dhë në fytyrë, i përskuqur në sytë për habinë tonë, ai dridhej. Pastaj çeli gojë dhe foli me një zë që s'u duk se që ai që njihnim ne.

«Të dashtunit e mi, nrxanës e nrxanëse. Jam tue vujt, po vuej shumë, por dridhem dhe për këtë e di e... ju habitenif Por na ka gjet diçka e keqe, e tmerrshme dhe e poshtër...»

Në sallë s'ndihej as miza përpos ofshameve dhe rënkimeve të mësuesit tonë. Me vështirësi ai përsëri foli:

«N'Kosovën e shumëvujtun sërbbët janë tue qit shpivët, kosovart, e ngratë. I kan mbledhë me pabesi, i kan thirrë kinse me festu e pastaj i kanë ngarkue nëpër do trena, nëpër do vagona ku ngulshin kuajt. Turma qante e lebetitej, mbi të gjitha qanin gra e fëmijë, ulërinin pleq e plaka, burrat ikën përpjetë malit tue kap hutat dhe pushkt. Nga të thanunat e radios, burrat kanë qit armë dhe sërbbt janë hutue, pastaj di-sa janë shtri e kanë vdek, të tjerë u kanë kallun zjarrm shpivët, fshatrave, gjyteteve... Nëpër rrugët e Prizrenit, gazetar të huej kanë pa me sy fëmijë të vramë me bajoneta në bark, kanë pa vajza e nuse të çnderume e të mbetuna vdekun, me sytë të hapët tue shikue qieliën... Kosova po vjell gjak e idhni...»

Mësues Rroku nuk desh që ne ta shihnim duke qarë dhe mbuloi sytë me duart, por dënesat nuk i përmbante dot. Atëhere unë dëgjoja qartë piskamën e Zhanetës, që ja plasi të qarës. Pastaj edhe Julia, pastaj edhe vajza e djemë... Por... gjaku s'bëhet ujë! Zhaneta u çua e turravrap hipi mbi katedër, ju lëshue sipër prindit dhe i bzante: — Aman... babi, mësues, shpirt babi mo... mo... mos qaj babi!

Dhe ai babë i ngratë, që më parë s'e lejonte kursesi të bijën që në klasë të shkollës ta thërriste «babi», vari kryet edhe më teposhtë dhe këtu qau si me qenë fëmijë...

— A më kuptoni o bijt e mi — vijoi mësuesi i ynë — fara e fisi im jan lidh me zinxhira e litarë. Pashiçi e Stojadinoviçi janë vrasësa dhe kriminelë... FARA IME ASHT shti në vagonat e kualvet dhe po ik e gjakosun nga trojet e ve-ta...»

Këtu u mendova një çast dhe u ngrita që të bëj atë që duhej bërë. Unë e kuptoja që mësuesi kursesi nuk deshte që ne ta shihnim kur ai qante. U çova dhe u bëra shenjë të gjithëve të dalim përjashta. Dhe vërtet ne dolëm kurse te koka e mësuesit ngelën veç bijat e tija...

* * *

Ka qënë muaji i Korrikut. Po ndaja postën nëpër qytezën tonë. Këtu një letër e thjeshtë, atje një «rrethkomande» (këtu m'i mbushnin xhepat me arra) më tej avazi i Mukës... çupa të reja, për ato që thuhej se ishin pjekur e ishin arrirë «për të hipur në kalë» më përfshinin dhe... e keqja ime më e madhe, bënin të më ngrinin peshë. Mua më vinte turp e bezdi, sepse tashmë unë i thosha vehtes djali i rritur dhe përpjetë! Eh çfarë çmendurije na qënka mosha e adoleshencës! Desha të rritem, desha të rritem me zor, me forcë, me dëshirë të zjarrtë e të pafjetur dhe... fyerja më e madhe ish kur «ato çupat për në kalë» më përfshinin e bënin të më ngrinin peshë, kurse unë si mëz i hazdisur, lëshoja shkelma dhe bërryle gjer edhe pështyma... pastaj ato mbasa e kuptonin, dhe më lëshonin përtokë. Unë nuk nxitoja të ik pa marrë ç'ka më takonte. Dhe e merrja. Këto vajzat krusëshin paksa mbi mua dhe m'i thëthinin faqet me aqe afsh e dëshirë sa unë isha gati sikur dhe të më thithnin e të më gllabëronin të tërin... Por sapo delja nga një portë, ku ndodhnin të tilla hartara, nuk di se si e nuk e merja vesh përse, në çast m'u tepraku i ikjes, ktheja kryet nga mëhalla lart dhe bëja çmos që nëpër tumbën e shkapaderdhur të arrave gjigande të shihja në ato çaste Zhaneta...

Dhe një ditë, i lumtur e i gëzuar, i ngarkuar me arra e me të puthura, sesi drejtin më shkau syri pas një gëmushe-me trëndafila te një shtëpi m'u prapa portës së madhe. Trëndafilat ishin dy llojesh: të kuq flakë, si gjak demi dhe të tjerët, trëndafilë si rozë. Por këta kanë më shumë aromë. U lëshova pas tyre dhe ngula hundën time skëndërbejore në gushën e një trëndafilë rozë dhe nuhata fort! Por s'arrija të marr as aromën e parë, sepse një bletë pat shkuar e qe ngumtur atje përpara meje. Ajo s'kish shkuar për aromë, por për nektar dhe kur hunda ime iu duk armiqësore, ma nguli thumbin sa unë bërtita e klitha sa më hante në kokë! Dhe aq zhurbim mëmadh ish zëri im sa vajzat e shtëpisë e lanë përgjysmë letrën «rrethkomande» e, duke mbajtur çekun duarve, u lëshuan nga unë... Por më kot më fërkuan vendin me aguridhe rrushi, më kot ma fërkuan me uthull, më kot njëra syresh... duke u vënë sy më sy me mua, m'i nguli buzët në hundë dhe më thëthinte e më thëthinte sa mua s'më mbeti gjak. Më kot! Më kot! Hunda ime nisi të marrë përmasa të papara, të

shtrembëta, të kuqëremta, bile edhe me vijëza blu. Ika dhe u ngula në shtëpi dhe, megjithë thirrjet, e kanosjet e kërcënimet, unë nuk shkova të shërbej te tryeza ku kërcënisnin zaret e xhokerët. Nuk shkova. Erdhën më panë disa shokë. Unë mbaja hundën të mbështjellë me shami, kur ... hyri si drenushe ajo që prisja të vinte. Atëhere unë e mbështolla edhe më fort hundën time, kurse Zhaneta vështroi anembanë dhe më puthi të dy sytë.

Duhet që të kenë qënë ditët e para të muajit gusht! S'po kuptoja dot se ç'ka po ndodhte! Një lumë i tërë makinash hynin e delnin në qytezën tonë. Përveç shtatë veturave (një «Chevrolet» e gjashtë «Ford»), vinin edhe makina të markave të papara ndonjëherë. Duke rendur për të çuar kafe e llokum, konjak «Barbareso» dhe uzo, vëreja se Çekrezi e la «kafenënë natyrore», dhe shkoi dhe u fut në sallonin tonë lart, atje ku luhej kumari dimrit. Atje bisedoi me disa të panjohur të ardhur kushedi që nga. Edhe atje unë çoja kafe dhe piqe, por, për t'u habitur; Sapo afrohesha unë, biseda e tyre pritej në çast! «Dreq o punë, edhe prej meje ruhen këta?»...

Por pastaj u përhap një lajm që më gëzoi pamasë: Nesër, ditë e djelë, vjen për të kënduar në qytezën tonë këngëtarja e riçhur Tefta Tashko! Dhe bashkë me të edhe pianisteja Antoneta Andrea, lindur këtu, por studjuar për muzikë në konservatorin e Torinos! Kjo ishte bija e Llambi Andreas, ose Llambi Shoferit si e thërisnim ne. Djallë i lindur edhe ai këtu, por mbetur jetim që i vogël dhe pat shkuar në kurbet të një dajo i tij në Odesë të Rusisë. Për Llambi Shoferin, kur tregonte gjë im atë, thoshte: «Mjerë ai çirak që nuk ja kapërren ustajt!» Këto fjalë (shtonte babaj im) i ka thënë vetë Sokrati i Helladhës së vjetër. Në të vërtetë Llambi Shoferi që kthyer herët nga kurbeti me katër biçikleta, të papara, të panjohura dhe të paditura në qytezën tonë! Me këto biçikleta franceze, nisi karrierën e vet profesionale Llambi ynë dhe, burrë i zoti, praktik, i zgjuar jo për shkollë, por për zanatë, ngriti në qytet një fabrikë leshi, pastaj një fabrikë mielli, pastaj u bë përfaqësues i firmës së madhe italiane «FIAT» për të gjithë Shqipërinë. U ngrit nga qyteza jonë, dhe, përveç Antonetës që e dërgoi në Lice e në konservator, dy vajzat e tjera edhe djalin e vetëm i çoi në Liceun frëng të qytetit. Sot ardhni edhe ai, familisht, me të katër bijat e birin sa edhe me Kostaqen, e cila dikur pat qënë mësuese në qytezën tonë, por

nuk iu largua dot tundimit kur Llambi Andrea iu vërvit e s'ju nda...

Pastaj u hap fjala se do vinte edhe grupi i teatrit të qytezës së Hoçishtit e, bashkë me të, edhe skuadër e futbollit, e cila ndeshje në fushë asnjane, për vendin e parë në kampionatin futbollistik të Devollit. Kundërshtarët e hoçishtarëve në futboll ishin ata të Qytezës, të cilët kishin midis tyre edhe «asin» e futbollit të Devollit, Zotin Petraç Samsuri...!

O bo bo unë i lumuri! Ku do vija e çfarë do shikoja e çfarë të dëgjoja më parë?!

Por ardhi një automobil i pa parashikuar! Që prej tij doli një djalosh shtatmadh, veshur me kostum të bardhë, e në mes të vapës edhe me dorashka të bardha gjer në bërrylet. Modë e kohës dhe në kokë kishte një kasketë kashte prej ato të fortat. U tha se ky quhej Kristaq Antoniu, këngëtar, ardhur nga Rumania, por i lindur në Korçë, Zotëria e tij m'u duk i përhënur! Doli të shëtiste anash lumit, përgjonte rosat dhe qeshte me të madhe kur ndonjë rosak ja hipte ndonjë rose. Pastaj nxori nga xhepi një zinxhir të hollë e të bukur, e vërtiste dhe e vërtiste nëpër gishtin tregues, pastaj këndonte! Priste këngën e bënte vokalica, pastaj pa pikë turpi vajti e u pshurr pas një shelgu, pastaj doli këtej dhe ballë për ballë me Çekrezin. Ky desh ta mënjanonte, por Antoniu e takoi, ja shtrëngoi dorën Çekrezit dhe e pyeti si pa të keq: — Sa vjet bëre në të Laros, o Çekrez?

Çekrezi e vëztoi vëngër dhe i tha: — Ti paske ikur fare... fshi hundët aty se unë s'jam i rrafshit tënd...

Por ndihej edhe një shqetësim, për të cilin nuk dija se si të mendoj! Çekrezi ish tepër nervoz dhe, sapo niste të loshte letrash, i flakte tutje e çohej! Nga një herë dikush e thërriste, nga një herë s'e thërriste askush, por ai përsëri ngrihej. Dhe nëpër këtë turmë gazmore që priste artisten e madhe... as e merja vesh se ç'po ndodhte dhe ca më fort se çka kishte për të ndodhur!

Papritur e pakujtuar (si një zurrna në mes të sazeve) hyn atje në mes të tryezave Mitresha e Dhimës dhe i vërsulet me fyerje e sharje Sotir Donaçit. Ky ishte tregtar qeresteje në Ksanthi të Greqisë dhe njeri i shtruar e pa të keq, po ku pyeste arsyetime Mitresha! Ajo ngulte këmbë se natës që shkoi Sotir Donaçi i paskëshe vajtur tinazi te porta prapa shtëpisë, andej nga mbahej bulmeti, dhe pat tentuar disa herë ta shkallmojë derën...

Sotiri i gjorë lëshoi letrat në tryezë, u kërkoi ndjesë

bashkëlojtarëve, bëri tre herë kryq e u betua për ungjill e për gjithë shenjtorët me radhë, por thirjet e sharjet s'kishin të pushuar. Kur gruaja u largua e tërhequr thuajse me dhunë, Donaçi nuk ishte më në gjendje të luajë letrat. I lëshoi ato dhe u nis për në shtëpi... Por fundin e kësaj «historije» do ta tregojmë më vonë.

Një herë, kur u ngjita lart, pashë Çekrezin në një qosh të salonit tonë (atje ku luhej kumari dimrit dhe atje ku prisnim miqtë) ishte në shoqëri me disa të panjohur dhe veshi më kapte disa fraza: Së pari Çekrezi tha: ai ka komplotuar me sërëbët e tashti kërkon të na hedhë ne ni syve...

Qyteza e tërë ishte në festë e në lëvizje. Një fjalë kalonte gojë më gojë: «Do vijë Tefta Tashko, këngëtarja e jonë e madhe!» Rrugët ishin fshirë e spërkatur me ujë qysh në agim, ishte ditë e djelë, ishte ditë e përveçme. Nuk e di pse më është ngjizur në kokë dhe s'më del kursesi! Ajo e dielë, ishte e ndryshme nga të tjerat. Njerëzija visheshin me rrobat më të mira. Pleqtë tanë (edhe im gjysh) mbanin republika të zeza, im atë, republikë kafe, të hepur për poshtë nën ballë, disa mbanin kasketa të modës, prej kashte e të forta, kurse vetëm xha Mitreja mbante një kapele si petashuqe! Ky ishte i vetmi «pjetar», i fismë ndër ne. Ky e pinte rakine edhe me opingë, por në fund të fundit edhe një masë e kish. Kur mbrrinte te «masa» hiqte kapelen petashuqe dhe gotat e rakisë i zbraste mbi kokë dhe i trazonte e i bënte leshrat «lesharap», dhe rakija i ridhte faqeve të fishkura dhe veshëve si të rjepur. Por e kisha fjalën te dita e dielë! Ajri ishte ndryshe, sikur kish porfum... Mendoja: Ndofta se vajzat ujitin dhe trazojnë kaçubet e trëndafilave, bëjnë buqeta plot me trëndafila të kuq dhe i vendosin në vazo në mes të tryezave. Qielli ishte edhe më i kaltër, gushëkuqët e gushëverdhet cicëronin fort e më fort e unë dalldisesha: O Zot, mos ndofta edhe shpesët e kanë ditën e faljes, sikurse e kemi edhe ne njerëzia? Po atëhere përse shpesët, që sot cicërojnë kaqe ëmbël e kaqe bukur, përse nuk vijnë edhe ata në kishë!

Të gjithë prisnim zhurmat e motorëve. Unë u ngjita nga lagjeja lart. Këtu, para shtëpisë së Rrokut, dy tre zrukthëtarë diç si dërrasa a petavra po i çkulnin dhe po i hidhnin poshtë. Ish një evenimet: Për herë të parë në qytetën tonë, përveç radios, hyri edhe çimentua! Mësuesi kishte prishur çatinë e kuzhinës që ish e mbuluar me qeramidhe dhe në vend të saja pat ndërtuar një «çati» me çimento që quhej taracë!

Ja sesi nër ato çaste pashë mësuesin me të dyja vajzat që vej e vinin dhe i gëzoheshin taracës... Por unë fatmiri nuk e dija! Nuk e dija se ajo taracë ishte një fletë e re e bukur, madhështore, gazmore bukurore e triumfore... Përpara taracës, këtej nga ana e rrugës, kishte disa plepa që të ndalonin pamjen, por nëpër to e përmbi to e ndënë to prapë se prapë dukej shikohej. Dhe ja, pashë, shikova, u gëzova dhe gati brohorita! Zhaneta sapo mori një copë litar dhe nisi të hidhet e të përdridhet me litar... Oh fatlumi unë! Fatlum, sepse që prej asaj dite, fshehur fshehur, qosh më qosh e udhë më udhë, kaloja atje dhe në orën e «paracaktuar». Zhaneta dilte e kërcente mbi litar! Ky ishte një nga gëzimet më të ëmbla që mbaj mënd nga koha e adoleshencës sime! Frynte era e frynte flladi, fletët e mëdha të plepave më dëlnin si «bariera», degët më pengonin pamjen, por unë mendoja se kështu ishte më bukur! Dhë kështu shkoja atje ditë e përditë, paradite e pasdite, mëngjez e mbrëmje, Shkoj nga një herë edhe tashti...! Tashti plepat janë rritur shumë, ata kanë ikur përpjetë, duke marë me vehte edhe fletët edhe bisqet edhe degët. Pamja tashti është krejt e lirë, por më kot. Tashti Zhaneta nuk është më e unë fatkeqi nxjerr nga xhepi shaminë e hollë e të mëndafshhtë prej plaku dhe fshij sytë e fshij syzet me të.

Por asaj dite, kur dielli ish ngritur lart përmbi kambanorën e katedrales, kur litarët e gjatë të gjuhëve të kambanave shtriheshin poshtë tashmë të qetë pas tërheqjes të pamëshirtë të së djegës, tashti u dëgjuan motora nga ana e Vresh-tave të Sulit! Kalamandët u derdhën për atje! U dëgjuan anekënd: Arritën! Arritën! Te kreu i udhës sonë u dhanë radiatorët e autoveturave! E para ish «Fiati», i Llambi Andresë, ose, si e quanin në fshat, «Llambi Shoferit». Ndalesa para shtëpisë sonë... Era e benzínës kundërmoi. Unë tashti s'e duroj dot, por asaj kohe e pëlqeja, Dera u hap dhe... oh, po kjo ishte Tefta Tashko! Duke dalë, së pari asaj iu duk gjuri dhe paksa përmbigjuri, pastaj ajo vetë, me një veshje ngjyrë gri, me një gushë të bardhë dritë e si farfuri, me një buzëqeshje aqe të ëmbël, me një finesë aqe të hollë. Hapi krahët e përqafoi Ollgën, kushërirën time të parë, atë që sot e kësaj dite qyteza jonë e quan «Shkenca dhe Jeta». Mua po më gudu fonte kraharori dhe po më lotonin sytë. Mua po më shkallmohej kafazi i gjoksit dhe po më iknin lotët vargan tatëpjetë... Nuk di sesi hëngra një grusht në mes të shpinës, por as e ndjeva e as e tregoj se prej kujt dhe u derdha pas Ollgës s'ime... Kjo më përkëdheli kryet dhe ballë për ballë me

Tefta Tashkon! Mendova së do të më përçmojë kur... O Zot të jam falur dhe të falem për nderin e madh që më ke bërë dhe më ke dhënë këtë dhuratë magjike! Më ke dhënë kushërirë të parë Ollgën, ish bijë e Sotar Naqos, shqiptar i madh, shumë i madh i kolonisë së Sofjes, Ollga më ka mbajtur në krahë dhe më ka mësuar këngë e përralla e më ka larë e më ka ndrruar e fjalë e saj për mua ka qënë gjithënjë ligj i prerë. Ollga edhe kësaj dite ish caktuar të priste e para Tef-tën. Pse? Ollga ishte shumë e bukur, shumë e mënçur, më kish e më mbanje pas gjithënjë e më dha një trëndafil të kuq plot me erë dhe më mësoi: — Me t'u përshëndetur unë, ti pas meje dhe këtë trëndafil verja në filiçen e xhaketes.

Por Tefta sa më pa, ngriti duart lart dhe thërriti:

— Ua çfarë djaloshi! Pashëm!

(I pashëm unë i ziu nuk jam, por më jepte nur ajo si freskore e leshrave në ballë, këtej nga ana e djathtë). Tefta ma puthi freskoren, më përkëdheli faqen e duke tërhequr dorën ma kaloi nëpër mjekrën time të brishtë.

Doli paria. E mirseardhën, e uruan, e falënderuan. Por pas saj ishte edhe Antoneta Andrea! Bijë e Llambi Andresë, ose Llambi Shoterit, pat mbaruar, siç thamë, konservatorin në Torino për piano. Pra kjo do ta snoqëronte Teftën në koncert. Midis fjalëve e përshëndetjeve, Tefta u habit që snoqja e saj Antoneta, pat qënë lindur në këtë qytezë...

Pritja që vendosur në sallonin tonë. Kur u bë hyrja për-pjetë shkallëve, Çekrezi me shokë ishin atje e nuk kuptoja se çka bisedonin. Mbaja mend vetëm ato fjalët që ja degjova «Kush mohon, pohon». Por tashti Çekrezi u çua me shumë takt e mirësjellje dhe i uroi Teftës mirseardhjen në qytezë. Edhe një herë pashë se si u hapën edhe më fort për së dy sytë e Teftës! Ajo nuk e dinte se gazetari e publicisti ishte këtu, në vendlindje. Të dyja vajzat u ulën në karrige. Shtëpia u mbush plot e përplot me njerëz, shkallëve dingë s'kal-loje dot. Nxirnin kryet të shikojnë artisten e madhe, pastaj pëshpërisnin: — Moj a e shihni?! Antoneta jonë është më e bukur! — Unë bëj be që Antoneta është më e bukur...

Dhe kështu ishte e vërtetë. Por Antoneta ishte pianiste e mësuar në një shkollë, kurse Teftës zërin e ëmbël ja pat falur Zoti vetë!

Në odë hyri serbes dhe plot jetë e vitalitet Vas Doni! Ky ishte botuesi i gazetës «Vatra e Rinisë», burrë i pashëm, trupmadh, (njërin sy pak të vëngërt), u përkul para Teftës

dhe Antonetës, dhe u mori duart dhe ua puthi. Tamam si n'Evropë. Përsëri zëri befasues dhe i habitur i artistes së madhe:

— Si është e mundur? Juve qënkeni një qytezë e lumtuar... dhe Vas Doni këtu paska vendlindjen?!

Por Tefta do habitej edhe më fort. Shkak për këtë u bë ajo vetë, kur kërkoi që të vinin nuse e vajza që këndonin dasmave.

— Unë këngët i mbledh në popull — tha ajo — ku i kini ato çupat me zë të bukur, ato që këndojnë me të thënë e me të prerë?

Dhe nuk vonoi e në sallonin tonë vërshuan gjith ato vasha gjiplota, gushëbardha e kofshëngjeshura! Pas tyre edhe Llambi. Dialë të tillë nuk ka pasur kurrë qyteza jonë. E kam kuituar edhe më përpara, por sot ai ishte veshur si për ditë feste. Në dorë kish një shami të bardhë si borë. Mbi të cilën vendoste violinën ndënë gushën e vet. Llambi ishte mjeshtër në violinë dhe mjeshtër në të folur. Kishe qeif ta dëgjioje. Dendur shokët e tij e gërgjisinin, i thoshin se iu nënështrua të gjithë dhe ngeli këtu si murgjërit në Malin e Shehënjtë, por ai fliste: — Do të vië një ditë që do më hapet rruga, dhe kam për të shkuar në Follorinë dhe atje do gjej Martën dhe do këndoj e do qesh me të e do mar malet e do bëhem kaçak... — Po ndë qoftë se Marta ka vdekur? — A... — tëhere do t'i vete në varr, do t'i bije varrit me çrusht dhe do thërres: — Marta! Jam unë Llambi, ngreu! Dhe ajo do ngrihet! Por Llambi, edhe se thoshte kështu, hinte në mendime. I dukej se Marta kishte vdekur vërtet dhe ai atëhere recitonte Khajamin e Nolit: O Zot që më urdhër botën theme-love / Sa e sa krijesa solle e shove / Ç'burbuqe buzëkuqe flokëzeza / Pa lulëzuar në oivur m'i shtrove!

Pas Llambit me vajzat, në sallon hyri edhe «bilbili i pashkollë» Sotir Pillatua, gazetashitësi i famëshëm i viteve tri-dhjetë që çudiste kryeqytetin sepse lajmet e gazetave i kthehte aty për aty në poezi. Lëshohej si furtunë nëpër Tiranë dhe bënte të blinin gazeta edhe ata «tironas brekëgjërë që iknin çdo sabah e u mbushnin hankove ujë me stomna të mbanthur vetëm me nallone druri...» Pillatua mbante uniformën e gazetës «Arbënia» dhe u paraqit: «Jam gazetar i punës e i praktikës, gjeneral i Nebil Çikës!» Tefta e pat dëgjuar, bile edhe e pat parë nëpër Tiranë, duke u lebetitur me «lajmet e ditës» e nuk ja vari fort. Por ai s'i ndahej. Kur Tefta u habit e tha: — Ua sa vajza të bukura që paskeni. Sotir Pillatua

Ja ktheu zjarr më zjarr: — Dihet përseja, këngëtare e dëgjuar! Ne e kemi ujën femër. Rri ndonjë muaj këtu e ke për të parë se ke për t'ia kaluar edhe Greta Garbos. Por meshkujt i kemi të shëmtuar, si përshebull zotërinë time...

U dëgjua një zhurmë e fortë motori. Antoneta mënjanoi pak kortinën e bardhë të dritares dhe tha: — Erdhi Selman Pojani me trokun, solli pianon time...

Llambi po i shkonte nishadërin harkut të violisë. Por, si u duk disa çaste më vonë, ai s'i shkoi nishadër, por i shkoi mjaltë, nektar dhe aromë trëndafili! Ai qe veshur si kurrë ndonjëherë. Kostumi i tij ishte shik, blu me vijëza të holla e të bardha, një gravatë me karafila të kuq, një palë këpucë lustrafin, por rrobat nuk e bënëin artistin Llambi. Atë e bënëin dhuratat e Zotit vetë! Trupi filldan afër dy metra i gjatë, një lëkurë burrnore, faqekuq e dhëmbët si stërhall e si fildish, një nënëqeshje e dy sy që mund të vinin ndënë vehte edhe Greta Garbon që sapo e kujtoi «gazetari» Sotir Pillatua. Por s'e mora vesh se si ndodhi. Pillaton e thëriti në shoqëri Çekrezi. E bëri këtë me sa dukej për të mos bezdisur këngëtares e dëgjuar, apo diç tjetër...

Filloi kënga e bukur e fshatit. Ajo më e bukura, ajo më e dashura, ajo më e ndritura, ajo të cilës mjeshtri popull kushedi nër sa shekuj i ka shtënë nektarin e vet. Vajzat me të thën e me të pritur, Llambi me violi duke goditur aty këtu telat e violinës me harkun e vet! Ajo këngë as më është harruar e as më është shqitur, prej shpirtit që atëhere kur isha ende i vogël. Që atëhere kur njoha botën, që atëhere kur pashë diellin dhe njoha «kordonin sanitar» të qytezës si e quante Çekrezi ynë i paharuar!

«Prapa shtëpisë, një baç me moll — dil moj të lozimë, dil të qeshimë

Po un' s'kam sandale me se të loz « « «
O po ky djali përse punon moj « « «
Të ble sandale edhe t'i sjell « « «

Një shkrirje kaqe e ëmbël midis tekstit dhe këngës, Tefta s'pat dëgjuar kurrë në këngët e popullit. Ajo e mahnitur tha:

— Oj... po kjo qënka një mrekulli, kjo është një kryevepër!

Por Tefta s'mundi të flasë më shumë... Mbi kokën e saj, anash e ngjitazi, me të, shkoi vetë artisti popullor i violinës.

Me një lëvizje koke, Llambi kërkoi që vajzat ta nisnin këngën edhe një herë nga e para:

«Prapa shtëpisë një baç me mollë, dil moj të lozimë, dil të qeshimë!»

Dhe, ashtu si e kishte për zakon kur desh të nderojë dikë, Llambi u përkul para Teftës dhe ja mori kryet midis krahut të vet dhe violinës. Unë u habitshë, sepse aq afër e afër njëri tjetrit mund të qëndrojnë vetëm një vajz e djalë që puthen, por jo që këndojnë. . .

Dhe Tefta Tashko, ajo artiste e brishtë me zë e fytyrë engjëjlore, u përsquq si purpur dhe nisi të këndojë edhe ajo lehtë e lehtë. Zërin s'ja dëgjoja, por buzët ja shikoja. . . Dhe tumbat me trëndafila lëshonin aromë dhe borzilogu i saksive aty brenda, përzejehj e më bënin mua të zalisem nga gazi e lumturia.

Më vonë, Tefta do ti tregonte pianistes:

— Antoneta! Më beso, skenë të atillë s'kam përballur kurrë! Kam shëtitur Parisin e tërë, Fajunin e tërë, Aleksandrinë e tërë, kam qënë në Dodekanez e në Rodo, i kam rënë mëmë-dheut qosh më qosh, por një djalosh të tillë s'kam përballur kurrë! Ky djalosh më mrekulloi, më çarti, m'u duk se m'u hapën jo kordat e zërit, por kordat e zemrës, më ndje por sesi më ardhi në një çast dhe për fill nuk u ngrita dhe desha të qafoj e ta puth e ta shtërngoj ndër krahët e mia atë vllastar aqë të përsosur të racës sonë. . . Midis nesh Antoneta hë? Më kupton?

Antoneta e kuptonte fare mirë atëhere Tefta Tashkon. Unë sot që i kam njohur të dy e të tre, në këto çaste po ul kryet dhe po qaj. Besomëni o njerëz, besomëni ju që më lëçisni sot e kësaj dite e asaj dite. . . Unë sot qaj me lot, sepse ai Llambi Andoni i dhuruar i tëri nga Zoti vetë. . . ai pati një fund të tmeruar, tragjik, kriminal e të pashoq!

Pasi mesha e ditës pat mbaruar, parësija e qytezës iu lut famullitarit tonë, At Dhimitrit, që të kryente edhe një meshe të dytë, apostafat për artistet që na patën ardhur. Im atë i shkoi pranë Teftës dhe i tregoi. . .

Ajo u çua me një herë. Këtë e pashë dhe e kuptova, por atë që s'e kuptova ish lëvizja e saj e beftë! Duke treguar dëshirë e gadishmëri për të shkuar në kishën tonë, ajo zgjati dorën e saj drejt Llambit, Ky u përkul para saj, i dha edhe ky dorën, kurse fatbardha Tefta, fatzeza Tefta, këngëtarja Tefta, ajo që na ka gëzuar me zërin e saj, sot dhe nesër kur të na vijnë brezat e reja, Tefta s'ja lëshonte dorën Llambit, bile

dorën e majtë e ngriti dhe e mbajti mbi supin e atij. E vëreja mirë, Tefta ishte shumë e gëzuar, ish e lumtur, kish hasur kështu një të papritur në jetë dhe duke zbritur shkallët dhe e dëgjoja që përsëriste vargun e këngës:

Dil moj të lozim... të lozim moj dhe të qeshimë...

U drejtuam gjithë ata njerëz për në katedralen tonë të Shën Marisë. Një turmë e tërë njerëzish na shihnin e na përshëndesnin! Nga fusha e sportit thirrje e brohori! Ish koha e kampionatit të futbollit në Devoll dhe luhej këtu finalja, si në fushë asnjëse midis qytezave Hoçisht e Qytezë. Sotir Pillatua, si një bufon i vërtetë, s'i ndahet Teftës. Diç i flet, diç i thotë, ajo bën të qeshë dhe ndofta për mirësjellje e pyeti nëse është martuar. Pillatua pohoi, por shtoi: — Nuk më jepnin nuse në vendlindje dhe unë shkova në Hoçisht, atje mora Leonorën...

— Domethënë — shtoi Tefta, — këtu nuk të begenisnë, si duket këtu nuk dashurohen rinia!!!

— Këtu? — u habit gazetaxhiu — ja shtrydhen sisë këtu, ja asgjekundi tjetër në botë. Por s'më japin nuse këtu, sepse më thonë se je i krisur e gojëçorap!

Tefta kafshoi buzën e poshtëme dhe më s'i foli.

Mbërritëm në katedrale. Kisha jonë e madhe është e rrethuar krejt me mure dhe brenda tyre janë katër rreshta plepash që furshullojnë nat e ditë. Plepat duken si selvi dhe askush s'vë dorë mbi ta. E shtruar me pllakaqe hollandeze, sjellë në shpinë nga gjysh e stërgjyshërit tanë, me katër kolona dhe dy kube brenda, me frona të posaçme për pleqtë me të ndara të veçanta për psalltërit. Tej për tej mesit të kishës, varur gjashtë poliela ngarkuar rëndë me pllakëza të vogla kristali dhe ndënë sejcilën polielë, edhe nga një glob kristali dhe që të gjithë këta, në ngjyrat e ylberit. Kambanat të rënda stërgjyshore, të derdhura në uzinat e Aleksandrovskit. Krejt ikonostasi mbushur me ikona të madhësive të ndryshme dhe nënë ikonostas, një bordurë e gjatë sa kisha vetë dhe e sajuar me pllaka të mëdha e të holla mermeri. Te ikona e madhe e Shën Marisë, një kollan i mbushur i gjithë plot me monedha ari, dukate Venediku dhe pendolira t'arta.

Tefta me Antonetën puthën ikonën e Shën Marisë, bënë tri herë kryqin, ndeznë qirinj dhe u falën sërish. Dëgjohej psallmi i uratës:

— Për erëra të mbara, rafshërim të pemëve të dheut dhe për kohëra paqe, le t'i lutemi Zotit!

— Për ata që udhetojnë, lundrojnë, për të sëmurit, vuajtësit e robërit le t'i lutemi Zotit!

— Ndërtonjësit e lumur të kësaj kishe të shenjtë dhe për të gjithë etërit dhe vëllezërit tanë që prehen këtu dhe kudo le t'i lutemj Zotit!

Kori i kishës, i përbërë prej nxënësish të shkollës, përsëriste lutjet sipas muzikës bizantine të Jan Kukulcelit. Murgu Spiridon dhe murgesha Thomaidha, vej e vinin lirshëm nëpër kishë, sepse ata mbanin atje një pastërti që zor se mund ta gjeje kurkund!

Mesha mbaroi! Besnikët atë ditë si edhe koristët e vegjël e kaluan meshimin dy herë radhazi. Pastaj Antoneta e mori për krahu Teftën dhe nisi ta çojë nëpër gjithë dyert e farefisit të saj. Por asaj dite, unë s'dija nga të shkoja më parë! Renda për tek taraca e zotit mësues... Kishte kaluar ora, por Zhaneta po lodhej gjithënjë duke kërcyer me litar. Veçse m'u duk e mëzitur, ose më sakt shtihej se ishte mëzitur.

Nuk e dija se pikërisht asaj dite do qeshja sa do gajsesha! Më thanë se Çekrezi kërkon një paket ~~ç~~gare. Turavrap hyra në dyqan, mora një «Nuse» dhe u ngjita lart në sallon. Atje tashmë kishte shumë tym. Me biseduesit që shtuar edhe kushëriri ynë Llambi Andoni, me violinën nër duar, i përhumbur i tëri pas bisedës. Fliste Çekrezi, e ndërpriste ai që u quajt «Zoti Musa Kraja», pastaj ai tjetri që u quajt «Zoti Riza Cërova», kur... në sallon hyri bufoni i Nebil Çikës, dhe, pa marrë leje e papyetur, u shtrua në një sofat dritareje, me qënë se askush nuk i ofroi ndonjë karrige. Atëhere Çekrezi, duke e njohur mirë, e kuptoi se ish e kotë t'i urdhëroje Pillatos që t'i lerë rehat... Gufmoi një herë pastaj i tha:

— Zoti Sotir... nga kryeqyteti ardhe e ndonjë të re s'na solle?!

Kaqe deshte Pillati! Tashti «e kurdisi gramafonin», i vuri gjëlpërë të re dhe ja nisi:

— Rrëmuje o Çekrez, rrëmuje. Ta thotë e ta vulos ty vetë Sotiri nikoqiri. U ka hyrë sherri gjithë ministra e gjeneralë ç'janë dhe Zogu bën çmos që të mbajë terezinë e mos i lërë të përfyten, sepse ka nisur një vërsulje për rëmbe e mer ç'të mundesh...

— Po zotrote Pillat... s'rrëmben gjë?

— Unë? Ta them troç unë... vodha një perde kinemaje, sepse në mëngjez shes gazeta, pasdite mar një pankartë të madhe ngulur në majë të një shkopi dhe reklamoj, filmat e «Nacionalit». Por gjeta belanë me Zotëri Beshirin! Më pikasi e më pushoi nga puna. Ai bëri të vetën, unë timen. Nesërejt pasdite dola të reklamoj filmat e «Rozafatit», me pankartë

dhe me thirjet: «Mos shkoni në kinema «Nacional» se Beshiri është pederast!!!» Sapo mori vesh Beshiri, dërgoi urgjent zagarët e vet dhe m'u lutën që të kthehesha në punë. U ktheva dhe tashti ja kam për të... nënëzën po s'ja vodha edhe brekët e tij se e di... i nxjer disa herë në ditë, aqë herë sa i afrohen dylberët e tij...

Zoti Musa Kraja qeshte sa mbante barkun me dorë. Por Çekrezi desh ta kanalizojë bisedën gjetiu: — Unë dua të di për klasat e larta...

— Skandal brenda në pallatin mbretëror! Ta thot Pillati ty... Ma tregoi në «Kursal» vetë Osman Gazepi, koloneli që i shpëtoi Zogut kokën dhe fronin. Dhe ta dini nga unë, Osmani është njeriu më i ndershëm, më popullori, më i dhëmbshuri dhe më i dashuri! Si njeri them... Ai as vjedh e as rushfet mer, por ç'e do, është një dhe i vetëm, është përfytyrë disa herë me adashin tim që është shef i ceremonive në pallat. Osmanit seç i është shkrepur dhe vete e i pëshpërit madhërisë: — O Zog! O mbret... dëgjomë mua, hiqi paçavuret nga qeveria dhe bëhu me rininë... vetëm unë s'të tradhëtoj Madhëri! Vetëm unë! Por... ç'më ndodhi? Si rrufeja në Korrik më vjen një letër me vullë. Sipas zakonit tim e vura këtu mbi gradat e supit dhe i fola kapterit të krishterë (se unë mbaj tre kaptera: Një islam për kobure, një të krishterë për të më shkruar letra e për të m'i leçitur dhe një kapter të tretë e mbaj evgjit për «shpion» që të nuhasë e të vijë të më thotë). E mer kapteri, e hap dhe e leçit: «Zoti kolonel Osman Gazepi, del në pension me gradë xhenerali...» firmosur kryexheneral Xhemali! U tërbuash, lojta nga tepeleku i kokës. Koburen në brez dhe në komandën e përgjithëshme, te dera e xheneralit. Roja sa më pa zë s'bëri, por dorën në nderim e mbante si gërnëtë! Trokas në derë me shkelmë sa xhenerali u tromaks dhe doli. Ai matanë pragut, unë më këtë anë. Ja vura koburen nër dhëmbë dhe i thira: — Mere këtë kartë që më ke dërguar, grise mir e mirë dhe pështyje tri herë... Përndryshe... Unë shakara s'bëj, t'i nëmërova të gjithë fishekët në gojë... Xheneralit iu bë surrati mavi: — More i marrë... mos... — Shpejt se të dërgova në xhenehem! Desh s'desh e grisi letrën. Tashti i thashë fry dhe pështy tri herë. Më sheh si e kam gjoksin...? Debojë... i shkurtër jam, por nga zëri... dauille e shkuar dauilles. Lëshoj një të kollitur të fortë sa tërë oficerët dolën nga dyert e në koridor. Sehiri sehiri dhe badjava. Desh s'desh pushti pështy tri herë. Unë i thira këmbës dhe ika. Kjo ishte njëra, por ato ditë në Tiranë, dy lopët e racës që i mban xhenerali me ordinancën, i shkojnë

në bashte një italianke që banon ngjitazi. Është grua inxhineri italian. Vete ordianca t'i marrë lopët, italianka i kërkon katër napolona dëmshpërblim. Kthehet bosh ordianca e «kështu e kështu». Atëhere i shkon vetë xhenerali. Por italianka na u ndodhka trime! Fjala fjalës dhe ajo, duke qënë se po tiganiste vezë në një tigan. . . vjen e ja lëshon xheneralit tiganin mu në kokë. Ju bë uniforma e gradat e dekoratat gjalpë e vezë. . . Dhe e treta, Ardhë nga Italia 13 oficerë nga shkolla e plotësimit. 12 u graduan nëntogerë, i trembëdhjeti, një farë Sitki Shkupi, u bë kolonel përmbi kolonelë, sepse xhenerali kish një mbesë të çalë dhe ja valosi Sitkiut në shtëpi. Grua me celebrim e me prikë bashkë. Këto tri ngjarje i pat mësuar gjithë Tirana, por tregoheshin vesh më vesh se ndryshe. . . Dhe pasi ndodhën këto, erdhi kulmi: Ballo në shtëpinë e oficerëve, ashtu o si i thonë, bark më bark, mashkull e femër. Shkova edhe unë, por në trapezë s'qasa njeri, megjithëse ajo kishte harxhe për katër shpirt. Pas pak vijnë ata të trupit diplomatikë, vijnë oficerë madhorë. Vijnë ca oficera të vegjël, pastaj vinë edhe civila si gjykatësa, sekretarë e të tjerë djem të rinj të kënduar ndë Evropë. Pas pak edhe Zogu me xheneral Sereqin pas. . . Ish koha kur do ja fillonin gazet, kur unë. . . hip mbi karrige, pastaj çizmen në trapezë. Shishe e gota e më the të thashë ç'ishin atje, u copëtuan dhe u bënë xham. Me bisht të syrit pashë nga Lartmadhëria. . . ai me gishtin poshtë më bën shenja që të zbres nga tryeza, por unë bëj sikur s'e shoh. Kthej sytë andej nga ishin gjykatësit e u ngre një pyetje: Ju zotërinj. . . kush nga ju ka mbaruar për nom ndë Evropë? — Unë — thërriti një djalosh mustaqespicë nga Gjinnokastrat. — Bukuri. Nuk më thua zotrote, kur bën vaki që një grua i bije një xhenerali me tigan në kokën, çfarë dënimi i jepet? (Plasnë të qeshurat anembanë) Por gjinnokastriti ishte djall vetë. Më përgjigjet pikë më pikë: Kur është goditje me qëllim kaqe e aqe vjet burg, kur është pa qëllim. . . kur është me qëllim politik, kur është me shenja plagësh, kur është. . . Bukur, bukur, e paske mësuar mirë shkollën ti. Po ç'punë bën? Jam gjyqtar i paqit. Bukuri. Po a don të bëhesh gjyqtar ose kryegjyqtar i gjyqit të diktimit. Domosdo që dua. Atëhere shko dhe i thuaj xheneral Aranitasit se mos ka edhe një mbesë të çalë tjetër. . .

Të qeshurat mbuluan sallën. Zogu u bë spec e mavi. Por unë drejt e në shtëpi e ja mar gjumit. Sabah herë, trokitje në derë. Kush është more? Unë ordianca Juaj, zoti Kolonel, por urdhër nga Madhëria, ora 10 të pret në sallonin e pasqyrave.

Hë, hë. Mirë mirë, do vete. E pikasa që puna kish marë spicë. Por si Gazep vishem e ngjishem me kostum parade, gradat i kumbis në gjoks, shpatën e var për anash, veçse majën e saja e mbaja në dorë, sepse, si më sheh, jam i shkurtër. Përperjetë shkallët. Te salloni i pasqyrave. Trókas. Hyrë. Hyra. Përkarshi ulur në tryezë madhëria tym e flakë. Anash tij, ulur në karrige, xheneral Araniti me një shami duarve, duke fshirë lotët e duke qarë pëshpërit: Madhëri! S'mbeti më dinjitet ushtarak për mua...

Unë qëndrim gatitu. Zogu bërtet! — Ç'na bëre ashtu mbrëmë, Gazep?

Përgjigje hiç.

— Gazep! Kërkoji ndjesë gjeneralit! Kërkoji!

Unë çkula shpatën nga mëhilli, majën e saj e vura mbi kërthizën time dhe ju përgjigja Mbretit:

— Po urdhërove edhe një herë Madhëri, do t'i nxjer zorrët përjashta!

Atëhere Zogu u tërbua. Nuk desh të bëja harikiri se vetëm unë mund ta shpëtoja nga çdo rezik, të tjerët... këmbët e lehta faqe bardhë... Por u ngrit, më ardhi afër dhe më këputi një shpullë fytyrës. Unë ja kapë dorën dhe ja putha. Ai më shtyu dhe iku, duke përplasur derën. Atëhere unë u përkula pas xheneralit dhe i thashë: — Hë mo bajgë... ç'mut hëngre...

Mbaj mend se asaj dite, kam qeshur «me lot», mbaja ijet me duar e, megjithëse isha në punë e sipër, i kapërdiva të gjitha të thënëmet e Pillatos. Por Çekrezi me shokë veç sa vinin buzën në gaz e nuk qeshnin. Dhe përse nuk qeshnin ata. unë ende nuk e dija. Por fare shpejt do ta mësoja.

Pillaton nuk e pashë më, por vetëm dëgjova hatanë e fundit që pat bërë atë ditë. Kishte shkuar te Koçe Teneqexhiu për t'i uruar emrin. Ishin miq e shokë vegjëlije dhe e mbainin shoqërinë gjer në fund. Por sa pat dalë Koçja në koridor të presë mikun «nga Tirana», Pillatua sheh fotografinë e madhe të zonjës së shtëpisë atje në koridor, i bije më gjunjë dhe e puth:

— Dale more pusht, ç'po bën ashtu... po më puth gruan?!

— Jo, ore... unë e pandeha se ishte vetë Shën Maria ikonël!

Fill pas meshës së dytë në kishë, Tefta dha koncertin e saj. Në piano loste Antoneta Andrea. Salla e madhe e shkollës ishte mbushur plot e përplot. Çekrezi me miqt e panjohur erdhën pak me vonesë dhe qëndruan në fund. Tefta këndoi «Fryn veriu në Mal të Thatë», «Zare trëndafile» dhe «Çu gremise, moj lojthatë».

Mua më ngrihej e më kërcente zemra në krahëror dhe isha i përhumbur fund e krye. Ishte e para herë në jetën time që shihja diçka të tillë!

Në mbrëmjen e asaj dite pashë edhe teatër për herë të parë. Ishte pjesa «Doktor padashka». Një shok më ftoi e më tha: — Hoçishtarët, aktore e aktorë nuk kanë vend ku të vishen e çvishen gjatë shfaqjes dhe do ta bëjnë këtë brenda në bashtën me fasule të lleshës, pastaj do hyjnë në skenë që nga dritarja. Eja e mbajmë sehir çupat e tyre kur të çvishen. Nuk e di sesi... por nuk më pëlqeu. U menduashë asaj nate «përse vallë nuk më pëlqeu?», por arsye nuk po e gjeja dot. Dhe asi kohe nuk e gjeta.

Nesërejt në mëngjez e përcollëm edhe Tefta Tashkon dhe gjithë pasuesit e saja. Edhe Kristaq Antoniun, i cili gjer sa u nis «Fiati», vërtitej pas lumit dhe mbante sehir rosat e rosakët... Ime kushërirë, Ollga, ish në krye të përcjellësve, unë s'ndahesha prej saj dhe kështu pata rastin edhe një herë që Tefta të më përkëdhelë fllokun tim si freskor, pastaj më puthi të dy faqet dhe më tha:

— Dje, kur vajzat këndonin «Dil moj të lozim, dil moj të qeshim», të vija re sesi ishe përqëndruar pas tyre dhe i përpije të gjitha...

Por me Teftën unë do takohesha përsëri. Dhe ka qënë vjetit 1945. Koncert në sallën madhështore të Teatrit «KOSOVA». Ishte vërtet një publik i zgjedhur, por unë bëra çmos dhe hyra me një shok që prapa nga shkallët e ashtuqoftura «të emergjencës». Tefta tasomë ish rritur, ish mbushur e zburuar. Të paktën kështu m'u duk mua që sapo pata zbritur nga malet. Ajo ish e veshur me një fustan të gjatë kadifeje gjer në fund të këmbëve, fustani kish ngjyrën vishnjë që i linte zbuluar krejt shpinën dhe krahërorin e begatë. Por s'di përse u ndodha aq i turpshëm asaj dite dhe nuk fola, nuk thirra nuk pipëtiva. Pse? As unë s'e di. Pastaj... Oh pastaj... Kam qënë në Beograd aty nga fundi i vjetit 1945. Gazetat shkruan atje se ka ardhur për të kënduar në skenat e Beogradit artisteja shqiptare Tefta Tashko Koço dhe bashkë me të edhe artisti Kristaq Antoniu. Isha në radhë para një dyqani ku shitej rrush. Isha me nja dy shokë e mbanim radhën. Para nesh kish shumë të tjerë, por tek erdhi një vajzë e bukur, pronari i shërbeu asaj para nesh. Ne me shokët nisëm të tallemi me pronarin por në gjuhën tonë. Bile shtuam edhe disa fjalë jo fort miqësore. Pronari ndaloi shitjen dhe na vështroi në sy. Ne ngecmë, por u ndjemë keq e më keq kur ai

na foli në gjuhën tonë. Ishte shqiptar. Dhe do kërciste she-
rri, por u ndodh atje një shërxi edhe më i keq se ne. Ishte
dora vetë Kristaq Antoniu... Ky na hyri në mes dhe, shqi-
ptari i panjohur, i vuri llozin dyqanit dhe, pasi na tha se
«Jeni djemt e mi», ndejtëm në shoqëri me të. Por në mbrëm-
nje shkuam në teatrin e madh të operas. Tefta do këndonte
arie operash. Dhe kështu bëri, por ne nja 15 shqipo të mble-
dhur kokë më kokë në një llozhë, nismë të kërkujmë të kën-
donte «Kur mërzen çjapi me zile». Por ajo na bëri me she-
një me dorë e na buzëqeshi. Në vend të saj na përshëndeti me
këngë Kristaq Antoniu, i cili këndoi për ne shqipot e stru-
kur atje një romancë që thoshte: «Se m'i ke sytë plot me lot/
Edhe vështrimin më të qarë / Ah ata sy janë tradhtarë / Pra-
ndaj së qari nuk reshtin dot». Kjo na qënkëshe një romancë
rumune dhe përkthimin e vargjeve dukej që atje tutje se e
pat bërë vetë i madhi Lasgush.

Por sa mbaroi koncerti, ne shqipot nxituam dhe hymë
në prapaskenë. Tefta, si një yll drite në mes një publiku beo-
gradas, kryesisht djem e vajza vëndës, po jep e merrte me
terxhumane kur na pa ne. Atëhere u nda syresh dhe na u
afrua. Dhe përsëri, kur ne ishim me atë në mes tonë, ajo
nënëqeshte, buzëqeshte, na pyeste e na rrihte krahët. Unë i
dola përpara dhe i fola:

— Artisteja jonë e madhe, e vyer, e pashoqe, a më njeh
mua... ?

Ajo nuk u vrejti, por hapi më shumë sytë e saj. I hapi
dhe i hapi gjersa unë me gisht i tregova freskoren time. Ajo
m'u lëshua sipër, më puthi sërish në të dy faqet, më kapi pas
supash, ashtu duke më shtërnguar me duar supet e mia, më
rishikoi sërish dhe këndoi ngadalë:

— Dil moj të lozimë, të lozimë o moj dhe të qeshimë...

U ndamë atëhere. Edhe unë, i nisur për në atë që sot
quhet San Petërburg, u kthyesh, sepse këtu pata lënë një
njeri, pa të cilin unë nuk mund të rroja e nuk mund të jetoja.
U ktheva tinëzisht e me një mijë marifete, por i gënjyer
nuk dola sikurse e tregoi jeta ime. Njeriu për të cilin lashë
studime e shkollime e të tjera e të tjera, ishte vërtet i de-
një për t'i bërë unë të gjitha.

Dhe le t'i kthehem kohës. Sepse dua të dal sërish te
e paharruara, të artisteja e madhe, te Tefta që me jetën e saj
do të mësojë brezat që vijnë, do t'u tregojë atyre sesi, lindur
shumë larg atdheut, mund t'i shërbehët atij shumë e më
shumë dhe mirë e më mirë. Shoqe për këtë, ajo ka Elena

Gjikën, ka shoqë motrat Qirfazi, Parasqevi dhe Sevasti, së edhe të madhin mbi të mëdhenjtë Fan Stilian Nolin.

E kam shkruar dikur, se ka pas qënë një kohë në jetën time kur mua më pat marë koka erë. Më rrëmbeu edhe mua «barihai» dhe mora malet përpjetë për bukë, paqe e liri. Që ta themi hapur unë të trija i kisha, por kështu na ishte e shkruar. Pra mora malet dhe atje maleve, «n'ato maja rripa rripa, herë ma hipe e herë ta hipa», më mbet në duar një makinë shkrimi, pastaj dy e dymbëdhjetë; një radio e pastaj dy e dymbëdhjetë të tjera, pastaj një shaptilograf e dy e trembëdhjetë të tjerë... Shtrugesha nëpër britmat e arinjve, nëpër pyjet e Moravës dhe të Gramozit dhe u shërbeja njerëzisë, duke u treguar për çka ngjiste nëpër botë. Vërtet se puna ime ishte ajo e informimit të njerëzve, por ajo që s'ish e imja që ajo tjetra, se ne or tungjatjeta, ne or bukë e djathë... ne ikmë larg e më larg dhe deshëm t'i vemë themelet një shteti të ri, qindpërqind komunist. Këtu e hëngërëm sapunin për djathë, sepse, nëse mbanim «dymenë» e parë, do ishte puna e madhe e mirë, e e duhur, por ne, të nxitur nga një ujk panterë, të papjekur dhe të pa arrirë, u lëshuam për rrush e hëngërëm vetëm aguridhe. Rrushtë i hëngër ata që i hëngër e që tashti vonë i paguan... por çfarë të paguare... me 10 vjet burg? Hiç asgjë.

Kështu që unë i ngulitur disa herë brimave të arinjve dhe të njerëzve të prehistorisë, duke u dridhur si zagar në të ftohtë dhe në uri, duke ngrënë vetëm mish lepuri pa kripë (sepse i zinin lehtë «me tel» nëpër malet) dashurpadashur isha futur në një lukuni ujëror. Dhe pasi ngordha për bukë në një fshat grek të Gramozit, midis banorësh sllavë, vjen kreu im vet i dytë dhe më urdhëron:

— Armikut i ka rënë era se kjo bazë ndodhet këtu. Mblidh teshat e çfarë ka dhe do ikim që këtu. Ish palcë e dimrit. Mblodha, ngarkova, lidha me litarë, frynte veri e ulërinte përrenjve, por isha djalë dhe as që i tutesha. U nisëm të hyjmë në mëmëdhe, pasi përshëndetmë eamistët grekë dhe pasi u qafuam me banorët sllavë (për t'u habitur: gratë e tyre nëpër dasmat ku më ftuan disa herë, këndonin vetëm shqip e flisnin sllavisht). Kur i pyeta si ndodh kjo, më thanë se kështu e patën gjetur dhe kështu do ta lënë). Pra mbrijtëm në qytezën e Dardhës pas gjashtë orë udhëtimi nëpër një stuhi e loçori kohe, kur ujërorit (ata me katër këmbë, se ata me dy këmbë i kisha pas shpine) ulërinin e na kërcënonin, duke na treguar ata dhëmbët e tyre që vërtet i paskëshin të tmerr-

shëm. Në udhë më kujtohet se gjetmë një fshatar veshur me rroba të trasha shajaku dhe me një torbë me pishë në krah. Komisari e mori në pyetje. Komisari i dytë iu kërcënua, nxori koburen tja kërcasë «kokës sipas ligjeve të vendit dhe të kohës». Unë vura re se fatziut i shpëtoi shurra dhe i lagu pantallonat. Ndërhyra dhe bëra si bëra... fshatari krisi e iku i lirë. Ne vijuan drejt udhën, kurse i panjohuri, ik e ik nëpër dëborë, ndaloi në një kokojkë dhe na thërriti:

— A... më hani m... oreee!

Inati dhe urrejtja u kthye ndaj meje: — Ti u bërë shkak që e lëshuam. Mezi munda t' shtroj dhe t'u nxjer sado pak mërinë dhe shpërthimin. Por... papritur, një erë e re nisi të vrundullojë. Dhe kjo erë, që s'e mbaj mend se nga cila anë vinte... e fshiu qiellin, i përzuri retë dhe bot e tërë erdhi e mori një zbardhëllimë, të paparë. Tashti s'e kisha zor vetëm me kafshët e ngarkuara që u fundoseshin këmbët këtu e atje. Tashti gati u verbova nga shkëlqimi i botës tërë! Të dy komisarët bënë përpara dhe, ngasa mundja e dëgjoja, ata flisnin për një farë Kautski, flisnin për një farë Kirovi e Dimitrovi, kurse unë fatkeqi u bëra copë e rob e hamall e djall... U vija supin mushkave e kuajve që ngeceshin në dëborën e trashë dhe... u falem dhe u betohem me dorë në zemër! Sot, kur i kujtoj ato kohë e ato male e halle, nuk më besohet kurrësesi se unë një copë djaloshi, ende padalë qimja, i paskam bërë gjith ato punëra të forcës fizike dhe të intelektit!

Por më në fund, pas një shtegtimi të rëndë e të gjatë, gjithënjë i urët për bukë, i lodhur jo për vdekje, por për ngordhje, nëpër xixëllimat që lëshonte bora e rrahur nga një diell i plotë, por «diell me dhëmbë», munda të shoh disa shtëpi, disa tymtarë e të dëgjoj disa thirrje dhe disa parulla përshëndetjeje me: Vdekje Fashizmit! Sikur vërtet, synimet tona të ishin vetëm të «vdekja e fashizmit», do të kish qënë, puna dhe vepra më e shkëlqyer... Por, sikurse treguan kohët dhe punët, ne as më shumë e as më pak por i vumë popullit një zgjedhë të hekurtë, të cilën ky popull i mjerë ka për t'ia kujtuar edhe djallit edhe varrit!

Mushka e parë ndaloi. Pas saj edhe të tjerat. Komisari me shokun e vet, s'po dukeshin, Pastaj u shfaq një i panjohur dhe që prapa këtij dëgjoj komisarin që i tha: — Këtu vendose përkohësisht. Pas ndonjë ore, mendoje dhe gjeji një bazë më të saktë, ku të ketë vend edhe për kafshët, mos ketë shumë njerëz familja, të ketë edhe një dalje prapa shtëpisë...

Të ziut mua, zioshit mua, fatkeqit apo fatbardhit mua...

Kur komisari mbaroi së thëni urdhërin kryetarit të këshillit dhe e mbaroi frazën me fjalët «prapa shtëpisë...» dhe këtu m'u kujtua mua vargu i këngës aqe të bukur e aq lirike, me të cilën ishte habitur edhe artisteja jonë e madhe Tefta Tashko, kur Ollga me shoqet e saja, në vendlindjen time, i kënduan atë këngën që e kanë nxjerë shekujt: «Prapa shtëpisë, një baçe me molla, dil moj të lozimë, të lozim moj dhe të qeshimë...» Po ku ta dija unë se ç'më priste, ku ta dija unë se ku fati po më degdiste?

Mbaj mend se shumë djelmosha se nga dolën dhe u vunë të na ndihin. Mua më mori njëri syresh e më hoqi osh pas krahu dhe më kaloi nëpër një oborr të gjatë. Oborri ish një skarpat i tërë me kumale bore që ngriheshin përpjetë! Më futën në një shtëpi, pastaj në një kthinë, pastaj në atë kthinë unë dëgjova shumë zëra, pastaj shumë pasthirma habije dhe të gjitha këto pasthirma ishin femërore! Një zë më i fortë gruaje, thërriti: — Mos e shpini djalin të zjarri se i kanë rënë duart për thonjsh...

Atëhere në atë mjedis të mbyllur, ku edhe dritaret ishin vulosur me borë, atje ku seku dukej një zjarr shtëpie, unë s'dalloja asgjë, asnjë njeri, asnjë për be! Pastaj një zë vajze me gjithë dorën e saj, më hoqi në një qosh, atje na ishte një sëndyk, sikurse mësuan gishtat e mia që e përkitën, pastaj në atë sëndyk vendosën një farë govate dhe m'i futën duart në govatë. Atje duart e mia edhe një pjesë e mëngëve m'u futën në ujë të ftohtë. Pastaj shumë duar vajzash i hipnë duart e mia dhe nisën të m'i fërkojnë me ngut. Vajzat që më fërkonin duart, i ndjeja, u dëgjoja vetëm zërat, por nuk i shihja aspak. Sekush më vuri në buzë një gotë me raki që e piva me një frymë, pastaj më sollën një gotë me çaj që e piva duke ma mëkuar një palë duar vajze! Pastaj mësova se në qosh ishte një partizan i plagosur, që vajzat e Dardhës patën ardhur ta shohin si i ka plagët, pastaj pak e nga pak zërat e vajzave nisën të më largohen. Ato iknin duke marrë me vehte edhe duart e tyre. Pastaj nisa të shoh dhe dallova fare qartë një vajzë të vetme, e cila tregoi më shumë mirëdashje ndaj meje dhe vijonte të m'i fërkojë të sipërmet e pëllëmbëve të mia, pastaj, kur unë e pashë qartë, fare qartë, ajo, duke nënqeshur, më tha:

— Hë? Si dukesh? I ke më mirë?!

— Pooo... (Kështu thashë me zë, por pa zë vetëthashë: Ku paska qënë e ku qënka lindur e rritur kjo flokëzezë?)
Duke menduar këto, erdhi kryetari i këshillit. Ky iu avit

zjarrit dhe atëhere vura re se vajzat nisën të largohen, duke më përshëndetur. Por e pashë fare mirë flokëzezën, e cila, përveç një «të shkuara» që më hodhi, m'u duk se nga buzët e saja të kuqe si burbuqe, u lëshua edhe një nënëqeshje, që s'do ta haroja kurrë! U betohem me dorë në zemër: Kurrë!

Më dhanë të ha bukë. Përpara më vunë një tas me bathë të gatuara për një mrekulli të zotit, pastaj bukë të grunjtë. Që të gjitha i përllava me një frymë e mbeti vetëm tasi prej porcelani, i cili, si e bëra unë, më s'kish nevojë të lahej. Ndërkohë kryetari i këshillit më foli: — Tashti do shkosh në bazën tënde! Bëhu gati, mbath këpucët...

Unë nisa të mbathem dhe, ndërkohë që lidhja lidhëset e gjata të këpucëve, shihnja tëmthin e djathtë të kryetarit të këshillit, i cili ende s'i pat rënë në të se ku do të më çonte. E shihnja si të tretur në mendim dhe bënte ç'bënte paloste e çpaloste buzët e veta. Pastaj, duke shkundur cigaren në vatër, tha: — Po. E gjeta... eja pas meje.

Dolëm, u nisëm. Unë për kapistre kalin e, lidhur pas tij me kapistra mbi kocaqet, edhe kafshët e tjera. Nëpër rrugë, edhe se kishte diell me dhëmbë, edhe se sado pak ishin çelur monopate, nuk dukej njeri. Kryetari përpara, unë pas kryetarit, kafshët pas meje. Ik e ik dhe (O Zot! Kështu ishte dëshira e jote, O Zot! Ti je një dhe i vetëm!) Pse i drejtohem Zotit kështu? A e dini përse? Ju s'e dini, por unë kam për t'ua thënë: Unë po trapisja e po i thosha vetëvehtes: «Po sikur të më çojë në shtëpinë e asaj vajze që m'i fërkoj duart gjer në fund, gjer atëhere kur u patën larguar shoqet e saja!»

Po a ishte e mundur që të ndodhte kjo në një qytezë të plotë me treqind e sa familje? Jo. Kurrsesi, nuk mund të ndodhë. Por... ja që ndodhi. Një rrugicë, disa kulme plot borë, disa kumbullia të mposhtura nga bora dhe me majrat e degëve zënë rob nga masa e bardhë, pastaj një oxhak gjithë tym e plot xixa, pastaj një portë gjelbërake e spërkatur me cërka uji apo akulli, pastaj kryetari lëshon një batare trokitjesh mbi portë... pastaj një kanatë që hapet dhe o Zot të qofsha falë! Vajza që më ngrohu duart, po më ngrohte edhe shpirtin me zërin e saj që nuk fliste, por cicëronte, këndonte, kukuriste, bënte shaka... Por e vërteta ishte. Ky zë ëngjëllor s'do më ndahej gjithë jetës, këto duar që më sollën «ndër vehte» duart e mia, këto duar do të më mbyllin edhe sytë kur t'i shkrepet Atij lart dhe të lëshojë dorën e tij që nga qielli të më kapë për flokësh e të më thotë: «Hajde, tundu, mjaft iu ngope kësaj bote e kësaj jete! Më je lutur kaqe herë

«Iermë sa t'i shkruaj edhe të bëmat e komunizmit dhe pastaj mermë» Kështu a më ke thënë?» Dhe unë i nënështruar, i plakur, i shqetësuar dhe me mallin për niprat e mi që i dua aqe shumë, duke rënkuar do t'i përgjigjem: — Po O Zot i tërëfuqishëm... Tashti Ti bëj detyrën tënde, unë të faleminderit, shkoj i ngopur se jetën e kalova me gaze e helme si gjithë bota dhe gishtat që më fërkuan duart në ditët e errëta të luftës, po ata gishta do të m'i ulin qerpikët me që Ti o Zot kështu vendose!

Ndjemëni o lexonjës të dashur për këto «vërvitje akrobatike» që po i bëj jetës sime, por, nuk mundem, ndryshe. Po u flas të vërtetat e jetës sime dhe vetëm të vërtetat.

Pra në shtëpinë ku më çoi Zoti vetë, sistemova makinat e shkrimit, shaptilografët, vendosa bateritë e korentit «conteny» si i quante tekniku, pastaj kapa kokat e baterisë me telin përkatës, nisa të mbledh lajmet. Radio Londra po fliste në shqip, por pat filluar pak më përpara se të isha gati unë. Në shtëpi ishte mëma e shtëpisë, e cila, si e tregoi koha, u bë nëna ime e vërtetë. Nënë të tillë nuk kam parë kurkund e askund. Ajo ishte jo një grua, por një ëngjëll i qiellit! I jam falur dhe i falem dhe Zoti e mbajtet gjithënjë në Parajsë, sepse jam i bindur se ajo atje ka shkuar. Pas mëmës e vajzës, ishte edhe një çun i vogël nja gjashtë apo shtatë vjeç, i urtë, i shtruar, por kureshtar tej çdo mase. Dësh të shihte e të mësonte gjithëshka, desh të dëgjonte radion, desh ta përkiste atë me dorë, desh të fuste hundët brenda në aparat dhe... më shihte mua si perëndi! Pse? Sepse po zbulonte botën dhe ishte i paparë me kësi aparatësh që kisha unë.

Ishte dita e 21 Shtatorit 1948. Dit e fundit e verës dhe nisja e vjeshtës. Por ishte një ditë e bukur, plot ndriçim e diell. Ishin ditët kur shkundeshin arrat, ato arra që Çekrezi i quante «kordoni sanitar i qytezës sonë». Nëpër ajër vallzonin degë e fletë e kokrra që binin si breshër në tokë. Çoçanikët çaheshin në çast dhe ashtu në çast dukeshin kokrrat e bukura, gati të kuqe të arrave, po... me një herë ai lëngu i pakët që kishin faqet e tyre, tretej si një mjergull endacake e vogëlulshe dhe kokrrat merrnin ngjyrën e gështenjës. U nisëm të marrim nusen përpjetë Moravës. Ishim nja dyqind e pesëdhjetë kalorës. Dardhën e gjetëm në festë. Ish ditë e dielë, rrugë e sheshe plot me njerëz. Na pritën «si në dasmë». U ulëm e nisëm shakarat dhe bisedat. Tim eti, një dardhar i moshuar. i tha:

— Aman o Zoti Thoma, merreni këtë çupën tonë dhe ni-

suni se yt bir na i theu gjithë xhamet e dritareve!

— Po copëzat e xhameve ku ndodhen? replikoi babai.

— Domosdo që kanë rënë poshtë, jashtë dritares...

— E po atëhere... po janë jashtë, xhamat i ka thyer nusja!

Buçisnin orkestrat e vendit dhe gratë këndonin këngët e folklorit. Më në fund Jorgjinë e nxorën në obor, duke kënduar: Po vjen mëngjesi po zbardhëllon moj, Më vjen të fluturoj! Koci Zdruli, folkloristi i madh i Dardhës, loste kitaren në mes grupit të vet, kur... një e papritur: Gulo Zotua, ai gjatamani ynë që qeshte aqe bukur me atë zë madhor e gurgullonjës, hipi mbi një kodrinëzë aty në mes barit dhe thërriti: O dhëndër! Dhëndër ore! Ti e di, këta dardharët nja pesëdhjet vjet më parë na e kanë hedhur! Fejuam një vajzë këtu dhe ajo doli e na qerasi, por... pas tri javësh, kur ardhmë ta marëm nusen e re... na nxorën një nuse tjetër dhe na e vünë në kalë... Tashti ti po s'e shikove edhe një herë nusen tënde, po s'e verifikove sakt se është apo s'është ajo... ne nuk nisemi...

Të qeshura dhe gaz aneqark. Desha s'desha iu afrova nuses. Kjo më pëshpëriti; «Ikë, mos, mos...» Por fjala fjalë dhe s'hidhej poshtë Gulo Zotua!

Ja ngrita duvakun Jorgjisë dhe ja hodha mbi krye, ja hoqa telat e verdhë si ar dhe thira:

— Ajo është, ajo...

Atëhere kërcitën yzengjitë dhe freret e kuajve, kërcitën potkonjtë mbi sokak e mbi kalldrëm dhe prapa na hodhën grushta me oris dhe tufa me borzilog të njomë!

Tashti, po kthehem sërish te Tefta Tashko! Po kthehem sepse kështu e lamë fjalën kur hapa parantesin më interesante të jetës s'ime, kur hapa këtë parantes dhe këtë ngjarje pas së cilës kam thënë dhe them se ishte kështu vullneti i Zotit! Jo fatalitet, nuk ishte i tillë. Ishte zëri i Atij që na sheh e na dëgjon.

Pra ishte vjeti 1947, gusht! Isha sapo martuar, isha në Dardhë. Isha i lumtur dhe i gëzuar. Kisha disa mjergullime në kokë, por i mënjanoja dhe i largoja nga koka. Isha me nusen time të re, afër Kishës së Madhe të Dardhës, isha te ai pezuli që zbret nga kisha në shkolla, kur... para nesh kalojnë dy burra me një grua të ligur, të trëtur, anemike. E mbanin me zor për krahësh dhe ajo fatkeqja jepte e merte frymë me zor. Ishte, si m'u duk mua, «in fin di vita»! Pastaj dy burrat e ulën për çlodhje fatkeqen grua aty te pezuli më lart, i bënin fresk me një freskore, pastaj njëri (që duhet të

ish i shoqi) i ra gjunjazi dhe i lutej të pijë disa pika ilaçi, pastaj iu lut përsëri pastaj e quajti Tefta...

Më shkuan të ngjethurat gjer në fund të këmbëve! Më kapën dridhmat në trup dhe cfilmat në zemër, në shpirt. U ngrita, rrëmbeva nusen time të re dhe shkova atje te treshi njerëzor. Atje i rashë gjunjazi Tefta Tashko Koços, i rashë më gjunjë, ja mora duart dhe ja putha, vura kryet mbi gjunjët e saja tashmë të molisur dhe qava me lot e me dënësë... Në një çast ndjeva se dy tre gishta preknë flokët e mia dhe vetëm kaqe. Teftës i ardhi vilani, u afrua një veturë shkataraqe, e futën atje brenda dhe... më s'e pashë më.

Këtu në Dardhë asi kohë ishte hapur një shtëpi pushimi për të sëmurët nga tuberkulozi. Kishte shumë djem e vajza, kryesisht djem të pocaqisur maleve që tashti po lanin borxhet ndaj natyrës mëmë për gjithë ato kohëra kur jetuan si shtazë maleve e përrënjeve, kur ecnë zbathur mbi dëborë, kur hëngër halthe pishe, kur kënduan këngë revolucionare dhe kur i premtuan popullit bukë paqe e liri! Në drekëherë isha me mjekët Shaban Pëllumbi e Dhimitër Lito. Ata hanin qetë qetë, pasi patën vizituar nja dyqind vetë, kurse mua s'më vihej bukë në gojë. Dridhesha si purteka n'ujë dhe qaja, nuk i mba-ja dot lotët, kraharori më gufmonte, kurse të dy mjekët, flisnin me habi për një rast interesant, sipas tyre. Dr. Lito thoshte: — Kaqe u bëra, rast të tillë s'kam parë... pak e sëmura X... u çvesh për ta dëgjuar me stetoskop dhe natyrisht u çvesh krejt nga beli e lart dhe unë u habita, u pataksha... kish dy gjinjë, të cilët pa sutien i përmbaheshin lart jo sikur të kish një infiltrat tuberkular përbrenda, po sikur ish nisur të shkonte në ballo...

I ndërpreva. I fola Shabonit (kështu e quaja që i vogël sepse kemi qënë kushërinj).

— Po Teftën? A e patë Teftën?

U përgjigj Dr. Lito, sepse Shaboni u zverdh e i ra luga nga dora.

— Ajo... ka një tbc galopant, e kanë marrë më qafë ata që e kanë dërguar në Dardhë. Në fund të fundit mund ta çonin në Voskopojë, atje klima është më e butë, Dardha e ka klimën të ashpër. Dardha është apostafat për infeksionet e lehta...

Nuk fola. Heshta. Ula kryet dhe dridhesha. Isha ndarë përgjithënjë nga artisteja e jonë e madhe. Më sëmboi në shpirt.

Pas disa ditësh lexova në gazetë se vdiq. Mora kokën ndër duar dhe kujtova ato fjalët e saja të fundit që më tha

në vendlindjen time. Atëhere kur ajo sapo dëgjo këngën «Prapa shtëpisë një baç me molla... dil moj të lozimë, dil moj të qeshimë...» Atëhere ajo tha: «Kjo këngë është plot lirizëm. Ajo ka një melodi të ngrohtë e të ëmbël! Ua kalon bilbilave e thëllëzave, ua kalon guguçeve. E dëgjon dhe që në të parë, të hyn në zemër e në shpirt e s'mund ta harrosh për jetë...»

Një mëngjezi, në ato ditët e para të Gushtit 1935, Çekrezi me disa të panjohur u nisën për në Shën Kostandin. Por tryezat e kumarit s'mbeteshin kurrë bosh. Kumarxhinj nga të gjithë markat vej e vinin. Kështu ishte edhe njëri me emrin Gogol! Emrin s'e kishte kështu, por ja patën ngjitur. Dhe ky lloj llagapi i shkonte për bukuri, sepse i tillë ish vërtet — Gogol — E thërisnin edhe Goç, ndërsa Çekrezi teorizonte se emrat Goç e Gogol ishin të ngelura që prej mijra vjetësh që atëhere kur hordhitë e Gotëve patën pushtuar Evropën e tërë dhe nga Got, u kthye në Goç e në Gogol. Pra ky Gogoli ishte kumarxhi i dorës së parë. Vija re se gjithënjë fitonte, por kohëve të fundit dit e përditë humbiste. Po si shpjegohej kjo? Në të vërtetë tashti Gogoli luante letra «kollçinë» me një «amerikan» që sapo ishte kthyer nga kurbeti. Amerikani ishte një tip i trashë, naiv deri në idiotësi. Përdorte shpesh dy shprehje: «Ta mpifsha qafën» dhe «Ta mbushça gojën me grurë». «Amerikani» vërtet fitonte, por nga gëzimi i fitoreve pat marë angazhim që: humbas ose fitoj, paguaj harxhet. Dhe një ditë, duke vënë bast me Goçin, e vënë lojën me një arkë të tërë llokumesh! Dhe, këtë radhë Gogolin «amerikani» e la në baltë dhe i tha: — Ta mpifsha qafën, ta mpifsha, të hëngërsha grurën me mua do mundesh ti? Unë në kollçinë ti nxjer pantollonat nga koka... paguaje vetë tashti arkën me llokume...

Gogoli e pagoi arkën e llokumeve, por... përsëri Gogoli ishte i fituar. Dhe pse? Pseee?... Sepse t'u pëlcasën e t'u rrjedhin Juve që akoma s'e kini kuptuar e s'e kini marë vesh. Medemek nuk i kini hyrë punës brenda... Ua them u...

«Amerikani», or tungjatjeta, kish një grua për kokë të gruas! Dhe fatzeza apo fatbardha grua, na ishte beronjë e klasit të parë! Ishte një femër guguçe që e bënte edhe patrikun jo të lozë mënc, por edhe të ngjallet e të ngrihet nga varri!

Por s'ndejta shumë më këtë temë, sepse më thërret im atë. Ky sapo u kthye nga shtëpia e Çekrezit, ku patën ardhur miq. Po kush që ky mik? Jo, nuk ish mik, nuk ish as armik, por na ish grua. Na pat ardhur nusja e Çekrezit, me të cilën ky

pat jetuar pak kohë dhe pastaj e pat lënë. Tashti ajo pat ardhur me gjith një veturë të re dhe shoferin domosdo. Im atë më dha një posulle dhe më nisi për në Moravë. Unë vrap përpjetë lumit dhe e gjeta Çekrezin jo më me letra e libra, por të ngulur thellë në bisedë me gjith ata të panjohur që disa i pata parë e disa s'i pata parë kurrë. Kur lexoi posullen e tim eti, ai shkroi prapa saj: «Thoma, të kam kërkuar gjithënjë të më dërgosh paqeta cigare të markës «Nuse», por s'të kam kërkuar të më dërgosh habere për nuse të vërteta. Pra i thuaj asaj ish nuses s'ime se ajo mbetet për mua gjithënjë «ish gruaja ime» e që s'ka për të qënë më kurrë.

Para se të ikja, u çlodha paksa. Lazar Papapostoli më dha nër duar një copë mish të pjekur qengji dhe pak bukë. Dhe u ula ndënë një lajthishte, ku kishte një hije të bukur. Pak më tej, Çekrezi me të panjohurit bisedonin me nxitim e me zjarr. Të gjitha s'i dëgjoja sepse sulinarët e mëdhenj të Shën Kostandinit buçisnin dhe shpërthenin ujrat dhe disa e kishin tonin e të folurit më të ulët.

Kur zbrita në qytezën time, po binte mbrëmja. Te fusha e sportit, përsëritej ndeshja e kampionatit! Arsyet e përsëritjes? Besa besën s'i mbaj mënd. Por jam i sigurtë se përsëritjen po e shihja vetë me syt e mi. Losnin qytezarët me hoçishtarët! Të them të drejtën, as e shihja dhe as më interesonte përfundimi i ndeshjes. Kampionatin le ta merte edhe Sotir Pillatua! Por unë s'harroj kursesi atë çka shihja. Ish derdhur gjithë rinia, djem e vajza për të shikuar futbollin, por ishin mbledhur të gjithë e të gjitha tok, që unë të zbrisja nga mali dhe t'i shihnja të gjitha ato bilonja e gjith ata djem çapkënë që se si ishin e se si dukeshin e se si qeshnin e se si gëzonin. nër ato ditët e lumura, kur ende s'na ishte vënë zgjedha në zverk dhe gjuri krusmë në kraheror. Duhet që të vija dhe t'i shihnja unë që t'u dëshmoja juve sot sesi ka pas qënë jeta jonë, rinia jonë, sesi ka qënë uji femër në qytezat tona të Devollit, sesi njerëzit punonin fort, por edhe gëzonin ca më fort. Dhe ka qënë koha e shpërthimit të japonezitetit sy këndezit, që shpërtheu dhe i bëri bamtall gjithë basmat dhe veshjet e Evropës! Shihja fustane në trupa të bukur, joshës, plot nur e hijeshi, shihja vajza me kraharorët plot begati e jetë e shpërthim. Ende nuk kishte ardhur koha e qilizmës, kur femrat tona, u transfiguruan dhe u bënë askete! Po Po! Ua përsërit njëqindmijë herë, një milion herë. Femrat tona ndënë diktaturën u bënë sovajka avlemendi, u bënë dërrasë nga kraharori dhe pe prej rotke më njësh nga

kurmi. S'u besoja syve kur i shihja dhe mendohesha: O Zot!
Çfarë fëmijësh do lindin këto të ngrata?

Por atëhere bisedohej se kjo vajzë e bëri fustanin pak më të shkurtër, i ati e pa vëngër, por s'e shau sepse ajo e gjeti një arsytim: Nuk soste basmaja baba! Dhe babaj nënëqeshi dhe mendoi se edhe vetë pat qënë i ri, se edhe vetë pat qënë puntor në USA dhe atje në USA e patën vënë puntor në një fabrikë me tremijë vajza rrobaqepëse dhe ky babaj ishte vendosur në këtë punë, sepse qe tepër i ri për në fabrikën e rëndë dhe se ky babaj djalosh dikur, atje në fabrikën e vajzave, mblidhte me një shportë rotkat e drunjtat të penjëve, ato rotëza drusore që mbaroheshin dhe i hidhnin poshtë dhe se ky baba i urtë dhe që «ishte turkish» si thoshin vajzat, por që «nuk jam turkish, por jam albenien» ua kthente ai e pastaj e pastaj, po ky baba, duke u vërvitur pas truallit të fabrikës duke mblledhur rotëza druri, shihte edhe pulpë të plotat vajzash, të cilat ato i kishin të çveshura dhe ishin tamam në këtë moshën e bijës së tij sot e kësaj dite, kur bëhej kampionati i futbollit në Dëvöll...

Dhe... në këtë ditë unë shihnja shumë fiongo plot me ngjyra lidhur aqe bukur e aqe me shijë sa edhe sot e kësaj dite më mbyl malli e nostalgjia për ato kohëra të lumura! Ato fiongo të mëndafshta që rrihnin aty përjashta (Noli nuk më zemërohet se i vodha një varg).

Por... jeta ka edhe të papriturat e veta. Sapo mbaroi ndeshja për kampionatin, lojtarët e të dy palëve nuk ecnin dot më e më... Jemi në vjetet 1930 dhe ju mos kërkoni arbitra e rregullore. Hoçishtarë e qytezarë u nisën për në qytezat e tyre, hipur mbi gomarë e kuaj e mushka, sepse ish e pamundur të ecnin dot! Dhe pas gjith asaj dite plot gaz e hare, pas asaj dite kur tre herë e pata parë Zhanetën të këcejë mbi litar në taracën e re... sapo ra nata e u mbyllë portat... U ndjenë katër të shtëna revolveri në qiellin e qetë të kësaj qyteze... U bë habi, u bë çudi, u bë frikë e lemeri, por në fakt u bë një vrasje. Juve e mbani mend se një dite gruaja e Miço Dhimës erdhi te sheshi ku luhej kumari dhe e bëri për pesë para Sotir Donaçin e gJORë që «i paskëshe shkuar pas mesnate që t'i hapte derëzën prapa dhe ta turpëronte...» Jo. Jo. Jo. Nuk pat qënë Sotir Donaçi ai. Pat qënë vetë i shoqi i asaj gruaje fatzezë. I pat shkruar Miço Dhima të shoqes nga kurbeti: «Dërgoma me shkrim ndarjen, shkurorëzimin, sepse nuk të dua. Me ty më martuan me zor, Marikën e dua se e kam evlat, por ty s'të dua. Dërgoma dokumentin se

do ta pësosh». Dokumenti nuk u nis kurrë dhe Miço Dhima, i shtënë pas një grekonje që i pat hedhur trutë e gomarit, vjen tinazi që matanë kufirit dhe e vret të shoqen me revolver mu në sy të së bijës, të cilën (sikurse thoshte vetë vajza moshatare me mua, e pat puthur në faqe e i pat thënë «bijë e babajt»). Gjithë asaj nate nuk kam fjetur, as unë e as kush tjetër në qytezë. Erdhi xhandarmëria e qeveria. U bënë hetime e pyetje e formalitete, por më kot. U kërkua ekstradimi i kriminelit. U dërguan fjalët e fundit të viktimës, e cila vdiq pas katër orësh dhe dëshmoi me gojë se i shoqi i pat folur, ajo e pat njohur, ajo i pat thënë: «Ooo ti Miço je?» Shkuan kartërat në Janinë e në Athinë, por ja na del një sindagmatarhis nga Athina dhe tregon e dëshmon me dorën mbi ungjill se në këtë ditë e në këtë orë na paskëshe qënë tok me Miço Dhimën në kafenenë e Strato Zafiriut, duke pirë verë recinë e plot gënjeshtër të tilla alla elenika...

Më duhet të kujtoj se sa kohë që mbaj mend unë, fqinjët tanë të Jugut kanë qënë hileqarë! Ose, më mirë ta themi troç, gënjeshtarë! I ndjeri im atë më tregonte gjithënjë: Vajta në një post-komandë në Follorinë për të vënë një firmë në pasaportë. Më pyet nëpunësi: — Si e ke emrin? — Thoma — ja ktheva unë. — Kalla, esi isete elines! — Ohi, ime alvanos!

Greku u inatos e më tha: — E si paska njeri me emrin Thoma dhe na qënka alvanos? Unë sërish ja përsërita dhe ai mori inat dhe pastaj, përmbi emrin tim, shkroi «Hithrë»!

Kjo ishte një ngjarje e vogël personale, por që janë hileqarë u duk qartë, kur e vranë gjeneralin italian Telinin dhe pastaj thëritnë: «E vranë shqipëtarët.» Kur doli e vërteta në shesh, Italia «i bëri çecho», pranuan vrasjen paguan nja 50 milion lireta të asaj kohe dhe u turpëruan. Por turpi nuk i mbaiti shumë, sepse sërish nisën nga pabesirat: Thanë: Të gjithë shqipfolësit që janë «turko-alvanos» brenda sinoreve të Elladhës, janë turq! Dhe me një herë i depozituan në Turqi! Po edhe sot e kësaj dite, shkruajnë pa pikë turpi se shqipot e vegjël që vinë në Greqi për pushime: «Janë grekushë të vogjël».

* * *

Më lart, kur kam shpjeguar fundin e këngëtares sonë të madhe Tefta Tashko Koço, kam shkruar edhe se isha i martuar.

Dhe në këto ditët e para të martesës, duke hyrë e dalë nëpër farefisën e bashkëshortes, papritur në një shtëpi të Jorgji Zengos, shoh një fotografi... Në këtë fotografi ishte Jorgjia (nusia ime e re) e mbajtur përdore nga i ati në piknik, në Shën Thanas të Gjyresit. Dhe fotografia ishte marë në qytezën time, në vendlindjen time dhe kështu u habita dhe u gëzova dhe u mrekullova sepse... vasha e vogël, të cilës unë i dhashë një llokum asaj kohe të largët, ishte vetë Jorgjia ime! Dhe dua të theksoj dhe dua të ngul këmbë se ngjarjet që pasuan tregojnë qartë se kemi të bëjmë me një fatalitet!

Dhe me qënë se jemi te fataliteti, le të shpjegoj se një i tillë i ndodhi mësuesit tim Rrok Jakova. Për prejardhjen e tij, kam shkruar. Ai u muar nga misionarët austriakë në fillimet e shekullit XX, mbaroi teologjinë në Vatikan e Insbruck dhe, kur i kërkuan betimin për të marë diplomën dhe për t'u shurguruar prift, ai refuzoi të betohet mbi dekalogun e shtatë, i cili e shtërngonte të mos ketë të bëjë me femër për të gjithë jetën e tij. Rroku im edhe mund të betohej dhe të bënte të vetën, sikurse bëjnë disa të tjerë, por Rroku kishte karakter dhe ishte tepër sentimental, sikurse do tregoj më poshtë:

Pasi Çekrezi e çoi në qytezën tonë si mësues Rrok Jakovën, këtij i shkau syri pas Kilisë. Vajzë bardhoshe, trupmadhe, e bukur. U fejua me të dhe fejesa u regjistrua në mitropolinë e Korçës. Por... pas një muaji, mësuesi ynë e kuptoi se pati për nuse «një gamare», sikurse shprehej vetë. Kërkoj ndarjen. Por ligji i kohës ishte tepër i rreptë. Rroku duhet të paguante 48 napolona ar viktimës. Rroku pranon, fut parat në xhep dhe nisat për në Mitropolinë e Korçës. Serbes dhe i vendosur gjer në fund, kalon nëpër korridorin e gjatë dhe drejt e te dera e Peshkopit. Sa bën të trokasë, sheh se te dera po rrinin e prisnin Kilia me të jëmën. Ishin pik e vrer dhe me rroba të zeza, sepse pak kohë më parë pat vdekur në kurbet, babaj i Kilisë. Dhe fatkeqja Kili, me buzë të shkruambosura, zgjat dorën e vet dhe kap dorën e Rrokut që bën të trokasë në derën peshkopale... dhe i thotë — Rroko... të keqen, të lutem, Rroko, mos më turpëro...

«Maroi Rroku, kapituleren Rroku — më tregonte vetë mësuesi im, kur unë flisja me të në pleqëri të tij — m'ngeli gomarja ke shpija e basta...»

Si kujtova edhe më lart, ka qënë fillimi i muajit Gusht. Jeta vijonte e qetë si gjithënjë. Në popull kishte qetësi e siguri. Si e pat arrijtur këtë Zogu, ish punë për të, por fakti ishte fakt: Me tre xhandarë mbahej Devollhi i tërë, ja le të kenë qënë katër ose pesë, por më shumë nuk ishin. Kësaj kohe vijonte gjithënjë kumari në përmasa të mëdha! S'e harroj një ditë kur Gulo Zotua, ai shtatmadhi që qeshte aqe bukur e me aq humor e shijë, humbi në poker plot 23 napolona ari! E pashë me kujdes, sepse zakon e kam pasur: Duke qënë tepër kureshtar, vëreja dhe vëreja çdo gjë që shihja dhe që e kisha për rreth. As tër s'i bëri syri. Thuhej se «e mo... para të gjetura, para të mbetura, se mos i ka prej djersës së vet». Kjo ish e vërtetë, por e vërtetë ishte edhe që me 23 napolona arasi kohe mund të hapje një tregëti të tërë. Unë vijoja të shërbej në kafenenë «natyrore», u hidhja nga një sy rosave që lundronin në lumë, dëgjoja gjëmimin e ujrave te Shkëmbi më lart, shihja peshq që nga vapa a nga qejfi kërcenin përmbi ujrat e i ngacmonin rosakët, të cilët në kësi rastesh, lëshoheshin turavrap drejt peshkut... Pastaj ditëve të enjte, ndaja letrat e postës. Jo vetëm një herë më kish ndodhur që, «një letër mandatë» të mos ishte me shirit të zi sipër dhe, në kohën që unë prisja të më japin disa kokra arra apo diç tjetër, aty pëlciste vaji. Gratë fatzeza nisinin e ulërinin me të madhe!

Por ngjarjet e atij Gushti ishin krejt të papritura për mua! Një mëngjez, ish tepër herët dhe dielli ende s'kishte lindur, im atë më vjen te shtrati dhe, duke më përkitur e përkëdhelur freskoren e ballit, më flet ngadalë:

— Ngreu...

Nga toni i fjalës u tremba. — Ç'ka ndodhur?

— Fshati është i rrethuar, edhe shtëpia jonë e rrethuar, edhe shtëpia e Anastas Çekrezit e rrethuar!

— Po kush na paska rrethuar?

— Kost Çekrezi, ka udhëhequr një kryengritje në Fier, kanë vrrarë edhe gjeneral Xhildardin e Zogut...

U ngrita shesh e s'po u besoja veshëve. Vështrova nga «Darka e fundit» Krishti qetë qetë midis nxënësve të vet. Vështrova nga globi im, ish edhe ky i qetë e plot me ngjyra. Babai iku ngadalë të zgjojë edhe të tjerët, kur mua m'u shkrep dhe ndeza llampadinën e globit të tokës! Por... s'arrita të bëj asgjë, kur një trokitje e fortë në portën e shtëpisë. Kërceva përprjetë dhe dola te ballkoni. Te vendi i kafenesë natyrore,

tryezat pa mbulesa ishin varagan dhe ato s'më tregonin dot asgjë. Mbi to ishin ulur xhandarë me kapellat ngulur thellë në kokë dhe me atë farë rripi shkuar ndënë mjekër.

— Ju jeni zoti Thoma Andoni? — u dëgjua një zë n'oborr.

— Po, unë jam.

— Ne do kontrollojmë shtëpinë Zoti Thoma! Dhe e di p'senë?

— Nuk di gjë...

— Ti thua se nuk di, por ne do të ta faktojmë se ti di dhe bile di shumë. Kostë Çekrezi ka bërë kryengritje kundër naltmadhnisë...

Filloi kontrolli. Pesë xhandarë ngrinin frona, krevatë, shinin pas musëndrave, hipnë në tavan, zbritnë në divan, deshin të hyjnë në dhomën ku flinin gra e vajza. Im atë u tha:

— Edhe në... e grave do kontrolloni?

Xhandari kapte u foli të tjerëve: — Hej mos hyni në odat e grave!

Sot e kësaj dite, pas gati 60 vjetësh, më kujtohet ky urdhër zogollian dhe po bëj çmos ta krahasoj me atë enverian!

Kontrolli mbaroi, por «kontrollorët» morën të gjitha broshurat e letrat e librat që gjetën në një arkë të dyqanit, ku unë hidhja të gjitha shkresat e zarfet që i vinin doktor Llazo Kotes nga universiteti i tij diku në Amerikën e largët. E bëja këtë sepse e kam thënë, Dak-u, kish humbur shumë nga sytë dhe nuk lexonte dot.

Na lejuan të dalim në oborr. Por asnjëri nuk pipëtinte në udhët e qytezës. Hodha disa çape andej e këtej. Heshtje varri. Asnjë lëvizje. Kontrolli vijonte në gjithë fshatin e sidomos në shtëpinë e Çekrezit. Hodha një sy nga shtëpia e mësuesit... edhe se ora kishte kaluar, Zhaneta ende s'pat dalë të këcejë në litar.

Te shtëpia e Çekrezit shumë xhandarë, disa oficera. Një grindje në oborr, i kërkojnë Anastasit të dalë nga oborri, ky ngul këmbë e s'del. Më në fund, vuri një konditë: — Dal, por pasi të hyj një çast në shtëpi...

Nisi të hyjë, kur dy xhandarë i shkuan pas. Por shpejt ai doli. Kish marë flamurin e Shqipërisë, e pat hedhur përmbi supa dhe u tha:

— Tashti mund të më çoni ku të doni juve dhe llogjika e juaj e sëmurë. unë mor zotëri Kostën e kam djalë, këtë s'e mohoj, por unë nuk di se ç'ka bën Kosta im e mbreti Juaj...

— Mos thuaj mbreti, por thuaj naltmadhënia...

— Unë s'e njoh për naltmadhëni, sepse unë jam me atë...

dhe pa thënë se me cilin ish, kapi me dorë mjekrën e vet).
Xhandarë e oficera, ikën nga qyteza jonë aty pas mesdite, por qyteza e tërë u derdh te shtëpi e mësuesit tonë Rrokut. Dëshin të dëgjojnë radiot e huaja.

Unë vetë, edhe gogël do bëhesha, dhe do hyja. I thashë Zhanetës... Ajo, nëpër turmën që gjallonte nëpër shtëpi, më hoqi këtej e andej dhe më futi prapa etazherit të madh. ku ishte enciklopedia «Trecani». Atje u struka dhe mbaja vesh. Pastaj zhurmat u rritën edhe më. Nga fshatrat e, qytezat për qark nesh erdhën shumë njerëz. Rroku i shqetësuar fliste: — Qëndroni n'oborr, radion po e ve në dritare...

U kap një stacion që fliste anglisht. Dak-u nisi të përkthejë: B.B.S.-ja e njoftoi lajmin. E kuptoja edhe vetë, sepse foli për Albenien, për king Zog, për opozishion e për Robert Koleh e për Havard... dhe merrja me mend se ishin këto fjalë që bënin aluzion për Kost Çekrezin.

Ditët kaluan, Anastas Çekrezin e liruan, por gazetat s'pushonin së shkruari. Dhe në të gjitha komunikatat qeveritare, emri i Kost Çekrezit ishte në krye dhe të gjitha këto gazeta mbanin anën e mbret Zogut, duke e quajtur Kostën si tradhëtar e plangprishës, e fanolist, e të tjera, e të tjera. Pastaj u muar vesh se kryengritja kishte dështuar dhe krerët e saj ishin hedhur në Itali me një barkë peshkatarësh dhe se atje patën kërkuar strehim politik.

Dhe... më e më, unë s'e pashë kurrë më Kost Çekrezin. Por për të kam dëgjuar gjatë gjithë jetës sime. Atëhere u bë edhe një gjyq dhe në mungesë Çekrezi u dënua më vdekje. Im atë se ku merte njoftime tek shkonte për tregëti në Korfuz dhe në Selanik. Tregoi një herë se Çekrezi ndodhej në Paris bashkë me Musa Krajën e Riza Cerovën, disa zëra thoshin se Rizai nuk iku, por mbeti kaçak e kryengritës maleve në Gorrës e të Mokrës. Vas Donin që botonte «Vatrën e Rinisë» e arrestuan, pastaj e liruan «për mungesë provash». Por fatin e Çekreziit qyteza jonë, me burra e gra, e kanë ndjekur gjithë. Vej e vinin mërgimtarë nga USA-ja, apo ngado që thënjë. Vej e vinin për Kostën do ta sillnin. Kështu, ne mësuam se ai ndaloi në Paris. Pushtimin e vendit tonë nga Italia ai e kundërshtoi, duke shkruar artikuj në gazetë franceze. Por asaj që iu shmang, Çekrezin e kapi pushtimi gjerman në Francë. Në këtë kohë, me shokë pas, kaluan malet e Pirenejve më këmbë dhe natën nëpër dëborë. Pastaj mësuam se sosi në Lisbonë, pastaj u hodh në USA. Këtu e priste një shok shkolle! Ky ishte Cordell Hull-i, ministër i jashtëm ose sekretar shteti

për punët e jashtëme i USA-së. Dhe kur Hull-i u emërua në postin e sekretarit të shtetit, Çekrezi qeraste miqtë, sepse Hulli ish njeri pa familje. Një fakt e vërteton këtë: Gazeta «Nju Jork Taims», e cila boton të tre deklaratat Hull-Iden e Molotov më 1942 mbi Shqipërinë, deklarata amerikane është më e gjata, më e ngrohta, është proshqiptare. Mërgimtari Petro Samara, i kthyer nga mërgimi më 1970, ka qënë në lidhje të ngushta me Çekrezin, sepse ishin farefis. Nga P. Samaraj kemi njoftimet për jetën e këtij patrioti, guximtar dhe të patundur. Më 1940 ardhën në qytetën tonë tre oficerë italianë dhe njëri ishte gjeneral. Shkuan në shtëpi te Anastas Çekrezi dhe...

S'kishin përkthyes! Mësuesi ynë asi kohe pat shkuar si mësues në Prizrenin e vet dhe... jashtë çdo modestie e them se më thirrën mua. Në të vërtetë Rroku pat hapur një kurs të italishtes që kur unë shkoja në klasën e dytë të fillores dhe kisha mësuese Liria Strepin. Më kujtohet se fjala e parë që mësova ish «Il gess» (shkumbës), kursant i dytë ishte im vëlla i ndjerë, ishte edhe mësuesja Lirika. Pra shkova «terxhuman». Gjenerali i tha Anastasit se guvernua italiane, capito signor Anastasio, il vostro figlio deve tornare qui e noi vi daremo un posto nel governo albanese di Tirana.¹⁾

Anastasi u ndodh ngushtë. Premtoi se do t'i shkruante të birit dhe përgjigjen do t'ua tregonte...

Për habi përgjigja ardh! Dhe atë letër e kam lexuar edhe vetë:

«I dashur baba... ata maskarenjtë që të kanë ardhur në shtëpi, bërë gabim që i pranove. Dhe u thuaj se përgjigjen mund ta lexojnë në gazetën time «Telegraf», botuar në vjetin 1928 në Tiranë...»

Italianët nuk erdhën më të marrin përgjigje. Si duket letrën e patën hapur që në doganë. Por, artikulli i Çekrezit në «Telegrafi» midis tjerave kishte një të shkruar të tillë. «Kam shtetit nëpër botë. Kryeqyteti i Anglisë mban erë mjergull. Parisi mban erë Trëndafil, kurse sokaku i Benito Musolinit mban erë nevojtores.»

Çekrezi u emërua si këshilltar për Ballkanin në departamentin e punëve të jashtëme në Vashington. Atje punoi një kohë të gjatë dhe pastaj mori një ftesë nga «qeveria demokratike popullore, Berat Shqipëri». Ishte një thirrje për Nolin dhe

1) Qeveria italiane kupton zoti Anastas, djali juaj duhet të kthehet se ne do t'i japim një vend në qeverinë e Tiranës.

Çekrezin e shkruar nga diktatori që i ftonte të dy për patriotizëm për kthim në mëmëdhe etj. etj. Çekrezi iu përgjigj: «Zot-rote i takon taborit të vrasësve. Ti le motrën pa burrë, ti le niprat pa baba, ti vrave tët kunat që të hapi sytë dhe e njollose si antipatriot, kur unë kam qënë bashkëatdhetar e kam punuar për Shqipëri me të ndjerin Bahri Omari. Ti je ai që vrave Lirinë me fëmijën pesë muajshe në bark, ti...»

Por... Çekrezit i vunë si bashkëpuntor në zyrën e tij, edhe një shqiptar nga Shqipëria, i ikur që këtej nga fundi i vitit 1944! Çekrezi nuk pranoi kursesi «këtë bashkëpunëtor të okupatorëve» dhe u largua nga puna në shenjë proteste. Mbeti rrugëve. U shkante bashkëfshatarëve në USA dhe u kërkonte borxh. Ata e ndihjnë aq sa e ndihjnë, por njëri, që më s'i dha, i tha: — Çekrez, në kohën kur ti ishe në Paris, mbaj mend se në një gazetë amerikane këtu, kam lexuar një lajmërim ku shkruhej «Kërkoj shqiptarin Kost Anastas Çekrezi. Adresa ime është...»

— Po në cilën gazetë e ku e si?

— S'e di Kostë. por unë lexoj vetëm gazetën...

Çekrezi shkoi në një bibliotekë dhe pas dy ditë kërkimesh, e gjeti. Emri i kërkuesit ish krejt i panjohur për të. Megjithatë, ai u vu në kërkim. Shkoi në adresën e dhënë, trokiti...

Të më ndjeni lexues, këtu të shkruarat e mia mbajnë erë si roman i verdhë... Por unë i kam këto nga një njeri serioz, si ishte i ndjeri Petro Samaraj, jetuar shumë vjete në Amerikë, njohur që foshnjë me Çekrezin dhe vdekur aty nga vjetet 1970.

Dera hapet. Çekrezi sheh përballë një grua... me syze sikurse mbante edhe vetë, pastaj tronditet, habitet, mrekullohet... Përgjasimi midis fytyrës së tij dhe fytyrës së asaj... e goditi! I tha:

— E nderuara Ledi... a mund të më nxirni një pasqyrë të madhe këtu në koridor...?

Nusja qau dhe iu hodh për qafe. Qante dhe i pëshpëriste:

— O atë, o atë të kam kërkuar për shumë vjet me radhë...

Pastaj e bija i pat treguar të jatit. Mëma ime sa ishte gjallë nuk m'a pat treguar këtë. Në ditët kur u sëmur keq dhe e parashikoi vdekjen më tha: O bijë, ti ke një baba dhe quhet Kost Anastas Çekrezi dhe është Albenien...

Çekrezi jetoi me të bijën gjersa vdiq dhe, kur e varrosën, Noli mbajti një fjalim me pesë fjalë: «Vdiq në Amerikë fukara, ky djalë i Shqipërisë».

Në këtë faqe të shkrimit tim, po rendit atë që kam lënë përgjysëm diku në faqet e kaluara. Atje kam folur për fenomenalin kushëri Llambi Andoni. Ky ka pasur një jetë të trazuar dhe dramatike. Të tillë e ka pasur edhe bashkëqytetari i tij K. Çekrezi sa edhe i përvujtuni unë.

Le të tregoj më së pari një rast kur im atë i dha shuplakë fytyrës Llambit, pas dyzet vjetësh! Ishte koha kur Llambi ishte plangprishës dhe aventurier nëpër Ballkan. Dhe një ditë prej ditësh, ndërsa im atë shoqëronte në Selanik motrën dhe mëmën e Llambit vetë (motra kreu një operacion apendisiti atje). Llambi nis mëmën dhe motrën me tren për në Follorinë, ku do të takonin të nesërmen tim atë, i cili, natës që vinte, kishte një punë të vogël në qytetin e Katrinës. Dhe e vendosnë që im atë do dilte te Shkëmbi i Katerinës dhe atje do kalonte Llambi e ta merrte. Kështu? Kështu. U muarmë vesh? U muarmë.

Im atë shkon në Katerinë, mbaron punë shpejt e shpejt e del te Shkëmbi. Prit e s'ka, prit e s'ka! Ikin makina, bile edhe disa me ngjyrë lilaje, im atë u ngre dorën, kot. Njëri ndaloi, ndaluan edhe të tjerë, por asnjëri nuk ishte nipi i shumë pritur. Ardhi nata tjetër. Prit e prit. Llambi s'duket. Dhe s'u duk gjersa im atë u bë objekt i dyshimtë (jemi në kohën e diktaturës së Metaksait) dhe i vihen prapa ata që tashmë në gjuhën tonë kanë hyrë si «gjurmues popullorë»:

Më në fund im atë gjen një makinë tjetër dhe del në Follorinë. Pyet për Llambin dhe i thonë se ai ka njëzet e katër orë që është nisur për në atdhe.

Këtu e kap im atë. Llambi i shket si ngjalë, dhe e mbush me gënjeshtër. Për vjete e vjete me radhë, pasi u shtrua Llambi e u bë «djalë për kokë të djalit», kisha shkuar edhe vetë në vendlindje. Sapo mori vesh Llambi, erdhi dhe nisëm të bëjmë muhabetë me bukë e pa bukë. Im vëlla e shpon tim atë dhe i thotë:

— Ti baba. Llambin e do shumë dhe me hak... por as na e trego edhe një herë sesi ta punoi atëhere kur të tha «më prit te Shkëmbi i Katerinës»?

Babaj nënëqeshi: — Po ç'pret prej një pagapondi...

Llambi kërcen dhe, pas dyzet vjetësh, ja shkrep të vërtetën:

— Dëgjo o xhaxhi... unë kalova atje, të pashë fare mirë,

ti ma ngrite edhe dorën por... unë kisha dy femra në makinë... .

Këtu im atë s'u përmbajt dot dhe u ngrit dhe ja këputi me shpullë fytyrës... Ua të qeshur që kemi bërë...

Por e qeshura na doli nëpër hundë! Ish koha e diktaturës dhe vendlindjes sonë, asaj qyteze të lulëzuar, i vunë kazmën. Dhe ata që i bënë këto cene e këto krime ishin Kainët... Duhet që në çdo vendbanim të kishit një kulak që të trembeshin të tjerët e të hyjnë në kooperativë, domethënë në ferr! Dhe Llambin «e kurorëzuan» kulak,

Kam Zotin vetë dëshmitar, sepse atë ditë të shëmtuar kam qënë vetë atje. Duke u drdhur e duke qarë, kam parë skenën kur kainët e nxorën Llambin me dhunë nga shtëpia e vet. Nuk ua zë në gojë emrat kainëve, sepse ç'faj më kanë nip e stërnipat e kainëve?) Ishin tre kainë, gojëpistë, duar hajnash, surate të pështirë. I kallën tmerrin gjithë një populli të tërë. Gratë qanin, vajzat vajtonin të tjera çirrin faqet, por «operacioni» vijonte. Ja hodhën në rrugë karrige e frona, ja flakëritën almisat e bujqësisë, ja vërvitën tutje kadet e bulmetit, levenxe e shkorsa, tepsi e pjata, lugë e xhezve, por... tmerri i tmerreve kur i nxorën fëmijët përjashta. Ishin tre të mitur! Dy i qëlluan me shkelma, kurse i treti, më i vogli, ishte në djep. Sipër kish një shami larushe e flinte. E kapi Kolja (O, Zot fali ata që s'dinë seç bëjnë) dhe e flakëriti djepin përjashta në oborr! Djepi u rrokullis, pastaj ndaloi dhe foshnjës iu var koka dhe goditi në pllloçen e oborrit. Balli iu çka dhe i plasi gjaku! Këtu s'u përmbajta dot dhe qava me katërbëdhjetë palë lotë! Si të delja? Si të flisja? Kujt t'i flisja? Dhe kush të fliste? Unë? Unë sapo pata dalë nga burgu; do më copëtonin dhe do më dërrmonin.

Por a e dini se cili ish ose më mirë cili do të ish foshnja që iu çka koka pas rrasave të oborrit? Ky vogëlush ishte Koçua, më i vogli. Në shkollë, të madhe s'e qasnin. Atëhere unë i sugjerova Llambit, marifetin që bëra vetë: I thashë: — Llambi... ndroja mbiemrin! Kështu bëra edhe unë, kur botova librin e parë...

Llambi më dëgjoi. Mori mbiemrin Zhuka. Koçua si Zhukë mbaroi universitetin dhe si student i shkëlqyer, u vu profesor... Punoi ca kohë kur... E nisën si delegat për në Paris. Hyri në aeroplan, zuri vend kur... Zilja e alarmit. Piloti hungarez protestoi. Po kujt i protestonte? Koçon e ngratë e nxorën nga aeroplani. Iku i vrarë dhe i dërrmuar në shtëpi. U sëmur. Iu shkatërruan nervat, iu moleps gjaku. Vdiq në lule të rinisë! Dhe... që atëherë Llambi, fenomenali Llambi më s'e ngriti kokën. Vdiq në mjerim në Tiranë, gjithënjë i pangopur me bukë.

Lufta e klasave dhe lufta kundër fesë bënë kërdrinë në qytezën t'onë. Më e më s'i qeshte buza kurkujt. Pesëdhjetë kitaristë kishte qyteza jonë. Dhe midis pesëdhjetë kitaristëve, ishte edhe një vajzë, Goni Konomi, e cila e loste kitarën më mirë se djemtë, megjithëse i vëllaj, si kitarist hëngri kaqe vjet bukë në estradë e Gjinokastrës. Por motrës s'ja delte dot. Dhe kish një hijeshi të veçantë dhe kish një nur e një bukuri kur nëpër dasmat tona, kitara e parë luhej nga një vajzë. Por... kitarave iu këputën telat që kishin dhe kurkujt më s'i bënte zemra të kërkonte tela të tjerë. Ish koha e vajit dhe e lotëve, nuk ishte kohë e notave. Dhe u prishën rrugët e qytezës, dhe u dyndën dhe u vulosën kanalet e ujrave të zeza e të bardha. Çezmat me ato sulinarët e hekurtë që i mbaja mënd vetëm që atë ditë kur i vendosnë, ato kroje shteruan. Shtatoret e kroieve, të mbuluar bukur me llamarinë të markës «APOLLON» u copëtuan prej shtazëve me dy këmbë. Dhe... oh po kjo ishte kulmi... Kisha jonë katedrale, kisha e Shën Marisë, me pllakaqet hollandeze, me mermeret, me shëndanët, e verdhë, me kristalet, e polielave, me globet e mëdhenj të gjitha ngjyrat e ylberit, u thyen dhe u copëtuan me varre bashkë me kryqet mbi kokat e të vdekurve. Një «Vajtim i Krishtit» qendisur me ar e platin u vodh e më s'u gjend. Por... njerëz të mirë në kemi pësuar. Ishte vëllai i Llambi Andonit, Petri. Ky pat qënë i fundit epitrop i kishës. dhe në mes të diktaturës dhe të ferrit, iu duk se ju afrua vdekja që ta marrë. Atëherë kërkoi tim vëlla. Ky i vajti. I nxori jashtë të gjithë të shtëpisë dhe Petri, i foli vllaut tim:

— O Thanas, vdekjen e kemi borxh, por unë dua t'i dal Zotit i larë dhe i pastruar! Kur u prishën kishat nga kukudhët, unë hoqa mënjatë gjerdanin me florinj të Shën Marisë që ja vinim në gushë. në ikonë vetëm një herë në vit, në ditën e Shën Marisë më 15 e 16 të çdo Gushti. Ja ku e kam vëlla, mere dhe kur të vinë ditët e bardha, sepse ato një ditë do vinë, atëhere nxirre gjerdanin dhe u thuaj njerëzve se unë po shkoj në atë botë i larë dhe pastruar!

*

* * *

Deri atëhere s'pata pritur me aq qejf e dëshirë, me aq shpirt e zemër se sa atë natë! Ajo natë e shënuar mbrëriti, por

askujt nga ne të çetës së kolendarëve nuk i shkoi ndërmend për njeriun që na erdhi midis nesh krejt pa pritur e pakujtuar!

Dimri ish shtruar këmbëkryq, qyteza e tërë ishte rënduar tej mase me dëborën e rëndë. Përrenj, obore, humnera duke-shin sheshe e lëndina. Fusha e bardhë si e lëmuar e si e kalla-sur me okitë. Kërcisnin trarët e shtëpive, minjtë rendnin si me araba nëpër tavanet se s'dinin ku të futin kokën. Udhësihtat këtu hapeshin e këtu në çast mbylleshin. Fjollat e borës binin e binin papushim, pështjellimi i tyre harbonte nëpër qiell dhe dëbora e vjetër vihej ndër këmbë nga bora e re. Aty këtu, nëpër natë, nxitonin gra, e burra, duke mbartur duarve mangaj me prush lisi. Shkonin nëpër kthinat e gjësë së gjallë, sepse pat mbrritur koha kur vinin në jetë qengja e keca e aty këtu edhe ndonjë viç. Por sa thelloi nata, doli veriu, lëshoi ulërimat e tij, dhe, me fshesën e vet, u vuri drunë reve e mjergullës. Ne kolendarët ishim veshur e ngjeshur me shalle leshi në kokë e mbi fytyrë dhe të gjithë u lëshuam drejt shtëpisë së zonjës Viktori (e thërisnin edhe Viko), e cila kishte një banesë tepër të madhe. Viktoria na priti me gaz e me dëshirë, na puthi një për një e na uroi natën e Kolendrave. Kjo zonja Viktori e kishte burrin në mërgim në Amerikën e bardhë (sepse ishte edhe një e zezë), por edhe kur e kishte këtu zotin e saja, atë nuk e gëzoi Zoti me ndonjë fëmijë e thuhej se Zoti kujtohet më fort për ato beronja të cilat presin e përcjellin kolendarët. E mbaj ndër mend fort mirë: Viktoria ishte një nuse e bukur, me faqet më shumë të bardha e më pak të kuqe, kish dy vëthë si dy pika ari në veshët, ajo kish një lëkurë ende me push, një kraharor të begatë, shkurt hesapi, ishte një nuse beronjë që s'e kish shogën.

Por, duke hyrë atje, unë u habitshë, sepse te porta e madhe po shkarkonin shumë dru lisi, pastaj u habitshë edhe sepse Viktoria nuk na futi në kthinat e shtëpisë së saj të madhe, por na futi në ashefin e saj po tepër të madh, i cili, për nga gjë-rësia, s'e kish shokun as në Devollin e tërë. Në vatrën gjigande që ndezur zjarri, por ende s'ishte ngrohur gjith ai ashef i lashtë, i madh, sa katër oda bashkë. Ish pa tavan e dalloheshin një për një trarët e zinj. Në fund të tij, ishte një furrë buke që, s'i tregonte nuhatje ime, atje po piqeshin qahitë gatuar me sitën e mirë; më këtëj e më andej ishin dyert e kthinave të gjësë së gjallë e ndiheshin blegërima delesh që sikur edhe ato e ndjenin gëzimin tonë. Fill pas pak ne nisëm të dëgjojmë edhe blegërimat e qengjave dhe kecave, të cilat sapo vinin në këtë

jallane botë: vinte aromë bulmeti, aromë misri që zjente nër disa gjyma bakri të mëdhenj e me kapakë sipër. Por zonja e shtëpisë solli edhe një gjym të dytë dhe në grykën e tij futi një tufë bari. Dhe kjo tufë bari ruante brenda vehtes një gjurmë qytetërimi të lashtë, që tashmë ka humbur! Sepse, pasi zjente fort gjymi, bari lëshonte diçka të vetën dhe pastaj, me ujët e këtij gjymi, gatuhej bukë. Dhe kur piquej brumi, buka sillte aromën e arrës! Tashti më askush s'e di se cili e çfarë ishte ky bar.

Ashefi, i cili duhet të kishte nja dy shekuj që ishte ndër-tuar, ngrihej si një godinë e përveçme, duke patur aneqark shtëpi të tjera dhe, midis ashefit e shtëpive të tjera, dallohe-shin edhe nja gjashtë dritare, të cilave u qenë hapur kanatet e perdet dhe nër sofatet e tyre ishte ulur një femëri e tërë. Kështu ndodhte, sepse, sipas kanuneve fetare femrat s'mund të bëheshin kolendare. Por diçka e papritur po ndodhte. Në këtë ashef, sollën shumë stolira e shumë qilima e tapëtëra, fotografi të rralla, mbaj mënd edhe fotografinë e madhe të Linbergut, më këmbë para aeroplanit të tij, pastaj sollën edhe «La Cena» të Rafaelos që e sollën pa më pyetur fare mua (por unë s'bza-jta). Dhe papritur; zhurmë e tollovi! Në ashefin tonë hyri peshkopi Evlogj Kurila! Ai pat ikur 10 vjeç prej këtej, ne kishim dëgjuar shumë për të, por kurrë s'e patëm parë. Po kthehej në vendlindje pas 60 vjetësh! Ish një burrë shtatmadh, shumë i pashëm dhe dinjitoz në fytyrë, një raso të gjërë e të zezë, mbi krye kamillafin, të cilit i kish hedhur sipër një cipë të hollë gjithashtu të zezë. Si mësuam, ai kish dashur të vijë këtu në këtë natë, këtu ku shumë vite më parë, edhe ai djal i kësaj qyteze pat qenë e pat shkuar kolendar portë më portë, duke lajmëruar lindjen e Krishtit! Hirësia e tij, duke mbajtur në dorë skeptrin peshkopal, me dorën tjetër na uroi e na be-koi të gjithë. Ne i ramë gjunjazi në metani, i puthëm dorën dhe kryqin e artë, që kish të varur në kraharor. Pas tij hynë edhe gjithë paria e qytezës me At Dhimitrin (që ish famullitari më i kënduar që kam hasur në jetë ndonjëherë), Peshkopi, sikur s'ngopej dot që shikuar në brezin më të ri të fisit të tij. Tashti zjarri i madh shpërtheu me të gjithë fuqinë e flakëve të tij; atë çast hyri atje zonja Viktori, veshur me një fustan fanellate me kuadrate në ngjyrë çokollate. Ajo i uroi mirseardhjen Hirësisë, i ra gjunjazi në metani, i puthi dorën e kryqin dhe ai i vuri të dy duartë përmbi kryet e Viktorisë dhe ne dë-gjuam bekimin e tij: «O virgjëresha Shën Mari. . . ver dorë mbi kryet e bekuar të kësaj gruaje. . .» Se çfarë fshihej prapa këtij

bekimi, unë e kuptova bukur mirë. Por tashti dritaret ishin mbushur citë me vajza e nuse. Veshur të gjitha me fustane të reja, të bukura e shumë të bukura, të sjella nga xhaponezi sykëndezi, i cili e bëri batall Evropën e tërë dhe e la në baltë. Vajzat e reja ulur, zgjatnin këtej këmbët e tyre topolake e bardhoshe, ishin ato vasha që sapo kishin nisur të fshehin gjunjët e gjinjët, ishin të gjitha si të spërkatura gush e faqe me pah mielli, purpur pjeshke dhe sytë plot me lëng trëndafili. Hirësija e tij ndjeu një gëzim përbrenda. Ai sapo ish kthyer nga mali Athos, ku punonin shumë devollinj e kolonjarë dhe pat sjellë një kamion plot me dërgesa, të cilat vinin nga mër-gimtarët dhe kishin brenda veshje për kalamanët, sako Kosturi për nusët e reja, për gratë xhaketa të trasha trikotazhi dhe «kundra», që ishin disa farë qizmesh për gra, me rripa të gjatë e me qafa gjithashtu të gjata sa u mbulonin pulpët e u rrinin gjer ndënë gju. Ai pat sjellë edhe shumë zarfe me letra e çeqe, duke hyrë kështu në punët e mia të brendëshme. Për një çast seç më tingëlloi në kokë dhe u kujtuashë, se, sido që të bënte e sido që të thoshte e sido që të mbureshe hirësia e Tij, ai kurr-sesi s'mund të shijonte dhuratat e vajzave të reja, të cilave unë rregullisht u çoja letra dhe, si dhuratë e shpërblime, merrja të puthura, të puthura e vetëm të puthura!

Hirësia e Tij nisi një lojë të habitëshme: Duke na vështruar ne të gjithëve, mundohej të na gjente se cilit fisi i përkisnim. Ai po thoshte:

— Ai çuni aty më ngjason nga fara e Panove...

— Ashtu vërtet, Hirësi.

— Ai më këtej më gjason me rudën e Bixhove... ai tjet-ri më gjason nga Moravat... Oh po... ky... ky këtu... pa eja këtu... ky është Donellar qind për qind, ky është tamam surrati i Emanuil Donellarit... ky është nip i Emanuilit...

Unë iu binda pas kërkesës së tij, i shkova pranë, i putha dorën e kryqin; ai ma përkëdheli freskoren dhe më pëshpë-riti: — Të paska lëpirë viçi ballin!

Pastaj Hirësia më tha: — Di ndonjë vjershë ti?!

Unë këtë prisja. Desha të dukem dhe të mburrem. Ja që këtë të keqe e kam vetëm unë e s'e ka askush tjetër. Dola disa çape përpara, ngrita lart kokën dhe: «Un'jam një arbë-resh rroj këtu në rrëza. Një gjak e një gjuhë kemi me thëllëza. Pëllumb e sorkadhe kemi far e fis. Kemi dhe shqiponjën gjy-shen e shtëpisë.

— Një tjetër, — tha peshkopi, pasi më përkëdheli kryet

mua. Doli përpara Dhori Cironaku e recitoi: «Lehu qeni, krisi gardhi. Dilni shihni kush na ardhi. Na ardhi e motra e nuses. Çfarë kërkon? Nusen. Jepjani të shporret. Këtej mos na ndodhet!».

Kjo vjershë, që s'ish e shkollës, por e plakave, krijoi humor e të qeshura të forta. Hirësia e afroi Dhorin dhe ja puthi ballin, nder që s'ma bëri mua.

Por u provua se suksesin më të madh do ta ndjente Taskë Çollaku, që në shkollë ishte tapë topi. Ai doli e recitoi:

«Mu në lumi i Velesishtit. Na u mbyt veqili i Krishtit. Atje s'mbytej asnjë pulë. Na u mbyt dhespot me vulë!».

Këtu Hirësisë ju mbushën sytë me lot dhe tha:

— Tridhjetë e pesë vjet jam plakur në Mal të Shenjtë midis njerëzve tanë, gjithënjë or e çast isha në mëmëdhe, kujtoja një për një gjithë sa më delnin në kokë, por... këtë vjershën e dhespotit që mbytej te lumi i Velesishtit... këtë e pata harruar dhe sot... vetëm sonte po më del përpara...

Ai ngriti lart duart dhe iu fal Zotit: — O Perëndi e tërëfuqishme! Të ngre himne dhe i përulem madhësisë Sate për këto orë të bukura dhe të dashura që më dhurove sonte!

Pastaj, duke më nderuar mua, më foli:

— Ti stërnip i Emanuilit, dil jashtë e shih si duket qielli. Dola e ngrita vështrimin lart. Qielli ish larë tërësisht dhe aty këtu këputeshin yje, që binin poshtë, duke lënë pas vijëza me shpuzë të zjarrtë,

Hyra brenda e ngrita zërin:

— Hirësi! Qielli është i larë e plot e përplot me yje... po se ç'kanë sonte që po bijen e po bijen...

U ndje blegërima e një deleje, që sikur kishte dhimbje, pastaj një blegërimë e lehtë qengji, pastaj peshkopi tha:

— Sonte është nata e yjeve, sonte është nata e Shën Marisë, që e lindi Krishtin tonë në grazhdin e deleve! Yjet bijen në Bethlehem...

Iu afrova dhe, kur u ndodha përpara tij, e pashë në sy; dukej tejet i prekur, i tronditur, thellësisht i gëzuar sa unë u habita, por kurrsesi, në atë kohë e në atë moshë, nuk e kuptoja dot gjendjen e tij shpirtërore.

Në një çast dhe vështrova nga ishte Zhaneta. Edhe ajo shihte nga mua, kurse unë mëkatari i shihja të gjitha! Dhe më dukej se sonte Zhanetës i mungonin vetëm krahët e engjellusheve, sa ajo fare mirë mund të ngrihej e të fluturonte. Herë herë ulte kryet dhe hapte fort qerpikët, duke më vështruar mua... e atëhere më dukej se do të fluturonte vër-

tet. Pastaj ajo bënte çmos e tërhiqte për poshtë fustanin e saj të gjelbër e plot me trëndafila te pëqiri, si për të mbuluar gjunjët, por... më kot. Sepse nuk ishte fustani ai që hynte në ujë, por ishte ajo vetë, kosovarja e bukur, që rritej me orë e me ditë!

Hirësia e tij u ngrit. Na tha se kishte një shërbim për të kryer në një të sëmurë dhe, duke lënë At Dhimitrin ndër ne, doli i pasuar nga disa burra të parisë. Dhe, kur doli peshkopi, At Dhimitri nisi të na tregojë për të:

— E patë Evlogjin? E njohët? Ai kurrë s'e ka harruar mëmëdhenë dhe kurrë s'ka nderitur duarkryq, kur mëmëdheunë është kanosur. Kur një gazetë serbe kërkoi që Voskopoja t'i jepej Sërbisë, Evlogji shkroi një artikull në gazetën greke «Pirgos» dhe tha: «Ti marrësh Shqipërisë Voskopojën, është njëlloj sikur t'i marrësh Greqisë Spartën.» Por... dashuria e tij për mëmëdhenë është e pafund. Kur ishte në Agjion Oros, e njoftuan se do t'i shkonte atje për vizitë mbreti i grekëve. Evlogji u përgatit dhe murgjërit grekë shtruan qilima në portë ku do shkelte mbreti. Pastaj doli atje buzëdetit me gjithë murgjërit e tij dhe priti. Diçka gjëmoi e shungulloi. Ishin motoskafët që vinin. Por mbreti nuk erdhi, sepse, pikërisht në nisje, ishte sëmurur dhe dërgoi kryeministrin Venizelos; së pari zbritën në tokë nja shtatëdhjetë gazetarë, pastaj me benzinatën e dytë erdhi e zbriti kryeministri. Dhe-spatoi ynë i mbajti një fjalim mirseardhjeje; fjalim të papërgatitur me kartë. Dhe sa fliste ky, aqë më fort po hapëshin sytë e kryeministrit grek. Kur Kurila mbaroi, Venizelosi u foli gazetarëve:

— Ja zotërinj gazetarë... grekë kaq të kënduar e të mësuar i duhen Greqisë sonë!

Evlogji nënqeshi dhe ja preu:

— Eskohotate! Unë s'jam grek, unë jam shqipëtar!

Venizelosi ngeci keq. U sëndis e u shastis, sepse s'i mbushej mëndja se një shqiptar, mund të ishte kaqë fort i kënduar dhe mësuar: Dhe dhespoti, kur e pa kështu, i shtoi:

— Eskohotate! Raca e fisi ynë i ka dhënë Greqisë burra shumë më të zotët dhe më të mënçur e më të kënduar sesa unë...

Kur prifti ynë po na tregonte këto, peshkop Evlogji u kthye. Dhe sytë i kishte të mbushur me lot. S'ishte një rast i thjeshtë. Sonte ai këtu po takonte vogjëlinë e tij, po shuante mallin e tij për tokën ku lindi dhe që nga u nis si një druvar i varfër dhe kalaman, për t'u kthyer pas gjashtëdhjetë vje-

tësh! Tashti një herë u ul, pastaj u ngrit dhe tha:

— S'më nxe vendi të rri shtruar, sepse kam një këshillë për Juve që po rriteni përditë dhe do t'i shërbeni mëmëdheut. Të jeni të drejtë djema, mos i hyni në hakë askujt, të dëgjoni fjalët e ungjillit dhe të mos flisni kurrë fjalë që lëndojnë të tjerët dhe shkakëtojnë urrejtje e vrer. Që kur isha i vogël në këtë qytezën tonë të shenjtë, kam dëgjuar këtu një fabul, që më ka tronditur thellësisht gjer në thelb të zemrës sime dhe kurdoherë që ua kam treguar vëllezërve të gjakut tonë, ose ua kam treguar të huajve, të gjithë janë mahnitur. Sonte po ua tregoj juve dhe vini vesh e më dëgjoni:

Në një fshat të largët të mëmëdheut tonë, jetonte një djalosh plangprishës. I patën vdekur prindërit dhe ishte jetim. Pa i mori koka erë... dhe u nis të ikë nëpër botë! Dhe nëpër botë u bë hajdut e vrasës. Nuk la prapësi pa kryer, gjersa, me thikë ndër dhëmbë dhe me armë në brez, vrau nëntëdhjetë e nëntë njerëz. Dhe, kur vrau kaq shumë, shpirti iu nxiros, ndërgjegjja po e hante dhe po e brente, mosha po i binte dhe u nis e u kthye në mëmëdhe. Por kaq shumë vite kishin shkuar, sa nuk e njihte kurkush. Atëhere shkoi te plaku më i lashtë i fshatit të vet dhe iu hap atij. I tha se është penduar, i tha se ka vrarë 99 njerëz dhe e mbylli fjalën me këto: «O atë... vallë a ka shëlbesë dhe falje për mua mëkatarin që kam kryer kaqe të këqija?»

Plaku ja ktheu dhe i tha:

— Po. Ka një rrugë shpëtimi për shpirtin tënd, por duhet të pendohesh dhe të shkosh atje në atë karakatinën, shtëpinë tënde, ta ndreqësh me duart e tua dhe tokën që ke anembanë shtëpisë, ta pastrosh nga drizat e nga ferat, ta punosh ashtu si e punonte i ndjeri yt atë, të jetosh me djersën tënde dhe, në një qosh të tokës sate të mbjellësh një rrip dheu me bostan. Dhe në kohën e beharit, sa udhëtarë të kalojnë atje, do t'u japësh të hanë nga një imonik për t'u freskuar. Pastaj do ngulësh një hu të thatë prej ahu në mes të arës dhe... kur të vijosh të punosh, hidh sytë nga huri i thatë: Kur ai të lëshojë fletë, atëhere të janë falur mëkatat...

Mëkatari i habitur ja ktheu:

— Po si është e mundur o atë, si është e mundur që të lëshojë fletë, një hu i thatë?

— Është e mundur, o njeri, po të kesh besim te puna e jote dhe te Zoti, çdo gjë është e mundur.

Dhe mëkatari iu shtrua punës dhe këshillave të plakut. I kreu të gjitha punët dhe sa njerëz shkonin aty pari, në

kohën e beharit, u dhuronte nga një imonik... Njerëzit e falënderonin dhe shkonin në punën e tyre. Mëkatari, atëhere kthente sytë nga huri i thatë, por më kot. Ai jo vetëm që s'po lëshonte fletë, por po thahej edhe më keq. Por, një ditë prej ditësh, mëkatari pa që prej së largu se po vinte një kalorës dhe e godiste kalin me këmshik që të rendte edhe më shumë... Mëkatari këputi një imonik dhe doli t'i presë udhën, i foli të ndalojë, por kalorësi e shau dhe i ra kalit me mamuzet në bark, që të nxitonte. Atëhere mëkatari këceu e ja kapi frerin kalit dhe i foli udhëtarit: — Po qëndro bre se e kam për mirë, do të të jap një imonik se je i lodhur e...

— Ikë tutjë ore ti... unë s'dua asgjë, por lermë të ik se ashtu e kam një punë...

Fjala fjalës u grindën, u mbërthyen keq dhe mëkatari i tha:

— O udhëtar, mos më bëj të jesh i njëqindëti që kam vrrarë, por zbrit se ashtu e kam këshillë...

Udhëtar i tërbua dhe që nga kali e qëlloi me shkelm. Atëhere mëkatari çkuli koburen nga brezi, dhe ja këputi një plumb në kokë. Udhëtar i përmbys nga kali duke rënkuar:

— Po më vrave or të vraftë Zoti... ç'pate ti me mua?

Mëkatari që tashmë vrau njëqind njerëz e pyeti: — Po përse xhanëm, pse nuk ndalove, ku po shkoje? I godituri pa i aqe kohë sa ti përgjigjet:

— Po shkoja në një fshat ku një vajzë sonde do fejohej dhe nesër do martohet, po vija ta prish këtë martesë sepse ajo vajza është e keqe...

Kaqe tha dhe mbaroi, vdiq Zemra i pushoi.

Mëkatari, u hutua, ardhi vërdallë, kur papritur vështroi nga huri i thatë... ai kishte lëshuar fletë të njoma...

Kaqe ishte fabula që na tregoi Hirësia e tij dhe na pyeti pastaj:

— Pa më thoni tashti... ku qëndron morali i kësaj fabule?

Unë isha i pari që kërceva përpjetë dhe i thashë:

— Hirësi... unë mendoj se morali është ky: Kurrë s'duhet të shajmë një vajzë që martohet, sepse është mëkati më i madh!

Por, si e kam pas thënë, unë vetë kam qënë kureshtar. Fabula më pëlqeu dhe e kam treguar shumë herë, veçse atëhere, mua më bëri përshtypje të madhe fjalët që na tha At Dhimitri për Venizelon dhe pyeta peshkopin:

— Hirësi! Kur juve shkuat te i sëmuri sonte, famullitari

ynë na tregoi sesi juve e paskeni habitur Venizelon... si ka ndodhur pastaj?

Peshkopi nënëqeshi dhe vështroi nga at Dhimitri, e na tha: Kryeministri grek u sëndis. I mbeti peronë në zemër që unë i thashë se jam shqiptar. Dhe bëri si bëri dhe, ndërsa po vizitonim një bibliotekë të pasur të malit Athos, më hoqi mënjanë dhe, për të mos na dëgjuar askush nga shpura e tij, më tha: — Hirësi, pse e bëni vehten shqiptar? Çfarë nder i krijoni ju vehtes, duke thënë se jeni shqiptar e jo grek?

Unë iu përgjigja zjarr më zjarr dhe ai u tërbua më keq. Unë i thashë:

— Eskohotate! *Si mund të jem unë ai që s'jam?* Mua mëma dhe gjyshi e gjyshja më mësuan gjuhën tonë të bukur, si mund ta hedh poshtë unë fisin tim?!

Dhe, ndërsa ne po dëgjonim dhe e mbytmë me pyetje Evlogj Kurilën, ndërsa ne, të etur për të mësuar iu qepëm atij e s'i ndaheshim, ne patëm harruar se përse ishim mbledhur atje, kur... zonja e shtëpisë, ajo Viktoria me fustanin në ngjyrë çokollate, hyri në kthinën e madhe të ashefit dhe, duke ngritur lart një sahat muri, na tha:

— Ora sapo tingëlloi për mesnatën!

Të gjithë ne kërcyem përpjetë, rrëmbyem çomaget plot me ngjyra dhe, duke patur në krye e përpara nesh peshkop Evlogjin, dolëm përjashta. Tashti qielli ishte krejt i larë. yjet xixëllonin më shumë se kurdoherë; ai ylli i Afërditës dukej diku nga mesi i qiellit dhe peshkopi na tha:

— Ja... në këtë orë, magët që nga lindja, po i shkorin mbret Irodhit për t'i shpënë lajmin se Krishti u lind në Bethlehem!

Në portën e parë që na doli përpara, ne qëlluam fort me çomaget tona. Qyteza e tërë ishte zgjuar dhe na prisnin dhe ne qëllo me çomage dhe këndo më zjarr e me tërsëllëmë:

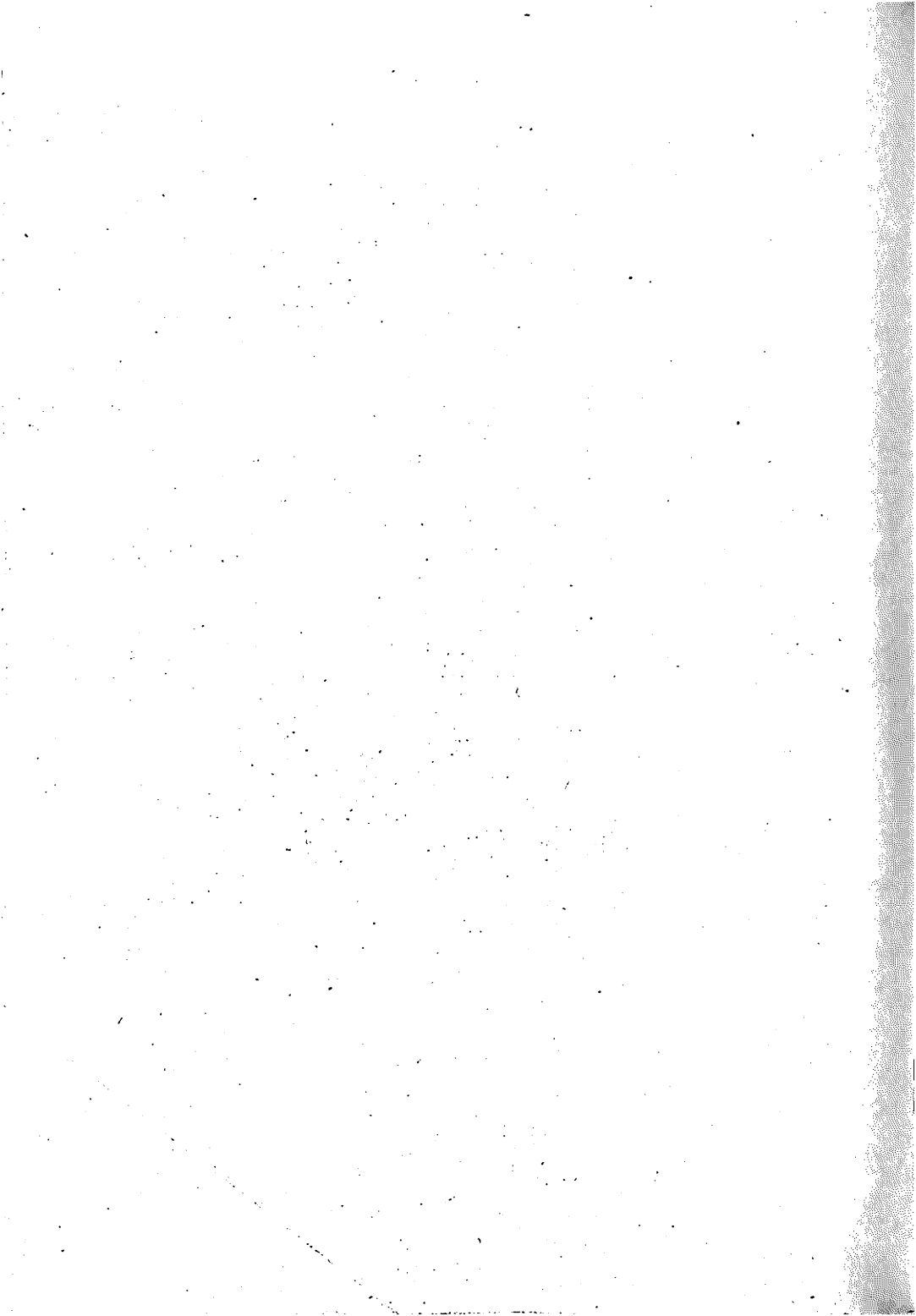
Zotërinj e zonja, erdhmë t'u tregojnë

Lindjen e Krishtit tonë ardhmë t'ju njoftojmë

Në Bethlehem lindi Krishti jonë

Bir i perëndisë, shpëtimtar i njerëzisë...

I FUNDËMI
I KAVALIOTËVE

Baroni Gjergj Sina (i katërti, nëse mund të themi kështu) ishte stërnip i Gjergj Sinës së famëshëm. Sapo kishte datuar vjeti 1937 dhe Sina më i ri pat mbushur plot 70 vjetët e jetës së tij.

Sot ai pat dhënë urdhër të prerë që askush të mos e shqetësonte! Nga atdheu i të parëve të tij, i pat ardhur një pako e madhe me gazeta e libra, shoqëruar me një letër personale. Baroni plak tashmë ndjeu një dridhmë në trup dhe një veprim befasues nxitimi në duart që s'po i drejtonte dot si duhej.

E gjithë korespondenca e ardhur po e lidhte edhe më fort me fillin e artë të kujtimeve të dëgjua nga i ati dhe nga gjyshërit. Ajo po e lidhte me krejt ngjarjet e pas vjetëve 1750, kur të parët e tij ikën turavrap nga qyteti i djegur prej otomanëve dhe ardhën dhe u ngulën në kryeqytetin e Austro-Hungarisë. Tashmë plaku Gjergj merej shumë me të kaluarën, kurse të rinjtë me të ardhmen, sikurse është ligji i natyrës njerëzore në çdo kohë dhe në çdo epokë.

Rreth e qark, në studion e vet, Gjergji mbante portretet e stërgjyshërve. Të parën të Atij të parit, që ishte më i famëshmi! Më i famëshëm për bëmat e mira si edhe për ato «mizoret», të këqijat, që historia nuk do t'ja falë!

Gjergj Sina i parë habiti Vienën në kohën e vet, kur ndërtoi atë pallatin të stilit Dorik e Bizantin bashkë. E ngriti me gurë bigor ose smërsh të sjellë të gjithë nga Shqipëria e largët, ose më sakt, nga Voskopoja, ku ndodhej një madem që nxirte gurë të tillë. E veçantë e këtyre gurëve ishte se ata, duke qënë blloqe të mëdhenj në natyrë, pritëshin me sharrë, zhakë, ose dhe me sopatë. Përbërja e tyre është e tillë që ka shumë brima të holla, si filigrane të natyrës dhe nëpër këta «filigrane» ajri qarkullon, del e hyn gjithënjë i filtruar. Habinë e dytë që Sina i parë i dha Vienës dhe gjithë perandorisë, ishte, ftesa që i bëri për darkë perandorit Franz Josef! Ky, duke mësuar se pasunari ballkanas ishte i ngjeshur paq me ar e pasuri, i shkoi për darkë dhe u habit kur Sina i parë i tha:

— Madhëri perandor! Për të gatuar gjellët e kësaj darke.

unë përdora kartmonedha ruse! Dhe sikurse dihet, këto banknota kanë fytyrën e Katerinës perandoreshë... Kur ta mësojë ajo, do t'i varë hundët, por unë e bëra këtë pikërisht për t'ja thyer hundët... lufton e s'ja del dot me një Sulltan anadollak e torollak!

Dhe vërtet Razvjedka ruse, që të nesërmen e kapi njoftimin dhe dërgoi mesazh urgjent drejt e në San Petërburg! Shtypi rus i asaj kohe, u përgjigj me urrejtje e me duf «këtij pasunari ballkanik që tenton të përdhosë perandoreshën t'onë të madhërishe...»

Gjergj Sina, filloi të lexoj gazetat:

«Në një tel që na hoqën nga Athina, mësojmë se sportisti i ynë i madh Filip Kavalioti, fitoi vendin e parë në kërcimin me shkop në Ballkaniadën që po zhvillohet në kryeqytetin grek. E urojmë bashkëqytetarin tonë, e urojmë nga zemra për fitoren e bukur dhe... së shpejti me nuse!»

Baroni Gjergj u përqëndrua e ngriti kryet e pëshpëriti: «Ou, paska akoma një Kavaliot në Shqipëri?!» Sina ende habitej dhe shtiu sytë mbi portretin e Teodor Kavaliotit, rektorit të akademisë së Voskopojës... pastaj vështrimi i kaloi mbi portretin e Elena Gjiksës, mbi atë të Eugjen Vulgarit që vdiq si kryepeshkop i Rumanisë... më tej Sina vështroi Aleksandër Moisiun me atë fotografinë mbi të cilën ai kish vënë dy gishtat mbi mjekër dhe dukej sikur tallej me vetë Sinën baron.

Papritur, duke vështruar gojëhapët portretet varur në mur, i shkoi një rrymë nëpër kokë... Një rrymë e pranueshme për moshën e tij dhe për brengën e tij: U bë 26 vjet dhe vajza e tij e vetme, Suzana, ende pamartuar... Sinën sikur e lidhi një fije e padukëshme midis së bijës dhe Kavaliotit të ri të cilin... pa shiko... e urojnë «edhe me nuse»!

Duke shfletuar gazetat, ai përsëri lexon:

«Filip Kavalioti, lindur në Voskopojë, mbaruar «Robert Kolehxin» në Kostandinopojë, njohës i shumë gjuhëve të huaja, patriot i madh dhe i dashuruar pas mëmëdheut, iku nga «Fenerbahçeja» ku ishte portier i saj dhe ardhë këtu që të gëzojë qytetin e vet dhe të na gëzojë ne të gjithëve me veprat e tij bujare! Ndeshja e pardjeshme futbolistike midis «Skënderbeut» tonë dhe skuadrës manastiriote, desh u humb e shkoi e vate... Por Kavalioti i ri, e çkuli qesenë në mes të kallaballëkut, duke patur gjithënjë ndërmend proverbin frëng se «Paraja e ngre ujin përppjetë», i shkoi prapa portës Marianit, diç i tha e diç i dha, por me siguri që «i mballlosi» lojta-

rët tanë me ar tingëllues... Fusha «e betejës» mori zjarr e flakë... Dy gola pat shënuar Manastiri, hiç asnjë ne kur, Agaj ynë, me një shut bombë që s'u pa as nga u nis e nga mbaroi... por sakt u pa që u tulat në portën e Bajevskit! Pastaj një tjetër gjyle e kalibrit Samsurian dhe Telka i ynë barazon! Një minutë më vonë Xipi gjataman e kokëpjepër, me majën e kësaj koke lëshon një top fare të lehtë e të qetë që e bëri Bajevskin të mbetet gojë-hapët e syzgurdulluar! Nuk vonoi dhe beteja sërish mori zjarr e flakë. Korçarët nuk e hanë bukën thatë... Andon Arapi, si me bisturi e nxori golin e vet mu në qoshenë e Bajevskit, i cili, sepse nuk orientohet dot, u kthye nga «Lindja» (në fakt nga perëndimi) dhe bëri tre herë kryq!

Pas ndeshjes, tifozët e qytetit me Koci Bezhanin në krye (shkopin e pat hedhur tutje) nuk kapën lojtarët, por e rrembyen Kavaliotin nër krahë dhe e hodhën dhe e pritën, duke e rrotulluar rreth e qark «Terenit». Filipi diç thëriste e diç porosiste, por askush s'e dëgjonte dhe festa me të e për të vijoi gjer në orët e ka dyqanin karshi Mitropolisë, më në fund qytet dhe që e ka dyqanin karshi Mitropolisë, më në fund mundi t'u shpëtojë tifozëve falë krahëve të tija prej divi dhe zemrës së tij të bardhë prej njeriu të mënçur e të urtë. Ju bëshnin ditët mijë për ndihmën që i ka dhënë dhe i jep sportit tonë. E urojmë dhe së shpejti me nuse!»

Këtu baroni Gjergj Sina u gëlltit e fërkoj buzë e hundë, pastaj nisi përsëri të shfletojë gazetën, duke kërkuar kudo emrin e Filip Kavaliotit.

«Ndeshja e dytë me manastrilinjë u bë në Manastir në qytetin e familjes Qiriazit. U nismë «me kuçkë e me maçkë» dhe domosdo me Kavaliotin në krye. Por ndeshja këtu ishte shumë më e fortë se në qytetin tonë... Më s'kishte «qofte ke daja». Samsurin e ndiqnin këmba këmbës tre «shule», por s'ishin prej ata që shesin cironka e që mbajnë këmbisha të gjata e të bardha, por ishin tre manastirlinj që të mernin gjak në vetull... Dhe taktikë Samsuriane... Telka ja shkeli syrin Agajt, u tërhoq prapa duke e lënë Aganë ca më të çliruar dhe Agaj (si aga i dorës së parë) ju vërsul Manastirit si moskovi turkut dhe më s'kish djalë mëme që jo ta ndalte, por as ta shihte topin që përfundoi në vërzomat e Manastirit! Loja mbaroi një me zero në fitim tonë, megjithë përpjekjet e maqedonasve, të cilët na nderuan duke i thëritur Spiro Arapit «bago majkata arnauti! Çërno arnauti...» I falënderojmë ata, por s'mund të harrojmë Kavaliotin e ri, i cili në pjesën e parë

të lojës u nxi nga fytyra sa desh ja kalojë edhe Spiro Arapit, kurse në pjesën e dytë fytyra iu bë si «hëna pesëmbëdhjetë!» E daroviti Aganë me një pendolirë që ja ngjiti mu në mes të ballit! Ashkosën i qoftë!...»

Më tutje përsëri flitej për Voskopojën. Sina lexoi:

Njëzet e gjashtë janë akademikët e Voskopojës, të cilët, pasi mbaruan studimet me Teodor Kavaliotin në krye, u muarën me gjuhën shqipe dhe logjika dhe arsyeja ta jep se për këtë vepër kombëtare e patriotike me qind për qind, i ka nxitur vetë Teodor Kavalioti». Pak më poshtë përsëri një mesazh piktoresk:

«Marim vesh, dhe do ishim të trashë nga mëndja sikur të mos e mernin vesh, kur gjithë qyteti e mësoi se: Në shtëpinë e deputetit të nderuar Zotit Thoma Orolloga, u gjendj një flet volante e shtypur ndër tipografinë e Voskopojës. Sportisti dhe mirëbërësi ynë i sportit, Zotëria e djaloshi simpatik Filip Kavalioti, i shkoi gjyshe së Thomajt dhe ja bleu... Kur e mësoi këtë Zoti Thoma Orollogaj, desh lojti mënj. Me aroplanin e linjës ajrore italiane, u degdis në qytetin tonë shpejt e shpejt e me një këpucë mbathur e me një zbatbur. U lëshua drejt e te dyqani i Filipit, karshi Mitropolisë, dhe... ja hodhi «dorashkën». Skandal në aristokracinë korçare... Kur po kërkoheshin koburet dhe dëshmitarët, kur edhe doktor Kalmari refuzoi të shkojë në duel... «plagës» që u hap i vuri mehlem publicisi ynë i madh dhe i nderuar, përkthyesi simpatik dhe i vyeshëm Zotëria i tij Dhimitër Fallo dhe zotëria publicist Tajar Zavalani...»

Zoti Kavalioti i kërkoi ndjesë Zotit deputet, ndjesa u pranua, për qafimi u dekretua me një lëshim fare të vogël në favor të gazetës sonë... Në faqen e parë të numërit të ardhmë do gjeni fac similien me përmbajtjen e fletë volantes...»

Baroni Sina shfletoi shpejt numërin tjetër të gazetës. Ish ngatërruar nga fundi, por ai kërkoi dhe e gjeti: Atje fletë volanti, pasi na siguronte mu në fund se ishte shtypur ndër tipografinë e Voskopojës, rendiste në të katër qoshetë e saja, në katër gjuhë, shqip, greqisht, latinisht e në gjuhën arumune «Ati i ynë që je ndër qjellë...», etj. etj. ...

Por Baroni Gjergj Sina (të themi i pestë) kërcëu përpjetë, sikur ja shpuan vithet gërmotërat, për të cilat thuhej se gjendeshin shumë në Voskopojën e largët. Në gazetë ish marë nëpër gojë edhe emri i tij. Desh s'desh nisi ja lexojë, sepse që në krye dukeshin spicat dhe gjëlperat:

«Zoti Dhimitër Fallo, na jep një kujtim të bukur e pikto-

resk, nxjerë nga goja e poetit tonë kombëtar, Lasgush Pogradeci. Sikurse dihet, poeti i ynë, nga dora e të cilit kanë dalë frymëzime të holla poetike plot art e bukuri, ka studjuar edhe në Vienë. Por një ditë, kur kishte mbetur «ramona» nga xhepi dhe i urët nga barku, shkoi ndë Sheshin Vilhem Shave dhe iu drejtua Gjergj Sinës Baron, që e ka pikturën mu përmbi Bankën Kombëtare të Austrisë: — O Gjergj Sina, o kurnac! O Sinë që nuk ngrite asnjë krua në Shqipëri dhe u bëre shok me Qypriinjtë e Gërxxhallinjtë! O Sinë që i hodhe paratë për të tjerë, O Sinë që ju lavdove Franz Josef it si një ballkanas analfabet... Sinë o Sinë që i hodhe paratë për ata që ta krehnë bishtin... O Sinë! Po të thëret këtu një bashkëatdhetari i yt nga Liqeni ynë... O Sinë o Sinëziu...».

Gjergj Sina i sotëm e mblodhi shuk gazetën dhe mbuloi fytyrën me të! «P. Është e vërtetë» i kujtoi ai vetëvehtes, stërgjyshi im kështu e bëri... Dhe këtë poet që na e punoi kështu e njoha edhe vetë, por gabim, faj, nuk e thërita në pallat, nuk e afrova, por i dërgova diçka, shkurt me thënë hiçmosgjë...

Por në këtë numër të gazetës, përsëri zihet në gojë Voskopoja! Zoti Fallo na shkruan e na siguron se: «Shkova në katedralen e Shën Kollit ndë Voskopoje dhe m'u mbërthyen sytë te Jehovaj! Si dihet ky është perëndia e Judenjve! Për mendimin tim, kryevepra e David Selenicasit në këtë katedrale nuk është «Farëmbjellësi», por është Jehovaj! Ai ka vërtet një pamje prej Perëndiu! Ai ka një vështrim zhbirues, ai duket sikur diçka u thotë pasardhësve të tij, Jehovaj është puna e një mjeshtri dhe artisti të përkryer, por... Më besoni ose s'më besoni, shkoni e shikoni, ja ku është Voskopoja... Unë mendoj se Davidi, kur ka pikturuar Jehovanë... ka patur si model vetë Teodor Kavaliotin... Ky, i madhi Teodor Kavalioti nga Kavaja jonë, ky i ka pozuar... Për këtë ve dorën në zjarr dhe ngul këmbë. Dhe në qoftë se s'më besoni, shkoni te dyqani i Filip Kavaliotit dhe kini për t'u habitur... Filipi i gjason shumë e më shumë stërgjyshit të tij Teodor!».

Gjergj Sina u ngrit nga kolltuku dhe ardh i vërdallë nëpër pushin e trashë të sixhades së tij, duke shkelur pikturat me luanë e me tigra, me fazanë e me arapë ala Otelu. Atëhere ishte modë në Vienë që sixhadet persiane me qenër e langonj e maçokë, shtriheshin poshtë në vend të qilimave. Iu shkrep në kokë dhe i shkroi Filip Kavaliotit:

«Mik i nderuar dhe i dashur! Me një të papritur shumë të dëshëruar tepër u gëzuashë që një Kavaliot ngjallon ende dhe

mbi të gjitha është tregëtar. Tregëtar në qytetin tonë të lashtë... Nuk e di se ku Zotëria e Juaj ble mallin dhe ku tregëtoni... Dhe do t'Ju lutesha shumë i nderuari dhe i dashuri Zotëri, të merni në konsideratë këtë ftesën time për të ardhur këtu në Vienë ku mundeni fare mirë të bleni çfarë mallrash të dëshironi dhe u siguroj unë se keni për t'i marrë shumë më lirë se në Itali apo gjetkë. Unë gjithënjë kujtoj me mallëngjim vendet e prejardhjes sime dhe më ka sëmbuar në shpirt një dite këtu në Odën e Tregëtisë në Vienë, ku u zu në gojë edhe Shqipëria e ku u tha si me shaka se «Përsëri nga Shqipëria na vija kërkesa për llamba e fenerë vaj-guri.

Ejani bir i dashur dhe keni për të mbetur i lumur nga mirëpritja dhe mikëpritja jonë...»

*
* * *

Ish moti 1938. Evropën e patën përmbytur grindjet e vjetra dhe të reja. Ata që humbën luftën e parë, deshën të fitojnë të dytën. Musolini në njëzetë vjet nuk e fanatizoi dot popullin italian. E shkundi dhe e përplasi fort, por jo në atë shkallë që e bëri Adolf Hitleri. Reshteri austriak, popullit të shumë kulturuar të Gëtes dhe Bet-hovenit ja gjeti vidat dhe sqetullat ku duhej ta guduliste. Së pari përpiu sudetët, pastaj Çekoslovakinë e tërë. Chamberleni u tregua guak dhe vuri firmat. Kastran u tregua edhe Stalini, i cili mendoi se e kaloi hendekun, duke e dërguar Molotovin të puthet me Ribentropin. Në të gjithë Evropën frynte e shfrynte Veriu e Verilindja dhe pikërisht në këto kohëra kur trupat gjermane hynë në Austri, Filip Kavaliotit i ardhni ftesa për në Vienë. Ai u gatit disa ditë. E çoi kamionin e tij «Fiat» në një mjeshtër e në krye të javës, mbi timonin e «Fiatit», u nis!

Gjatë rrugëimit mësoi se kancelari austriak Shushing ish zhdukur e s'dihej se ku ishte, kurse divizionet e Hitlerit e pushtuan vendin pa çak e pa bam.

Por në xhepin e vet, Filipi kishte edhe një letër të dytë të Gjergj Sinës. Atë e mori në nisje dhe s'e pat lexuar. U kujtua veç kur sosi në Ulqin (sepse atë rrugë ndoqi). Frenoi afër një varreze, u ul ndënë muret e saja dhe lexoi: «Më gëzon dhe më trondit takimi i një Kavalioti me një Sinë pas dyqind vjetëve! Breza të tërë vdiqën, duke shpresuar kthimin

në mëmëdhe. Krejt diaspora jonë për dyqind vjet ka mbajtur veshin ngrehur, duke pritur përmbysjen e perandorisë otomane... Veçse Zoti vonon, por nuk harron! Arkivat e mia janë plot me dokumenta të kësaj natyre... Ejani i dashur Kavalioti dhe do t'Ju presim ashtu si u ka hije!».

Kur kapërceu kufirin jugosllav, Kavalioti vërejt i trupa gjermane që zbrisnin tatëpjetë drejt Ballkanit. Austriakët dukeshin të trembur, sikur i pat qëlluar dikush me kopan në kokë. Duke kaluar qytete e duke mbërritur në kryeqytet, Kavalioti shihte fasadat e pallateve gotikë, stacionet e trenave dhe tramvajeve, hotelet luksoze si edhe fasadat e kishave që po mbusheshin gjithënjë e më shumë me kryqja të thyer. Oficerët e Vermahtit gjerman vej e vinin bulevardëve, kurse në mbrëmje, kur kishte leje daljeje, rrugë e bulevardë e rrugica ishin plot me ushtarë gjermanë. Gjatë rrjedhës së Danubit, kordelet e shumëngjyrëshme të vajzave, dashur padashur përziejeshin me kapelat ushtarake «ala Bismark» të ushtarëve të Hitlerit. Tashmë era e fortë e benzinës kundërmon në mënyrë të hatashme. Veturat luksoze të vinezëve ngelën në pamicë nga veturat ushtarake gjermane; duket sikur tramvajet thyejnë kockat e tyre përmbi shinat, ndërsa boritë e tyre tingëllojnë si kampanela me gjuhëza hekuri. Populli duket i pataksur nga pushtimi i papritur! Shiten pak gazeta; ata gazetarë, që s'e honepsin dot regjimin e ri, ulën qepenat e redaksive dhe hynë si puntorë në fabrikat e metaleve, të cilat nisën të punojnë me tre turne: Mpriheshin thikat!

Filip Kavalioti u habit nga dendësia e kishave dhe ca më fort nga pirqjet e tyre të larta, të holla, konike. Veshjet e burrave ishin fund e krye të përsosura, asnjë njeri me opinga, asnjë zbathur, përkundrazi... këpucët lustrafine ishin ato që ndrinin e fërfërinin.

Në këtë gjendje e gjeti Filip Kavalioti Vienën e ish perandorisë austro-hungareze. Ai udhëtoi në autostradën jugore, e cila zbret paralel me trenin e Orient Expressit. Në çdo hap ai pat shquar fasha të zeza zifti dhe kauçuku. Këto ishin frut i frenimeve të ushtarëve shoferë rinokë, që ishin mobilizuar shpejt e shpejt. Mobilizimi total — lufta totale, kish qejf ta përsëriste dendur vetë Hitleri. Por autostrada ishte e përkryer! Duke udhëtuar mund ta pije kafën pa t'u derdhur asnjë pikë. Gjatë rrugëtimit, Filipi lexonte edhe reklamat në formë tabelash që ishin në çdo kthesë apo urë. Njëra bënte thirrje për të pirë birrën «Pshor», një tjetër reklamonte: Kimische Farben Industrie, kurse një tjetër... Krejt ndryshe. Ajo shkruante:

Vajzat e bukura nuk i kanë qejf ata djem që kruajnë hundët me gishta!

*
* *

Filipi nuk e gjeti të udhës që të telefononte dhe t'i vinte në lëvizje miqt e vet të rinj. Ai parkoi kamionin e vet dhe ja mori udhës më këmbë. Pastaj me shumë mirësjellje ndalonte ndonjë kalimtar dhe pyeste se nga cila anë duhej kaluar për të mbrijtur në vilën e Gjergj Sinës. Pa asnjë përjashtim, të pyeturit bënë çmos tja shpjegonin sa më mirë, bile disa syresh nuk u kursenin ta çonin gjer në vend, por Filipi nuk pranoi asnjëherë dhe e vijoi kërkimin gjersa e gjeti vetë! Ajo dallohej së pari nga masivet e gurit bigor sjellë nga Voskopoja (sa i lehtë duhet të ketë qënë Gjergj Sina i parë — mendoi Kavalioti i ri). Pastaj në kopështin madhështor të vilës, dukeshin gjithë ata kopshtarë që punonin kokëulur pas luleve e kaktuseve, pastaj ai dalloi disa maja metalike vendosur në tre katër vende. Ato në krye kishin disa elika si të lyera me platin. Filipi i vështroi mirë dhe e kuptoi se ato ishin ventilatorë që i ngiste era dhe ato mbushnin me korent bateritë për radiot e gjithë vilës. Sinat nuk përdornin korent elektrik nga furnizoheshin edhe fabrikat e mëdha dhe që pastaj shkaktonin zhurma të padëshëruar. Nëpër shatërvanë dhe vijëza uji, shkisnin ylbere të plotë kur... një nga portierët e porositur, e njohu Kavaliotin nga mënyra sesi ai shihte dhe ngulmonte të rishihte gjithë atë vilë madhështore... Vila e tërë u vu në lëvizje! Baroni Gjergj Sina rendi tatëpjetë shkallëve të mermerta duke patur nër këmbë heqkat prej beluzi blu. Iu mblodhën rreth shërbëtorë e kamarierë e tek pa të posardhurin, Sina thëriti: — Po! Po! Po! Ai është, me siguri që Ai është! O Zot i madh si mund ta bësoja çka pata lexuar? O Zot sa burr i pashëm! Po ky i gjasoka aq fort Teodor Kavaliotit! Po ky na qënka vërtet fytira e Jehovahjt!

Kurse nga ana e tij, Filipi po vërente disa vajza që, të ulura qetë nër shezlonga, koloviteshin e punonin diçka me grep. Te një kaçubë trëndafilash ishte ulur një vashëzë bardhoshe sykaleshe që duke thurur, nënëqeshte...

Të dy fisnikët u takuan me përqaftime të nxehta dhe në një mënyrë fare ballkanike... duke e tundur dhe e shkundur

njëri tjetrin! Por dukej açik se koka krejt thinjoshe e Sinës arrinte gjer te kraharori i Kavaliotit të ri. Ose e thënë shkurt: Gjer te zemra e tij e qetë, e butë dhe shumë bujare.

— Oh bir i dashur, biri im i shtrenjtë, Kavaliot qind për-qind! Por, na ar dhe si mik i ftuar pikërisht në kohën që na ardhën miq të pafuar!

Filipi s'po e mbyste dot ngazëllimin dhe gëzimin, nuk fliste dhe kur nisi ta bëjë këtë, i doli një zë tjetër, një farë ngatërimi i kordave të zërit që sikur ja mblodhi shuk gurmazin e krejt rajonin e grykës.

Ai vërejti se Baroni Sina ishte nja shtatëdhjet vjeç burrë; por si duart, po ashtu edhe fytyrën (edhe gushën e dhjamur) e kish të bardhë, si njeri që s'ka parë kurrë diell me sy.

— I dashur dhe i nderuar Baron... e si nuk je shkëputur një herë, një herë të vetme e të vije në mëmëdhe...

— Na mbyti puna Kavaliot. Po e le tregëtinë në duar të cirakëve e ke davanë të humbur...

Ndërsa fliste kështu, Filipit sesi iu kujtua një udhëtar vienz që dikur, shumë vjet përpara, kishin udhëtuar me transatlantikun «Konte Bianchamano». Ai mik i vjetër, i gjason sot Sinës.

Nga portat e pallatit, dy kamarierë veshur me të bardha dhe me papione në grykë, po sillnin këtej, një plakë tejet të moshuar. Veshja dhe fytyra e saj tregonin përmbajtje, kulturë, dinjitet, megjithse ajo sikur përpëlitej që të takojë sa më parë fisnikun që vinte nga mëmëdheu i të parëve...

— Është gjyshja ime — tha Gjergj Sina.

Plaka kishte hedhur një shall të madh blu përmbi supat, dhe ngrinte duart sa andej këtej e bënte çmos të dallojë mikun me syt e saj të plakur. Mbi flokët e përzjerë, të vetët dhe të shtuarit, ajo kishte ngulur shumë furketa të ndriçme dhe tepër të shtrenjta. Një fije e flokut sesi iu drodh dhe i shkau mbi ballin shumë të bardhë. Ajo mërmëronte herë fjalë shqip e herë arumanisht, por vetëm fjalë pa asnjë kuptim dhe ashtu e përqafoj Filipin, pastaj e puthi e puthi shumë e shu-më herë, me mall e dëshirë po ashtu si bëjnë gratë tepër të moshuara kur kanë përpara djalosha të pashëm. Shalli i saj sillte aromën e borzilogut të thatë. Pastaj fjalët e saja rrodhën me një gjermanishte të çartë; po i shtërngonte duart Kavaliotit dhe e tërhiqte drejt vilës.

Sa nisën të marrin shkallët, u derdhën një tufë fëmijësh. Ishin niprat e stërniprat e Sinave, të gjithë veshur bukur e me shijë, me pantallona të shkurtëra gjer mbi gjunjë, me flo-

kët krehur bukur, përkuleshin para Filipit me radhë e me një disiplinë për ta patur zili. Pastaj Filipit, krejt papritur, i doli përpara një vajzë mbi të njëzetat, tepër e bukur dhe ca më krenare, me një buzëqeshje të hollë, por Filipi u habit sepse në syt e saja dalloheshin gjurmë lotësh të freskët.

— Është vajza ime, Suzana — shpjegoi Sina.

Filipi u përkul dhe e nderoi vajzën, duke u përkulur dhe u kujtua se kjo ishte ajo që thurte me shtiza... Pas Suzanës e kishin radhën vajzat, mbesa e stërmbesa të Sinës. Ato përkuleshin para Filipit, thyenin veç njërin gju dhe e lejonin që ai tu përkëdhelte ballin, flokët ose faqet.

Si për të treguar se mbaroi paraqitja e njerëzve të familjes, Sina tha:

— Na mungon vetëm djali im Karlo, i cili, duke qënë mjek, ndodhet në spital.

U futën në koridorin e madh të pallatit. Sina, veshur e ngjeshur me frak, i tregonte udhën Filipit, i cili s'po e shihte fare atë, por që përhumbur pas fotografive e pikturave portrete të varura mureve.

— Ja! Bërtiti gati me triumf Gjergj Sina. — Ja ku e ke stërgjyshin!

Filipi dalloi pikturën e një piktori rumun ku dukej stërgjyshi me kapelen e një protopape në krye.

Duke hyrë në sallonin e madh, përballë tre kamarierë veshur me bardh e zi dhe me picetat si shkumbë deti përmbi manikotat e mëngëve. Ata u përkulën me nderim, gjithënjë të përpikët, gjithënjë ndënë urdhër, sikurse janë zakonisht popujt gjermanikë.

U ulën në kolltukët e mëdhenj e nisën bisedën vet për vetë:

— Si e sheh, mik i dashur, na çatisën gjermanët. Një mynxyrë e vërtetë. Tregëtia pësoi rënëje të madhe që ditën e parë. Shkuan e vanë të gjithë klientët tanë të Çekoslovakisë, u zhdukën nga qarkullimi gjithë ebrenjtë. Ne kemi këtu një numër të madh fisnikësh izraelitë. Janë shtresa më e pasur dhe më e kulturuar e Vienës, po me kë të meresh vesh? Hitleri sapo hyri nxori shpatën kundër tyre. Po i përpin Gestapoja. Ua morën krejt pasuritë dhe i internuan... Lere... lere... hata e madhe! Si e duron Zoti këtë batërdisht!

— Zoti ka duruar edhe prishjen e Voskopojes, baron... Të 48 kishat madhore të Voskopojes nuk ishin mjaft që të kthenin prapësit një sulltan gjak pirës...

— Po, po, po... — ngulmoi ta aprovojë baroni Gjergj

Sina dhe bëri tri herë kryq. Filipi e vuri re se edhe pas dy shekujsh largimi, Sinat të paktën e ruanin gjithënjë ritin e tyre të krishterë ortodoks. Pastaj u kujtua se edhe vetë Voskopoja ka patur një seminar katolik te kisha e Shën Mitrit.

U duk një kamariera e re. Ajo përshkoi udhën mbi atë sixhade të rëndë, pantoflat e saja nuk dukeshin fare sepse humbisnin nëpër pushin e trashë të sixhadesë blu dhe kështu viheshin në dukje një palë pulpë të plota plot elegancë e bukur. Mureve kishte tapete: dukej një gjuetar duke fjetur... një sorkadhe tinzare kalon atje, një dhelpër me bishtin si fshesë, pastaj një tapeta tjetër me pamje orienti dhe me figura nga të përallave të 1001 netëve. Vajza përshëndeti lehtë; duke lëvizur pak për poshtë e pak për anash atë kokën e saj të rrethuar me një gërshet të vetëm. I kish flokët krejt të verdha dhe fytyrën qumësht, dy sy blu ku ndiheshin vezullimet dhe drita e një shkëlqimi mëngjezor.

Kamarierja nënëqeshi, u përkul në shenjë nderimi dhe kërkoi porosinë...

Gjergj Sina u nxitua: — Vajzë... na sill konjak «Meta-ksa»...

Vajza mbante duarve një disk prej fajance, i cili kishte për anash disa farë dantelash prej nikeli. Papritur hyri një vajzë mbi të njëzetat, sapo veshur me rroba shumë të shtrenjta. Ajo ishte Suzana, bijë e Gjergj Sinës por Filipi dalloj në sytë dhe ndënë sytë e saja, shenja lotësh. Megjithatë, Filipi u çua e nderoi vajzën, dëgjoj shpjegimet mbi të... dikush që përkulur pas Sinës dhe diç i pëshpëriste në vesh. Baroni u sekëlldis, psherëtiu e bëri një gjest krejt pakuptim për Filipin. Suzana kërkoi leje, duke lëshuar një buzëqeshje të lodhëshme dhe pastaj u largua duke psherëtirë. Dhe nga këto vogëlsira, Filipit i mbush koka se familja Sina, kishte një dert, një shqetësim, një diçka që i mundonte të gjithë. Po cili ishte dhe përse ishte ky shqetësim? Filipi ende s'ish në gjendje ta kuptojë. S'arijti të mendojë më tej kur Filipi u ngrit sërish. Në sallon sapo hyri Karlo Sina, mjeku i madh, mjeku i dëgjuar në gjithë Austrinë, ai të cilin, duke qënë kirurg, e thërrisnin edhe në çmendinat edhe në spitalet e lindjeve. Karlo Sina shtërngoi vetëm dorën e mikut, u përkul lehtë duke lënë të kuptojë se gjer te brezi i pestë mbaheshin zakonet ballkanike... më tej... jo. Kirurgu kërkoi të falur, theksoi se ardhni duke lënë përgjysëm punën, duke thënë se na vijnë shumë pacientë nga ballkanet, na vijnë shumë grekë e ca më shumë shqiptarë dhe unë, këtyre të fundit, u rezervoj gjithënjë një

pritje dhe shërbim të posaçëm, pa ua fshehur se jam i gjakut të tyre. Por... edhe Karlo Sina nuk e fshihte dot shqetësimin e gjithë familjes. Dhe në kohën që ata po shkëmbenin dy tri fjalë me Filipin, edhe se dera e portonit të madh u hap. e u mbyll me pak zhurmë, prap se prapë... një rënkim i mbytur u dëgjua dhe Filipi mundi të dallojë se kordat e zërit ankues, ishin femërore. «Vallë çfarë përballon kështu familja Sina!»

Por Karlo Sina s'e kish aqe të lehtë të shkëputej nga bisedat dhe nga problemet që përballonte Voskopoja e largët si edhe fiset e saja të shpërndara «si zogjt e korbit». Këtë ai e tha në shqip, pak me vështirësi, por e tha...

Ata përmëdnë diasporën në Bukuresht e në Baia Mare, në Kostancë dhe në Burgos, diasporën e lavdishme të Hungarisë, ku gjithë ata tregtarë të zbritur nga fiset e Ballaurëve, të Fundovë, të Sinave e Gondovë, mereshin me kantina dhe me tregëti të madhe vere. Në një çast Filipi tregoi me gisht, një gati si kabinë krejt prej kristali, brenda të cilës dallohej një kryq i madh...

Karlo Sina i shpjegoi:

— Është sjellë më krahë nga Voskopoja, në ditët e prishjes së madhe. David Selenicasi e pat punuar në argjend, por stërgjyshi ynë, ca për t'u mburur dhe pak fare për t'u shenjtëruar (Filipi vuri re se mjeku përdorte «pak fare» edhe ironinë) e lau në ar sikurse e shihni...

Por edhe se nënëqeshi duke folur, edhe se përdorte «fare pak» ironinë, kirurgu i dëgjuar, nuk mund të fshihte dot shqetësimin që kishte gjithë familja e Sinave. Dy tre herë ai pshëretiu, por Filipi si njeri i mirësjellur, nuk bënte as përpjekjen më të vogël për të mësuar se çka ndodhte.

Karlo Sina, megjithatë, desh me doemos ta sajdiste mikun e ri, sepse vuri re se kishte përpara një intelektual të hollë, një burrë shumë të pashëm dhe me një zemër shumë të butë. Sina i ri, jo pa qortime, i tha Filipit se Sinat e dëgjuar, kanë patur më shumë dëshirë për lavdi sesa për të ndihur mëmëdhenë... Me sa di unë, intelektual i madh shqiptar, Hirësia e Tij Noli, ka qëndruar me muaj në Vienë dhe me sa di unë heroit tonë por... Sinat i përçmoi fund e krye dhe as begekëtu, ata më flasin për gjenialitetin e këtij peshkopi ortodoks, i cili nuk gjason fare si i tillë, por që... një bashkëpunatori të tij politik, i ngriti një monument me një poezi të pavdekë-

shme. ., (dhe ndërsa dëgjoheshin biseda të zhurmëshme diku nëpër koridoret Karlo Sina, si për të evituar fjalët mbi ato, i tregoi Filipit: «Ja një pikturë në vaj e Botiçelit. . . i cili e ka punuar duke e ditur se blerësi ishte një ballkanik. Ofelia e bukur dhe nazike sheh nga tavani kur Jago i vjedh shaminë. Dhe pa ta thënë kush, njeriu e kupton se kemi të bëjmë me një Jago ballkanik. Jagos mezi i duket nëpër dhëmbët e mprehta një gjuhë e lakuar e kuqe në të verdhë, dy sy tinzarë...

S'e mbaroi dot frazën, kur iu desh të ngrihet. Në derën e portonit të madh u duk një njeri i panjohur, veshur me frak dhe me monokël në sy. Ku ishte Baroni Brono, më i riu baron i Austrisë, «i bërë baron» me firmën e Fyhrerit që ditën e parë të «Anshlusit». I zoti i pallatit, desh s'desh u ngrit, kurse i porsaardhuri iu përvesh:

— Më çmëndi yt bir Baron Gjergj Sina, më çmëndi. . . he se nuk e vura re isha në spital. . . por ky na qënka këtu. . . më është mbushur koka me xhunga. Unë i them të m'i operojë, yt bir s'do. E mirë se tashti i kam flokët dhe këto m'i mbulojnë xhungat, por kur të më bijen? Turp, unë baron tashmë. . . si do hyj e do dal nëpër pritje e bankete?

Nga përgjigjet plot zhurmë e këmbëngulje që jepte Gergj Sina, Filipi e kuptoi se baroni i ri, edhe se me frak e monokël, ishte një hajvan burri, ishte një sharlatan, por që, si baron i Hitlerit, kish vendin e vet dhe Gjergj Sina, ja kishte shumë nevojën. Po cila ishte kjo nevojë? Mos kjo kish të bënte me shqetësimin dhe me atë zërin rënkonjës që u ngrit në pallat pak më parë?

Por Brono vijonte të ankohej: — Sa kohë që prisja kushëririn të vinte në mëmëdhe (dhe erdhi po ashtu si Napoleon Bonaparti i shkoj Francës) isha mirë me shëndet. Tashti dy të këqija në një vend. Tashti që u qetësova, që m'u çtendosnë nervat, tashti. . . koka me xhunga, kurse natën shoh ca ëndëra të frikëshme, shoh sikur fluturojnë disa byej, disa si elefantë dhe vinë e përplasen pas meje! E pyeta tët bir, ja ku është dhe le të përgjigjet: I thashë: — A shërohen xhungat? Ai më tha: shërohen! — Shëromi pra si??? — Duke e prerë fare kokën m'u përgjigj. Po kështu janë miqtë more, po kështu kam qënë unë mik me kokë me tët atë dhe jo vetëm kam qënë, por edhe jam. . .

Gjergj Sina u ngrit, duke kërcyer dhe thiri:

— Po. . . Është!

— Kaqe më duhej mua — thëriti baroni Brono dhe u ngrit

të ikë — kaqe më duhej. E tha baroni plak? E tha. Pikë.

Dhe duke mos treguar asnjë interes për Filipin, vrapoi drejt derës dhe u zhduk.

— Që s'është tamam, unë këtë e di — tha Karlo Sina — por që ja ngre shumë mullirin im atë këtë s'e kuptoj dot!

— Ti s'e kupton se aqe mënd ke! — Thirri Gjergj Sina pa e kontrolluar aspak frazën që nxori. At e bir u panë sy më sy... Kurse Filipi i përsëriti vehtes: «Këta diçka kanë, diçka fshehin... Zoti dhëntë mos jetë punë me zarar!»

Krisi dera me forcë. Brono u kthye prapësh dhe u tha:

— Në fund të fundit, copa copa le të bëhet koka ime... Më dalin në ëndër byeje! Rinoçerontë le të më dalin. Vetëm se Hitleri duhet të fitojë. Fitorja e tij është edhe jona, e fisit gjerman e prusian...

Desh ta tërheqë derën e të zhduket sërish, por Karlo Sina e nxiti:

— Mos me të thirura baron se do të të mahiset majasëlli!

— Le të më çahet dysh zorra e trashë... vetëm fitorja e jona! Kam 6 vjet që hyj e dal në Gjermani dhe ta dini, Chamberlenin edhe mund ta fal, sepse fitimtari edhe mund të falë, por Churchill e Rosvelt e Stalin... kam për t'i tredhur ja me këto duar!

Baron Gjergj Sina e ndërpreu:

— I dashur miku im, nesër në mëngjez te porta e spitalit dhe... im bir po i mori koka erë, le të bëjë ndonjë shaka me ty pa e mer vesh...

Karlo Sina pati nër buzë një nënëqeshje të hidhur, tundi kryet dhe i tha së jatit:

— O ime atë, mos zbrit ndënë rafshin tënd dhe merresh me një halldup...

— Jo, o i mënçuri i babajt... unë e bëj këtë... e bëj sepse di përse e bëj... më ka zënë rrota bishtin... pres një ndihmë prej këtij maskaraj, e di vetë unë që është maskara...

— Kurrë mos prit ndihmë nga maskarenjtë baba! Kurrë! Këta të lënë në mes të rrugës, këta të tradhëtojnë, të poshtërojnë... A nuk e pe se çfarë pretendimesh kishte? Gjykonte Churchillin e Rosveltin... edhe Stalinin...

— E po... atëherë, o bir i babajt, pa të shohëm mëndjen tënde...

Kirurgu nuk ja zgjati më tet, por, duke psherëtirë dhe duke u afruar pas Filipit, kishte marrë një vendim: Do t'i hapej mikut nga Ballkani, mbase në ndonjë farë mënyre e nxjerim jashtë Austrisë atë...

— Miku ynë Filip! Ju na nderuat me ardhjen tuaj dhe do ishte krejt e pallogjikë që unë t'u fsheh juve një sekret familjar që është i përmasave tepër të rrezikëshme... Pastaj natyrisht ju e vini re shqetësimin tonë dhe dashur padashur dëgjuat vikamën e një zëri femëror...

— ...
— Në (dhe Karlo Sina psherëtiu) ne... kemi në shtëpi një vajzë izraelite... e mbajmë fshehur, është shoqe e motrës s'ime, Suzanës, dhe u ndodh këtu në gjumë me time motër. Fati i saj dhe i yni... kur arrestuan dhe internuan krejt familjen e saj... Dhe për këtë bën aluzion im atë, ja kreh bishtin atij agjentit të Gestapos që... mbase ja kërkon ndihmën...

— Më ndjeni Baron — tha Filipi — unë diçka kuptova, por... qënka vërtet e dhimbëshme.

— Jo vetëm e dhimbëshme Kavaliot, është edhe tepër e rrezikëshme. Për një delikt të tillë, gjermanët të zhdukin nga faqja e dheut...

— Do të flasim përsëri për këtë çështje, — tha Filipi, duke parë se dera u hap dhe u dukën shumë njerëz të panjohur, por nga fytyra miqësorë. Miqtë dhe shokët e Gjergj Sinës, patën mësuar për ardhjen e një miku të largët të Sinave dhe, sipas mirësjelljes, duhet t'i uronin mirseardhjen.

Dhe dashur padashur, Sinat sikur u gjallëruan, sikur e harruan brengën e tyre të vërtetë dhe nisën të meren me miqtë, me mirseardhjet e me fjalë të zakonta për këto pritje fare të zakonta!

Filipi iu përgjigj një tog pyetjesh dhe kur miqtë vunë re se ai përgjigjej në të gjitha gjuhët që e pyesnin, përgjigjej lirshëm, e kuptuan se kishin të bëjnë me një intelektual të hollë, vlera e të cilit e ngrinte me doemos edhe vetë derën e Sinave që në fund të fundit, sipas «vështrimeve» europiane, ishte një ballkanas i pagëdhendur.

Pastaj ardhën e dolën kamarierë, ardhni kamarierja e bukur dhe i foli diç në vesh Sinës atë, i cili kërkoi leje e doli për disa minuta, pastaj tingëlloi telefoni dhe nga biseda u duk se flisnin nga spitali, pastaj sollën dy a tre telegrame, gjithënjë sipas zakoneve të borgjezisë së lartë, d.m.th. nuk jepeshin në dorë, por në një disk argjendi të lyer me ar.

Pas gjithë asaj tolloviye e pas drekës që u bë me mjaft miq që u mbajtën me hir e me pahir, Filipi, i lodhur edhe nga rrugëtimi i gjatë, ndjeu se po kotej. Ishte vërtet i lodhur. Karlo Sina e kuptoi... Kërkoj ndjesë nga miqtë që ishin kredhur në

bisedime ku zotëronte: «Lufta në prag dhe tregëtia në liri» dhe e mori për krahu Filipin. Ky në fillim bëri ca naze, por pastaj, kur pa se edhe Suzana u dha në derë e i bëri disa shenja me dorë, e kuptoj se motër e vëlla e kishin biseduar këtë lodhje të mikut, pra Filipi u përkul ndaj miqve, kërkoi ndjesë duke zënë në gojë rrugën e gjatë dhe kaloi pragun.

Karlo dhe Suzana bashkë, e udhëhoqën mikun nëpër shkallët dhe e çuan në një apartament të veçantë, atje ku vinin gjithënjë miqtë më të rrallë. Filipi u mahnit nga ai komoditet vinez, nga çarçafët e mëndafshtë, nga pikturat gjumëvënese kur niste e vijonte një jetë buklike, ai pa kompleksin e dritave që aty për aty ndrohëshin nga e bardhë në blu e të gjelbër. Motër e vëlla hoqën derën dhe Filipi, sa u zhvesh e u shtri, e kapi gjumi me një herë. Ishte një gjumë çlodhës, i thellë, i pritur, gjymturët sikur s'i ndjente fare fare...

Karlo Sina dhe motra biseduan duke zbritur shkallët, Qeshën dhe qesëndisnë të jatit, por s'mund ta bënin gjatë këtë për shkak të Erichës, izraelites, që rënkonte dhe rënkonte gjithënjë e ngulur në një «brimë shpëtimi», sikurse e pat quajtur Gjergj Sina, atë fraksion dhome që e ndërtuan brenda një dite për ta mbajtur fshehur dhe për çdo eventualitet.

Kur Karlo Sina doli në sallonin e madh, miqtë patën ikur, kurse i ati po grindej me vetë vehten. Ai e thëriti Filipin apostafat për një qëllim të prerë dhe këtë vendim e mori sapo e njohu «nëpërmjet gazetës» dhe sapo lexoi në të se një «Kavalot gjallon dhe është beqar sa kohë që e urojnë «me nuse». Në të parë ai e quajti fare të lehtë këtë ofrim martesë, por tashti që Filipi ardhë dhe ishte atje midis tyre, baronit Sina nuk i bëhej dot të merrte fjalën dhe të fliste për një punë kaq serioze si ishte martesë e vajzës. Por sido kudo ai u parapregatit, mendoi që të mos i thoshte mikut se «Suzana ka qënë e martuar për një muaj», por t'i thoshte se ka qënë e fejuar për një muaj dhe pat rënë në njeri të keq, të cilin e përcollti ajo vetë. Por... kur mbeti disa herë vetëm për vetëm me Filipin, e pa se ishte punë tepër e vështirë. Por ja se u duk në derë i biri dhe ja nisi me këtë. Dhe... në kohën që plaku mendoi se i biri do t'i merrte krahun ai iu vërsul...

— O im atë, a e kupton se çfarë pö bën? Po e rrëzon përtokë fisin e Sinave. Me siguri ti vetë e ke grishur Filipin që ta bësh dhëndër. Po a ke folur me Suzanën, o atë?

— Joo, po... ajo domethënë...

— Ajo, domethënë o baba, ta ka prerë shkurt dhe përgji-

thënjë. «Pasi e pashë martesën për një muaj, as dua të dëgjoj më për martesë...» Këtë ta ka thënë faqe meje. Kurse ti baba, sot kur jemi në prag të luftës... kërkon ta degdisësh vajzën në Ballkan, Kam vënë re, para pallatit, andej nga mbani zogj e pula e këndeza, kam vënë re se kur nis e gjëmon koha... kllloçkat kakarisin ndryshe dhe krejt zogjt e tyre i mbledhin dhe i futin ndënë krahët e tyre. Ti po bën të kundërtën. Pastaj si e harron ti, në mes të sazeve një palë daulle... Ne s'dimë ku të futemi nga problemi i Erichës... Të lutem shumë baba, unë jam më i ri... lermë mua t'i përballoj të gjitha...

Por edhe se Filipin e thelloi gjumi, ëndërat nuk iu ndanë! Papritur ai ndodhej në liqenin e Ohrit dhe kish dëshirën të hidhej në ujrat dhe të delte me not gjer në Shënndaum! Pastaj sikur u lodh dhe u shtri krahëzaj të çlodhej, pastaj ndjente aty pranë një pllajq plluj ujrash, dikush po e ndiqte në notim... Endërra e bukur vijoi paksa dhe pastaj, befasi ai u zgjua... U çua me një herë, por ndjeu se ëndërra s'pat qënë e kotë. Ëndërra që po shihet i pat ardhur nga një pluskim ujrash... Mënjanoi paksa kortinën e dritares dhe vështroi... Këtë ishte fare prapa vilës madhështore të Sinave. Këtë ishte një liqen i vogël artificial i kredhur i tëri në një gjelbërim drurësh e kaktusësh, kulpra e lule, lule e barishte krejt të panjohura. Dhe të gjitha këto sikur e mbulonin me një ombrelë krejt liqenin e vogël. Filipi dalloi fare qartë dy trupa femërorë që laheshin aty. Sigurisht njëra ishte Suzana dhe tjetra «duhet të ish Ericha». Po ajo vërtet, ajo ishte. Flokë zezë me shenjat e qarta të fisi ebre, por një vashëzë fort e bukur dhe dëshpërimi e sytë e menduar sikur i jepnin Asaj një hije më të bukur e më të pashëm. Filipi kujtoi se ishte duke vepruar keq, por tundimi nuk e la: Ai pa sesi Ericha, vendosi recipientat mbi krahëror, i kopsiti në shpinë...

Këtu Filipi u tërhoq dhe hapi rubinetin. Ishte uj i ngroh-të. Por ndroi rubinetin. Hapi tjetrin. Ky po. Ishte i ftohtë. Filipi u la dhe u freskua paq, pastaj vështroi orën... Kishte fjetur vetëm një orë plot, kurse pallati i tërë ishte në heshtje, Atëherë, duke mos patur se çfarë të bëjë, u shtri përsëri, por këtë radhë nga krahu tjetër dhe shpejt e mori gjumi. Veçse vonë ai do merrte vesh se të dy vajzat po flisnin pikërisht për të.

Por tashti e kapi një gjumë edhe më i thellë, në një çast ndjeu sikur i mardhi shpina, diç u grind me vetëvehten, zgjati dorën të marrë përsipër çarçafin kur... dora i takoi në një llërë njeriu. Hapi sytë i shqetësuar...

Kur ... ç'të shohë... Suzana po i hynte në shtrat e krejt e çveshur. U struk dhe u përmbloodh. Pastaj i foli:

— Të më ndjeni Suzanë, unë kam ardhur mik tek Juve dhe...

— O — ja ktheu ajo — përsëri u duk ballkaniku që flet në disa gjuhë...

— Pooo...

— E di se ç'do më thuash... e di, e di... Im atë kërkon të të bëjë dhëndër këtë e mësoi gjithë pallati, bile për këtë punë të ka ftuar...

Filipi vetëm tashti e mësoi këtë të vërtetë. Kafshoi buzën e poshtëme:

— Dhe Juve Suzana vini ta vulosni këtë plan...? Unë s'di asgjë...

— Aaa... mos u shtini kështu Zoti Filip! Unë, a s'e vure re... që sapo të pashë, ti më plase e më përplase përtokë...

— Por jo Suzana, e nderuara Suzana, u lutem shumë, unë...

— Dëgjo Filip. Sa po të pashë vendosa... do kaloj një natë me këtë njeri se s'bëhet ndryshe... Sa i takon planeve të babajt, ai u matufos Filip! Mos ja ver re.

— Por jo, Suzana, ai s'më ka thënë asgjë, ai...

— S'ka rëndësi, do të ta thotë, por ti mos prano Filip... sepse unë ua kam thënë të gjithëve në shtëpi. Unë e pashë martesën me një kont italian, e jetova një muaj dhe u tmerrova. Unë jam një femër e lirë dhe kështu dua të jem gjithë jetën time... Dhe u lutem shumë mos u prishni me mua. Të kalojmë disa ditë të lumtura. A thua, a mendon, a imagjinon dot që ndonjë stërgjysh i juaji mos ketë patur të bëjë me ndonjë stërgjyshen time në Voskopojën e lashtë...?

Dhe Filipi mendoi se më nuk mund t'i shpëtonte tundimit.

*
*
*

Ish një ditë e djelë, ditë pushimi dhe askujt nuk i shkante ndërmend se në Vienën «E RE», kishte njerëz që punonin dhe bile ruanin pikërisht këtë ditë kur njerëzit s'prisnin ngjarje të tilla.

Në sallonin luksoz dhe bukur të madh të Baronit Sina, kishte ardhur edhe baroni Brono, gjithënjë me ankimet e tija

për xhungat e kokës, për byejt fluturues dhe të zotët e shtëpisë, sidomos plaku, i rrinte fare afër, sikur vetiu e ndjente se ja kishte shumë nevojën. Filipi ish në bisedë intime me Karlon, mjekun e famshëm të Vienës, dhe patën hyrë thellë e më thellë duke parashikuar kohët që po vinin dhe ngjarjet e mëdha që do të zhvilloheshin. Papritur, në sallon hyn një kamarier dhe lëshon një alarm të vërtetë: — Të nderuar... diçka e keqe po ndodh, pallati u rrethua nga trupa gjermane dhe disa po vijnë nëpër shkallët! Dhe s'arriti askush të çohet më këmbë për të shikuar, kur... kanata e vogël e portonit të madh u përplas me egërsi pas murit dhe trupa gjermane S.S. me automatikë krah qafë, gati për të qëlluar, u lëshuan pikërisht rreth e qark sallonit. Baroni Karlo u ngrit me vrull dhe gjakftohët dhe plot inat e nerv, iu drejtua pikërisht oficerit që po i drejtohej baronit vetë:

— Kryejmë detyrën; — deklaroi me zë të ashpër kapiteni i S.S.-ve; na jepni planin e pallatit.

Gjergj Sina e humbi toruan, lëshoi krahët pas kolltukut dhe koka iu var përpara e mjekra iu përplas në kraharor. Baroni Brono kërcëu gjith inat dhe thëriti me të madhe emrin e vet, gradën shoqërore dhe farefisninë e tij me Hitlerin. Por... e gjithë kjo deklaratë nuk piu ujë aspak dhe një ushtarak S.S. një gjataman i shëmtuar dhe me bulçinj shumë të gjërë i lëshoi Bronos një thirje, një britmë, që ishte më shumë, një çjerrje e një zëri shtazarak;

— A u s...!

Gjyshja plakë u lëkund e u shtri përmbi sixhade, kamarierja e bukur që shërbente pikërisht atje, edhe ajo u këput dhe u shtri. disku e gotat u përhapën gjithandej: Një portret i Pietro Aretinit u këput nga muri dhe ra përmbys...

— A u s... — ulëriti edhe një herë S.S.-i dhe tmerri e frika e pushtoi gjithë sallonin. Por Brono përsëri ishte kurajoz. Ai kundërbërtiti:

— Po shkoj drejt e në Berlin për këtë turp...

Por në vend që të shkonte Brono-ja vetë, S.S.-i e kapi për zverku dhe, duke ja qëlluar prapanicën me gju, e nxori përjashta.

Profesori në mjekësi, Baroni Sina, ishte i vetmi që mundi të mbajë gjakftohtësinë. Në atë vorbull që llokoçiste e zhurmonte, ai vështrroi kapitenin që drejtonte operacionin dhe sesi u kujtua: «Këtë njeri diku e kam njohur» por... njohur apo panjohur, kapiteni qëndronte serioz, e vështrroi një herë shtrembër dhe përsëriti kërkesën. Karlo-ja, shkoi te i ati, i futi

dorën në xhepin e jelekut, ja mori kyçet dhe iu drejtua kapitenit:

— Mund të vini pas meje?

— Sigurisht.

Kaluan derën e parë dhe ai krejt i pafrikë, i tha kapitenit:

— Ju lutem le të përkuqdeset dikush për gjyshen plakë...

Kapiteni u kthye prapësht, diç urdhëroi atje kur në sallon nuk ndihej asnjë pipëtimë. Edhe Filipi rrinte qetë e urtë mbi kolltuk dhe i vetëdijsëm për tmerrin që po kalonin e për atë që do kalonte. Rrinte qetë atje, duke shikuar vetëm sixhaden e gjërë. «Për fat, Ericha ndodhej në strehim» mendoi ai.

Baroni Sina (i riu) ngjiti një shkallë, kaloi një koridor, kapiteni i vinte pas. Baroni mënjanoi një perde, u duk një kasafortë e madhe që kapiteni e përkiti. Baroni futi kyçin e parë, të dytin, të tretin. U ndje gërvima e disa shuleve metalikë, pastaj një kërcitje. Kasaforta u hap. Sina u përkul, diç tjetër çeli, kërkoi aty në një dosje. Mori planin dhe ja dorëzoi kapitenit. Papritur ky i fundit iu drejtua:

— Sigurisht Ju jeni Baroni bir...

— Po.

— Ai mjeku i madh?

Sina s'u përgjigj. por vetëm hapi krahët anash. Tjetri çeli planin, zbritën poshtë dhe ai thëriti tre ushtarë S.S. të kalojnë pas tij. Kur Karlo ngeli në vend, kapiteni urdhëroi: —

— Edhe Ju, ju lutem urdhëroni, sipas rregullave...

Filloi kontrolli dhe matja me metër e çdo dhomë e çdo shkalle, e sejcilës taracë.

Te dhoma e ndarë përgjysëm me aqë shumë marifet, Sina i ri nuhati diçka të rëndësishme. Ndërsa ushtarët S.S., masnin gjatësi, gjërësi. lartësi... dhe thanë shkurt parametrat... Kapiteni pohoi se edhe në plan kështu është...

Kapiteni gënjeu! O Zot, u fal brenda vehtes Karlo Sina — O Zot...

Kapiteni urdhëroi ushtarët të zbresin dhe të qëndrojnë në roje në sallon dhe të japin ndihmën e shpejtë plakës gjyshe dhe asaj vajzës...

— Juaja është vajza baron?

— Jo — mohoi biri Sina — është kamarierja e sallonit të madh.

— I nderuari Baron — iu drejtua kapiteni — ne kërkojmë këtu një femër që e keni mik në shtëpi...

— Mik në shtëpi ne kemi një të huaj, një tregëtar shqip-

tar, i ardhur nga trojet e të parëve tanë... pra një burrë, jo femër...

Kapiteni vështroi një herë aneqark, pastaj nënqeshi me një ironi të dukur.

— Domethënë se nuk është mikeshë, por mik!

— Ashtu është — pohoi Sina i ri.

Dhe nuk foli më shumë, sikurse bëjnë disa në kësi rastesh. Ata panë sesi edhe një bahçevan i pallatit u nxuar i alivanosur nga salloni i madh. Për asgjë tjetër, por i mjeri, nga britma lemeritëse që përmbysur duke kafshuar pushin e sixhadesë. Qetësi totale, frymëmarje të nxituara, të rënda, çizmet e S.S.-ve ndiheshin larg nëpër sallonet dhe bibliotekat duke kërkuar e rrëzuar libra e raftet e poliela e abazhure.

Kapiteni iu afrua më fort Sinës së ri dhe i pëshpëriti:

— Përgëzime... jeni vërtet një kumarxhi i dorës së parë!

— Edhe me këto jeni marë, zoti kapiten?

— Joo. Unë sapo kam ardhur nga Gjermania, isha atje gjashtë vjetet e fundit...

— Kuptoj — e ndërpreu jo pa qëllim Karlo Sina.

— Por dikur ua kam patur nevojën dhe një bashkëshok dhe bashkëlojtër me juve më ka dhënë personalisht për të madhin mjek një posulle të shkruar në një tryezë kumari... a s'u kujtohet gjë?

— Jo, nuk më kujtohet asgjë.

— Por me siguri, me qënë se kjo s'u kujtohet, duhet të kujtoni se kumarxhijtë më të aftë janë ata që në lojën ku derdhen kapitale të tëra... i venë fytyrës një maskë dhe kundërshtari ose sytë e kundërshtarit nuk e kanë mundësi ta bëjnë të tej dukëshme atë maskë...

— S'po kuptoj gjë, zoti kapiten...

— Ja që juve u është bërë jeta maskë... Tani më kuptoni besoj...

— Jo, nuk u kuptoj...

— Do të më kuptoni doktor, kur t'ju them se juve më keni dhënë një vajzë... këtë e dini...?

— Po më ngatërroni më keq kapiten dhe s'po u kuptoj fare fare...

— Kam qënë në mjerim, kjo ka ndodhur para nja njëzet vjetëve, gruaja ime dhe unë kemi qënë pa fëmijë...

— Mbase ndonjë sterilitet te gruaja?

— Jo. E kisha unë «fajin» dhe juve përmbysët dynjanë për një kapter të policisë në atë kohë...

— Tashti kuptova, por sido kudo unë kam kryer detyrën atëhere...

— Edhe unë sot po kryej detyrën doktor...

Ushtaraku e theksoj fort fjalën «detyrën»..., pastaj tha:

— Sot në mëngjez doli urdhëri për «rastin e familjes së Baronit Sina» dhe unë vetë me vullnet dhe dëshirë e tërhoqa vetë këtë urdhër... Dhe e tërhoqa me vetëdije sepse nuk mund të mohoj vajzën time...

— Por — vijoi kapiteni — sa i takon «maskës», kjo qarkullon si barcoletë nëpër berraritë e Vienës... dhe kur kjo maskë mbahet në kumar, përbën gjenialitet kur përdoret edhe në jetë. Urime Baron, nderohem që u kam mik...

— Kaqe shpejt... mik! — u habit Sina i ri.

— S'është shpejt, por është vonë. Pas njëzet vjetve mund t'i jap doktor Sinës atë që i takon... Ju atëhere Baron nuk më morët as para. Dhe prejardhja e Juaj ballkanike s'ka pse t'u mërzhitë, përkundrazi ajo u nderon...

— Faleminderit Kapiten, do desha të di emrin...

— Do t'u dërgoj kartvizitë dhe do të ta sjellë time bijë, lutem bëje shoqe e mikeshë me motrën t'uaj, për të cilën kam respekt të veçantë...

— Ou... — lëshoi një pasthirmë habije doktori — e njihni motrën?

— Dua ta njoh për zemrën e saj të artë dhe shumnjerezore...

— Kapiten... a s'po hapeni pak si shumë?...

— Ju jeni me prejardhje ballkanike, jeni albenien... keni besë!

Sina u mendua pak, pastaj ngriti kryet:

— Kapiten... me qënë se alfabeti fillon me gërmën — a, —, a mund të shkojmë të paktën deri te gërma — N —

— Pse pikërisht te gërma N?

— Sepse me këtë gërmën fillon fjala «Nder»!

— Po ju dëgjoj.

— A ka mundësi që të shihemi paksa sy më sy...

— Si në poker?

— Si në poker s'ka shumë rëndësi, por ka shumë rëndësi fjala që paraardhësit e mi i japën fjalës «Nder» dhe «Besë».

Kapiteni ngriti kryet dhe atëhere të dy këta burra, në afërsi moshe, u panë vërtet sy më sy. Sina vërejti se bebëzat e ushtarakut as u hapën e as u zvogëluan. Ato qëndruan statike. E dinte se edhe bebëzat e tija nuk lëvrijtën.

Sina e shkëputi i pari atë vështrim sy më sy e pastaj tha:

— Ndihmomëni, në besë dhe me nder kapiten... dua të bëjmë një martesë të bardhë...

— 'Ta bëjmë! Unë kisha vendosur vetëm për një nder dhe nderin e bëra, Ju më kërkoni një të dytë, por do ta bëj sepse unë pagova borxhin ndaj teje, por s'kam paguar fajdenë... Bukur?

— Kështu më duket.

— Edhe një tjetër profesor... unë jam austriak e jo ardhacak...

— Këtë e pashë dhe e kuptova.

— Tashti shkojmë dhe bëjmë raportin poshtë. Sa i takon një dhëndëri, mund ta gjej...

— Jo, jo, jo... — protestoi Sina, — sepse pastaj bëhen tre, por me qënë se në hapjen e kasafortës Ju asistuat dhe patë... s'kemi problem...

— Gaboheni profesor! Gaboheni! Unë pashë vërtet shumë ar, bile edhe diamante, unë e di se stërgjyshi yt, ftoi për darkë Franz Josefin dhe i dogji banknotat ruse... por nderi që blihet me para, nuk është i goditur... dhe në një rast negativ, dashur padashur, digjem edhe unë... Lermëni të gjej dhëndërin e bardhë!

Ata zbritën në sallon. Kishin harruar se patën lënë me duart në zemër edhe zemrat në pjatë gjith ata njerëz. Por ja vlente. Kapiteni shkroi dhe firmosi:

«Kontroll i posaçëm, i befasishëm, i imtë dhe radikal. Në vend të një të huaje, u gjend një i huaj, shtetas dhe kombësi albanie, dokumentat autentike firmuar dhe vulosur rregullisht.»

Kapiteni e lexoi me zë të ngritur dhe ja dorëzoi një kapteri:

— Çoheni në komandë (dhe duke ulur zërin i tha kapterit) — pas gafës që bëmë unë po qëndroj këtu pak kohë sa të neutralizoj tmerrin që u shkakëtuam Sinave.»

Krejt ushtarakët vunë automatikët në qafë dhe me një disiplinë dhe rregull gjermanik, dolën përjashta.

— Ja le të flasim pak me zotërinë...

— Filip Kavalioti — plotësoi Sina. —

— Bukuri. Mbiemër Kavalioti... sikur s'ma ka zënë veshi herë tjetër...

— Vjen nga Shqipja. Në Shqipëri kemi edhe një qytet me emër «Kavaja» që don me thënë, vendi ku ka vaj...

Ata të gjithë u shkrinë në bisedë, atje u afrua edhe Suzana: Plaku Sina, i trembur keqas, që shtruar në dhomat e posaçme për kësi rastesh.

— Atëhere profesor, Sina, po u jap në dorë një «katërshe

me ase», Më fal Baron... u ka takuar t'ju bijen në poker katër ase?

— Vetëm një herë! Një të vetme, por peshk i pakët...

— Po u jap sot një me rrjetën plot. Merrreni këtë kartvizitë dhe ja çoni Ofiqarit të Gjendjes Civile Shtrotenberg, njeri i mirë, babaçko nga karakteri me origjinë nga Klagenfurti... dhe tek ai do gjeni edhe vajzën time me një kurorë lulesh për Juve dhe për çiftin e ri... Vajza, ktyre pak ditëve që ndodhemi në mëmëdhe, më ka kërkuar që t'ju takoj me të... Ja edhe kjo u mbarua me nder e me besë si e kërkuat...

Kur mori në dorë shënimin, profesor Sina lexoi:

— Urime për çiftin e ri... një nga dëshmitarët e martesës është ime bijë...

*
* *

Karlo Sina gjeti kohë të shkruajë një shënim për Baronin Brono. I njoftoi se gjithëshka mbaroi për mrekulli. «Ishtë fjala për të huajin Filip Kavalioti, të cilin pata nderin t'Ju njoh. Por Juve u fyet paksa, por ç'ti bësh, gjëra që ndodhin. U lutem mos ndërmerni asgjë, ta mbyllim me kaq dhe u lutem nesër në mëngjez paraqituni në spital, shtrohuni dhe do fillojmë nga operacionet e vogla.»

— Ta qetësojmë këtë kastravec — i tha Sina Filipit. — Ky të ngatërron kur të duash... por ne le të vijojmë punën t'onë... Do presim disa orë sa të na njoftojë kapiteni. Më doli mik i vjetër, sikurse e dëgjuat, ai do na gjejë një njeri për të bërë një martesë të bardhë dhe sa ta çojmë Erichën deri në Venedik, ku ne kemi njerëz tanët... Letër do t'i jap për në «Quartiere degli albanesi»...

— Më falni doktor — ja behu Filipi — po me qënë se është fjala për një vepër që të jep nder e kënaqësi, dhëndëri mund të jem unë fare mirë... Makinën e kam timen, sa të kalojmë kufirin austriak e drejt e në Venetik...

— Ah, jo Filip. Ju ardhët si mik tek ne dhe ne s'na takon t'u futim në ngatërresa të tilla...

— Kjo s'është ngatërrësë, baron... Unë vetë kam dëshirë të ndih një viktimë të pafajëshme... Mos ma prishni dhe njoftojeni kapitenin... ja ku është telefoni... Kryerja e një veprë pa sakrificë s'vlen!

— Jo, s'bën ta njoftojmë tashti. Sa më pak fjalë e biseda dhe më shumë punë. Në qoftë se juve ngulni këmbë, atëherë po presim telefonatën e tij dhe mund t'i themi.

Suzana i bëri një shenjë Filipin me majën e gishtit të tretës. Kavalioti i ri u ngrit dhe shkoi afër asaj.

— Filip, është e mira të bisedojmë me Erichën... Ju as që e njihni fare...

Filipi nënqeshi pak dhe i tha:

— Po... e njoh fare pak...

— Ah Filip unë s'e dija se ju përdorni edhe ironinë...

Te dhoma e ndarë dysh me aqë mjeshtëri e finesë, te ajo dhomë që e matnë me metër S.S.-ët dhe e pohoi kapiteni, doli Ericha dhe bënë toka. Vajza izraelite, pak e zeshkët sipas fisit e racës së saj, sipër kish edhe një hije të frikës dhe tmerit që sapo kaloi. Fytyra e saj tashti kishte një zbehtësi që nuk ja zbehte fort bukurinë. Folën shkurt e me fraza të prera, sikur jepnin mesazhe me Mors... Pooo... ku do ta dinin fatkeqët, se kishin për të ardhur kohë edhe më të vështira, kur me të vërtetë do flisnin me Mors!?

*
*
*

Filipi dhe Ericha shihnin se rrugët dhe autostradat ishin të ngarkuara me shumë makina. Një herë Filipi mendoi të kalonin nga ana e Klagerfurtit dhe të delnin në Brenero, një herë tjetër ta fushnin kamionin në një vagon dhe të vijonin me tren, pastaj menduan të shkojnë nga ana e Malit të Bardhë dhe... kështu bënë. Por edhe kjo rrugë ishte plot e përplot me trupa e automjete gjermane. Dhe atje ku prisnin telashe dhe ngatërresa, bile edhe tmerre, e dështime... ata nuk i ndali askush. Në doganë mu në kufirin italian, ish një rrëmujë që s'merrte vesh i pari të dytin. Ishin ditët kur do bëhej një takim midis Benito Musolinit dhe Hitlerit.

— Qënkemi me shumë fat — i tha Filipi Erichës — kam bindjen se Zoti sot na ndih. Gjatë gjithë natës kam fjetur keq, jam zgjuar shumë herë nga gjumi dhe gjithënjë jam fatur...

Ericha dëgjonte, por pak e kish mendjen atje. Filipi vinte re se ajo herë pas here kalonte dorën përmbi ballë, si për të përzënë mendimet e zeza për fatin e babajt, të mëmës dhe të vllait të saj. Ata ishin një familje e vogël dhe, deri në ardhjen

e gjermanve në Austri nuk patën asnjë shqetësim sado të vogël në jetën e tyre. Pasuria dhe një bankë që kishte i ati u jepnin dorë për një jetë të begatë dhe pa telashe. Kur Ericha i shihte turbull fytyrat e vrazhda të ushtarëve gjermanë nëpër xhamat e automjeteve, bënte sikur s'i shihte, por tek ata që ecnin më këmbë, në skuadronë apo vetmas, ajo ndjente një urrejtje të tërbuar dhe një frikë të jashtëzakonshme. Ajo e dinte se familja e saj ishte internuar dhe krejt pasuria e sekuestruar, por nuk e dinte se a ishin gjallë njerëzit e saj dhe nëse ishin gjallë, ku ndodheshin? Ç'fat i priste? Në Vienë qarkullonin gjithënjë hamëndjet më të zeza dhe më të tmerruara, kështu që ajo me hamëndjen e saja s'mund të zgjidhte tjetër veçse të mendonte zi e më zi dhe keq e më keq.

Por tashti që kaluan kufirin austro-italian, Ericha ishte më në gjendje të kujtonte ato që sapo i la prapa. Kur ende ishin në tokën austriake, që larg ata vunë re një pllajë që dukej si pasqyrë kundrejt tyre. Gjithënjë pa iu afruar ata vunë re disa si kanale të zinj që shtriheshin gjatë pllajës nga lart poshtë. Ericha tha se ishin varre, Filipi i mendoi si kanale, pastaj u dëgjuan tutje fishkëllima plumbash, edhe qëllësa artillerie. Dhe tek iu afruan «kanaleve» ata dalluan se nuk ishin të tillë, por ishin çanta të ushtarëve gjermanë, të serënditura me rregull, ndërsa vetë ushtarët ishin diku tutje apo anash apo më poshtë duke bërë manevrat ushtarake. Ishin këto çanta që Erichës iu dukën si varre dhe tashti ajo, me përfytyrimin e saj, mendoi se një ditë po këto çanta do të bëheshin vërtet varre. Kur i vërejti mirë Filipi dhe nga afër; kish vënë re se çantat ushtarake kishin përsipër sejcila nga një mbulesë prej lëkure. Ai mendoi se vallë sa dema e qe e lopë lëkurëzeza i ishte dashur Hitlerit që t'i bënte kurban për ato miliona çanta gjermane ushtarake të zeza? Filipi i pat vrojtuar mirë: suprinat e çantave ishin me leshin të qethur në një masë të caktuar dhe medoemos ishin sajuar kështu që ushtarët nën fronte t'i përdornin për jastekë kur do kishin kohë të flinin. Filipi i pat thënë Erichës...

— Përse t'u jepnin çantave ngjyra kafe të errëta, kur fare mirë mund t'i bënin të bardha ose gri me anën e kimisë.

Ericha iu përgjigj me një thënëme të mënçur: — Sikur të shpenzosh sapunin e gjithë botës, e zeza s'bëhet kurrë e bardhë!

Pastaj ajo mendoi se në anën e Austrisë, frenimet dhe fashat e zeza të rrugëve, ishin si ndoca thonj egërsirash, kurse në anën italiane, ajo s'vuri re asnjë prej tyre.

Pas një udhëtimit të gjatë, ku ajo refuzoi të hajë gjë. Filipi ndjeu në qiellzë një diçka si ngacmim kripe. I qenë afruar Venetikut! Edhe ndonjë kilometër dhe papritur Filipi frenoi. Motori u fik dhe Ericha u zgjua! Fatzeza, pas gjithë asaj gjëme që kaloi ato pak minuta, kishte mundur të flejë. Ajo çeli xhamin e derës së kabinës dhe menjëherë u drodh. I foli Filipit:

— A dëgjon Zoti Filip?

Të dy mbajtën vesh: Nga një megafon i një pasticerie delte kënga dhe zëri i Carlo Buti-t.

Quando spunta la luna al Mare Chiarë!

— Ky tenor Filip, ka një zë të magjishëm, një zë si prej perëndije... unë gjithënjë e kam dëgjuar me shumë qejf dhe entuziazmë... (ajo përfytyroi qoshen e saj ku mbante gramafonin dhe disqet dhe psherëtiu.)

— Ericha... pse psherëtin kaqe dendur... mos të lutem, mbaje vehten dhe lejomë të të kujtoj se ishte izraelite ajo mëma që ja kryqëzuan djalin dhe u përmbajt...

Venetiku ish vërtet i bukur për Filipin që e shihte për herë të parë, kurse Erichës as që i shkoj mëndja te bukuria e qytetit detar.

Gjetën një vend të sigurt parkimi, paguan, morën çelsin dhe dolën.

Së pari pyetën një karabinier:

— Dove e «Il quartiere degli Albanesi»?!

— Aaa... pooo... duhet të shkoni nga ana detare e qytetit dhe të merni një gondola. Gondolieri ju çon në vend...

Falënderuan dhe u nisën për andej. Dolën në një skelëzë të vogël. Tej dukej Sheshi i Shën Markut, dhe Kisha sa edhe kambanorja e madhe. Të paktën nja njëqind gondolierë u ofruan shërbimin e tyre, por Ericha s'po vendoste dhe i tha Filipit: — Shih ndonjë gondolier sa më të varfër...

Po, ja një gjataman me një çibuk tepër të gjatë dhe ky çibuk ngjante të ishte punuar në Shqipëri!

Iu afruan plakut që po i grishte me të dy duart... Filipi e pyeti për çibukun dhe ai ja ktheu:

— Ma ka dhuruar një student shqiptar!

Vozitën gjatë «Canal Grande». Ericha u kujtua se pat lexuar «Urën e psherëtimave». Mbante mënd disa personazhe si Leonora, Imperia, Biancha, rebeli Skalabrino, por s'desh fare t'i kujtojë ata. Kaluan ndënë urën. Shumë turistë ndaluar

1) it: ku ndodhet «kuartieri i shqiptarëve?».

atje përmbi gondolat dhe shihnin me kërshtëri, kurse Erichës iu kujtua se aty diku ishte burgu dhe e pyeti gondolierin:

— Da questa parte signorina!) — iu përgjigj ai.

Më në fund ata zbritën dhe gondolieri u habit nga pagesa që mori. Ai i falënderoj dhe shtoi: — Unë gjithënjë jam këtu... plak njeri...

Ata pyet këtu e pyet atje, mbrijtën, ku kërkonin. Hynë në një berrari. Tre kamarierë që po bisedonin, u shpërndanë tryezave dhe prisnin se ku do të ulëshin klientët e rinj. Morën diçka sa për të bërë konsum dhe pyetën për «Il signore Gian Franco Tini, dove abita, dove e...?»²⁾

Njëri nga kamarierët u praps një çast, pastaj iu afrua shumë afër Filipit dhe e pyeti:

— Po shkoni per le condolianzze?

— Jo! Dale, pse?

— Ka një javë që ka vdekur, mi dispiace ma...

Pastaj ata të dy u ulën sërish dhe Ericha kapi kokën me të dy duart.

— Po si e kishit problemin? — pyeti kamarieri me dëshirën e mirë për t'i ndihmuar.

Nuk mori përgjigje përveç një psherëtime të gjatë të Erichës.

— Kam një porosi prej miku, këtë vajzë duhet ta çoja në shtëpinë e Xhian Franco Tinit, për të kam edhe një letër...

Erichas sikur iu shkrehën nervat. I foli Filipit:

— Filip... mjaft të lodha... të lutem, shkojmë sa të mar valixhen dhe u lutem nga zemra, ju bëtë shumë për mua.

Ata flisnin gjermanisht dhe kamarierët edhe se nuk e dinin atë gjuhë, diç kuptuan dhe i lanë të qetë. Por biseda midis tyre vijonte, pastaj dolën nga banaku disa nuse e vajza, edhe ato e shihnin me dhimbje Erichën, diçka thoshin, diçka pëshpërisnin. Filipi harroi të porosiste gjë, kamarieri duke dëgjuar bisedën e tyre të ndezur s'afrohej. Pastaj ardhën të tjerë e të tjera në lokal dhe e shihnin çifitin shumë të shqetësuar, pastaj sekush tha se ajo është gjermanike, ndërsa ai, s'merret vesh se çka është, gjermanishten nuk e ka të vetën. Dikush tha se vajza «qënka një copëzë femre tepër e vyer dhe në tregun e protoplazmës femërore kushton mjaft...».

Ericha desh të shpërthente, por Filipi i vu dorën mbi dorë dhe i foli:

1) it: Në këtë anë, zonjushë.

2) it: Zoti Xhan Franko Tini ku banon, ku është?

— Jemi në vënd të huaj... s'duam të bijem në kontakt me polici e karabinjerë, më kupton Ericha?

— Po, të kuptoj, — iu përgjigj duke psherëtirë. Pastaj e mbylli gojën dhe s'foli më. Por ai zë i dikujt që foli për «protoplazmë femërore» ai zë e tërboi izraeliten e mjerë.

Ata u ngritën dhe morën një rrugë që s'dinin se ku do t'i çonte: Pastaj duke thyer kryet prapa, Filipi i tha:

— Juve Ericha thatë se keni lexuar «Urën e Psherëtima-ve»?

— Po.

— Ju kujtohet një mjedis që ka shkruar Xavacho? Një lagje ku jetonin vrasës e vjedhës? Sigurisht që ju kujtohet. Dhe mos mendo se kanë kaluar shumë vjet dhe labirintet e kusarëve janë zhdukur nga Venetiku. Edhe se kristalet më të vyer prodhohen po këtu, edhe se dyqanet duken tepër luksozë... mos i harro këto dhe të më kërkosh të të le me vali-xhen tënde e të ik! Si do të ma falte ndërgjegja ime këtë? Si do t'u dilja në sy unë Sinave?

Përballë tyre një tregtore tej mase luksoze. Ishte një bizhuteri e ëmbëltore fantastike ku ata u drejtuan me një çap. Tregëtorja ndriste e shkëlqente. Tik-taket e sahateve ishin një fantazmagori e vërtetë. Kishte edhe nja katër tryeza luksi me kolltukë, kishte tre banake që xixëllonin, kamarierë veshur bukur me flokët krehur në tekat më të habitëshme. I zoti i bizhuterisë kishte futur kokën në gazetë dhe s'po e ngrinte fare vështrimin. Ericha kërkoi dy akullore dhe një gazetë. Filipi s'ndërhyri aspak. E shihte që vajza ishte duke dalë jashtë vehtes së saja dhe shkaku ishin ato fjalët e atij italianit faqezi që foli me ligësi të ëmbëltorja që sapo e lanë. Për Filipit i hipën në kokë mendime të tjera: «Si ta lë unë këtë vajzë këtu në vënd të huaj? Në vendlindje më janë vërtitur e më kanë ofruar vajza nga të gjitha shtresat, ndofta fiziku im ndofta pasuria ime, ndofta tregëtorja e pasuria në Kostandinopojë. ndofta fati e ku ta di unë se çfarë... Po si lihet fatzeza femër këtu që, në çastin e parë e vështruan si një kurvë që kushton dhe vlen? Ai me siguri ishte ndonjë peshkaqen që mendonte ta fusë në bordel. O Zoti im, si mundem unë...»

Filipi ish i sigurtë se Ericha sa e mbante hapur gazetën, se as që e lexonte. Ajo ish futur në brengën e saj të tmerruar dhe s'dinte çka të bëjë e nga të shkojë. Ajo tashmë e dinte se ishte një bosht Romë-Berlin; ajo dëgjoi nga vetë Filipi gjatë rrugës se lufta është në prag të shpërthimit, ajo e merrte me mënd se ndjekja dhe përndjekja e izraelitëve nga Gjer-

mania me siguri që do të përhapej edhe në Itali... Po... ku ta fuste kokën ajo. Ku të tregonte se ish izraelite? Kujt t'i afrohej dhe t'i kërkonte ndihmë kur këtu e vështruan si një mall për në bordel?

— Ericha — i foli i pari Filipi — ngrije kryet, mos e fut vehten në skena e në përfytyrime të frikëshme. Nëse bijem në ujra të tilla, e kemi punën keq. Le të bisedojmë diçka gazmore, diçka...

Ajo e lëshoi gazetën dhe e vështroi Filipin me dy sy që atij ja këputën shpirtin.

— Zoti Filip... e si mund të më qeshë buza mua?! Si mundem unë të flas e të argëtohem me gondola e me vështrime bizhuterish? A më kupton Zoti Filip?

— Pikërisht sepse të kuptoj. Dhe ja, le të hapim një kapitull tjetër. Në një farë mënyre një zgjidhje do gjejmë. Në «Quartiere degli Albanesi» është e pamundur që unë të mos gjej një njeri të fisit tim...

— Jooo Filip, atje mos më shpjer më, jooo.

— Atëhere me qënë se ma preve dëshirën për të gjetur një njeri nga të Quartiere degli albanesi, ja ku kemi këtu një njeri të po asaj race apo kombësie... sepse unë e kuptoj, ne s'mund të çojmë në familjen e të vdekurit një letër për të vdekurin dhe në këtë gjendje që është ajo familje... as bën e as vlen t'i futim në probleme njerëz që ende po vajtonë njeriun e tyre. Por dua të bëjmë një veprim dhe ti të mos ma kundërshtosh!

— Kjo varet nga veprimi, Zoti Filip.

— Domethënë se edhe këtë hapin time e hodhe poshtë pa e thënë unë se çfarë është?

Ericha psherëtiu sërish, ajo sërish i hoqi vërejtjen, por sërish ajo i tha: — Filip, psherëtimat mua më dalin vetë, as i urdhëroj dot e as i përmbaj dot.

Filipi u ngrit dhe shkoi te njëri banak i bizhuterisë. Tash-ti pronari i saj e pat lënë gazetën dhe ish në punë midis çirakëve të vet, ku shumica ishin vajza. Tik-taket e sahatëve gjithëfarësh për nga marka e madhësia, vijonin të trokasin sejcili në zhurmën e vet dhe tashti Ericha s'po dëgjonte se çfarë bisedonte Filipin me pronarin. Nga një fjalë e shpëtuar dukej se ata po flisnin për gjendjen e përgjithëshme politike të Evropës, pastaj folën diçka tjetër dhe kur Ericha ngriti vështrimin, pa në duart e Filipit një kryq të vogël me zinxhir tepër të hollë e në një çast, diçka vetëtiu diku në tehet e kry-

qit. Ai po e mbante duarve këtë dhe Ericha dëgjoi italianin që shqiptoi një shifër paresh. Duke e kaluar shifrën nëpër mënd, Ericha mësoi se ishte fjala për një shumë tepër të majme.

Filipi iu afrua Erichës, u ul bri saj dhe duke ja treguar kryqin, i tha:

— Ericha, unë dua të të ble një dhuratë dhe të lutem mos ma kthe, sepse do të më rëndosh shumë. Unë s'kam për ta pranuar... refuzimin...

— Unë po ta them që tashti Filip: Jo. Në valixhe Sinat kanë futur gjithë ato pare, edhe të arta që sikurse më thanë, ja kishin borxh në tregëti babajt tim... Dhuratat dhe cikërima të tilla nuk më bëjnë asnjë përshtypje... unë jam në një kob e në një zi totale... Unë e di zemrën tënde të bardhë dhe kjo mjafton. Lermë tashti të ndjek fatin tim...

Filipi vijonte të mbajë nëpër duar zinxhirin e hollë dhe kryqin me një pikë diamanti në mes. «E ngrata vajzë, ajo është aq e tmerruar dhe e trembur sa ende s'po kupton se ku dua të dal unë...»

— Ericha, unë para se të ndahemi, desha të të bëj të krishterë, sepse edhe në Itali do ta kesh më të lehtë mbajtjen e një kryqi në kraharor... (Dhe s'u muar vesh se nga Filipit i ardhni një guxim i befasishëm dhe shpërtheu).

— Ericha, ti mbaje këtë kryq dhe e krishterë mos u bëj... askush s'të detyron... por unë nuk të lë këtu... qyqare dhe të mjerë. Ditët që u njohëm janë fare pak, por nëse ti do pranosh, unë dua të bëhesh gruaja ime... Mos e rreptëso ashtu vështrimin, mos më hidh poshtë dhe pranoje këtë ofertën time vetëm në qoftë se unë të pëlqej... nëse jo... Këtu kemi të bëjmë me jetë njeriu... unë do të të vendos në një vend të sigurtë dhe pastaj do largohem...

Ajo që u dëgjua përmbi të gjitha tik-taket e sahateve ishte balli i Erichës që s'u muar vesh pse, u përplas në tryezën përpara. Asaj iu përprishën flokët dhe iu derdhën mbi tryezë. Ajo ende s'po e kuptonte se ish thënë ajo që u tha apo ishte vetëm një iluzion i saj...

Të gjithë po shihnin nga tryeza dhe ajo mërmëroi:

— Filip, unë s'jam e denjë të jem as shërbëtorja jote...

Filipi përplasi duart dhe thërriti pronarin, pas tij nxituan edhe vajzat e shërbimit:

— Amiçi miei — filloi Filipi me një italishte të çalë, — unë dhe kjo vajza këtu sapo u martuam... na jepni ju të parët urimet...

Vajzat iu qepën Erichës dhe s'po ja shihnin dot fytyrën,

sepse ja mbuluan lotët dhe flokët. Pronari mori entuziazëm si italian i fismë dhe thëriti:

— Atëhere, atëhere... puthuni këtu në lokalin tim! Dhe më thuaj signore Filipo, e puthura e parë është kjo?

Ndërsa ai po puthte Erichën, i bëri shenjën, duke ngritur lart gishtin tregues. (E para).

Filipi nisi t'i tregojë pronarit italian për fatin e familjes së vajzës dhe për atë vetë...

Dhe ndënë brohoritjet e të gjithëve, Filipi i hodhi mbi qafë zinxhirin e hollë e të artë; për këtë ai mënjanoi flokët e saj të zeza, (thellësisht të zeza) dhe pastaj bëri që kryqi me pikëlën prej diamanti të varet përmbi kraharorin e saj. Por... sa Filipi aq edhe Ericha ende nuk e dinin se ç'kishte «për të pësuar» ai kryq pikërisht natën që po vinte...

Pastaj Filipi pyeti pronarin:

— A ka rrezik për gli ebrei qui in Italia?

— Anchora no signore ma... rreziku mund të vijë jo vetëm këtu, por edhe në atdheun tuaj.

— E pseee?

— Sepse, këtu tek ne thuhet, a soto voce ma dicono che Musolini ci occupera l'Albania!

Për fat të mirë, këtë dialog nuk e dëgjoi fare Ericha, sepse ajo po fliste me vajzat e tregëtores dhe u shpjegonte fatkeqësinë e vetë.

Kur dolën nga tregëtorja, çifti i ri u përcoll me urime e përgëzime. Pronari kërkoi leje dhe i vuri Erichës në kraharor një tjetër kryq. Dhe ashtu u ndanë. Së pari duhet të zinin vend në një hotel dhe Filipi po e tërhiqte Erichën nga ana e Kanalit të Madh. Por nusja e re nuk pranoi: — Shkojmë gjetiu Filip, këtu sesi më vjen, sesi më duket, përfytyrimet e mia ngatërohen me burgjet ku ulërinte Skalabrinua...

Nënëqeshi Filipi dhe kaluan tej sheshit të Shën Markut. Nëpër dyqanet e ngjeshura të asaj rruge, xixëllonin xhamat dhe kristalet e famëshme të mjeshtërave venedikas. Por Ericha, tashmë nuk shihte asgjë. Kishte hedhur një hap të madh në jetën e saj dhe «mbi kokën e saj», dhe pa ditur gjë as nën as babë e as vëlla. Ajo dalloi gërmat e një tablete të shkruar me shkronjat nga lart poshtë «P.T.T.». Shkuan atje dhe ajo gatiti një telegram për Suzanën dhe firmosi «shoqja jote që martesën e bardhë e ktheu në të kuqe». Pastaj Filipi shkroi një telegram për në qytetin e vet në drejtim të Portierit të «Skënderbeut» dhe një tel tjetër ja drejtoi Baronit Sina, ku e njofonte për martesën e vet dhe për vdekjen e mikut të tyre.

Ericha vërejti se në një njoftim martese nuk vihet edhe

një njoftim vdekjeje, por Filipi i tha: Desha t'i nga tërrojtë tekstet pikërisht për të mos tërhequr vëmendjen e censurës në Austri. Ericha i dha të drejtë dhe i nënqeshi duke ja shtërnguar dorën fort.

— Signor Filipo — foli Ericha — por ai e ndaloi të flasë me «signore». — Tashmë ne jemi të martuar...

Përsëri Ericha u shtrug pas tij dhe i tha:

— Kam dëshirën që të shkojmë te varri i Pjetër Aretinit...

— Shkojmë, por...

— Shpenzimet janë të miat dhe...

— Ja, përsëri gabove. Paret tashmë s'janë më as të tuat as të miat, paskëtaj paret janë «tonat»!

Morën një taksì, dhanë porosinë, shoferi gazmor si italian i fismë nisi të pyesë. Filipi u kujtua se ishin një një shtet fashist dhe i bëri shenjë nuses së re... por s'kaluan veçse nja pesëdhjet çape kur Filipi i kërkoi shoferit të ndalojë. Nuk çeli derën, por i tregoi Erichës një farë banderole të ngjitur në një mur ku dukej një ushtar bersalier italian me gishtin tregues mbi hundë dhe që më poshtë shkruhej: «Zitto! Il nemico ti ascolta!»¹⁾

Ajo nënqeshi si shenjë se kuptoi dhe, duke u shtërnguar edhe më fort pas atij, me sy të qeshur, por me fytyrën të shqetësuar, shihte përjashta dyqanet e pafund të Venetikut. Më në fund ata mbrritën dhe shoferi u tha se do t'i çonte ai te varri i kërkuar. — Por a e dini juve se ku... — Euh sa turista sjell unë këtu... L'Aretino e sempre amato e stimato!

Më në fund, duke kaluar nëpër rrugicat e ngushtë të varreve, ata vunë re rregullin dhe mirëmbajtjen e varrezave. Më në fund, u duk një statujë nderi dhe në barkun e saj ata lexuan: Qui giace l'Aretin, poeta fosco... Di tutti disse mal fuorche di Cristo scusandosi col dir: Non lo conosco...» 1492-1557...

Në kthim ata u vendosën në një hotel luksoz mu në pjesën «e thatë» të Venetikut, sepse kështu ishte dëshira e nuses së re. Ajo dëgjoi qartë Filipin kur i foli hotelierit në

1) it: Qepe! Armiku të dëgjon!

anglisht: Një dhomë... atë më të mirën që ke dhe me shtrat matrimonial...

Ishte ende ditë, darka ishte mjaft larg kur ata e mbyllën derën e dhomës nga brenda dhe nusja e re, e ulur në shtrat, me sytë përdhe, po hetonte të gjitha lëvizjet e Filipit, duke u shtënë sikur vetëm mendohej dhe nuk shihte asgjë; por kur ai iu afrua ishte çveshur dhe e mori ndër krahë. Ericha nuk u nxitua, por i tha:

— Më fal Filip, unë s'di si të të quaj tashti! Bashkëshort, burrë, zotëri a po si?

— Këto do t'i vendosim nesër në mëngjez, sepse unë akoma nuk të kam bërë përfundimisht «grua», ti je ende vajzë...

Ajo u drodh dhe u mundua ta qetësojë! Ta qetësojë, sepse atë e patën kapur «ethet»... Prandaj ajo i tha:

— Kam diçka për të të thënë Filip, ... prit, mos u nxito, unë tashmë jam e jotja, por dua të të them se Krishti ynë, domethënë Moisiu ynë, ka lënë një porosi në dekalogun e tij. Sipas këtij dekalogu, çdo mëmë izraelite, sapo e sheh se lind vajzë... me gishtin e vogël të dorës, ja prish virgjërinë... Unë s'e di pikërisht këtë veprim, por fakti është që e di mirë, për mendimin tim, Moisiu e ka lënë këtë porosi për të evituar sherre dhe grindje në të ardhmen...

— Ericha, unë këtë që thua ti e kam mësuar për herë të parë në «Robert Koleh-in» e Kostantinopolit...

Pas pak, Ericha as e mori vesh sesi ishte krejt (dhe fare krejt) e çveshur. I vetmi «objekt» që i pat ngelur mbi trup ishte vetëm ai kryqi i artë me pikën e diamantit në mes... Por edhe kryqi i artë nuk gjeti qetësi në të gjithë atë natë të gjatë, kur ata as që zbritën poshtë për të ngrënë darkën. Kjo ndodhi sepse kryqi kërcente e vej e vinte e godiste herë njërin gjë të vajzës e herë tjetrin, disa herë u mpleks me flokët e saja, disa herë u mpleks me flokët e Filipit dhe vetëm aty nga agimi i nesërmë, kryqi i artë u ndodh i qetë dhe i tulatur mu në mes të gjinjëve të saja...

U ndjenë disa gërvima përjashta. Po hapeshin qepenat e tregtoreve. Ericha u zgjua dhe vështroi nga Filipi. Ai flinte i qetë dhe në një gjumë të thellë. Ajo pat lexuar se në raste të tilla, mashkulli gjithënjë ndjen dhe ka lodhje shumë më të madhe se sa femra. Nusja ngadale hapi pak dritaren, brenda hyri ajër i freskët dhe Filipi e ndjeu lagështinë dhe kripën në qiellzën e vet, pastaj diçka recitoi në gjuhën e tij.

— Ç'farë po reciton ashtu Filip?

Ai ende sytë s'i pat çelur dhe fliste përgjumëshëm.

— Të lutem, të lutem shumë Filip, më thuaj ç'farë recitove ashtu?

Ai u kthye nga ana tjetër gjithënjë me qepallat si të qepura.

— Po të lutem shumë Filip... pse ma prish... të lutem... Atëhere ai u vërtit, ra mbi shpinë dhe recitoi fort:

Era frynte që përjashta
Rrihte perdet e mëndafshhta...

— Është një poezi amerikane përkthyer në shqip nga intelektuali ynë i madh, poezia është e Longfellow, ai vajton gruan e vet Leonorën që «s'ka për t'u kthyer kurrë më». Poezija është e përkthyer... dhe tashti që perdet tona... këtu në hotel dhe m'u kujtua...

— Po. E kam lexuar në origjinal, ashtu është, po vargjet që recitove...?

Filipi i përktheu aq sa mund t'i përkthente ai, por i premtoi se — kur të mbrijmë në qytetin tonë, kam për të të folur shumë për Nolin...

— Ndjehesh i lodhur Filip?

— Unë? Aspak! Bile jam gati të ta faktoj këtë...

Ajo duke qeshur u përplas përmbi të dhe nisi të habitet me gjithë ata flokë që Filipit i delnin nga kraharori dhe ja mbulonin gushën. Ai i priste çdo ditë por të nesërmen përsëri ata i delnin...

— Këtu shërbim Filip, kam për të ta bërë unë, ditë e për ditë. Dakorë?

— Po... vendose... bëje...

— Kam lexuar se kur burri ka flokë kështu... është fisnik!

— Ndofta Ericha, dhe ti, ose Juve, domethënë fëmijët e tu, fëmijët tanë do jenë fisnikë më përpara nga nëna e pastaj edhe nga babaj!

— Poo, unë s'jam fisnike Filip!

— Vetë raca e Juaj është e gjitha fisnike. Njerëz të mëdhenj ka dhënë Judea që nga Moisiu te Krishti, te alfabeti e shkrimi e gjuha e vjetër aramaike... Edhe ungjilli ynë, së pari është shkruar në gjuhën t'uaj të vjetër, në atë aramaike e pastaj grekët e kanë përkthyer në gjuhën e tyre...

— Al proposito Filipino... kam dëgjuar se Krishti ka qënë Grek... a është e vërtetë kjo?

Filipi nënqeshi. kroi kokën diku prapa veshit e pastaj i tha:

— Çdo personalitet botëror është grek! Të mjerët fqinjët tanë... sipas tyre edhe Shën Pjetri është grek, edhe të gjithë apostujt me përjashtim të Judës, të cilin janë gati t'ja falin kujt të dojë...

— Më fal Filip por... më duket se ta kam thënë përpara se të bëhesha gruaja jote...

— E di se çfarë do thuash...

— Në karakter ti je burr i shtruar dhe i urtë, por rrallë herë përdor ironinë, është e vërtetë kjo?

— Po. Por ja kështu më bëri mua nëna ime dhe Zoti vetë!

Ata të dy u gatitën për udhën e gjatë që kishin për në Ballkanet. Por më përpara, për mirësjellje shkuan edhe një herë te bizhuteria. Pronari i saj pat qënë i pari që i uroi dhe veç kësaj, ai i fali Erichës edhe një dhuratë mjaft të çmuar.

— Isha i sigurtë se do të vinit — tha italianin — dhe kam bërë gati edhe aparatit fotografik.

Ata pozuan të tre pas të trembëdhjetë, sepse disa ishin vajzat shitëse, disa ishin shoqet e tyre. U ndanë syresh me shumë dashuri e mirësjellje.

Kur po hynin në kufirin Italo-Slloven, Ericha tregoi me dorë një varg malesh e tha: — Nër ato male ka lindur dhe ka punuar shkrimiari i madh sloven Preshnikov Voranc!

— S'e kam dëgjuar ndonjë herë...!

— Si lum ti që s'e ke lexuar, sepse do kesh kënaqësinë ta lexosh!

Pastaj ik e ik tatëpjetë. Rrugët ishin mjaft të mira dhe «Fiati» shkiste për bukuri. Kaluan nëpër një qytet kufitar që quhej Sisak, pastaj morën djathas. Kaluan Sloveninë, nisën të duken fshatrat kroatë që nuk kishin ndonjë ndryshim nga slovenët, kurse kur hynë në Sërbë, dukej prapambetja dhe varfëria.

Te një vend i hapur, ata vunë re një kamion të vjetër që kishte ndaluar mu në mes të rrugës. Shoferi e disa të tjerë, u prenë rrugën dhe u bënë shenja se ua kishin nevojën. Filipi frenoi, ata në një gojë i folën në gjuhën e tyre, nga e cila Filipi e as Ericha s'kuptuan dot asgjë. Kur morën vesh se mund të flisnin në ndonjë gjuhë të Evropës, doli një cigan djalosh, i pashëm i shkathët, me një palë mustaqe fare të lehta e të holla. Dukej njeri i shkolluar. Si dëgjuan, ata morën vesh se u qe shpuar një gomë dhe s'kishin ngjites...

Filipi i siguroi se do t'u jepte çka u duhej dhe mësoi se ata ishin një trupë ciganësh muzikantë që shkonin nëpër das-

mat kroate. «Fordi» i tyre ish një karakatinë e luftës së parë Botërore (e dyta sapo kish filluar). Djaloshi shofer i kish duart plot me lubrifikant të djegur dhe ngjyrën e zezë ja duartën marë edhe bërylet. Filipi i pari e pastaj Ericha zbritën nga kabina. Të gjithë ciganët që ishin nja dymbëdhjetë, treguan respekt dhe mirësjellje, duke u përkulur para tyre. Te hendeku ata patën lëshuar veglat e tyre muzikore, kurse më tej shtrihej një fushë futbollit, e cila i pëlqeu Filipit dhe e vështroi me ngulm dhe me mirëdashje. U dha ciganëve çka u duhej dhe hyri në bisedë me kryemuzikantin që ishte tepër i mësuar dhe i kulturuar, por që, si e tha edhe vetë: Mungesa e ndonjë pune të përherëshme në Zagreb, ku kam familjen, më ka shtrënguar të bredh me këtë grup që me thënë drejt, janë njerëz të mirë dhe të mirësjellshëm.

Duke biseduar, ata hynë në fushën e sportit. Tutje, nga ana e djathtë, ishin hedhur e përhedhur disa lloj makinerish të vjetra bujqësore. Në anën tjetër të fushës së futbollit, që i përkiste me siguri ndonjë skuadre fshati, ishte një si pyll i dendur me ferishta e barishte t'egërta. Kryemuzikanti i tregoi se ai kishte lojtur me grupin e vet, në disa fshatra të Zarës, ku flitej shqipja, pastaj pat shkuar edhe deri në Prizren e Gjilan, pat qënë edhe në Ulqin, ku fshatarët e kishin zakon të ngjithnin banknota në ballë. Dalëngadalë, ndërsa dy tre veta merrshin me ngjitjen e gomës, gjithë të tjerët u mblodhën rreth Filipit dhe Erichës, dëgjuan shpjegimet e tyre, u gëzuan për gëzimin e tyre, u gëzuan që ua patën hedhur gjermanëve, kur... njëri nga djaloshët seç pati e bërtiti duke u përkulur dhe duke u shëmtuar në fytyrë. Në çast u shkëput nga grupi dhe ja theri vrapit për te drizorja nga ana e majtë e fushës së futbollit. Kryemuzikanti i tha Filipit dhe Erichës: — Të na falni, na ndjeni zotëria e Juaj... por djaloshi lakmoi shumë në dasmë dhe... njerëz jemi...

Por s'arrijtën të dëgjojnë shpjegimet për djaloshin kur... ky djalosh... doli thua jse në çast nga drizorja, duke mbajtur pantallonat me duar... I mjeri ai, drizorja na pat qënë «hithërore» dhe veç sytë dhe ai vetë e dinte se çfarë djegëjesh pat pësuar...

Për të hequr qafe një skenë të tillë, kryemuzikanti dha urdhër që për nder të çiftit të ri, të lozim pak muzikë.

— Po pianon a ta nxjerrim? — pyeti një djalosh.

— Pa tjetër.

Shpejt e shpejt nxorën një farë si klavicini të vjetër, e vendosën në lëndinë dhe muzika filloi!

Në atë rrip toke që zbriste nga fusha e futbollit në rru-
gë, u dukën disa qengja të njomë, të cilët kullosnin nëpër
barin e dendur, por duke qëndruar gjunjazi. Filipi i pëlqeu
dhe ja tregoi Erichës. Kjo nënëqeshi dhe i foli ngadalë:

— Kështu si këta qengja të njoha unë Filip, pastaj më-
sova se nuk ishte tamam kështu...

Papritur kryemuzikanti, ndjeu dialogun dhe ndërpreu mu-
zikën. Çifti i ri shtangu dhe e ndjeu që e shkeli... Filipi dhe
Ericha kërkuan ndjesë, kryemuzikanti mendoi se atyre nuk
u pëlqeu dhe u bëri lutjen:

— Më falni, faji im është sepse nuk u pyeta për ndonjë
kërkesë t'uaj.

Por Ericha, purpur në fytyrë, pasi kërkoi ndjesë, i tha:
— Ju e losni për bukuri atë rumunen «Sanda»!

Këtu kryemuzikanti kërkoi violinën e vet dhe ja nisi i pari!
Ericha gati sa s'fluturonte. «Sanda elegjiake» tha me vetë
vehten dhe psherëtiu.

Pastaj u ndanë me shumë kënaqësi dhe plot me urime.
Filipi i ngjiti në ballë kryemuzikantit një napolon të artë. Ata
u habitën!

Rruga u nis me shpejtësi, sepse Filipi tashmë kishte një
dëshirë që sa më parë të shkonte në qytetin e vet dhe atje të
takohej me shokët... sepse ai vetëm shokë kishte, farefis jo.
Papritur Ericha ja filloi të qeshë përsëri. Kur Filipi e pyeti,
ajo kujtoi skenën me ciganin djalosh që u fut në hithrat...

Filipi nënëqeshi dhe ai, por mendoi: «Ti moj vajzë e mirë,
tashti më qesh këtu për bukuri por, kur të hasim ndonjë pyll
gjatë rrugës, unë kam për të të futur te ai pyll dhe pastaj ke
për të qeshur më bukur».

Këtë mendim Filipi e kaloi nëpër kokën e vet dhe në gju-
hën e vet, po kur desh t'ja thoshte Erichës gjermanisht... fraza
i delte fare e varfër dhe e pakuptim, e thatë pa pikë humori.
Dhe e kuptonte se çdo gjuhë ka frazeologjinë dhe njomëshinë
e saja. Pastaj Filipi mendoi diçka tjetër dhe këto ja tha Eri-
chës: — Nëpër këto troje ku po kalojmë, ka pas qënë mijra
vjet më parë mbretëria iliriane... Ilirët ishin stërgjyshërit
tanë, edhe Shekspiri... (Ericha e ndërpreu duke kërkuar fa-
lje).

— Shekspiri përmënd disa herë Ilirinë, bile i vendos ngja-
rjet këtu...

— Po. Veçse nër këto vende u dyndën popuj të tjerë.
Ishin sllavët, të cilët vendësit i tkurën, pastaj edhe i skllavë-
zuan, u ndrruan gjuhën...

Qyteti i Zagrebit dukej tutje në horizont. Këtë e panë që nga një qafë mali ku rruga gjarpëronte për tatëpjetë. Ericha tha se duken shumë pìrgje kishash... Filipi i tha se është një qytet krejt evropian. Poshtë qafës së malit, rruga ishte autostradë e vërtetë dhe e drejtë si rruga e plumbit. Filipi e mbante timonin me njëren dorë, kurse me tjetrën diç po kërkonte në xhep të xhaketës. Atje dora nuk i hasi gjë përpos një diçkaje të panjohur që ai e qiti në dritë dhe e pa: Ishte një lëkurë mandarinë që e pat shijuar që ditën e parë kur u nis nga Shoqipëria. Por ajo lëkurëzë peme, ishte trokuar dhe tharë në kulm. Filipi mendoi se kjo ndodhte sepse trupi i tij pat patur valëra nxehtësije jo të zakonata. Ja tha Erichës këtë mendim dhe ajo ja ktheu:

— Të nxehtën më të madhe Filip e ke patur këto ditët e fundit, kur t'u shkrep në kokë të marësh për grua një izraelite...

— Ericha... që ditët e para diçka po mer nga mënyrat e mia...

— Eh po, bashkëshort të kam!

— Për t'i lënë shakarat mënjanë (edhe ironitë ndërhyri Ericha) të dyja pra, unë kam një dëshirë të shfrenuar të ndodhem në qytetin tim, të takoj sa më parë shokët e miqt e mi dhe t'ju them: Ja kjo është gruaja ime!

— Çifute! — vijoi Ericha frazën e Filipit.

— Ericha mos më nga se do hakmerem...

— Dhe çfarë hakmarjeje do bësh?

— Hakmarje! Në çast bile...

Ai, me ata krahët e tij si prej dive, i dha një vërtitje timonit dhe kamioni u fut nëpër vrugat e një pylli...

Ericha u shkul së qeshuri, pastaj i tha:

— Hë, hë... Filip, je i lodhur, mos...

— Do ta shohim lodhjen aty në pyll, ka rezik që ai kryqi me pikën e diamantit në mes, të fluturojë në ndonjë degë plepi!

— Por ti do lodhesh, sepse duhet të hipësh pastaj në majë të plepit...

— Atë mundim as që e mar unë Ericha, unë diamantin e kam këtu brenda në makinë dhe s'ka burrë që të m'a prekë...

Ericha u ngazëllua aq fort sa u anua nga ana e Filipit dhe e futi kokën në pëqirin e tij.

Ai cast më çast ulte kryet dhe e shihte në prehërin e tij atë kokë esnaere prej izraeliteje të zgjuar dhe i gëzohej dhe s'i gëzohej dot. I tha:

— Ericha... nuk mund ta marësh dot me mënd sesa fort të dua...

— Dhe kjo filloi që në bisedën e parë në atë dhomën...

— Jooo! (lëshoi një jo të gjatë Filipi) unë të pashë ty më përpara se të më shihnje ti...

— S'është e mundur...!

— Ishte e mundur sepse ju me Suzanën po laheshit në liqenin e vogël artificial dhe ishit krejt të çveshura dhe ishit krejt të çkujdesura dhe ishit krejt me mëndje të qetë se askush s'u shihte...

— Ah, i lik, sa i lik që je Filip!

Dhe Filipi ndjente në pëqirin e vet një gurgullimë qeshjeje femërore që për karakterin dhe ndjenjat e tija e bëri ti mbushen sytë me lot.

— Ti je burri më i mirë në botë Filip...

Ajo ja mori dorën në të vetën dhe ja puthi me vrull e me dëshirë.

Pas disa minutave ata hynë në qytetin e Zagrebit. Ishte vërtet qytet evropian sikurse tha Filipi. Por, duke ngadalësuar shpejtësinë, papritur Ericha diçka dalloj dhe i tha Filipit që të ndalen. Në të vërtetë ajo pat parë një burrë me beret të bardhë në kokë dhe me disa gërma ebraishte në njërën anë të beretit.

Ndalen makinën diku më poshtë dhe Ericha u vërsul për-pjetë. E arrijti ebrun dhe i foli në gjuhën e tyre. Plakushi u mrekullua. Ai ishte aty rreth të tetëdhjetave dhe u kthye nga rruga. — Po shkoja për në shtëpi, por për juve do të kthehem, i tha ai Erichës. Pastaj ajo e njohu me burrin e saj dhe i tregoi shkurt ngjarjen e tyre.

Izrailiti plak tha:

— Përse na ndjekin ne të shkretët! Gjithë jetën na ndjekin e na ndjekin të gjithë! Përse o Zot përse?

Tashti ishin në një dyqan të vogël të tij, ku ai ishte bukinist dhe tregtonte libra të vjetër. Duke mos patur gjë tjetër për të dhuruar, ebreu i dha Erichës tre libra të dijetarit kroat Shuflai përmbi Ilirinë dhe ilirët.

Kur u nisën Filipi i tha Erichës:

— Vura re se u ngazëlleve shumë me plakun...

— Po, shumë e vërtetë, ne kemi një solidaritet të jashtëzakonshëm, ndofta ky solidaritet qëndron në thelbin e kulturës dhe pasurisë sonë morale dhe materiale. Dhe sido e sado të përpiqet Hitleri, për mendimin tonë, ai e ka betejën të humbur.

* * *

Kur dolën nga Tirana dhe morën drejt jugut, mu në ma-
jen e Qaf Kërrabës, Filipi dalloi një autoveturë me targën e
qytetit të vet. E ndaloi. Pasagjerët e saj dolën të gjithë, kurse
Ericha ndejti brenda. Filipi i pyeti se ç'farë kishim nga qyteti,
kur ata nisën ta urojnë njëri pas tjetrit. Telegrami i tij pat
marë dhenë dhe «gjithë tifozët e sportistët po të presin Filip!»
i tha njëri. Kurse pyetjes se ç'kemi gjë tjetër nga qyteti, sho-
feri i tha: — Aaa! S'e ke marë vesh ti Filip! Doktor Selim Za-
valani shkoi në prefekturë pardje, sepse e thëriste prefekti.
Shkoi me landonin e vet dhe kur mbrijti, e lidhi kapistrën e
kalit pas një teli të trashë që zbriste nga çatia e prefekturës
dhe hynte në dhe. E shtërngoi paq litarin dhe hyri në pre-
fekturë. Koha ishte me shi, por me shumë mjergulla. Papritur
bie rrufe dhe qëllon pikërisht në prefekturë sepse ai teli ku
që lidhur kali, ishte teli kabëll i rrufepritësit! Kali u tremb,
por litari u dogj nga rrufeja dhe kali si i tërbuar u lëshua
udhëve të qytetit sa rrëzoi tezga tregëtarësh, ua rrëzoi thasët
me gështenja atyre që tregtojnë pemë e fruta, goditi nja tre
a katër pijanecë që po vallzonin në mes të bulevardit dhe pa-
staj i çuan në spital... lëre Filip, u trondit qyteti i tërë... Po
gruan ku e ke zoti Filip! Duam t'Ju urojmë!

Ai nxitoi te kamioni i vet dhe i foli Erichës. Nusja doli
këtej dhe udhtarët e vështruan nga koka në këmbët (ose më
mirë sipas vendit dhe kuvendit të qytetit të tyre) e vështruan
nga këmbët te koka... Urime e përgëzime, por ata vunë re
se ajo s'dinte gjuhën e tyre dhe vetëm përsëriste «Falemin-
derit!» Kur u vunë në ikje të dy palët, në veturën, njëri tha:
— S'e mar vesh xhanëm... ai tha se është austriake dhe flet
gjermanisht... ç'dreq nuse qënka kjo?

Por... Filipi s'e pandehi! Mu në buzë të liqenit, atje ku
është ai qyteti i vogël liqenor, patën dalë plotësisht të gjithë
futbollistët e qytetit! I pari u duk Agaj (me të cilin Filipi ki-
shte shumë shoqëri) pastaj Klani, Pilluska, Xipi, Lopata, Ara-
pi, Samsuri dhe më në fund edhe Piloçja, një djalosh i ri, por
me shumë talent për futboll.

Me doemos përçafime dhe urime. Filipi u tha: — Të më
kuptoni shokë e vëllezër. Të gjithë Juve që u dua shumë dhe
u kam në zemër, të gjithë për mirësi dhe dashuri më keni
propozuar për këtë dhe atë vajzë në qytetin tonë! Por kujt
tja prishja e kujt t'ja ndreqja unë? Atëhere, vëllezër, beso-

mëni, gjeta këtë vajzë fatkeqe e fatzezë, është izraelite dhe rrezikohej, jo rrezikohej, por po e ndiqnin këmba këmbës. Familjes ja sekuestruan mallin, pastaj e internuan, kjo u fsheh dhe mbeti në dorën time ta çoja në Itali. Kur sosmë në Venedik, njeriu te i cili duhet ta dorëzoja, kishte vdekur... Më thoni juve tashti... a i takonte Filip Kavaliotit ta linte në rrugë të madhe këtë vajzë?... Shiheni u lutem shumë, vështrojeni mirë, duket e gëzuar, por shpirti i saj e di... Ajo është e tmerruar dhe e dërrmuar... as që di se ku e ka babën e mëmën e vëllanë!

Ericha, kokëulur si ndonjë trendafille e këputur, dëgjonte dhe e kuptonte se flitej për të, por se çfarë ajo s'kuptonte asgjë.

Dreka me koran e balushka ishte shtruar në qytetin buzë liqenit. Ata nxituan atje dhe nga valixhe e arka nxorën verën e vjetër të vëllazërisë Samsuri, pastaj erdhën ngjallat, korani, belushkat dhe buka simite e bardhë. Dhe Ericha desh s'desh u përzje në atë skenë feste e dashurije dhe ajo e shihte dhe e kuptonte nderimin dhe stimën që kishin futbollistët për bashkëshortin e saja. Kur ajo nisi t'u flasë (medoemos me përkthim) Agaj i tregoi ballin e tij me një shenjë goditjeje, por thaujse të mbyllur tashti. Samsuri i tregoi në frëngjisht se «këtë plagë, ma shkakëtoi yt shoq kur Agaj shënoi golin dhe nderoi qytetin dhe yt shoq gjithënjë, hyri brenda në teren dhe ja nguli një pesëlirëshe flori mu në ballë!»

Të qeshurat dhe shakatë mbuluan gjithë ato tryeza të ngjeshura njëra pas tjetrës. Dhe Ericha u kujtua paskëtaj, do kishte të bënte pikërisht me këta njerëz me të cilët po i bashkonte jeta dhe fati. Por... jeta dhe fati nuk u treguan bujarë ndaj asaj dhe ndaj tyre. Të tjera të zeza po afroheshin...

Nëpër xhamat e dritareve ishin mbledhur shumë kuqesh-tarë që donin të shihnin pikërisht nusen e re që pat sjellë Filipi. Tej nga ana e liqenit, dëgjohej zhurma e një benzinate që vinte nga qyteti i Ohrit. Anija e vogël ishte e mbushur plot e përplot me pasagjerë, përveç mallit të ngarkuar. Udhtarët kapeshin fort pas anëve të benzinatës, kurse ajo vetë çante ujrat e me zor u bënte ballë valëve, duke dhënë përshtypjen se bënte këtu e bënte këtu atje. Thuhet se motori i saj mbahej «me inxheksione», sepse pat qënë prodhim austriak i shekullit të kaluar!

Nga qyteti buzë liqenit ata u nisën nga ora një e mesditës. Kur sosën në qytetin e tyre, tjetër pritje. Ishin çkukur gjithë ata njerëz me Koci Bezhanin në krye (ky sot e pat hedhur

tutje bastunin që mbante) sepse do mbante fjalimin e mirseardhjes. Ericha dëgjonte, por asgjë s'kuptonte! Filipi herë pas here kthehej ndaj saj dhe i tregonte se çka thuhej. Por në hyrjen e qytetit të tyre ishin mbledhur të gjithë tifozët më të krisur të futbollit dhe britmat dhe urra-të e tyre s'të linin të dëgjoje asgjë. Por, karvani me limuzinat desh s'desh ndaloi. Turma bllokoi krejt rrugën. Këtu, Koci Bezhani mbajti fjalimin e mirseardhjes dhe në emër të qytetit uroi dhe bekoi nusen e re...

Kur Filipi i shpjegoi fjalimin, nusja e re s'u mbajt dot dhe iu mbushën sytë me lot. Pastaj qau me të vërtetë dhe gëzimi e lumturia shkëlqente edhe në fytyrën e saja sa edhe në lotët e saja. Një djalosh tifoz iu afrua Erichës dhe «N'emër të qytetit të tërë», i vari asaj mbi qafë një kurorë tej mase të madhe dhe të thurur vetëm me trëndafila aromatike.

Mbrijtën para kishës së madhe, katedrales së Shën Gjer-gjit. Këtu doli vetë Hirësia e tij Peshkopi dhe, duke mbajtur skeptrin në njëren dorë, me dorën tjetër ftoi çiftin të hyjë brenda!

Atje do vihej kurorë dhe Ericha s'bzajti aspak kur Filipi ja tha këtë. Ajo ishte izraelite, por duhet t'u shtrohej rregullave të bashkëshortit. Ja këtu doli dhe u tha se: «Kumbare do të jetë Agaj», shoku dhe miku më i ngushtë i Filipit! Futbollisti i famëshëm i Skënderbeut, për të cilin thuhej se e vunë një herë në një provë... Qëlloi topin me «shut» mu në bark të një bualli dhe i plasi barku... Veçse Filipit deri këtu, askush s'ja tha lajmin e hidhur: «Agajt i qe vënë syri nga një turk i «Fernerbahçesë» dhe kishte lidhur kontrato. Së shpejti ai do nisej.» Por sekush gjeti kohë dhe ja tha sepse, mu këtu kumbari vuri berihajin dhe kërkoi që Ericha të delte paksa përjashta sa të vishej nuse! Ajo e mjera po e humbte toruan nga gjith ai rëmet dhe nga gjith ata njerëz që ishin mbledhur rreth saj. Një tufë vajzash të basketbollit e rrëmbyen dhe as u muar vesh se ku e çuan. Nër këto Samsuri diç i pëshpëriti në vesh Filipit dhe ky nxori dhe i dha kyçet e magazinës së vet. Dhe dihej se Filipi tregëtonte vetëm mall dasme domosdo edhe duvake e tela e fustane të bardhë...

Më në fund filloi ceremonia e vënëjes kurorë. Kisha u mbush plot e përplot. Të tjerë e të tjera ngelën jashtë nëpër oborret e rethinat e katedrales. Diša vajza rrethuan varrin e Laçkes, të atij mirëbërësit të madh Korçar, që e kishte atje dhe ishte i ballsamosur.

Ericha, në krah të Filipit, përkundrejt peshkopi me psall-

tërit dhe rreth e qark turma që tashti nuk pipëtinte. Me rrobat e bardha asaj i pat rënë një nur i ri dhe dendur njomte buzët e veta me gjuhë, sepse i thaheshin nga emocioni. Pastaj ajo nisi të vështrojë rreth e qark gjith ato ikona dhe afreska, kish përballë vetëm dy njerëz të fisit të vet. Këtë ja tha Filipi ngadalë: — Ericha, mos u mërzit, këtu ke edhe dy të fisit tënd, shih përballë...

Ajo u mahnit një herë dhe mendoi se vërtet paskan ardhur këtu edhe dy izraelitë, por Filipi i tregoi me gisht vetë Krishtin e Shën Marinë.

Ajo i nënëqeshi të shoqit dhe s'desh t'i shpëtonte asnjë hollësi, sado e vogël, sepse do ta mbante mend për të gjithë jetën e saj këtë ceremoni martesë. Një prift e hapi me psallmin e tija, dy tre psalltër i mbanin zë, kurse peshkopi rrinte në fronin e vet dhe herë pas here bekonte të gjithë turmën. Ericha diçka kuptoi kur famullitari me një zë bas të plotë këndoi: «O Zot O Zot, ashtu si bekove Isakun dhe Rebekën, ashtu beko edhe këtë çift të lumur...!».

Pastaj u ndrruan unazat dhe përfaqësues i Erichës u bë Samsuri, kurse për Filipin Koci Bezhani. Prifti u dha një gotë me verë që duhet ta pinin gjysmën Filipi dhe gjysmën Ericha. Izraelitja iu nënështrua zakonit të fesë së re dhe e piu. Vera ishte e shijëshme, por e ëmbël. Veçse ajo, fatzeza ajo... kurse si nuk i shkante ndërmend se kjo verë e ëmbël do t'i kthehej në një uthull aqe të fortë sa do bëhej një farmak i vërtetë!

Por tashti ajo s'dinte asgjë. As mund të parashihte kurgjë. Ajo tashti shihte një për një fytyrat bardhoshe të vajzave, mendonte se kjo bardhësi race ishte ariane, ajo që i pëlqente diktatorit Hitler dhe i cili për këtë racë po i vriste dhe po i priste izraelitët dhe po i zhdukte nëpër kampet e përqëndrimit. «Oh e zeza unë, a e di mëma ime, babaj, vëllaj, a e dinë ata se unë jam në një kishë të krishterë dhe po martohem...» Papritur asaj i hyri një dridhmë jo në trup por në dhëmbët e saja. Pse? As ajo s'e kuptonte dot se pse i ndodhte kjo, kur s'e pat ndërjerë kurrë. Nëpër turmën e vajzave ajo pa shumë e më shumë bukuroshe me të cilat mund të martohej Filipi që sot e kish në krah si bashkëshort por... «Ky Filip është zemërmadh, ky është burri më i dashur dhe më i dhëmbshur në botë. Ky më mori për mëshirë?! O Zot, s'dua ta besoj këtë, sepse s'më pëlqen ta besoj, por e vërteta është kjo...»

«Ky njeri i mrekullueshëm, ky fisnik i pashok, më solli mua këtu që nga larg. Më solli nga kuvlija e vdekjes, ku

shpejt ose vonë do të më gjenin dhe do të më torturonin edhe më keq se prindërit e vllaun tim. Kjo sepse do të më akuzonin se u pata ikur... Por kjo rrugë e gjatë ishte kalvari im, ishte kalvari si ai i bashkëkombasit tim... Jesus. Mesiut i doli Kirenari dhe ja mbajti kryqin që ta çlodhë, Veronika doli dhe i fshiu djersët... kurse Filipi është edhe më i madh se Kirenari dhe Veronika bashkë. Ky, duke vënë vehten në rrezik nuk u tremb, por përballoi gjithëshka me zemër dhe me shpirt...» Ajo i foli Filipit:

— Si ndodh kjo? Të gjithë të krishterët na urrejnë dhe na mbajnë mëri sepse «ne» e kryqëzuam Krishtin; kjo po ndodh për njëzet shekuj radhazi e... si ndodh që këtu më trajtojnë mua kaq mirë e kam me bujari e dashuri?

Filipi nënëqeshi dhe i pëshpëriti:

— Po flet marrëzira Ericha... kjo më pëlqen sepse ti më do kaq shumë mua sa paske ikur fare nga kjo botë dhe ndodhesh në Parajsë!

Ceremonia vijonte, psalltërit këndonin gjer në fund troparet e tyre, gjindja ish e gëzuar, as një fije mërzije... asnjë... Ajo sërish i pëshpëriti bashkëshortit të saj:

— Filip... kur të pashë për herë të parë, kur shkëmbeva dy tre fjalë me ty, kur... mendova se ishe nisur për në Likten-shtain për t'u shuguruar prift në seminarin e Insbruckut... apo në fakultetin teologjik...

— Ashtu vërtet — tha ai dhe nënëqeshi...

— Jo, s'është ashtu, sepse ti, paditur ne, dhe duke qënë ne, unë dhe Suzana të çveshura krejt... ti na përgjoje...

Kumbare Agajt i ardhni radha të ndrojtë unazat nga gishtat e çiftit. Ai e kreu këtë i buzëqeshur, i përpiktë, por përdori forcën me gishtin e Erichës, sepse nga emocioni asaj i qënë bumyer gishtat. Ceremonia mbaroi, çifti u duartrokoi fort tek doli nga katedralja, një turmë e paparë e ndoqi pas korteun e dasmës! Nëpër turmë kishte grupe këngëtarësh që losnin kitarat dhe këndonin. Nusja e re e Agajt (kumbaresha) ecte me nusen për krahu, kurse Agajt, shkuar dorën nënë sjetull dhëndërit, ecte çap pas çapi dhe diku psherëtiu pastaj i tha Filipit: — Filip o... që në buzët e liqenit ku hëngrëm koranin, dikush të pëshpëriti, por... është e vërtetë... Unë detyrohem të ik Filip, do mërgoj atje ku je rritur ti o vllaun im, më vjen keq por kam katër motra për të martuar. Dhe ta them troç, këto ditë, kur mungove ti, ardhni një tregëtar turk nga Stambolli, pat qënë në ndeshjen që luajtëm me sport klub Tiranën dhe ma vuri syrin. Më ardhni gjer në shtëpi e

m'u lut, e më joshi me rrogë e me pagesa e peshqeshe sa... i dhashë fjalën...

Por Filipi ishte gjithënjë zemërmadh. Nuk e qortoi, por i tha:

— Atje ku do shkosh, o vëllau im... kam dy lokale, i kam lëshuar me qera... po të jap ty një dokument noterial që t'i marësh ti nënë mbrojtje. Veç na ndero në Kostandinopolis, ruaje gjithënjë atë shutin bombë dhe ky ka për të qënë gëzimi ynë...

* * *

*

Muajt e parë të martesës Ericha ishte shend e verë! Ajo rregulloi shtëpinë, ajo vendosi dhe ja arriti që të jetë vetë zonjë dhe shërbëtoare. Ajo që ish mësuar me një jetë përrallore midis kamjes dhe luksit, i vuri detyrë vehtes që të jetë një grua modeste, puntore, në shoqëri dhe këdo që tregon dashuri dhe nderim. «Një izraelite i bën vend vehtes kudo që të jetë» mendonte ajo — do t'u tregoj të gjithë të krishterëve këtu sepse edhe unë jam njeri si ata, sepse unë nuk e meritoj mallkimin e të krishterëve...»

Por tek kaluan muaj, asaj iu mbush koka se askush në këtë qytet të krishterë, askush as që e shkonte ndërmend këtë «mallkim» që ajo vetë e pat dëgjuar me mijra herë në Vienën e Austrisë ku pat lindur.

Por gëzimi i saj nuk shkoi gjatë. Papritur dhe pakujtuar, vendi, atdheu i saj i ri, u pushtua nga trupat italiane. Ericha u pre. Një natë të tërë e kaluan mbi radion. Turma përjashta protestonte në demonstrata. Por fakti u krye. Trupat italiane hynë edhe në qytetin e tyre...

Veçse askush nuk u ra më qafë. Nga hetimet e para, doli se italianët nuk e kishin bërë të vetën ndjekjen e izraelitëve. Sidoqoftë, Filipi dha alarmin në shokët e vet dhe në një kohë rekord, prej një nate të vetme, ata vetë, futbollistët e qytetit që nga Samsuri, te Xipi e Arapi e Marjani, ndrruan zanatin dhe ngritën një kthinë të fshehtë për Erichën. Burr e grua që kishin disa idera mbi shenjat e Mors-it, gjetën një enciklopedi angleze dhe e mësuan shpejt pikat dhe vijëzat e Morsit të madh.

Ericha u habit: Italia ardhni këtu me kamje e pasuri të

madhe. Edhe Filipi habitej, «si është e mundur... unë Italinë e njoh fare mirë, ku u gjend gjith ky mall... ku u gjend gjithë ky investim për ngritje urash e ndreqje e zgjerime rru-gësh?! Puna në dyqan u dyfishua, bile u katërfishua.» Shu-më qytetarë (me që s'kish më pasaporta) shkonin në Itali dhe sillnin mall aqë sa mund të mbajë një valixhe... Por shumë e shumë shpejt nga valixhet ata kaluan në autokolona me mall! Filipi vinte re se populli po jetonte mir e më mirë, punë kishte shumë, para ca më shumë, mallra shumë e më shumë... dhe... për izraelitët nuk bzante askush, as nga administrata e huaj, as nga oficerat e huaj, bile bile një dite... Ericha dëgjo-i dy ushtarë që dialogonin në gjuhën e saja dhe u mahnit. Së pari desh t'u fliste, por pastaj u përmbajt. Shokët e Filipit, (kishin Vangjon në kuesturën italiane), bënë sondazhet e du-hura dhe morën si përgjigje: — As në Itali, në koloninë e ma-dhe ebraike, askush s'është prekur.»

Por... një e papritur! Vjen Marjani dhe u tregon:

— Skuadra futbollistike e divizionit italian «Lupi di Tos-kana» na kërkon një ndeshje me skuadrën e Skënderbeut, kurse unë katrani... jam me 39 gradë temperatura.

Filipi i kapë pulsën, ngriti kryet dhe mblodhi buzët:

— Mos u mërzi Marjan, ti shko shih shëndetin se portier do dal vetë!

Ericha u mrekullua:

— Do dalësh portier Filip? Po...

— Ericha, e thënë e bërë, eja e mbaj sehir...

Të djelë ora 15, terreni i qytetit plot e përplot me spekta-torë, më shumë ishin ushtarët e divizionit pushtues. Duhet lu-ajtur me gjithë zemër e shpirt, sepse është një çështje kombë-tare. theksoi Samsuri, disa minuta para daljes në fushë...

Filipi rrahu ballin me grushtin e vet:

— Ç'ke Filip?!

— S'kam marë asgjë me vehte... kam marë vetëm sha-minë e dorës...

Por përjashta fishkëlloi bilbili i referit. Gazetari që shkru-ante kronikat sportive, ai që mbante pseudonimin «Nostrada-mus» dhe që fshinte emrin e vërtetë Jonel Sinaeri, shkroi me përpikmëri dhe humor atë që ndodhi vërtet: «Në një lëmsh që u krijua para portës musoliniane, Xipit iu bë koka shesh sepse një nëntoger nga Firenze, i vuri këmbëzën, e hodhi ko-këposhtë dhe referi italian desh s'desh... dha penalltin... Xipin e rëmbyen në «tezgere» dhe drejt në spitalin e qytetit... Enig-ma pushtoi krejt terrenin.... Ishin gati 20 mijë sehirxhinj që

u mbeti zemëra si e vënë në pjatë... Kush do ta ekzekutojë penalltin? Dhe atëhere ndodhi ajo që s'i pat shkuar ndërmend askujt...

Topit të vendosur në njëmbëdhjetmetërshin italian, iu afrua portieri Filip Kavalioti dora vetë... Vështroi anembanë dhe thiri ala shqiptarçe: — Unë e di që goli do shënohet, por më falni qytetarë dhe qytetare... unë s'kam marë asnjë qindarkë për shënuesin, kështu që do ta heq unë vetë...

Që nga tribuna invalide që tundej e lëkundej u ngrit Koci Bezhani, tifozi më kokëkrisur i Skënderbeut dhe i thiri:

— Lipeee! O Lipeee! Po e bëre golin... të paguaj unë, ke për të parë...

Filipi mori distancën, gjashtë metra praptazi. Ericha u mbush në lot dhe ndrikulla e saj-s'e përmbante dot. Kavalioti iu vërsul topit... Topi s'u duk gjëkund... s'ishte më kurkund... (Asaj kohe s'kishte rjeta) pastaj portieri italian ngriti supat e tha se ai as e pa e as e preku topin, i cili duke kaluar nëpër portën, qënkëshe degdisur mu në «llozhat» e spektatorëve andej sipër nga Kodra e Shën Ilisë!

Koci Bezhani (Çalamani, më falni por çalaman është) e flakëriti tutje bastunin e vet që ra mu ndërkëmbët e referit italian, i cili me qenë se na e paskëshe emrin Tomasso, nuk mund të drejtonte dorën te mesi i terenit, sepse desh që topin t'ja jepnin në dorë që ta shihte ashtu si Shën Thomaj plagën e Krishtit. Më në fund, tifozët e «llozhave» kodrinore, e hodhnë e e stërhodhnë topin gjersa ky i shkretë u degdis në duart e referit, i cili tashti, po, e vendosi topin mu në qendër dhe i foli kapitenit italian:

— Goli u shënuar, një me zero, rifilloni lojën...

Por loja s'mund të fillonte, sepse një tifoz kishte hyrë në fushë. Ky ishte Koci Çalamani (më falni Bezhani), i cili çkuli sahatin e tij me qostek të artë dhe ja vari në qafë Filipit... Ky falënderoi dhe e vari në qoshen e portës.

Kish frikë Koci se bëhej gol në portën tonë dhe qëllonte sahatin e tij, por sahati vijoi të lëshojë tiktakun e vet gjer në fund dhe pa u prekur fare. Një me zero dhe me qenë se dielli arriti dy hostena mbi Voskop, referi italian, i njerëzishëm dhe i drejtë si fiorentin i pastër, dha shenjën e mbarimit të lojës... «Firmuar Nostradamus.»

Duhet të themi se kjo ishte koha e qetësisë relative, sepse i huaji ishte i huaj dhe kazani zjente ndënë këmbët e pushtuesave. Nisnë aksionet e demonstratat e rinisë. U bë një lëmashk i tërë. Lufta kishte krisur! Kurse më 7 të Korrikut,

gjermanët ja behën të motorizuar! Dogjën një fshat të tërë dhe vranë 107 banorë.

S'kam marë përsipër të shkruaj luftën që kaloi mbi vendin si një branë e hekurtë e çeliktë dhe gjithë zjarr e flakë. Ericha u mbyll në kuvlinë e saj, mu pas murit ku Filipi tregë-tonte. Megjith këtë, askush dhe asnjë njeri nuk kallxoi te gjer-manët se në qytet ndodhej një izraelite. Kur klientët iknin nga dyqani, Filipi i fliste Erichës me anën e Mors-it, duke qëlluar murin me gishtin e vet: Pikvijë, vijëvijë vijë, pikë, vijë...

Nga fundi i Tetorit, gjermanët, të ndjekur në të gjithë Ballkanin, e zbrazën edhe qytetin e Filipit. Zbritën nga malet partizanët dhe pati një festë të vërtetë popullore: Populli gë-zonte çlirimin! Dhe kish të drejtë!

U hapën shkollat, u hapën tregëtoret, u treguan planet e pushtetit të ri, u shkrua se inisiativa private do ish në krye të vendit, u shkrua se tregëtarët mund të hynin e delnin ku të deshën dhe të tregtonin çfarë të deshën, por njëherit u or-ganizuan seksione të ashtuqojtur të «Sigurimit», erdhën shumë sërbbë e shumë sovjetikë. Këta kishin «jastëkun e fjalës» dhe të vendimeve dhe dalëngadalë, vendi hyri nënë zgjedhën e kuqe; ndënë regjimin e diktaturës. Të gjitha ato premtime të bukura e lechatuese, nuk ishin asgjë tjetër, veçse propagandë për të marë nër duar frenat e vëndit. Lufta e parë krisi kundër fesë. Natën n'errësirë, agjentët injorantë të komunizmit, u hodhën armë brenda në altaret e kishave dhe... në mëngjez shko-nin e i kontrollonin dhe i akuzonin:

— «U gjetmë armë katolikëve fetarë e ipeshkva e...»

Pastaj lufta u zgjerua nënë parullën e fshehtë: T'u ma-rrim tregëtarëve pasuritë, duke i akuzuar si antipushtet e an-tikomunist e anti e anti e anti dhe kjo «anti» s'kish të sosur e s'kish fund.

Filipi s'ndjente asnjë të keqe. Bile u qetësuan, sepse u bënë edhe deklarata në shtyp se gjatë gjithë okupacionit gjer-man, asnjë shqiptar nuk denoncoi e nuk kallxoi qënëjen e kë-tij apo atij ebreu këtu e atje. Asnjë absolutisht. Ericha nisi të vizitojë përsëri nuset dhe motrat e shokëve të Filipit që tregonin për të një dashuri të jashtëzakonshme, duke e menduar se është izraelite e përvojtur dhe familjen e humbur përgji-thënjë, Sepse në fakt edhe sepse postat u hapën, asnjë letër nuk dukej nga Viena.

Por një lajm i bukur! Një lajm gazmor! Një lajm i pa-pritur! Qeverija e vendit, i ka kërkuar qeverisë hungareze një

mjek të përsosur, një profesor mjek, sepse duhet të hapet një fakultet mjekësor... Dhe mjeku i madh pasi u mbajt nja dy muaj në Tiranë, e thërritën dhe i thanë:

— Të na falni i nderuar profesor Lakmar... këtu në Tiranë vapë e madhe, po të çojmë për ca kohë në Korçë, sepse atje është qyteti më i freskët dhe më i kulturuar në vend, bile atje mendojmë ta ngrejmë fakultetin mjekësor!

Në të vërtetë, profesori hungarez ishte izraelit dhe ishte konstatuar se fliste kundër komunizmit, i cili me dhunë dhe forcë ishte vendosur edhe në Hungari. Dhe sapo mbrritti në këtë qytet të Jugut, profesor Lakmarit i treguan si të papritur se po këtu ndodhej edhe një izraelite, grua e një tregëtari.

Profesori hungarez, ishte nja 30 vjeç, e shoqja pothuaj se aqë, por edhe kjo izraelite dhe... i shkojnë për vizitë Erichës një mbrëmje!

Edhe se ata nuk ishin parë kurrë, folën gjatë dhe me një përzëmërsi të jashtëzakonëshme. Ndërsa të dy burrat u shtruan në bisedë herë mbi tregëtinë dhe herë mbi mjekësinë, të dyja grate folën për diçka që u ishte më për zemër: Të dyja, thuajse të një moshe, nuk kishin fëmijë. Për këtë e posa ardhura ishte pik e vrer. Po kështu i foli edhe Ericha për vetëvehten.

Çifti i posaardhur ishte shumë i pasur në kulturë, në dije në shkencë (edhe gruaja ishte mjeke) ishin të pasur në libra dhe në pasuri shpirtërore, kurse çifti Filip-Ericha, nga kultura nuk ishin keq, por nga pasuria ishin tej mase të kamur. Erichës i pat futur në valixhe Sina gjithë sa i detyrohej babajt të saj në punët e tregëtisë, kurse Suzana i dhuroi një fustan me kopsa ari që nga gryka e gjer në fund. Pastaj fjalë pas fjale, edhe burrat morën pjesë në diskutimet e grave dhe u shtrua pyetja:

— Profesor... si është e mundur që edhe juve në mes të gjinekologëve më të mëdhenj, nuk keni fëmijë?...

Dhe këtu profesori lëshoi bombën që pati pasoja për gjithë qytetin: Ai tha:

— Në Tiranë u shtiva keqas pas bukurisë së shpendit Fazan! Kërkova dhe më sollën 10 çifte. U përgatita vend, krijova kafaze, e rrjeta telash etj. etj... Pastaj ardhi koha e ndërzimit, unë orë të tëra i kaloja afër fazanëve. Mrekullohesha prej bukurisë dhe bile edhe prej shpejtësisë së fazanëve! Qënkam vërtet me një shkathtësi të jashtëzakonëshme. Por ata foletë i kishin gati, pollën vezët dhe unë prisnja me ankh daljen e fazanëve të rinj! Prit e prit e prita më kot: Fazani kur është në natyrën e vet dhe i lirë, i klocit vezët e veta, por kur është

skllav i mbyllur në kuvli... ai nuk don që duke qënë vetë skllav të sjellë në jetë edhe skllavër të tjerë!!!

Një pauzë e plotë. Të gjithë ulën kryet dhe nuk folën më. E përse të flisnin? E keqja ishte se Lakmari, edhe në mjedise të tjera, edhe në familje të tjera kur e patën pyetur se përse nuk ke fëmijë, ai pat treguar këtë ngjarje që dashurpadashur i shkakëtoj shtrenjt qytetit, u tregua posht e lart me shumë sukses dhe ariji edhe në veshët e sigurimit. U bënë relacione gjer në Tiranë, u bënë bisedime diplomatike «përmbrenda suazës së kampit socialist» dhe një ditë prej ditësh, profesor Lamarin bashkë me të shoqen, i shoqëruan gjer në kufirin jugosllav dhe i përzunë prej vendit me arsyetimin: «Më mirë djepi bosh se sa djalli në të...»

Por, simpatia që kishte populli për Filipin si edhe për gruan e tij aq të dashur edhe aq të mirë, s'u pëlqente pushtetarëve të rinj por... më shumë u pëlqente pasuria e tyre. Dhe, një nate, ose më mirë një pasmesnate një patrullë e sigurimit më në krye të famëshmin Akrut, ja behën në shtëpi të Filip Kavaliotit dhe në dyqanin që ai e kishte ndënë banesën. Nuk lanë gjë pa kontrolluar. Dhe atje ku gjetën para ari (sepse gjetën shumë) i morën si mall të tyre dhe në një çast Akruti dora vetë, ngre dorën të kapë Erichën, ajo u praps e trembur, por Akruti i kapi zinxhirin e hollë të kryqit të artë me pikën e diamantit dhe ja çkuli me forcë. Zinxhiri u këput, asaj i dogji lëkura e qafës, por Akruti «e qetësoi» duke i thënë: «Do të të lëshojmë një dëftesë...»

Erichës që në mëngjez i gjetën një banesë tjetër, ajo mundi të marrë fare pak nga teshat e saja, kurse krejt kamja e pasurija e mobilat u vunë ndënë sekuestër! Filipin e morën, ja lidhën duart prapa dhe ashtu si Krishtit i vunë një kurorë me gjemba mbi kokë... Filipit i futën në kokë një thes që të mos shihte ku e çonin e ku e shpinin.

Hetuesi quhej Xhoxhi, një leskoviçar injorant, ish kondrabandist rakije, por si e thotë turku «ashkollsun çivirine» (lum ai që di ta vërtitë) dhe Xhoxhi një ditë prej ditësh u gdhi as më pak e as më shumë por «hetues i seksionit të sigurimit të shtetit». Ky e mer në pyetje «krishtin Filip» dhe pyetja e parë: — A të ka treguar ty Lamari një përallë sipas së cilës Fazani nuk i kllaçit vezët kur është i mbyllur në kafaz e midis telash?

I ziu Filip! Ku ta dinte ai si të mbrohej? U përgjigj sakt dhe me vërtetësi: — Po, ma ka treguar.

— Ti kujt tjetër ja ke treguar?

— Askujt dhe për këtë betohem.

— Betimi nuk na duhet ne, ne na duhet diçka tjetër. Dhe kjo që na duhet ne është kjo: — Ti pse nuk njoftove për çka të tregoi Lamari?

— Po... ku ta dija unë se duhet të...

— Domethënë se ti nuk ke denoncuar një krim që e kapneni i axhitacion e propagandës... Shkurt hesapi do hash nja dhjetë vjet burg dhe sekuestrimin e plotë të pasurisë së tundëshme dhe të patundëshme... dhe në ke bërë faje e gabime të tjera, bjeri shkurt e tregoi se ke përfitim... mund të dëbohesh edhe me pesë vjet, ose ose, po ke për tu treguar edhe i penduar dhe të kesh akuza për të tjerë, edhe mund të të lirojmë...

Pastaj Xhoxhi i tregoi Filipit, makineton e telefonit me disa bishtra telash pas, e cila përdorej për tortura me elektrohok dhe marifete të tjera që nga vezët e zjera ndënë sqetull dhe gjer te tredhja në organet seksuale. — Këto — i tha Xhoxhi — janë veglat dhe hallatet tona, ne as shijmë e as korrim, por meremi me juve armiqt e popullit...

Xhoxhi dukej që s'bënte shaka. Ky ish një surrat finoku, i kuq nga lëkura, por këtë lëkurën e kuqe e kish tepër tepër të hollë, si ta kish cipë qepe. Në atë çast hyri në dhomë edhe Akruti, ish hedhës legenash në ish bordelin e qytetit. Ky ishte një kokëmadh, por që surati sa më poshtë dhe i tëhollohej dhe dukej tamam kokë nëpërke.

Pas një shtypje butoni me korent, ardhën katër «ushtarë të mbrojtjes së popullit», e lidhën me duar prapa Filipin, ja hodhën thesin mbi kokë sipas «rregullit» dhe e çuan në qeli! Kjo qelija na ishte nja pesëdhjetë shkalla poshtë sipërfaqes së tokës, ish shtëpi e dyqan i vëllazërisë «Qiriakuj». Nëpër shkallët, Filipi u drodh e u përdrodh, sepse dëgjoji klithma të vërteta njerëzish mbi trupet e të cilëve bëheshin shakara me makineto telefoni e me mengenera hekuri, e me vezë të nxehta nënë sqetullat dhe shakara të tjera që na i sollën që ditën e parë të çlirimit, miqtë tanë të përjetshëm serbë dhe sovjetikë që ua paçim hua për jetë të jetëve, Amin!

Një nga «ushtarët e mbrojtjes së popullit» u kthye sërish te shoku Xhoxhi dhe i tregoi se i arrestuari kishte një forcë fizike të jashtëzakonëshme dhe «mundet që edhe të na shkallmojë hekurat e të kërcasë dhe të ikë...

Atëhere Xhoxhi i dha porosinë që t'i varin nër duart e lidhura dhe nër këmbët e lidhura edhe nga pesëdhjet kilogram hekur safi që të mos mundet të bëjë as gëk e as mëk!

Në bodrumet e thella, Filipin e çuan në atë më të largët që të mos mundej të komunikonte me askënd.

Burgu! Një fjalë goje... Por tmerrri i qelisë, ndarja nga njerëzit, vetmia e plotë, frika për të nesërmen, ideja se spiunë dhe kryespiunë përgatiten të të futin thell e më thellë. Urija e tmerrëshme, etja për ujë, dalje një herë në 24 orë për 5 minuta. Dhe në ato të shkreta 5 minuta çfarë të bësh më parë? Ti hedhësh fytyrës një grusht ujë, të pish ujë apo të mbarosh nevojat biologjike të njeriut? Ai i «mbrojtjes së popullit» thëret e ulërin: — Shpejt, shpejt, shpejt!

Tre muaj rresht, «gjersa mbaruan hetimet», Filipi nuk mori asgjë prej shtëpije! Asgjë përpos një jorgani të pastër mbi të cilin ish qepur në çarçaf i bardhë dhe i qepur me pe të bardhë dhe i shkruar me pik-vijat e Morsit. Trimëresha izraelite! Për të komunikuar me të shoqin, pat vepruar kështu! Dhe Filipi lexoi tmerre dhe ligësi të tjera: «Më kanë çuar në një kalibe evgjitësh, më sekuestruan gjithëshka, kam vetëm fustanin e Suzit, vetëm atë (por nuk shkruante se në atë fustanishin kopsat e arta. Këtë s'e pat shkruar, por që Filipi e merte me mënd.)

Pasi e rilexoi nja dhjetë herë mesazhin e gruas, Filipi ra përmbys dhe mendimet e tmerrëshme e mbuluan mëndjen e tija. Filloi të falet te Zoti!

E dënuan me 10 vjet burg për agjitacion e propagandë. Erichën as e njoftuan e as munda ta shohë. E lëshuan në «burgun e madh». Aty gjeti të njohur dhe të panjohur. Këtu ishte diçka më mirë. nisi të vijë Ericha dhe t'i sjellë diç për të ngrënë, ndrresat dhe «mesazhet» me Mors. Këtë s'ja tha askujt dhe e mbajti gjer në fund, si kanal të fundit...

Por në «mesazhet» lexonte gjithënjë zi e më zi. Asaj gruas së mjerë e të huaj më s'po i mbetej asgjë. «Nuk shkoj te askush — i shkruante — sepse dashurpadashur i mar më qafë, sepse më ndjekin spiunët këmba këmbës ngado që shkoj, bile edhe në pazar, edhe në rrugë, kudo».

Mesazhi më i fundit, ishte i tmerrëshëm: Më thirri kryetari i sigurimit... më kërkoi që të bëhem agjente ose shkurt spiune... Ju përgjigja ashtu si Davidi Goliadit, ashtu si i ka hije një izraeliteje. Por tek dola, te porta një djalosh i ri... ky më ndoqi pas dhe të një qoshe, duke demonstruar huret e tija mashkullore, më kërkoi të bëhem putanë! Filip, mos u mërzi ti... kjo kolerë do kalojë dhe përsëri do jemi të lumtur! Nëse na e morën pasurinë tënde, kemi timen në Austri! Filip i dashur, kurajo dhe durim...

Dhe duke rëmuar dhe kruar trurin e vet, Filipi gjeti një vijë daljeje... Në mes të natës, kur shokët aneqark flinin e gërisnin, ai i hyri një pune që s'mund t'i shkonte ndërmend askujt! Ai kishte në gojë gjashtë copë këllëfë të artë nër dhëmbët. Pat gjetur një çelës kutije sardelesh dhe me ndihmën e tij, e bëri gojën gjak, gërvishti nofullat, në një çast çau edhe gjuhën, ndjeu dhëmbje... por duroi... nxori gjashtë këllëfët prej ari, por tek nxori të gjashtin, ai që nuk çkulej kurtesi... këllëfi i doli bashkë me dhëmballën. Pastaj i lidhi te një pecetë buke, i lidhi veç e veç dhe kur ardh (vihej vetëm një herë në pesëmbëdhjetë ditë) pra kur ardh Ericha dhe midis tjerash i solli edhe pagurin e alumintë me qumësht... ai, pecetën e futi me kujdes në pagur dhe sipas gjith rregullave, kur ardh Ericha mori pagurin. Me pe të bardhë në një pecetë të bardhë i shkroi me mors për këllëfët prej floriri. Ericha u largua, ai mundi ta shohë nëpërmjet hekurave të mpleksur edhe me tel gjembash dhe ra gjunjazi në shtratin e vet dhe në heshtje të plotë iu lut dhe iu fal Zotit, iu fal Krishtit, iu fal Moisiut...

Këtu pati vërtet një sukses! Goja iu bë si kamare e krimbur, i shkoi ca gjak prej dhëmballës së çkukur, por i bëri gargarë me ujë e kripë dhe gjithëshka... në rregull. Por ajo ditë ishte me të këqija të tjera. Papritur thërritet emri i tij, lart, te porta e hekurtë. Shkoi atje. Një kapter i imët në fytyrë që s'e pat parë kurrë i tha: — Ti je Filip Kavalioti? — Po, unë jam. — Për bukuri, dyshek e tesha e çfarëdo personale që ke, bëji deng dhe prit se vjen makina e kampit të punës dhe do nisesësh për atje... — Për në kamp! u habit Filipi. — Po ore po, a s'je i dënuar me 10 vjet burg dhe punë të detyruar?

Kampe pune ka patur i gjithë «kampi socialist» kamp ka pas qënë edhe ai Gulagut, por kamp si ai i Vloçishtit nuk ka patur kurkund!

Tek zbriti nga kamioni dhe ja zgjidhën duart dhe këmbët, papritur polici Skënder Toshkëzi, i këputi një shkelm dhe i bërtiti me një zë pantere:

— Ja tek e ke kazmën... çvishu krejt dhe shko... ja atje... ku i ke edhe shokët...

Filipi u nis. Kudo dhe ngado shihte kufoma të gjalla që endeshin aneqark. Pastaj kur u afrua te një mëngë kënetë... dikush ja bëri me dorë. Ish edhe ai një nga sklevërit e shumtë, e njhte, por s'e sillte dot ndërmend se cili ishte! Por nuk pati kohë të mendohet... një britmë apo ulërimë... Njëri nga policët pat vënë re se te pellgu i kënetës nuk punohej! Sklevërit u dyndën përpara nëpër ujin e turbulluar që u arrinte

gjer në fyt. Jo me lopata, as me kazma, por me duar e me thonj, i hiqnin kënetës ca baltra të ndërthurura me rrënjë dhe i çkulnin për këtej.

Dhe këtu nuk ka asgjë të pavërtetë, këtu s'ka imagjinatë, këto janë skena të jetuara, të para me sy e të dëguara me veshë, janë skena në qoftë se mund të thuhet kështu, skena të ngulura të fotografuara në retinat e syve të sklleverve të demokracisë popullore.

Filipi u çvesh, ngeli veç në të mbathurat, kur një këmbë xhik erdh e i përvëloi lëkurën e pastaj:

— Ç'pret mor derdëmen... përpara...

Filipi u ngul në ujën e turbulltë dhe duke ecur e duke u munduar të mbajë drejtpeshimin me duart e hapura anash. I shkuan të ngjethurat gjer në fund të këmbëve. Tashti njohu disa vetë, disa skllever të cilët i thanë emrat e tyre, por që nuk gjasonin aspak me ata që pat njohur në jetë...

Filipi ktheu kryet dhe vështroi anembanë. Karakollët e policëve ishin të ngritura rreth e qark, me mitraloza dhe me automatikë të gatshëm për të qëlluar. Telat me gjemba ishin si ato bumbusherat e manaferrave, por me ndryshimin se ishin metalike dhe i përshkonte tej e ndanët korenti elektrik. Sa viktima... sa shumë... sa të panjohur dhe të papërmbajturit, të paduruar për vajtje dhe për tmerre, u janë vërsulur këtyre telave dhe kanë dhënë shpirt ndër këto rrjeta metalike dhe gjithënjë ndënë të qeshurat dhe të gajaturat e policëve sa edhe të drejtorit, shtazës me fytyrë njeriu, Tasi Markos.

Ishin pesëmijë shpirt në këtë kamp shfarosës. Ishin pesëmijë skllever që nga Delvina e Gjirokastra e Vlora e Korça e pastaj disa krejt të panjohur që, të sjellë këtu nga Kukësi apo Shkodra, mbeteshin sepse ishin të sjellë lidhur për një pyetje të vetme në lidhje me... O Zot e çfarë skena, insinuata e akuza e shpifje nuk sajoheshin nëpër zyrat e sigurimit dhe bënë të vdesin kot së koti njerëz të zakonit që kolera e kuqe i dënoi dhe ua mori shpirtin me torturat më të tmerruara.

I futur n'ujë, Filipit iu afrua një njeri kock e lëkurë, por që i foli me një shqipe të thyer. Ai ishte një rus i bardhë, një specialist i kampeve! Ai pat qënë nëpër Gulagët e Bashkimit të Lavdishëm Sovjetik dhe, duke çkulur me thonj, baltë e rënjë, i tha: — Digjo kitu... mos u habit e as mos u çudit, këtu ka shumë pjavica, të ngulen në trup dhe të thëthijnë gjak. Ne... siç na sheh, s'kanë më se çfarë të na thithin, por ti je i ri... digjo... se ato nuk ndjehen kollaj, prandaj herë pas here kontrolloje vetë trupin tënd... dhe na fol ne, më fol mua,

sepse pjavica nuk çkulet, por duhet që ose ti fërkosh kokën me një copëzë sapuni, ose t'ja afrosh përsëri në kokë një cigare të ndezur... Më kuptove? Dhe të kam vëlla e më ke vëlla, këtu pa vëllazëri nuk jetohet dhe ki mëndjen prej spiuneve... sepse ka boll të tillë...

— Po bretkocat nuk të kafshojnë? — pyeti Filipi.

Rusi e kuptoi se ky njeri nuk dinte aspak nga jeta në natyrë.

— Digjo ktu... bretkoca s'ka më e më sepse ne i kemi ngrënë me kohë, ka jashtë telave dhe ke për tu dëgjuar zërin natën... Por nganjëherë na hyjnë breshka nëpër telat, dhe natën, ato janë ushqimi më i shijëshëm, por edhe ato u zhdukën dhe s'ka më. Janë korbata që fluturojnë lart... i sheh?

Filipi ngriti kryet. Vërtet korba e gallofë e laraska fluturonin dhe hetonin poshtë. Nëse tej e jashtë telave nxirnin ndonjë të vdekur ato i lëshoheshin drejt e përsipër dhe në krye u hanin sytë, pastaj vinin qenër, vinin kone, qenër stani, afroheshin mace dhe hanin dhe çkulnin mish njeriu.

Rusi quhej Vasilenko, por e thërrisnin shkurt Vasil. Kish qënë i burgosur në Bashkimin e Lavdishëm, por ikja prej andej ish një aventurë që s'mund ta besonte njeri. Po ishin gjithësej nëntë rusë të bardhë. Nëntë skllëvër, njerëz të mirë, asnjëri prej tyre s'u bë spiun, ishin vetëm njerëz të mirë... Filipi nisi të çkulë plisat e mpleksur me rrënjë e gjemba, por gjithsa ndodhnin rreth e qark, i dëgjonte dhe habitej. Dëgjoj se, këtu në kamp paskan sjellë edhe një shkrintar me emrin Dhimitër Pasko. E paskëshin caktuar në këtë sektor... por shpëtoi falë shtatit të tij jo të gjatë... E futën dhe e mbuluan ujrat, pastaj e nxorën gjysëm të vdekur dhe e çuan të rrëmojë me kazmë dhe me lopatë gjithënjë me normë të plotë. Kur normën s'e mbaroi dot, e shtruan në dru. Kur e lëshuan policët dhe spiunët nga duart... ai tentoi të vrasë vehten...

— Po tashti ku ndodhet Zoti Vasilenko? — e pyeti Filipi.

— Tashti? E kanë lidhur kok e këmbë në një katror prej hekuri dhe pritët të vdesë sot ose nesër... I kanë gjetur edhe një vjershë të shkruar dhe janë tërbuar se atje tallej me sigurimin dhe me myteberët e tjerë të sigurimit...

Pa pritë një skenë e habitëshme. Nga qyteti kanë sjellë një tregëtar. Ju tha edhe emri e mbiemri, por Filipi s'e njohu, ai qe bërë si i vdekur. I kërkonin floririn që kish fshehur... Policët s'e kishin mëndjen pas skllëvërve që punonin ose jo, por ju mblodhën qark tregëtarit me mbiemër Katundi, dhe pasi e lidhën paq kryq e tërthuar, e hodhën në «Lumin e Jor-

danit». Kështu i qe vënë emri një pellgu të madh e gjithënjë të turbulltë. U dukën mbi ujrat filluska ajri... Policët e tërhoqën litarin dhe u duk koka e viktimës, duke ulëritur e duke kërkuar mëshirë. Tasi Mankua, krimineli, u përkul pas pellgut dhe i thërriti:

— Hë? Do tregosh ku i ke florinjhtë?

— Po s'kam orë njerëz, të gjitha sa kisha i dorëzova, besomëni...

— Lëshojeni litarin, — urdhëroi Tasi.

Përsëri viktimë u zhduk poshtë ujrave dhe përsëri dolën filluska ajri mbi ujrat e përsëri e përsëri Tasi Marko te koka edhe urdhëronte, edhe qeshte, edhe dëfrehej edhe «kryente detyrën e Partisë».

Të nesërmen plasi një tjetër e keqe. Shumica e të dënuarve ishin infektuar nga zgjebja. Policët ulërinin e kërkonin punë, por fatkeqët kruanin vetëvehten dhe më s'duronin dot. U tha se do sillnin një specialist atë pasdite dhe, pikërisht kur mbaroi dita e punës dhe skllëvërit do ti kthenin në barakat e gjumit, u duk një autoambulancë. Nga ajo mezi doli doktor Nikolla Mirzabegu. Thuajse të gjithë të dënuarit e qytetit pranë e njihnin Nikollën. Ai ishte Rus i bardhë. Djalë gjenerali carist. E ëma pat shërbyer si mjeke në Sarandë, pasi ish arratisur nga Bashkimi i lavdishëm, duke sjellë këtej në pelena Nikollën e vogël. Kur u rrit djali, mëma ruse e bardhë, gruaja e gjeneralit të pushkatuar, e çoi Nikollën në Itali, ku mbaroi fakultetin mjekësor e mori diplomën e dermatologut. Ai hyri midis turmës dhe nisi të pyesë dhe të shohë. Të gjithë ata trupa skelete të gjallë, ishin të infektuar, me kokriza të përskuqura dhe të kruara pa mëshirë. Por Mirzabegut sikur i ra pika në kokë... Vasilenkua iu afrua dhe i foli rusisht. Nikolla Mirzabegu u drodh dhe mbuloi fytyrën me duar. Kështu e mbajti fytyrën, por rusi i foli aqë sa mundi dhe aqë nxituar sepse policët ishin pesë çape më tutje...

Eh! Kush nuk e ka njohur doktor Nikolla Mirzabegun? Ka shërbyer në shumë qytete të vendit tonë. Nuk u martua kurrë. seose priste të shëmbej diktatura dhe të martohej në San Pjetërburg! Kështu ish fjala e fundit që i tha e ëma në shtrat të vdekjes. Por Nikolla u martua me kontratë me një grua gjermane dhe krejt qyteti habitej sepse askush s'dinte se paska edhe martesë me kontratë. Kjo ishte shkurt jeta e Mirzabegut zemërmadh... Por kjo zemër e madhe e tradhëtoi dhe e bëri Nikollën të përmbysset përtokë atje në trojet e famëshme tashmë të kampit të Vloçishtit. Ra gjith ai burrë si

lis, gjithë ai Nikollë që nga jashtë dukej ose si mundës ose si ngritës peshash. Ra përtokë dhe nisi të qajë...

Nër këto çaste, Tasi Marko desh të verë në vend nderin e Partisë dhe thëriti: — Hiqeni këtë zemër ljepuri... hiqeni se e plasa brenda...

Pas kësaj, ardhën një tufë me sigurimsa, mbanin kova me ilaç kundër zgjebes dhe sejcili nga një fshesë. U urdhëruan të gjithë skllëverit të çvishen lakuriq, dhe «infirmierët» e ashtuqojtur, ua lyen trupin me barin e njohur. Por... e papritura... zgjebja e kapi të parin drejtor Tasi Marko dhe disa policë...

Në kampin e punës nuk pranoheshin t'i vinte askujt njeri nga familja. Nuk pranohej asgjë nënë pretekstin: «Këtu nuk e kemi hotel as restaurant!» Ushqimi në kamp ish llogaritur që të punohej më shumë dhe të hahej më pak në mënyrë që i burgosuri të zbriste poshtë e më poshtë nga pesha deri sa të vdiste fare. Tasi Marko lavdohej vetë nëpër qytet: «Unë pranoj pesëmijë të burgosur në kamp dhe kthej në burg 4.500, kjo është fitorja ime dhe e Partisë sonë...

Por... një i burgosur, një djalosh intelektual, i shkolluar në Liceun frëng, Niko Kulini, i kaloi pranë drejtorit dhe kur e pa vet për vetë i foli: — Në skëtërrë do të të vejë shpirti, ja... me këto duar do të të mbyt unë!

Tasi vështroi anembanë, sepse u tremb, pastaj thirri Skënder Toshkëzin dhe i tha: — Ai... ai Niko... djalli më ofendoi, futjuni me hu!

Skënder Toshkëzi, emri është i vërtetë dhe i plotë, thëriti pranë një aradhë me spiunë, mori pas edhe policët e vet dhe iu lëshuan djaloshit trim. Ata të sektorit që përfytyeshin me ujrat dhe me baltën, e morën vesh në fund se çfarë po ngjiste në sektorin e punimeve! E qëlluan Nikon me hunjë, me tehet e lopatave, e goditën me shkelma, e kapën për gryke ta mbytin, u shoëtoi nga duart, por s'kish se ku të shkonte. Andej nga u vërsul ishin telat me gjemba e me korent! E kapnë përsëri, e shtruan në dajak, e qëlluan me shkelma gjersa djaloshi intelektual, ra pandjenja përtokë përmys dhe... Një thirrje e përgjithëshme e torturonjësve:

— Na e mori të keqen, vdiq. Ja vumë dorën në zemër, më s'i bunon. Ai që ofendoi drejtorin... ngordhi si qen... zvariseni dhe hidheni në një gropë...

U dha urdhër të hapej gropa, por në atë çast, u dha alarmi sepse dielli pat perënduar me kohë, ora kish kaluar dhe ishte

frika se mos binte nata dhe kthimi i të burgosurve në baran-
gat, sillte me vehte rreziqe të tjera...

Atëhere, Tasi Markua, dora vetë, iu afrua viktimës, e pa
me syt e vet të shtrirë pa ndjenja e pa jetë dhe urdhëroi...

— Hidhini sipër disa lopata me dhë e... nesër kalleni në
var...

Të thënë të bërë! Turma e skllëvërve, si zakonisht, u vu
në mes të skuadronëve të policave dhe u nis për në fjetoret.
Kishte rënë nata.

Filipi i mësoi nga Vasilenkua të gjitha sa kishin ndodhur.
Ai e njihte fare mirë Nikon, por brenda një dite të vetme që
ishte në kamp, nuk e takoi dot.

Fatziu Filip u shtri për gjumë, por e kuptonte, në atë
gjendje shpirtërore që ish ai, s'mund ta zinte gjumi... Megji-
thatë, ra përmbys dhe nisi të mendohet. Papritur ndjeu se
diçka sikur e kruante në shpinë. I foli shokut që kish afër, ky
mezi u zgjua por, u çua dhe e pyeti:

— Më fal o vëlla, — i tha Filipi — këtu në shpinë më du-
ket se...

Po. Fqiu i vet dalloi atje një shushujë dhe foli:

— Hej, vëllezër, kush ka një cigare ndezur...

U afruan edhe shokë të tjerë, dashurija dhe solidariteti në
burg, është një ndjenjë e njohur dhe e ditur. Me t'i afruar shu-
shuies kokën e cigares. ajo u tkur dhe ra përtokë. Ja shtypnë
kokën dhe përsëri Filipi, pasi falënderoi, ra sërish përmbys.
Sesi i erdhi në retinë fytyra e mjekut Nikolla Mirzabeg që u
ardhi po atë ditë në kamp. Pastaj u kujtua se Mirzabegu ngja-
sonte me ata Kareninët dhe Vronskat e romanit të Tolstoit, pa-
staj përgjumëshëm iu bë sikur ishte Levini... pastaj u drodh
dhe u çua. Hapi sytë. Gëritje dhe kruarje e lëkurave të zgje-
bosura. Disa kishin frymëmarrje tepër të rënda e të vështira,
dukej sikur i kish kapur dikush përgryke dhe s'ngopeshin dot
me ajër. Dhe përsëri si i përgjumur... i doli përpara Viena...
kryeqyteti i madh, ndriçimet nëpër kubetë e larta të kishave,
format konike të katedraleve, rëmeti i madh i qytetit të madh,
Danubi blu ku losnin muzikën e Shubertit të gjithë ciganët
e famëshëm të kryeqytetit austriak. Qyteti që kundërmonte
në blire e në trëndafila. Pastaj pa kullat e larta të sahateve
kishëtare... atje luhej Bahu dhe Bet-hoveni, orgat dëgjoheshin
qartë, ja edhe disa dibranë me shallvare të bardha iknin po-
shtë një rrugë duke thirur në gjuhën e vet: «Dru me pre!»
Filipi krejt i përgjumur, por jo në gjumë, pa limuzinat tek
shkisinin bulevardeve me anëjet e tyre prej nikeli e pastaj u

kujtua se Gjergj Sina i katërtë i pat thënë: Dëgjova në odën e tregëtisë së Vienës se nga Shqipëria ende kërkojnë fenera e llamba me vaj-guri... Pastaj Filipi kërkoi Erichën ta shohë... por sikur ja pat haruar vijat e fytyrës, në retinë i doli Suzana, Filipi u gëlltit dhe ndjeu që në parzmë e pat kapur një urth i keq, pastaj pëshpëriti: Nessun maggior dolore... dhe ashtu e kapuloi giumi atë trup dhe shpirt të dërrmuar.

Në një kohë u dëgjuan britmat e policave dhe disa teneqera të cilat dikush i godiste nxituar. Sklleverit u ngritën copë e gojë dhe nisën të veshin zhelet e tyre. Dalja përjashta u bë me nxitim e në rrëmujë. Policët dukeshin të mërzhitur dhe t'egër, thërisnin, shanin, mallkonin, qëllonin me shkelma dhe hidhnin mbi turmën gurë e ç'ka mund të gjenin përpara. Dhe... kur s'pandehej një e papritur: Për ta varrosur Niko Kulinin, iu dha urdhër mjekut Dhimitër Lito, ish priftit katolik Shkjezi dhe njëj shoku të Nikos. Tasi Marko i dha vetë këto urdhëra dhe çoi mjekun Lito për ta marrë me të mirë. Në të vërtetë ai desh që mjeku Lito t'i shihte radiografinë e një shoku që ja pat besuar. Treshja u nis dhe doktori i tha priftit: — Po më bën nder drejtori, prit kur të më sjellë ndonjë të sëmurë të vetin ta shoh, prandaj më hoqi nga puna disa orë për të varrosur atë djaloshin e ngratë...

Iu afruan Nikos. I pari doktor Litua. I vdekuri kishte rënë përmbys, dorën e majtë ndehur përpjetë pastoke, një pjesë e kokës mbuluar me tokë të shkrifur e gjak të tharë dhe një pjesë pa asgjë, i dallohej paksa njëra pulpë dhe doktori u krus mbi të duke biseduar me dy të tjerët. Por papritur doktori u drodh, e lëshoi ngadalë kufomën dhe tha: — Më falni, më ndjeni por më duket se kur ja kalova dorën nën gushë, diçka si pulsim si...

Dhe ndërsa ata bisedonin e flisnin për vdekjen, krejt papritur e pakujtuar, «i vdekuri» kërcëu përpjetë dhe thiri:

— Nuk vdes unë pa vdekur komunizmi!

Kjo ngjarje krejt e vërtetë, mori dhenë... Prifti ra gju-njazi dhe u fal: «Zot i madhnueshëm... Krishti ishte i pari që u ngjall së vdekuri dhe ja i dyti...»

Dhe kurrë, oh po kurrë, do më tregonte pastaj vetë Nikua, s'do më dalë e keqja! Unë s'pata vdekur, por isha trullësor dhe... sikur të më kishte dalë ajo trullësje, të më kish dalë një orë më parë... do kisha shpëtuar, kaçak do delja maleve të Moravës dhe në duart e sigurimit mund të bija vetëm i vdekur!

Ditët, javët, muajt dhe vitet në burg apo në kampin e

punës së detyruar, janë thujtë të gjithë njëlloj. Po ato tmerre, po ato britma, po ato rrahje e vdekje. Në kampet e punës së detyruar, mundej të mbahet dhe të mbijetonte vetëm ndonjë fshatar i regjur fort në punë të rëndë ose ndonjë sportist i kalitur. Këto dy kategori njerëzish rezistonin, kurse kategoritë e tjera mund t'i gjeje vetëm në ata 500 veta që Tasi Markua lavdohej se i varosi nëpër skërrat dhe hendeqet. Mendoj se askush s'ka dëshirën të dëgjojë apo të lexojë tmerre dhe vdekje! Askush! Dhe kjo është fare e natyrëshme. Por unë po i shkruaj këto për brezat që vinë! I shkruaj dhe dua t'u jap një mesazh... Kurrë të mos i besoni diktatorit dhe diktaturës! Dendur këto paraqiten të lustruara dhe të zbukuruara, por në themel të tyre qëndron dhuna, kamxhiku dhe vdekja.

Ditën e dytë të punës në kamp, Filipi vërejti se ardhi «për vizitë» edhe shefi i degës (sikurse quheshin paskëtaj). Ky ishte një farë kurrizojë, një surrat gjarpër, me dy sy gjithënjë të zgurdulluar, ish një shtazë e gjakësor. Dhe thonë se nër katakombet e sigurimit, një djalosh, një shkrimtar i ri, ja pagoi paq. Mori kurajon dhe ja tha sy ndër sy: — Ti more, ti që ishe kaqë vjet shef dege në Durrës, ti i ke duart me gjak gjer në bëryl!

Ndofta s'ka rëndësi emri i djaloshit kurajoz, rëndësi ka se djelmosha të tilla ka pasur dhe do ketë kjo raca e jonë që ndër shekuj e ka pasur në kokë dhe në shpirt virtutin e kundërvënëjes edhe në çastet kur vdekja i qëndronte mbi kokë. Dhe, nëse s'ka nevojë t'i japim djaloshit emrin që kishte, ka rëndësi të themi se «shefi i sigurimit» e kishte mbiemrin Pecani! Emrin e vogël nuk po ja shënoj unë, le t'ja venë historianët, sepse unë s'ja ve sepse s'dua ta zë në gojë emrin e një presidenti të madh të Amerikës, i cili i tha Nolit: Shqipëria do mbijetojë.

Por asaj dite ardhja e «shefit», u duk pas nja dy orësh. Sepse pas dy orësh u sollën të lidhur me litarë të gjatë, tre tregëtarë fatzinj të cilëve, edhe këtyre, u kërkohet të tregojnë ku e kanë fshehur «arin e popullit që si shushuja ja kanë pirë popullit dhe i takon popullit!»

Filipi e gjeti më të arsyeshme të ngulej pas punës, nëpër zhulin e kënetës sesa të shihte ato skena makabre! Sepse edhe policët, nuk e patën të arsyeshme të bërtisnin, por e kishin në qejf të argëtoheshin, kur fatzinjë tregëtarë u delnin fluskat e ajrit përmbi ujrat e turbullta!

Kur nisnë shirat e asaj vjeshte, krejt të burgosurit e kampit u çuan nëpër burgjet ku patën qënë. Familjet e muarën

vesh dhe nxituan të shkojnë e të shohin të burgosurit e tyre. Një lëmsh dhe një rrëmuje para portave të burgjeve. Sjellja e parë dhe kërkesa e parë: «Na sillni patate!»

Dhe patatet vinin, vetëm patate e asgjë tjetër...

Ishin disa teneqe të AGIP-it, mbusheshin me patate. Ato, sipas vërtetimeve të sakta, mbanin plot 12 kg. patate të zjera. Dhe këto 12 kg. patate i hante në çast një i kthyer nga këmbi i punës dhe i vdekjes. S'do ma besoni? Me dorën në zemër u siguroj se kështu ka ndodhur dhe unë i kam parë me syt e mi.

Edhe Filipit i erdhi teneqeja e AGIP-it dhe patatet. Pastaj edhe jorgani i larë dhe i qepur me çarçaf të ri... Këtu ishte pasuria më e madhe. Duke zjerë teneqeja e mbushur me «mollat e arta», Filipi lexoi Morsin e Erichës. «Nuk di se çka po ndodh kështu... Natën, një dorë e padukëshme më hedh në odën e vetme që kam, më hedh pare! Të gjithë shokët e tu sa më hasin në rrugë, ulin kokën kur s'ka njeri, më përshëndetin dhe më hedhin ndonjë fjalë, por jam e sigurtë se janë duart e këtyre ato që më hedhin paret nëpër të çarat e xhamit...

*

* *

Dhjetë vjet radhazi Filipi vuajti dhe u mbajt falë fizikut të tij prej sportisti. Dhjetë vjet me radhë Filipi hante dymbëdhjet kilogram patate, në një drekë, në një gjysëm ore. I shkruaj këto, jo si material letrar, por dua të ndaloj këtu meditimet e historianëve.

Por Filipi priste çastin fatlum! Do lirohej! Burgun e jetoj dhjetë vjet plot e përplot!

Veçse kolera e kuqe pat menduar ndryshe! Në radhët e saja kishte edhe intelektualë, spiunë të rafinuar, të mësuar në Moskë, në Beograd dhe në Berlin! Me siguri dikush do pyesë: Përse në Berlin?! Ja u tregoj u...

«Arma e shenjtë» e diktaturës së proletariatit, këtu në Tiranën tonë, kish peshkuar një kuadër të naltë të «Gestapos»! Ja patën ndruar emrin dhe e kishin «këshilltar special». Shteti modern i Izraelit nuk ishte dhe nuk është dosido. Agjentura e tij që kapi dhe çoi në Izrael Himlerin, ajo zbuloi dhe shkroi e dha alarmin se «Në Tiranë ndodhet një spiun i madh hitler-

rian, e mban sigurimi i shtetit si specialist». «Zëri i Popullit» përgënjeshtroi, sepse ashtu duhej, por fakti ishte fakt. Historianët kanë për ta gjetur. Dhe ky «specialist» shtroi planin: «Në Austri, u tërhoqën edhe trupat e fundit të rusëve... Ata pak çifutë që mbijetuan u kthyen në Vienë dhe kërkuan pasuritë e veta. Shteti ua ktheu. Familja e Erichës u zhduk. Ajo jeton këtu. Duhet ta kthejmë në vendlindje dhe ajo vetiu do nxitojë të shpëtojë të shogin me çdo mënyrë dhe me çdo çmim... Dhe krejt pasuria e familjes së saja, vjen në arka e Tiranës... Dhe për të siguruar këtë pasuri, Filipi duhet mbajtur në burg...»

Plani u vu në veprim.

Filipit i «dölën» dëshmitarë akuze, dy spiuna në kampin e punës së detyruar. Ata dëshmuuan se Filip Kavalioni u pat thënë: «Ka dy lloje shushujash... Ato të ujit dhe ato të sigurimit». Më kot fatziu protestoi, më kot nguli këmbë, më kot mohoi e më kot qau me lot për faqe... «Fakti» u vërtetua, Pecani u lavdërua dhe Filipi u dënua edhe dhjetë vjet të tjerë burg dhe punë të detyruar. Parashikimi ishte se Ericha do kundërvepronte. Dhe ajo vërtet kundërveproi. Pecani e dinte se njerëz të panjohur i hedhnin asaj pare në xhamin e thyer të dritares. Dhe po nëpër këtë xham të thyer, i hodhën edhe një letër në fakt provokative që fatzeza e besoi. Atje ishte një copë gazete austriake e cila shkruante se «Shteti demokratik i Austrisë» u njeh ebrejve pasuritë që kanë pasur dhe që ua rëmbeu gjermania naziste... Adenauri e aprovoi këtë...

Asaj kohe, regjimi nxori një dekret konfidencial: Me qënë se gratë e të burgosurve po bëhen putana dhe shtohet prostitucioni, kur gratë u shkojnë të burgosurve dhe u çojnë veshje dhe ushqim, të lihen të flejnë burrat me gratë e tyre, një natë të vetme».

U gjend një grua spiune që i shkoi Erichës në shtëpi. I tha se vinte apostafat nga Austria, i tha se njihte shumë qeveritarë atje, i tha se ata e presin të vijë në Vienë! Spiunëja e siguroi se ajo mund ta nxirte në Jugosllavi nëpër liqenin e Ohrit, me një kamardare të fryrë...

Ericha besoi sepse provokatorja ishte dhelpër dhe i tha se mund të notonin të dyja nëpër liqen sa të dalin në Ohër...

Dhe Ericha me Mors njoftoi Filipin, i tregoi se do merte pasurinë e saja dhe do «përmbys botën e tërë, por me para, me ar e me platin do të të nxjer nga burg...»

Për ta bindur çiftin fatkeq, në bazë të «dekretit sekret

të regjimit» i lanë një natë të flejnë të dy në dhomën, ku gdhiheshin edhe çifte të tjerë. Femra spiune me kamardare në qafë, dhe Ericha e futur në çarg me kamardare në qafë, doli në Ohër, brenda muajit u gjend në Austri... Ajo nxitoi te Suzana, ajo takoi Gjergj e Karlo Sinën, por ajo mësoi me vrer e dhimbje se familja e sa qe zhdukur...

«Por... do ta liroj Filipin, do bëj hatara, do bëj...!»

Ajo shkoi në ambasadën shqiptare në Paris. Këtu e pritën sepse e prisnin... këtu i kërkuan një shumë fantastike parash... këtu i kërkuan edhe që të «na ndihmoni zonjë e nderuar» ne u kemi aqë shumë nevojë për ju...

U bënë gjith ato demarshe, gjith ato takime e marëveshje por tek ardhni çasti i fundit... Nga organet kompetente të Bankës Austriake u dërgua një mesazh në Tiranë... «Të parqitet për të tërhequr çekun, edhe i shoqi Filip Kavalioti...»

Nga përvoja botërore e kriminalistikës, del se «paraja ja prish mëndjen atij që e mer dhe ai beson...»

Dhe diktatura e proletariatit besoi!

Filip Kavalioti u lirua nga burgu! Po ai marifet që u bë mbi Erichën, u bë edhe mbi Filipin. Por tashmë Filipi ish regjur me vaj e me uthull.

Sapo doli nga burgu, një spiun e ndoqi pas! Kur Filipi e vërejti këtë, nuk shkoi te asnjë mik, te asnjë shok. Ai e dinte se do t'i merte më qafë shokët e tij të vjetër. Kështu që, me një torbë të vjetër, të vetmen pasuri që kishte, u nis për në vendlindjen e tij, në Voskopojë. Edhe gjer këtu spiuni e ndoqi. Atëhere Filipi hyri në një koriye me lajthi, në ato koriye me lajthishta ku shkonte kur qe i vogël në Voskopojë. Këtu spiuni e humbi nëpër pyll dhe Filipi mundi të mbajë vehten me lajthi e me thana.

Duke u endur pyjeve të Voskopojës, në një mbrëmje me shi kur dielli ish krejt i mbuluar me re, Filipi, një zhelan i vërtetë, hyri në qytetin e djegur. Ai pa njerëz që i njihte, ai përballi pleq që i kishte fis por... askush nuk e njohu. Ata flokët që i delnin nga kraharori në gushë, i patën dalë edhe më fort, sytë i qenë futur thellë në kafkën e kokës, vetullat i qenë trashur e i qenë thinjur. Këto vetulla ja mbulonin pamjen. por ai diçka shihte, kurse ata që përballte në rrugë, nuk mund tja shihnin sytë. Ai trup dikur aq i bukur dhe aq i passhëm. ish handakosur e shtrembëruar. ajo farë veshieje që kish mbi trup ishte një tufë leckash të grisura e të kojtura nëpër kanalet dhe nëpër minjerat ku fatkeqi pat punuar si skllav. Mbi shpinë mbante një trajstë prej kozine, falur atij

nga një i burgosur që ishte liruar në Qafën e Barit. E vetmja pasuri që kishte tashmë, ishin kokrat e lajthive dhe thanave që mblodhi korijeve të vendlindjes.

U fut në një përrua andej nga rruga e Beratit dhe shihte kambanoren e bardhë të cilës ja kishin çkulur gurët e bardhë e të gjithë qoshe, me të cilat patën ndërtuar të famëshmet «taraca» që do ta ngopnin këtë popull të uritur dhe të skillavëruar. Fushata e taracave dështoi plotësisht, por qoshtë e kambanoreve të Voskopojës u morën si lëndë e parë dhe pastaj u abandonuan. Një tjetër e papritur e qëlloi Filipin... Rrugët e Voskopojës i ngjasuan me kokën dhe leshrat e tija... ato rrugë e pa rrugë që i binin qytetit me zikzake, ishin mbushur me bimën e pelinit. Tufa të tilla ishin rritur edhe atje ku s'ta merrte mëndja. Filipi u ul afër një bumbushore me bimën e pelinit dhe këtu askush s'e shihte dot. Por... pas pak ai ndjeu se iu morën mëntë... Voskopoja nisi t'i vijë vërdallë. Fërkoji fytyrën, fërkoji kokën, tërhoqi mjekrën e parruar kushedi që kur... por e keqja s'i kalonte. Pastaj e kuptoi... bima e pelinit e kishte fajin... Sepse po i ndejte pranë asaj, damfi apo era që lëshon pelini, është një helm i vërtetë. U mendua se ku do ta kalonte natën... Kur... në kokë i ardhi një kujtim i vjetër! Dikur me publicistin Fallo, atë që e pushkatuan në mes të bulevardit... patën gjetur qelinë e asketit! Ajo ishte midis Shipkës dhe Voskopojës, mu në pëqirin e malit Saç. U lëshua asaj rruge, e cila të çonte në Gorrë dhe nxitoi çapat. E mbante mënd vendin dhe u lëshua përpjetë nëpër driza e ferra. Duke ardhur vërdallë, hë këtu e hë atje... ai e gjeti! Qelia monumentale e ndërtuar më 1690 ende mbahej dhe këtë ja detyronte pyllit zhigër dhe pleqve që patën vdekur, duke marrë me vehte edhe kujtimin e saj. Qelija ishte në formën e një sovajke të avlëndit, e madhe sa të futej në të, vetëm një njeri. Ajo gjasonte edhe si një kabinë aeroplani të vogël. Një kamare kishte në fund dhe ajo kamare ku dikur vendosej pishtari i ndezur, mbante akoma shenjat e qarta të tymit të dikurëshëm. U shtri dhe së pari futi kokën, pastaj duke u zvarisur hyri brenda; u shtri si munda; iu duk vehtja e futur në varr... Dhe ishte e vërtetë, ai tashmë ishte, strehohej e do flinte në një varr.

Fërkoji dorën pas «tavanit» që e kishte vetëm dy pëllëmbë mbi fytyrën e mbi trupin e tij. Tavani sa edhe gjithë brendësia, e lyer me lyqyn i kujtoi atë hyrjen në kështjellën e kalasë së Rozafatit. Ajo ish fërkuar e stërfërkuar nga asketët e dikurshëm sa pat marë një shkëlqim si të ishte prej farfurije.

Natën e kaloi aty dhe u zgjua herët, sepse ndjeu zhurma motorësh. Doli nga varri dhe mori tërthorazi pas pyllit. Ik këtu e shkjepo atje, zvarisu e nxito gjersa iu afroa kishës nga udhë e Beratit. Këtu ishin grumbulluar njerëz dhe dëgjoji që këtu na kishte ardhur brigada e gjashtë e punës...

Ka qënë një zakon i lashtë. Kockat e të gjithë fetarëve, prifta apo peshkopë, protopapa e çdokush që kishte grada kishëtare, tre vjet pas vdekjes, u çelej varri me nderime dhe të gjitha kockat dhe kokallat e tyre quheshin të shenjta, vendoseshin në arka druri dhe mbaheshin të vëna me radhë nëpër hajatat e kishave. Kockat e graduatëve kishëtarë të Voskopojës kishin shumë e shumë vjete që «çlodheshin» në hajatat e kishës së shenjtë që ngrihej bardhoshe dhe e bukur mu në udhën e Beratit. Por... këtyre kockave të nderuara që patën qënë skeletet e shkollarëve të mëdhenj të Voskopojës, atë ditë u pat ardhur fundi. Pse? Sepse vetë kisha ish kthyer në depo patatesh dhe arkat «e pakuptimta», duheshin hedhur diku...

Filipi, duke kaluar anash kroit të dëgjuar të Floririt, dalloi qartë sesi arkat e vjetra e të drunjta, çkuleshin nga radhët e tyre dhe hidheshin në një gropë të çelur me rruspë traktori. disa çape më lart. Filipi psherëtiu dhe bëri shenjën e kryqit. U largua... Iku nga ana tjetër e Voskopojës dhe u gjend te luadhi ku ishte mensa e puntorëve të gjeologjisë. Puntorët sapo kishin ngrënë mëngjezin dhe po iknin, kur Filipit iu jeshuan qentë... Pse? Kishte kaqe mbeturina mensa sa atje rrotull «mërzenin» me dhjetra qenër e bushtra e kone... Ato e ata mishngrënës, s'e njihnin, s'e patën parë ndonjëherë këtë njeri leckaman dhe pas thirjes së një zë burri që iu shkreh, qentë duke uluritur iknë më tutje drejt urës së lashtë që të conte në Shën Prodhom.

Nga mensa doli një vajzë. Ishte fare e re dhe mbante durave një defter. Filipi e mori me mënd se ajo priste kuponat e mensës, por vajza e pa me dhimbje Filipin dhe ky iu afroa. Vajza i foli e para:

— O shok... o shok... s'të kam parë kësaj ane ndonjë herë.

Filipi diç ngatëroi me gjuhën e vet, por vajza s'mësoi asgjë, por ajo, fare njerëzisht dhe me mirësi i tha: — Këtu nge-len ushqime... kalo drekës këtej se unë s'të lë pa gjë...

Filipi sikur mori kurajo nga grryejtja e stomakut që ndjente përbrenda dhe i foli:

— Jam i uritur, o vajzë...

«Oh... paska njerëz... njerëz ka...» — mendoi Filipi kur pa se vajzës iu mbushën sytë me lot.

— Dale — i tha ajo — prit...

Hyri nga kuzhina dhe doli këtej me një pllakë buke dhe një copë djathi. Një tufë qensh nxituan drejt vajzës, por ajo i përzuri.

— Meri këto për shpirtin e tim gjyshi që më ka rritur...

Filipi e falënderoi dhe vajzës iu duk se ky njeri duhet të ishte i çmendur ose i pamend, ndonjë farë idioti...

Fatziu kafshoi bukën, duke marrë udhën tërthorazi anej nga i dhimbte shpirti. Sërish te udha e Beratit, sërish atje ku puntorët po iknin, kurse rruspa e një traktori po afronte-dhera e gurë përmbi gropën ku u hodhën kockat e të vdekurve. Por qentë e shumëzuar, qenë sallahane iu vunë pas Filipit kur e panë me një pllakë buke duarve.

Filip Kavalioti, duhet «të shijonte» edhe një helm e shafan tjetër. Ai dalloi traktoristin tej xhamit të kabinës që nxitonte të ikë! Ai u pat hedhur një cipë dheu kockave kur, me ikjen e tij... qentë dalluan alipsanet dhe u derdhën pas tyre... Filipi po habitej, por qentë nisnë ulërimën dhe u duk sikur ftonin shokët e tyre. Pastaj qen të tjerë, nga të sheshit të mensës apo qenër të fshatit, u vërsulën... Duke gërmuar dhe kruar tokën, duke larguar dherat u zbuluan kocka e kafka e kokalla që kafshët mishngrënëse i tërhiqnin këtej e anej duke ulëritur e duke dhënë alarmin se patën rënë në mërshtë njeriu...

Filipit iu afrua gati një çap një bulldok që shtërngonte ndër dhëmbë një kafkë dhe u tmerrua! U tmerrua dhe iu lëshua qenit sipër duke bërëtitur:

— O bo bo... kjo mund të jetë kafka e Teodor Kavaliotit... o bo bo, ajo tjetra mund të jetë kafka e Grigor Voskopojarit... e Haxhi Filipit o nënëza ime, këto janë kockat e dijetarëve të Voskopojës, o Zot këto janë kokallat e duarve të Davidit... Zot e Perëndi ç'po më shohin sytë kështu...?

Tre çunakë po shkonin të kullosin gjën e gjallë tutje... ata e vështruan Filipin që u rrëmbente qenve kafkat dhe folën midis tyre:

— Seç është ky i çmendur... ka ditë që e kam parë që vjen vërdallë nëpër gërmadhat...

Filipi po qante e ngulçonte. Ai futi në torbën e vet aqe kafka sa mundi, por nuk nxinte më torba dhe tashti fatziu po mbante duarve diç tjetër dhe mërmëronte: Kjo duhet të jetë kolona vertebrale e Danielit...

Po vinin njerëz nga Voskopoja, pasi kishin dëgjuar ulërimat dhe zallahinë të kisha e Shën Ilisë... Atëhere Filipi me katër kafka në torbë dhe me një kolonë vertebrale nër duar u nis të ikë... Mendoj të shkojë te qelija e vet t'i varroste kafkat atje dhe...

Ata që vinin nga qyteti i djegur, e panë Filipin dhe njëri foli: — Moreee... ky i çmendur se nga ka ardhur e se nga shkon...!

Filipi u ngul prapa ferrës dhe u kuspullos atje. Tufa e njerëzve doli te qafa dhe vështroi poshtë. Qentë ungronin e lehnin gjithënjë. Një zë u shkreh me inat:

— I thashë atij, djallit de... si e ka emrin... traktoristit... i thashë t'i mbulojë fort kockat se i zbulojnë qentë... do t'ja zbres një ditë pune.

Filipi vështroi nga gryka e xhadesë. Po vinte një kamion nga qyteti. Por... asaj gryke pat rënë një mjergull. Fenomen krejt i zakonit në malësitë e kësaj ane. Veçse mjergulla ishte aqë e dendur sa rrezet e diellit që sapo nxori kryet nga lindja; bënë që mjergulla të dukej si një formë e pazakontë prej tymi sulfurik... Edhe disa çape dhe Filipi ndaloi. Po vështronte atë farë mjergulle që s'e pat parë kurrë! Priti që mjergulla të ikë, të ngrihet. Por mjergulla nuk e paska zakon të ikë përpjetë e as tatëpjetë... Mjergulla nisi të shkasë pas dheut dhe nëpër grykën e një rrekejë që në Voskopoje e quajnë «lumë». Kur ai vetë nxitoi për atje, dalloj se gjembat e kullumbrive ishin plot me bulëza uji, sikur kishin lëshuar vesë sulfurike...

Ishte mëngjez i një dite të zakonit. Filipi endej vërtet si i çmendur nga një cep në tjetri nëpër qytetin e djegur. Anekënd gërmadha të zeza. An e kënd pirqje me gurë. Ai i sheh që nga maj e kodrës dhe mermëron:

«Ja luadhi i skolive, ja Kroi i Fikut, ja gërmadhat e shtëpisë së Joasaf Gondes, ja ku janë rrënojat e bibliotekës, ja ku unë vetë dikur gjeta gërma të çeliktat nga të shtypshkronjës së Voskopojes... ja ku ishte seminari katolik... ja ku ishte kovaçana e vëllazërisë Faberi...» pastaj Filipi dëgjoi fare qartë disa çunakë që bisedonin nxituar:

— Kryetari është tifoz i flaktë... pasdite do nisen me autokombajnën për në qytet se ka ndeshje futbollit...

— E or e... po atje s'ka vend për ne... ne ja marrim me vrap e shkojmë më këmbë...

Kujtimet e ëmbëla e bëjnë njerinë të bëjë të pamundurën. Filipi vendosi: Do nisej në çast, do mbrrinte në qytet, do shihte

ndeshjen me skuadrën e Vlorës, do shtrugej në ndonjë qoshe dhe askush s'ka për të më dalluar, kështu si kam katandisur unë... edhe nëna ime të ngjallet, nuk do më njohë...

Tashti ishte në gërmadhat kodrinore të lagjes së vjetër që quhej «Poshtenika». Disa historianë dhe gërmues, mendonin se ky emër do të ishte nga që banorët e saja patën ardhur nga Postenani i Leskovikut, të tjerë mendonin se fjala Postenikë, ridhte nga «të poshtrat», domethënë këtu mund të ketë qënë një vend ose një lagje turpi. Po ikte kësaj ane Filipi kur, ndjeu një vajtim... Pas zërit të mekur nisi ta kërkojë kur... nënë gërmadhat e nxirosura të kishës së dikurshme të Shën Harrallambit, ai dallooi një plakë tejet të moshuar, dukej si një lëmsh prej leckash të zeza, mbuluar fytyrën me shami të zezë dhe një dorë e fishkur plot me damarë të mavinjtë mbante në dorë një qiri dhe qante...

Filipi iu afrua, e përkiti në shpinë dhe ajo ngriti kryet. Fytyra e reshkur, ish gjithë lot. Pastaj u kujtua: Te ky vend që në vogëli të tij, vinin gratë dhe qanin për të vdekurit dhe për të ikurit e motit të zi 1769 kur u dogj dhe u shkretua qyteti i madh.

Duke u futur në Voskopojë ai dëgjoi çunakë që gatiteshin të shkojnë në qytet për ndeshjen e futbollit me skuadrën vlonjate. Bile njëri tha se nisja «me autokombajnë» do bëhej te Ura e Kovaçit, ndonjë kilometër nga Voskopoja. Duke zvarrosur vehten, leckat dhe torbën e grisur, ai u nis për atje. Por trajstës i qe këputur rripi dhe tashti Filipi e mbante torbën duke ja shtërnguar grykën.

Kur arrijti te Ura e Kovaçit, ai pa pushtetarët e sotëshëm të Voskopojës, të gjithë antarë të Partisë, të gjithë kryetarë e brigadierë, të gjithë spiunë dhe me triskën e partisë në gji. Kur po i shihte mirë, Filipi u drodh. Midis atyre që do hipnin në autokombajnë ishte edhe kryespiuni Miti Çina... Ky e njohu dhe Filipi pa fytyrën e tij që u ngazëllye. Mendoj: «Me siguri, ky spiun ka ardhur këtej për të më gjetur mua, për të më rënë në gjurmë dhe... ja... sa të më gjente, e gjeta unë». Miti i bëri shenjë të hipë në autokombajnë... Filipi u bind dhe hipi. Autokombajna u nis, mbetën pa hipur mjaft çunakë të cilët duke thirur dhe kanosur u nisën më këmbë. Por... tek kaluan Gjonomadhin, tek u ndodhën ndënë Voskop... përballë një veturë që u bëri shenjë të ndalojnë!

Frikë dhe pështjellim. Partiakët nuk dinë ku të futen, njëri pëshpëriti: — Na preu udhën sekretari i parë...

Kavalioti, shkarazi iku pas hendekut kurse «ndaluesi» iu

vërvit kryetarit: — Mor po të lumtë ty! Ne e mbledhim beñzinën si plaga qelbin ti nisësh me autokombajnë për në futboll... Zbrisni poshtë! Të gjithë, të gjithë dhe ti, ti... nesër të paraqitesh në byro dhe të sjellësh edhe kyçet e kryesisë...

Filip Kavalioti, zhelan, i krusur, i plakur, me një palë opinga qepur me tela hyn në stadiumin e qytetit! Një stadium modern, i bukur, i plotë, i ëndëruar që ta ngrinte dikur ai vetë. Fusha me bar të gjelbër, mbushur plot e përplot me spektatorë. Ish ky ai Filip që turma asaj kohe e rrëmbente më krahë, ish ky që për sportin dhe sportistët e qytetit, ish gati të jepte edhe shpirtin. Për një çast ai e harroi brengën se sigurimi e zbuloi ku ish e ku shkonte dhe Miti Çina e ndoqi edhe gjer në stadium...

Filipi s'po gjente një vend ku të ulej, kur i shkuan sytë nga ana e veriut të stadiumit, atje kishte edhe pak vende bosh dhe shkoi dhe u struk diku andej nga ishte tabela me sahatin dhe ajo tjetra ku shënoheshin golat e sejcilës skuadër. Bëri cmos të ishte vetë, torbën e mbante me duar dhe papritur iu afrua një njeri dhe i ndejti pranë. Fatziu Filip, mendonte se të gjithë ata që i afroheshin ishin spiunët që e ndiqnin. Kjo ndënë atë shtet e ndënë atë «ligj» ishte një realitet i zakonët, por njeriu që iu afrua ishte një tifoz i jashtëzakonëshëm. Ai i tregoi Filipit se nënë xhaketë kishte një shishe plot me raki dhe «do ta thajmë të dy gjer në fund, sapo të shënojmë golin e parë!»

Filipi nënëqeshi hidhur dhe nuk i bëri zë. Hodhi sytë nga tribuna. Ishte përgjysëm kur... një grup i ri po hynte. Filipi dalloi Kurrizon Pecani dhe pastaj kryetarë dhe sekretarë, të gjithë nënë kurrizon, të cilit i hapej rruga, i bëhej nder me temenara e buzëqeshje të shtirura sikurse ndodh gjithënjë ndënë regjimet totalitare!

Nga fqinji që kishte në krah, Filipi mësoi se asaj dite portieri i skuadrës vëndëse martohej dhe do luante vetëm në pjesën e parë, në «kaftanin» e dytë, do hyjë portieri rezervë.

* * *

Kishte vetëm një javë që korçari dhe lojtari i vjetër i skuadrës vëndëse pat ardhur në vendlindje nga Kostandinopoli. Ishte Agaj dora vetë, i cili me të sosur në qytet, pyeti për Filipin. Gjer në Stamboll ishte marë vesh tragjedia e Filipit,

gjer atje kish shkuar lajmi se i fundmi Kavaliot vuante një burgim me punë të detyruar dhe jetonte në burg, me kazanin me gjellë që s'vihej në gojë, por që e mbanin të burgosurit e tjerë.

Agaj dukej sikur të djeshmen ishte nisur për në kurbet... Trupi i tij i shëndoshë dhe i shëndetëshëm nuk pati pësuar asgjë. Ish moshuar tashmë, por dukej si dikur kur lëshonte «bombat» e tija në fushën e sportit dhe ngrinte peshë e më këmbë gjithë qytetin. Që të nesërmen, ai shkoi në burgun e qytetit. Trokiti, foli, u lut, kërkoi. U takua me drejtorin Bektash Pronjari, emër i vërtetë sa edhe kriminel i vërtetë. I kërkoi takim me mikun e tij të vjetër Filip Kavalioti. — Po ç'ke ti me të? Çfarë të lidh? — E kam shok të vjetër, kam një pasuri të tij me të cilën jam pasuruar edhe unë atje tutje në Stamboll!

Me t'u zënë në gojë paraja, shoku Bektash u përngrit dhe i nënqeshi vizitorit, pastaj i tha:

— Më duhet t'u njoftoj se Filip Kavalioti para dy javëve mbushi dënimin dhe u lirua...

Agaj kërcëu përpjetë, duartrokiti (ish njeri i stadiumeve dhe ky zakon i kishte ngelur prej kohe), u vërsul përjashta, ndërsa Bektashi mori receptorin e njoftoi Degën e Brendëshme se...

Agaj i shkoi përsë dyti e për së treti Marjanit, Xipit, Sinaerit që shkruante me pseudonimin «Nistradamus», shkoi te Micja e shkoi te Piloçja, iku te Arapi e te Samsuri... Por te familja e këtij të fundit e pritën me lot për faqe. Samsuri ish pushkatuar nga nazistët që prej kohe...

Dolën nëpër qytet të kërkojnë Filipin. Nuk ja gjetën adresën kurkund, sepse ai te askush s'kishte shkuar. E përse? Sepse ishte normë dhe ligj i pashkruar, por i kohës: Sikur një «armik i popullit» të të vinte vizitë në shtëpi, emrit tënd në sigurim i shkohej një rreth i rumbullakët dhe i kuq! Filipi s'pat dashur t'i bjerë në qafë askujt. Sportistët tashmë veteranë të futbollit, menduan se do ishte e pamundur që Filipin të mos e gjenin asaj dite atje në stadium. E pamundur!

Kështu menduan dhe kjo ish e vërtetë.

Por ndodhi asaj dite diçka e jashtëzakonëshme! Portieri i skuadrës vendase martohet. Dhe me lejen dhe urdhërin e Kurizo Pecanit, «portjeri do loste vetëm në pjesën e parë në qoftë se ishin punët mbrodh, por në qoftë se portjeri do pësonte gol, atëhere do ta shtynte marjen e nuses për javën tjetër!»

I shkreti portier! Nuk dinte nga t'ja mbante dhe çfarë të thoshte. Ai do bënte çmos të priste çdo shut të kundërshtarit, por topi është i rumbullakët... e ku ta di unë... unë di se marthohem...

Ndeshja filloi për së mbari, vendësit shënuan tre herë në portën e vlonjatëve dhe u duk se ndeshja u fitua! U bë pushimi, portjeri dhëndër kërkoi të largohej, por Kurizo Pecani ja preu shkurt: — Do qëndrosh edhe pesë minuta dhe pastaj do hyjë portjeri rezervë. Urdhëri i sigurimit nuk hidhej poshtë kurse si. Por... me të nisur ndeshja, motrat e portjerit, hyjnë në stadium dhe venë thirmat e britmat — Koçooo! O Koçoo! Eja se ardhni taksia e do marim nusen... Portjeri, drejtohet nga tribuna, bën shenja Kurizos por Kurizua, bën sikur s'e sheh, pastaj me shenja e kërcënon: — Rri atje se të bëj gjëmën... semos do mbetesh pa martuar ti zgjebanik!

Ndërkohë, shpërthen e papritura... U shënuan një gol nga vlonjatët, u shënuan dy... u shënuan edhe i treti... Portjetri dhëndër e humbi toruan. Një dëshpërim dhe zi e mbuloi stadiumin. Askush s'pipëtinte. Nisën sportdashësit të ikin në masë, grupe grupe... mbetën vetëm tifozët e çmendur, stadiumi thuhajse u boshatis. Agaj u tërbua, u ngrit. Pas i shkuan shokët vendës. Po ecnin tashmë jo për ndeshjen se ajo, si tregonin bathët, do humbej, por shihnin posht e lart kur... djaloshi Piloçe i del para Agajt dhe i thotë: — Ja... atje ndënë sahatin e stadiumit, seç është një njeri që më ngjet si...

Ata të gjithë nxituan hapat, u afruan... Filipi i pa dhe... kapi pas gryke torbën e vet dhe u kthye paksa anash që të mos e shihnin, të mos e njihnin. Tjetër tmerr në fushë... Vlonjatët shënuan golin e katërtë, por Agaj as që u merakos fare. Ai iu vërsul Filipit dhe e mbështolli të gjithin në krahët e tija: — O Filip! O vëlla! O shpirt i njeriut të munduar! O Filip, unë të kërkoj e ti më fshihesh?! Unë u pasurova me pasurinë tënde, unë ngrita një park me automobila «Ford» si taksia... ti je bërë lypës?!

Kokëulur dhe mjeran, Filipi pëshpëriti:

— Vëllezër, jeta ime mbaroi, mos qëndroni më këtu se spiunin e kini pas shpine, ikni se do gjeni belanë...

Agaj lëshoi një të sharë vënçe dhe e ngriti Filipin, i shkoi krahu nënë sjetull dhe u nis me të.

Lajmi u përhap si flaka në kashtë. Qyteti i tërë, ai që e mbante mënd Filip Kavaliotin, ata që e njihnin zemrën e tij të bardhë, ata që patën duartrokatur dhe hymnizuar Aganë dhe Filipin... ata e mësuan se Filipi endet i gjallë si fantazmë

nëpër murishtat e djegura të Voskopojës... ai rron si qen dhe fle në qelinë e asketit ndënë malin Saç, midis Shipkës dhe Voskopojës!

Përsëri foli Filipi: — Vëllezër... lermëni mua, por thua-mëni ç'paska katandisur kështu futbolla ynë...?

Agaj e mori Filipin në hotel. Ky i tha së s'mund të flinte atje, sepse «nuk kam pasaportë», sepse jam ende i dënuar me heqjen e të drejtave civile edhe për dhjetë vjet të tjerë...

Por cop' e gojë u bë mbledhja në Degën e brendëshme...

— «Lëreni të flejë në hotel, përgjoni ç'do fjaloset me Aganë dhe na njoftoni. Duhet që të bëjmë të pamundurën që Ericha Kavalioti të vijë këtu të i shoqi dhe të sjellë paret dhe krejt pasurinë e saja këtu...

Dhe Filip dhe Agaj folën gjatë, lanë takim për të nesërmen dhe Filipi doli rrugëve. Sapo e pa Miti Çina, e rrëmbeu. Drejt e në degën e brendëshme, e morën disa orë në pyetje dhe e futën sërish në një nga ato qelirat ku pat qënë shumë vjet më parë. Dhe i thanë: — Mos ki gajle... nesër do të të lirojmë, për këtë të jesh i sigurtë, veçse mendohu mirë, Agajt mos i trego dhe me të na i tregosh një për një fjalët e tija, planet e tija dhe gjithësa do bisedoni...

Ishin këto zakonet dhe përvoja e njohur e Kurrizovë me shokë. Veçse... në qeli... Filipi përballoi një skenë të paparë e të padëgjuar... I sollën jatakun komplet të një të pushkatuari (kjo ka qënë një rregull i posaçëm, krejt i vërtetë dhe i vënë në jetë për arsye që kuptohen) Filipi u shtri në të kur e hapin derën sërish, heqin shulat e hekurta, hapin katinarët dhe shtyjnë brenda në qeli edhe një të dytë! Filipi u habit... Te i posaardhuri njohu portjerin e futbollit, që pësoi katër gola, kur do shkonte për t'u martuar. Kurizua i tërbuar dhe i inatosur pat dhënë urdhërin: — Plaseni në bodrum se na turpëroi qytetin!

Për të burgosurin e dytë, sollën një kënatë porte, e vunë mbi katër gurë dhe i thanë portjerit: Shtriu këtu dhe mos bzaj...

I mjeri djalosh... ai që ishte për të fjetur asaj nate në shtratin martesor, po e vinin të flinte mbi një kanatë porte...

— Kush je ti? — pyeti i pari portjeri Filipin.

— Më mirë më pyet kush ke qënë... — ja ktheu Kavalioti — edhe unë kam qënë portjer dikur, kam qënë hedhës me shkop, kam qënë e kam qënë — dhe Filipin e mori të qarët. Tjetri u shqetësua, iu afrua, e vështroi mirë e mirë dhe i tha:

— Moreee.... me të dëgjuar e kam, por mos ti je Filip Kavalioti?

— Po, unë kam qënë Filip Kavalioti... tashti jam një zhefan...

— E përse?

— Sepse kështu e pa të arsyeshme Partia!

Djaloshi i ulur në kanatën e portës, u përkul dhe zuri këmbën me duar: Por përsëri zhurmë, kërcitën kyçe e shule hekuri. Një kapter dhe dy policë hynë atje. Thanë: — Harruam të të kontrollojmë...

Portjeri u çua, ata së pari ja hoqën rripin e mezit, ja hoqën lidhësat e këpucëve, ja kontrolluan xhep më xhep kostumin prej dhëndëri që s'kishte veçse disa orë që e pat veshur dhe në xhepin e vogël i gjetën një prezervativë... Për këtë qeshnë e nënëqeshnë, por ja morën...

— Si e mendon ti zoti Filip punën time, ti ke përvojë, paske vuajtur shumë...

— Sa ti dalë inati shefit të... por do të të lirojnë...

Të dy u shtrinë të qetësohen. Por Filipin s'e merte gjumi kurrsesi. Ai mendohej e mendohej, kurse portjeri psherëntinte. Pastaj fare qartë nisi të dëgjohet një kërcëllimë nga kanata ku qe shtrirë dhëndëri. Kërcitja ishte e vazhdueshme: Kërc... kërc... kërcë... kërc...

I mjeri dhëndër, përfytyronte se ish në shtrat me nusen...

* * *

Në mëngjezin e së nesërmes, Filipin e liruan duke e kërcënuar haptazi: «Je i ndjekur këmba këmbës, mos i trego «marrëzira» Agajt, mos i fol për burgjet dhe për ç'të kanë parë sytë... mos bëj plane të ikësh më të se të pret plumbi...»

Por tashmë Filipi ish i regjur me vaj e me uthull. Kur Agaj desh ta çonte në një lokal, ku të hanin e të pinin, ku të shihnin llogaritë... Filipi i pëshpëriti: — Dëgjo o vllau im, po na ndjekin këmba këmbës, ikim diku në natyrë të hapur, vetëm atje bisedohet dhe kurkund tjetër...

Filipi s'e kthente kryet pas, por ai e dinte:

— Spiunët i kemi pas shpine... ata rrinë pak larg, sepse ti je shtetas i huaj, ç'ke për të më thënë më thuaj këtu...

— Të kam sjellë llogarinë Filip...

— Llogaria ime ka marë fund... Unë tashmë i përkas botës tjetër... Por ti më bëmë një nder... Të shkosh në Itali, të shkosh në Vienë... me ato para që thua se më detyrohesh, harxhoi duke kërkuar Erichën... Gjeje atë, foli për mua, thuaj se ka qënë bashkëshortja më e përkryer në këtë botë, thuaj se ishte një spiune ajo që e nxori jashtë shtetit, thuaj se në asnjë mënyrë të mos mashtrohet, mos vijë këtu, sepse do bëjnë çmos që t'ja çvatin pasurinë... sa për mua, thuaja troç... thuaj ashtu si më sheh...

— O Filip... po a je në vehte..?

— Ai që s'është ndër vehte në këtë rast, je ti o vllau im, ti nuk di ku je, ti nuk di ku jeton, ti nuk di se ç'bëhet këtu... Këtu, o Agaj im, ka ardhur djalli, ka kllloçitur vezët e veta dhe lugetër e verzevulë është mbushur plot e përplot mëmë-dheu ynë... E kishim atdhe dhe na u bë varr... Ma bëj këtë nder, më gjej Erichën dhe thuaj për të gjitha këto... Unë tashmë s'jam as burrë, as mashkull, as organizmë njerëzore, ... unë jam një karakatinë e vjetër që s'vlen për asgjë... Zembrën e kam të sëmurë, zemra ime tashmë nuk rreh, por lëshon disa «dranga-drunga», ujët s'më mbahet, dendur pshur gjak, më dhembin kokkat e gjithë trupit, unë më shumë jam i vdekur sesa i gjallë... Por thuaj Erichës, thuaj se i kam mësuar të gjitha! Ata deshin ta bëjnë spiune, por izraelitja u tregua bijë e denjë e Mosisiut, deshin ta bëjnë prostitutë, por i pështy mu në fytyrë...

Filipit iu ngashërye zëri, ju mbushën sytë me lot dhe fikthi i Mollës së Adamit nisi t'i lëvrijë, pastaj i çoroditur dhe i mallëngjyer i tha: — Aga o vëlla... më thuaj sa fëmijë ke?

— Tre djema Filip... të tre të martuar... me shqiptarka i kam martuar, në Turqi paska aqe shqiptarë sa s'ta merr mëndja...

— Po nipra, mbesa?

— Një bylyk të tërë, — tha Agaj, duke përdorur një turqizëm...

— Bukuri... Atëhere i thuaj Erichës nga ana ime... një djalë, nip yti të adoptohet prej saj dhe të mbajë mbiemrin tim...

Këtu Agaj më s'u përmbajt dhe mbuloi të dy sytë me duar dhe ja plasi të qarit...

— Por... por... më mirë më jep një copë letër, më shkrimin tënd.

— Unë mezi shkruaj dhe më s'është ai shkrimi im i dikurshëm, me shkrimin tim të sotëshëm, asaj do t'i futësh hijen

e dyshimit... mua më dridhen duart, a s'më sheh! Por ajo të njeh fare mirë... Kur ishim asaj kohe të lumur, atë pak kohë, sepse ti ike shpejt, unë i tregova gruas s'ime se Agaj është më i kulluari shqiptar e shok e mik e vlla për mua...

Ndërsa ecnin rreth e qark stadiumit të qytetit, paprirur Agaj e tërhoqi Filipin për nga pylli i vogël me pisha aty pranë dhe i futi në xhep një tufë me dollarë dhe i foli:

— Mos bzaj Filip, janë paratë e tua... rro si njeri, shko ha e pi dhe mjekohu... Unë Erichën do ta gjej sikur në bri të buallit të ndodhet...

— Me sa ma merr mendja, Austria u çlirua edhe nga trupat sovjetike dhe të gjithë izraelitët që mbijetuan, u kthyen dhe kanë marë pasuritë e tyre... Këtë e kuptoj nga manovrat që mendojnë se bëjnë mbi kokën time këta kurrizot dhe spiunët e këtushëm. Por... nëse Zoti i Madh ka vendosur ndryshe... unë pres që kolera e kuqe të përmbysset dhe le të jetoj qoftë edhe një ditë të vetme me gruan time dhe me një djalin tonë... Këtë propozimin për një djalë a të vjen rëndë t'ja falësh vllaut tënd?

— Joo! — thërriti Agaj dhe, tashmë i mësuar me ndjekës pas, harroi dhe thiri fort.....

— Edhe një tjetër vëllaçko... Kur të nisesh për në Vienë, kalo nëpër Venedik, te sheshi i Shën Markut, mu në ballë, ke një bizhuteri të madhe... Atje i kam blerë Erichës një kryq të florinjte me një pikë diamanti në mes... Por atë kryq, atë natë që më arrestuan, ja çkullë me forcë akurutët... blije dhe çoja nga ana e ime... Ai kryq ka qënë nishani i martesës sonë... Pastaj po pate mundësi, ktheu sërish këtu... më sill një letër nga Ericha dhe shko te Sinat bashkë me të, u thuaj se kam ruajtur gjithënjë dashamirësinë dhe respektin për të gjithë ata... Dhe nëse rethanat dhe koha ta përmeton... mua do të më gjesh në Voskopojë... atje do shkoj, është aty një mensë e gjeologëve, ku një vajzë, pa më njohur fare, më ka dhënë bukë e djathë sa kam mbajtur gjallë shpirtin. Duhet që edhe atë vajzë ta shpërblej...

Ata të dy, ndejtën bashkë gjer natën vonë... Miti Çinës iu hëngër bukë dhe u nis për në shtëpi që të kthehet prapë. Këtë e vuri re Filipi dhe e tërhoqi Aganë tej nga grykat e Moravës. Aty ndejtën gjersa afroi mesnata e pastaj u ndanë.

* * *

Filip Kavalioti shkoi në Voskopojë, por këtë radhë hipur mbi karocerinë e një autokamioni. E mbajti çapin te mensa e gjeologjisë... por këtu ndejti gjatë, sepse desh ta shpërblejë vajzën që e ndihte me copra buke, por s'mundej, sepse hynin e delnin shumë njerëz. Dhe asaj dite Filipi u bë dëshmimtar i një skene për të qeshur e për të qarë. Kjo skenë tregonte më së miri sesi kishte katandisur ky vend e ky atdhe.

Përkundrejt Filipit, po hante drekë një puntor i gjeologjisë me emrin Birçe. Ngjitazi me të, po hante drekën gjithashtu një puntor i gjeologjisë që nuk ja mësoi dot emrin, por që ishte një tip kapedaiu. Dhe, ndërsa Birçja hëngri drekë vetëm me një supë, kapedaiu u zhdëp së ngrëni bërçolla dhe thau dy shishe birra. Duke u ngritur, qëronte dhëmbët me një këllë shkrepseje dhe iu bërvit Birçes:

— More katran... po me një supë do mbash ti shpirtin dhe krahët...? Punë të rëndë bëj unë, të rëndë bën ti... ha or ditëzi se do ngordhësh si qeni...

— Nuk ja kam vaktin, — ja ktheu Birçja, — nuk më del...

— E si mua më del! Ne një bordero kemi...

— Ashtu është pun' e borderosë, por jot shoqe punon atje në koperativën e Devollit, ime shoqe, nuk punon atje...

— Po thuaji të punojë... ç'të keqe ka...

— Ti thua se s'ka të keqe, por unë them se ka... sepse unë or tungjatjeta sapo jam martuar dhe kam vendosur që gruan ta kem për vehte, e nuk dua unë që gruan time të ma shk... kryetari e brigadieri e pastaj të hyjë e të dalë në byro të partisë...

Gjendja mori flakë e zjarr!

Kapedaiu i ngrënë paq, i vërsulet Birçes që po hante supë dhe e goditi me grusht fytyrës. Por edhe Birçja s'e hëngri thatë: Rrëmbeu karrigen dhe ja lëshoi me sa forcë pati mu përmbi kokë... Por koka derdhi gjak, grushtat binin saradan, tryezat u përmbysën, u thyen broka e pjata, vajza që priste kuponat rrëmbeu syzen e arkës dhe doli që nga dritarja. Atëhere Filipi i la puntorët të rrihen në qejf të tyre dhe doli përjashta. Ai e ndaloi vajzën, i ndehu një shumë parash, por vajza u praps dhe u tremb... E ku s'i shkoi mëndja asaj. «Si është e mundur që një lipsar i panjohur të ketë aq shumë para! Por ajo e pyeti: — Më ndjeni juve... po kush jeni? se më dukeni...

Në vend të përgjigjes, Filipi i bëri një pyetje:

— Keni baba dhe gjysh?

— Po. I kam të dy...

— Bukuri vajzë, ata më njohin dhe thuaju që sonte në kohën kur hahet darka këtu, yt atë dhe yt gjysh të takohen me mua, pikërisht këtu... ata më njohin...

* * *

Asaj dite Filipi u fut në një koriye dhe nisi të shkojë nëpërmend gjithë ato të papritura që kaloi. Një herë nxori paret dhe për habi... gjithë ata dollarë... iu dukën si lëpusha lëndine! Mërmëroi: «Paskëtaj, për mua jeta nuk ka asnjë pëlqesë. më duket se gjithëshka është e zezë si katran dhe e hidhur si pëlin. E përse do t'i duhet Erichës një karakatinë si kam katan-disur unë! Sepse unë tashmë, s'mund të kem këtu asnjë shok, asnjë mik, s'mund të kem asnjë farefis... Gjithëkujt që mund t'i afrohem, ai do gjejë belanë prej meje. Do ta shohin me mua dhe do ta ndekin... Tashmë këtu ka më shumë spiunë se sa njerëz të denjë për t'u quajtur të tillë. Unë paskëtaj jam armiku i popullit, jam armiku i Partisë, armiku i Kurrizo Pecanit, i atij shtaze me fytyrë njeriu që mban ndër duar gjithë surratfëlliqurit që spiunojnë si bën Akruti e Miti Çina me shokë. Në rrjetat e spiunëve kanë futur edhe gra, në rrjetat e spiunëve bëjnë çmos të futin gratë, motrat dhe bijtë e të burgosurve, duke u premtuar lirim të tyre...

Papritur, atij i iku mendimi larg, tutje... i shkoi mendja te ai pellgu që me tallje e quanin «Pellgu i Jordanit» dhe me syt e mëndjes ai pa atje Erichën, gruan e tij të lidhur me litarë dhe duke e shtyrë në pellg Skënder Toshkëzit me shokë, të gjithë zuzarët dhe surratpisët e socializmit... Ericha bije në pellg, nga pellgu dalin flluska ajri, këta tërheqin litarin, del fytyra e Erichës dhe Pecani (ky s'ka përse të përkulet, sepse është kurrizo) ky i thërret: — Hëëë! Do të na i dorëzosh gjithë paret dhe pasuritë që ke në Austri? Pastaj Filipi përfytyron akoma dhe i bëhet sikur dëgjon zërin e Erichës, e cila ja pëlqet fytyrës Pecanit: — Ato që i rrëmbeu Hitleri, don që t'i marrësh ti? Kurrë, unë ngordh këtu, unë ju urrej juve, juve që ma nxitë jetën mua dhe bashkëshortit tim, ju që jeni ngarkesa e hekurt dhe më e rëndë se plumbi mbi këtë popull kaqë të mirë e kaqë të dashur... Ju urrej!

Me të sosur në Kostandinopojë, Agaj nxitoi e bëri vizita nëpër të tre djemt e tij, të cilët tashmë jetonin sejcili në shtëpi të vet. Atje u tregoi sesi e hasi e në ç'gjendje ishte vllau i tij Filipi, «ai që më dha pasurinë e tij, ai që më dha zemrën e tij të bardhë, ai që...»

Agaj tregonte dhe qante. Pas tij nisën të qajnë edhe të rejat e tija, pastaj lotuan edhe djemtë vetë, kurse fëmijët rrinin tulatur dhe heshtnin. Ata kurrë s'e patën parë gjyshin e tyre trim e kapedan që të përlolej e të fshinte sytë me shami. U bë një këshillë e gjatë dhe asnjëra nga nuset nuk kundërshtoi, asnjë nga djemtë s'mohoi... ata të gjithë dhe ato të gjitha i thanë: — Baba... ti zgjidh vetë cilën fëmijë të duash... Le ta mbajë mbiemrin Kavaliot, le të jetojë në Austri, ai përsëri djalë... djalë... edhe yni është, le të rritet atje dhe le të bëjë shkollë atje...

Agajt iu ngroh zemra, por djemtë dhe nuset e shihnin e habiteshin me tronditjen dhe shqetësimin që solli babaj prej mëmëdheut të vet.

Nuk dinte si të bëjë. Ta merrte me vehte njërin nga fëmijët apo të vinte vetë këtu Ericha dhe të zgjidhte cilin djalosht të pëlqente. Mendimi i dytë iu duk më i përshtatshëm, s'pse, ndofta ajo, ndofta Ericha mendonte ndryshe dhe mund të merrte fëmijën e ndonjë kushëriri të saj, ndofta një fëmijë të vëllajt... Ai mori djalin, nusen e tij dhe Gjergjin e vogël dhe u nis. Por s'e nxinte vendi. Një mëngjez herët, i hipi «Orient Ekspresit» dhe, duke kaluar nëpër Bullgari e Rumanë e Hungari... kur... në një vend (sepse mëndje e shqetësuar) u kujtua... Ai duhet që të mbante fjalën; premtimin që i pat dhënë Filipit... Ai duhet të shkonte në Venedik... Dhe bëri një zbritje të nxituar në një stacion të vogël Hungarez, pastaj pagoi në taksitë dhe ja behu në Venedik. Erdhi vërdallë një copë herë, valixhen e kish në dorë dhe të rëndë, nxituan kaqë hamej ta ndihnin... por sportisti i dëgjuar nuk dëgjonte. Atë s'e rëndonte pesha e valixhes, të tjera ngarkime të rënda kish në shpirt dhe në zemër. Por... më në fund... në Sheshin e Shën Markut, ai e gjeti bizhuterinë e kërkuar. Nxitoi dhe e dha në të. E goditën me një herë si i pat ndodhur edhe Filipi. Ai ato tik-taket e gjith atyre sahatëve. U ul një çast dhe vëshitroi anembanë. Mendoi: «Ja ky ka qënë ai që i pari uroj Filipin dhe Erichën, ja këtu ata bënë martesën, këto vajza uruan Erichën... Këta...»

Agaj bleu një kryq ari pikërisht si atë që ja pat parë Erichës në kishën e Shën Gjergjit, kur ai si kumbarë u vuri kurorë...

Pagoi paret dhe nuk e hapi çështjen fare, sepse e ndjente vehten shumë të mallëngjyer, të dobët dhe me siguri kish për t'ja plasur të qarit.

Agajt iu desh që në Venedik të blinte një autoveturë «Milecento». E bëri këtë pa hyrë fort në pazar dhe pasi hynë në të, i biri me nusen dhe Gjergjin 6 vjeçar, ja shkeli gazin motorit për në Austri.

Duke u këshilluar me hartën që bleu, ai gjeti shpejt korsinë që e futi në autostradën jugore, që do ta çonte së pari në Klagenfurt e pastaj në Vienë.

Ikte, por mëndjen e kishte te Filipi, në mëmëdhe. Dhe, nga gjithë bisedat që bëri me Kavaliotin, Agajt iu mbush koka se miku i tij, mirëbërësi i tij, i kishte muajt (nëmos javët) të nëmëruara... «Mbase ushqimi, mbase përkujdesja, ndofta siguria që njeriut ja jep paraja, do ta ndihte. Ndofta. Urrejtja që kish për komunizmin ai ma shfaqti në mënyrën më të prerë: «Unë le të vdes, le të zhdukem nga faqja e dheut, unë qoftë edhe gruaja ime... por... asnjë pesësh për barbarët, asnjë shilingë për komunizmin, asnjë. Sepse, në rast se pasuria ime ose e jona do bjerë në duart e terroristëve të kuq, ata do vijnë të ngrejë burgje e fusha përqendrimi me punë të detyruara. Zemra ime u sëmure nër këto kampe e nër këto kënetë, këtu më dërmoi «norma» dhe ethet e malaries. Unë... Unë me tridhjet e nëntë gradë temperaturë jam detyruar të kryej normën e punës...»

Agaj shpejtonte, shihte vende të panjohura, vërente shenjat e rrugtimit nëpër autostradë, herë herës qëllonte me bërnylin e djathtë krejt dokumentat e duhura të birësimit që i sillte Erichës dhe mendonte e mendonte, ndërsa motori uturonte dhe njerëzit e tij, duke e njohur karakterin e tij, nuk i bzanin. Ai gjithënjë mendohej e mendohej, përfytyronte, përsëriste pandehmat e tija:

S'është e mundur që pas ikjes së sovjetikëve prej Austrije, Ericha të mos ndodhet në Vienë... është krejt e pamundur... ajo do jetë kthyer në vendlindje, të gjitha gazetatat kanë shkruar për «»himin e gjith atyre të paktëve izraelitë që ngelën gjallë surit në fund ai dalloj një tabelë të madhe ku shkruhej:

« K l a g e n f u r t »

Shumë shpejt e gjeti drejtimin dhe u ndodh para godinës madhështore që mbante një tabelë «P.T.T.» Zbriti rëmbyer dhe hyri në të. Çkuli nga xhepi portofolin dhe iu drejtua të parës nëpunëse që vërejti. Kjo ishte një vajzë leshver-

dhë, me hundë gjermanike, me sytë xixa e shpuzë, e kuptoi që ai ishte i huaj e megjith këtë, ajo u muar vesh për bukuri. Agaj i hodhi një dhjetë dollarëshe dhe i vuri përpara një të shkruar në gjermanisht: Ericha Kavalioti, Viena!

Vajza hapi një defter tepër të madh, duke kërkuar sipas gjermave të alfabetit dhe, në kohën që Agaj mendonte për mosgjete e për rendje të tjera posht e lart, vienezeja e re buzëqeshi dhe i tha:

— Ja... Ericha Kavalioti... ja... (dhe i dha Agajt recepto-
rin.)

— A lo... halo... Ericha!

Një zhurmë e mbytur në receptor, disa zëra, pastaj një ndërprerje, dikush tjetër mori receptorin atje larg në Vienë... Agaj i nxitonte zemra aq fort sa ai e dëgjonte rrahjen e saja.

— Ericha Ericha! (bërtiti Agaj) jam unë, kumbari i yt, jam unë Agaj, vëllau i Filipit, Ericha...

— Maine... libe... hallo... hello... pronto e pastaj një —
gati..

Agaj desh fluturoi dhe kroi kokën me dorën e majtë:

— Ericha Kavalioti, Ericha...

— Po... po... unë jame, una una...

Agaj njofti shqipen e izraelites. Kishin kaluar dhjetë vjet e sa që s'ë kish as parë e as ndëgjuar.

— Ericha, vij i dërguar nga Filipit, nga burri Juaj, Ericha. Heshtje matanë; larg në Vienë... diçka si gurgullimë, diç si një shkëputje, pastaj një zë burri foli në gjermanisht, por Agaj s'kuptoi dot asgë dhe... Përsëri zëri i Erichës...

— Po..., si është e mundur, kush asht mundur...? Kushi???

— Vij nga Filipit Ericha, kam porosit e tij, ndodhem në Klagenfurt Ericha... nxitohem Ericha, më prit në stacionin e Orient Ekspresit, unë po vij me autoveturë Ericha... më prit... Lidhja u këput dhe, megjithse vajza gjermanike diç thë-

rriste e insistonte, askush s'fliste që matanë... Agaj i duk sikur brenda në një oqean të tërë e të panjohur dhe të paditur, gjeti Erichën, vetë atë për të cilën ishte nisur... Harroi se pat parapaguar, apo ndofta nuk harroi, por e rrëmbeu entuziazmi, i lëshoj nëpunëses edhe një dhjetdo- e llarshe tjetër dhe turravrap për nga portat... Ai as digjoi e as i kuptoi «tankishe-të» e vajzës dhe hyri në veturë, thërriti «e gjeta» dhe ndezi motorin.

Kur iu afrua Vienës, që larg dukeshin kuberat e larta të kishave, që larg vinin gumëzhitjet e forta të Danubit, që rri- dhte poshtë drejt kufijve ballkanikë, por në hyrje të kryeqy-

tetit, ai pa shumë gazerma të abandonuara, plot bunkerë prej beton armeje, plot e përplot grumbuj me tel gjembash... Ishin mbeturinat e sovjetikëve, të cilat ende s'ishin zhdukur.

Por stacioni i Orient Ekspresit përsëri ish mbushur plot me njerëz, megjithse treni nga Kostandinopoli pat ardhur dhe tashti çlodhej mbi binarët e korsisë së shtatë. Agaj iu afrua sheshit dhe ndaloi, hoqi frenat dhe u vërsul të hapë derën e pasme. Doli nusja e djalit me të shoqin që mbante pas dore, Gjergjin e vogël. Por Agaj s'e kish mëndjen te këta, ai me sy hante hapësirën rreth e qark...

— O nënëza ime si paska katandisur...

Ai njohu Erichën veshur krejt në të zeza dhe e rrethuar nga plot njerëz të panjohur. Ai u lëshua drejt asaj dhe ajo drejt atij...

Njerzit e saj, harruan fare se Agaj ishte shqiptar nga gjaku, nga nervat, nga entuziazmi, por Ericha i njihte zakonet e Shqipërisë, ajo e dinte dhe e ndjente se cili ish e kush ishte kumbari i saj, ajo që atëhere dikur, kur ajo fluturonte nga gëzimi e lumtëria, rrinte urt e butë dhe ja pat lënë dorën e vet, në dorën e kumbarit Aga!

Ishte një përqaftim i mallshëm, ishte një çast që njeriu rallë ose askurrë s'e jeton... Ericha qante dhe vetëm qante, nuk ishte në gjendje të thoshte gjysëm fjale, por përsëriste: Filipi! Filipi Filipi!

U nisën veturat, poq njerzit ndrruan vendet dhe autovekurat. Agaj mori përpara Gjergjin e vogël, pas tij rrinte Ericha e pas Erichës nusja e djalit...

Kur sosnë në shtëpi, Agaj harroi se çfarë i pat thënë Ericha. Ajo i pat thënë se ky e ai, ajo e ajo tjetra janë miq shokë... Por Agaj nuk mbante mënd fare. Ish si në një botë tjetër.

Agaj nxitoi dhe i vuri përpara Erichës paketën prej kartoni që ja dërgonte Filipi. Ajo nxitoi ta hapë... Së pari ishte palltoja e vjetër, shumë e vjetër, por që ajo dikur e pat fshirë apo pastruar... e shtrëngoi fort pas vehtes, pastaj e puthi, pastaj kërkoi nëpër xhepat e saja. Letër nuk kishte, Ericha gjeti disa thërmija të imta buke... pastaj ajo i habiti të gjithë, kur në stofin e palltos, atje ndënë sqetullat, Ericha nisi të lexojë me zë...

Të gjithë menduan se ajo «kaloi, kapërxeu, u çmend» por jo, jo, jo! Ajo lexonte. Vitet e shtërgimit dhe të ndjekjes s'i harronte kursesi. Ajo lexonte sipas shenjave të Mors-it të qepura nëpër pallton dhe nëpër tegelat e qepjes:

— Besoj se ke gjetur familjen — shkruante Filipi — u dëshiroj të gjithëve mirësi e nder... (por krejt at e mëmë e vllau ishin djegur nëpër krematoriumet e nazizmit). Unë jam gjallë me ndihmën e Zotit dhe di se kam grua një izraillite të shkëlqyer si njeri dhe si karakter dhe zemër. Veç mos qaj Ericha, por vetëm dëgjomë: Komunistët janë vërsulur të shtijena, por duar pasurinë tënde. Por... ndëgjomë mua... asnjë pesësh, asnjë shilingë s'do japësh, për asnjë arsye, për asnjë premtim... ata me parat e tua duan të hapin burgje të tjerë dhe fusha përqendrimi të tjera si ato ku unë lashë vehten time dhe ty bashkë. Me vllaun tim po të dërgoj një djalkëzë të vogël, unë kam dëshirë që të jetë biri ynë dhe, në qoftë se ti do kesh dëshirë, merrë, rrite dhe mbiemrin ta ketë Kavaliot dhe të jetë biri ynë. Po të dërgoj dokumentat e duhura, i ka vllau ynë Agaj që po të vjen atje. Dëgjoje çdo të të thotë ai. Janë fjalët dhe dëshirat e mia.... Sursum corda...» Kjo ishte fjala e fundit e shkruar në latinisht.

Agaj u mbyt në lotë dhe dëneste, sikur qante një të vdekur. Mendoj se Filipi s'i shkruante Erichës se do merrte llogarinë e pareve dhe pasuris së tij. Dhe Agaj e kuptoi sesa besim dhe sa nder i bënte Filipi, duke mos i shkruar asgjë për pasuri e kamje të tjera. Ai ishte vërtet vllau im, mërmeroi Agaj dhe përsëri u shkri në dënesa.

* * *

Agaj la në Vienë nusen e djalit të vet dhe Gjergjia e vogël. Me të birin u nis për në mëmëdhe; në Klagenfurt gjeti në pistën e stacionit trenin «Ekspres Orient» dhe nisi të birin për në Kostandinopol. Vetë vijoi për në mëmëdhe.

Kur mbritti në qytetin e lindjes, ai shkoi drejt e te Marjani. Sapo takoi portjerin e «Skënderbeut», e pyeti për Filipin. Por Marjani s'dinte kurgjë. U përgjigj se s'e pat parë më. Takuan shokët e tjerë. Gjith po atë përgjigje. Dhe ishte dimër, acar, bora pat mbuluar qytetin e lashtë të Voskopoës. Agaj mori edhe shokët e vjetër: Miçon dhe Arapin e parë dhe të dytë, ish edhe Mariani, edhe të dy Koçat, Vangjo Xipi e Koci Bezhani, (Teli Samsuri mungonte, e patën pushkatuar nazistët në Selanik). Me ta u nis edhe Nostradamus, gazetari i paharruar i kronikave sportive. Ai që do mbetet i paharruar për

mjeshtërinë me të cilën shkruante ndeshjet e futbollit. Pas tyre u ngjit edhe Rrapoja, mbrojtësi kokëkrisur i Skënderbeut, ai që vinte kokën atje ku kundërshtari qëllonte me këmbë topin... Iknin për të takuar Filipin. Në Borigat e Gjonomadhit frynte një murlan i rrëmbyer dhe zemërak, por ata iknin e iknin gjithënjë. Agaj mendonte për nipin e vogël që la në Vienë dhe s'i delte nga mëndja, se, posa u nis për këtë dhe e uthi, Gjergji i tha: — O gjyshi... po kur do shkojmë në muzeum të shikojmë shpatën e Gjergj Kastriotit? Pastaj iu kujtua Ericha, e cila përsëri u mbyt në lotë kur lexoi se Filipi i shtonte një mesazh të dytë të shkruar gjithënjë me Mors në një mëngë të palltos së vjetër: «Dhe në Shqipëri të mos nisesh kurrresi! Vetëm atëhere kur të vijë liria... Pa ardhur liria kurrresi, kurrresi, kurrresi...» (ish shkruar tre herë). Por Ericha mendoi se Filipi për vehten e tij linte të kuptohej se ai i kishte ditët të nëmëruara.

Kur hynë në afërsi të Voskopojës, veriu dhe e ftohta ra. Doli një diell me dhëmbë, por sidoqoftë koha u zbut. Por Filipin as e kishin parë aty. Agaj u foli shokëve: «Do ta gjejmë te qelija e asketit... përpara drejt grykës që të çon në Lozhan». Ata u nisën për andej. Rruga kishte vetëm një monopat të çelur. Iknin e nxitonin dhe prapa nuk shihnin. Sosnë te mali Saç, atje sipër dukeshin vetëm oxhakët e fshatit Shipkë. Për «te vendi» kish vetëm një monopat të ngushtë, të mbuluar me borë të re. Edhe njëqind çape, edhe pesëdhjetë, edhe dhjetë... Arapi shtyu drizat, kapërxeu ferrat dhe... Sa s'i ra pika në zemër... Që nga qelia ndehet përjashta vetëm një dorë njeriu e pajetë dhe e mbuluar me pak dëborë...

Filipin e gjetën të vdekur! Ulnë kryet të gjithë dhe u fallën për të!

Dhe këtu mbaroi jeta dramatike e Filip Kavaliotit. Për Kavaliotin më të ri, ata që merren me histori, le ta kërkojnë, duke pyetur në Vienë, tek familja e madhe e Sinave.

